БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ИНСТИТУТ И МУЗЕЙ

ЖИВКА Н. ВЪЖАРОВА

СЛАВЯНСКИ И СЛАВЯНОБЪЛГАРСКИ СЕЛИЩА В БЪЛГАРСКИТЕ ЗЕМИ ОТ КРАЯ НА VI–XI ВЕК

СТЕФАН ИВАНОВ

ЖИВОТИНСКИ КОСТНИ ОСТАТЪЦИ ОТ СЕЛИЩЕТО В МЕСТНОСТТА ДЖЕДЖОВИ ЛОЗЯ ПРИ С. ПОПИНА

София · 1965
ИЗДАТЕЛСТВО НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

ПРЕДГОВОР

Византийските писмени източници от VI—VII в. — времето, когато славяните са били в непосредствен досег с Византийската империя — съдържат много сведения за нашествията им на Балканския полуостров, за териториите, които постепенно са заемали, за селищата, въоръжението, земеделско-скотовъдния характер на стопанството им, за обществения им строй и т. н. В тези източници се разкриват някои от взаимоотношенията между славяните и неславянските племена в Източна Европа. Особено изобилни са сведенията за периодите на по-успешните славянски нападения. Тези исторически източници несъмнено са много ценни, обаче са твърде откъслечни, често пъти тенденциозни, а понякога и мъгляви. Историческите сведения ни представят славяните като варварски племена, носители на една култура, коренно различна от тази, която е съществувала на юг от Дунава до тяхното идване.

Повечето от българските изследвачи идентифицират културата, открита в Плиска, Преслав и други археологически обекти от VIII—IX в., с тази, която славяните са донесли от север. Ние знаем обаче, че славянските народи първоначално са живели много по-близо един до друг и дори са говорели езици, които са се различавали съвсем малко. А културата на българския народ от VIII—XI в. се различава твърде много от тази на другите славянски народи. Следователно ние с основание бихме очаквали да срещнем славянска култура в България в една фаза, много по-близка до тази на другите славянски народи, и понеже в селището в м. Джеджови лозя при с. Попина се натъкнахме на елементи от подобна по-стара култура, насочихме изследванията си към нея.

Проучването на обект в Североизточна България се оправдаваше и от факта, че именно в тази област се е образувала българската държава (681 г.).

За характеризирането на славянската култура от селището в Джеджови лозя бяха използувани на първо място откритите при разкопките жилища и керамика. Керамиката през разглеждания период поради своята изработка и някои други елементи е най-важният показател за етническото определяне на тази култура. Нашето внимание към керамичните съдове като един от основните аргументи при проучването на раннославянската култура беше особено наложително и поради това, че българските археолози допуснаха големи грешки при изясняване културата на славяните именно чрез интерпретирането на керамиката. Безспорно въз основа само на керамичния материал не може да се реши поставената задача и затова ние се постарахме да не я отделяме от останалите елементи на разглежданата материална култура — жилища, накити и пр.

Всички досегашни изследвания на средновековни селища в България обикновено са извършвани частично и в тях не е намерен културен пласт от времето на заселването на славяните. За нас беше важно да покажем в изследваното селище един по-ранен етап в развитието на българската култура от известния досега. И понеже в избрания от нас обект имаше пласт с раннославянска култура, съсредоточихме цялото си внимание върху него, като отдавахме особено значение на това, как се откриват находките и доколко те можеха да се отделят в различни един след друг културни пластове. В разглежданото от нас селище липсваха монументални архитектурни паметници[1] и затова ние потърсихме връзки само с тези находки, открити у нас и в други страни, които са сходни с тези от селището в Джеджови лозя.

За българската археология славянският проблем е един от най-важните. Затова не можем да не отбележим как в миналото до Втората световна война този въпрос беше поставен у нас. Не можем да не изтъкнем, че от научен въпрос той се превръщаше в средство за притъпяване съзнанието на народните маси, като фактите не бяха използувани научно, а служеха на предварително поставени цели в интерес на господствуващата класа, чужда на българския народ.

При написването на настоящия труд взехме пред вид някои изследвания из областта на славянската археология главно от съветски археолози, като използувахме предимно техния опит.

До каква степен е изпълнена поставената задача, ще прецени читателят.

При своите проучвания сериозна помощ получих от съветските археолози проф. М. И. Артамонов, директор на Държавния Ермитаж в Ленинград, и И. И. Ляпушкин, доктор на историческите науки, старши научен сътрудник в Института по археология в Ленинград, за което им изказвам моята благодарност.

---

[1] Средновековните архитектурни паметници се разглеждат в труда на Кр. Миятев Архитектурата в средновековна България, София, 1965.

УВОД

В миналото нашата археологическа наука не спря своето внимание на старините, които можеха да ни дадат сведения за славянската култура в българските земи. Това се дължеше отчасти на обстоятелството, че вниманието на археолозите ни беше погълнато от многото ценни и ефектни находки от праисторията и античността, които изобилстват у нас.

Археолозите, които се занимаваха със средновековните археологически паметници, пренебрегваха масовия материал и изучаваха отделни произведения на изкуството, в които несъмнено има явно неславянски елементи. Те не отделяха в своите изследвания достойно място на славянските археологически паметници, разкрити на разни места в Дунавска България, и не се занимаваха с тях, следвайки волно или неволно антиславянските насоки. Както е известно, буржоазните учени създадоха няколко теории за произхода на българите: угро-фински, тюркски, хунски, германски и даже японски.[1]

Обаче заварената от българите славянска маса на полуострова, както казахме, в историческите и археологическите проучвания беше пренебрегната.

След 9 септември 1944 г. в българската историческа и по-точно археологическа наука настъпиха коренни изменения. Тя се въоръжи с марксистко-ленинска методология. При това хронологичният диапазон на археологическите проучвания в България бе твърде разширен. Успоредно с изучаването на богатите антични паметници вниманието на нашите археолози бе привлечено и от паметниците на палеолита, неолита, както и от тези на българското средновековие. С право най-голямо място при изучаването на средновековната българска култура заеха развалините на старите държавни и културни центрове Плиска и Преслав. Но колкото и да е голямо значението на тези археологически обекти и въобще на средновековните паметници от времето на Първата българска държава, не може да се отрече, че всички етапи до образуването ѝ имат не по-малко право на специално и задълбочено изучаване. Още повече, че с проучването на този период е свързано и изясняването на културата на славяните, които след заселването си на юг от Дунава стават основен и решаващ елемент при образуването на българския народ.

По изучаването на славянските старини направеното е крайно недостатъчно, те са все още в сянка. Обяснение за това трябва да потърсим преди всичко в следните причини:

1. Вниманието на българските археолози, които се занимават със средновековието, се привлича главно от Плиска, Преслав и от други ефектни и монументални археологически паметници.
2. Трудността, с която се откриват такъв род паметници.
3. Погрешната насока сред българските археолози — да определят като славянска култура така наречената салтово-маяцка керамика отклони и отклонява вниманието им от правилния път за търсене и изучаване културата на славяните в България.

През годините непосредствено преди 9 септември 1944 г., главно поради неправилния метод на разкопаване и проучване на ранносредновековните паметници, изследователите не знаеха културата и особено керамиката на славяните от края на VI—VIII в. Като следствие от това те обявяваха керамиката от следващия период (IX—XI в.) за славянска.

Едва през последните години се пристъпи към систематически и целенасочени търсения на ранославянски археологически обекти — селища, градища и некрополи. Засега откритите находища са все още малко, тъй като са изучени отчасти само Североизточна и Северозападна България. Останалите райони на страната все още са бели петна върху археологическата карта.

---

[1] Обстоен преглед на изказаните мнения за хунския произход на българите е даден от Ал. Бурмов, Към въпроса за произхода на прабългарите, ИИД, кн. XXII—XXIII, София, 1948, стр. 300 и сл.; Д. Крънджалов, Хуни ли сме ние българите, УПр, XIII, 1944, стр. 347—358 (отделен отпечатък), София, 1947, стр. 62. Преглед на урало-чудски теории за произхода на българите вж. у Н. С. Державин, История Болгарии, I, М. — Л., 1945, стр. 159 и сл.

През последните десет години положението в изучаването на славянската култура, респективно на раннославянската керамика, се силно измени. Бяха обнародвани редица изследвания на раннославянски паметници — селища и некрополи в СССР, Румъния и България от VI—VIII в. Въпреки това керамиката от VIII—XI в., работена на усъвършенствувано грънчарско колело и украсена с характерния врязан вълнист и линеен орнамент, продължава да се определя от повечето български археолози като славянска, както и селищата, градищата и некрополите, където тя се открива. В случая имаме пред вид статиите на С. Георгиева, Ст. Михайлов и отчетите на Ат. Милчев.

В една от последните си работи С. Георгиева,[1] след като твърди, че „этот тип керамики уже был не признаком одной этнической групы, а скорее одной степени общественно-экономического развития", продължава да поддържа, че „... горшки с линейно волнистом орнаментом, которые в последнее время називают „салтово-маяцкими", сложились на сравнительно очень обширная територии в землях Нижнего Дуная при участии двух компонентов — раннославянской керамики и местной античной традиции".

Ст. Михайлов в своята статия „Относно произхода на ранносредновековната чернолъскава керамика в България" отначало твърди, че това е керамика, която ние условно наричаме славянска, че тя през IX—X в. по същество е българска,[2] обаче няколко реда по-долу я определя пак като славянска. Той казва: „Многобройните находки не само в България, но и в други славянски и неславянски страни ясно сочат, че тази керамика се среща най-много там, гдето някога са живели славяните, които следователно са и нейните носители." Ат. Милчев е на мнение, че не само керамиката, но и цялата култура от IX—XI в. на територията на България е само славянска.[3]

Керамиката, работена на грънчарско колело и употребявана от края на VIII—XI в. в образуваната от славянски и неславянски етнически групи българска държава, не е могла да носи отличителните белези само на славянската керамика, както твърдят С. Георгиева, Ст. Михайлов и Ат. Милчев.

При изучаване на славянската култура в България досега не се е обръщало достатъчно внимание на по-ранните славянски археологически обекти от VI—VII в. и на тяхното място между по-късните славянобългарски обекти от VIII—XI в. Смятаме, че археологическият материал от славянското селище и некропола в м. Джеджови лозя, както и в другите славянски селища в местностите Дренчето, Момчила, Опашката, Печена могила, Юрга и др., съпоставен с този от средновековните археологически паметници от VIII—XI в., ще помогне да се тръгне по правилния път за изучаване на културата, с която славяните са дошли и са се заселили на юг от Дунава.

Тъй като при изследването на славянската култура в България за първи път селището и некрополът в м. Джеджови лозя край с. Попина са изследвани по пътя на методически разкопки и от тях имаме на разположение богат материал, който ни дава възможност да си представим живота на едно славянско селище, този археологически обект заема централно място в нашето изследване. Макар че цялостното проучване на другите славянски обекти (VI—VIII в.), открити на юг от Дунава, е дело на бъдещето, те също ще бъдат застъпени в това изследване, за да може по-пълно да се изяснят характерните черти на раннославянската култура.

Оказва се, че в м. Джеджови лозя животът е продължил и след VIII в. Затова при изследването на селището, т. е. на културата от славянския период, в настоящия труд се разглежда и културният му пласт от славянобългарския период (VIII до XI в.), а също и този в другите средновековни находища в България (VIII—XI в.).

---

[1] С. Георгиева, К вопросу о материальной культуре славян и праболгар на Нижнем Дунае, Изследвания в чест на Марин С. Дринов, София, 1960, стр. 364, 365.

[2] Ст. Михайлов, Относно произхода на ранносредновековната чернолъскава керамика в България, Археология, III, 1961, кн. 4, стр. 9 и сл.

[3] Ат. Милчев, Разкопки в Плиска, западно от вътрешния град през 1959 г., Археология, II, 1960, кн. 3, стр. 30 и сл.; Ат. Милчев, Археологически разкопки и проучвания в местността Асар дере—Плиска през 1959 г., ГСУФИФ, т. LIII, 1959, София, 1960, стр. 31 и сл.

Глава първа

СЕЛИЩЕТО В МЕСТНОСТТА ДЖЕДЖОВИ ЛОЗЯ

Селището се намира край с. Попина, Силистренски окръг. Местността Джеджови лозя (обр. 1) е продължение на хълмистата част в западния край на селото и представлява висок рид, заграден от северозападната страна с блата, а от запад отделен чрез сух дол от друг хълм, наречен от населението Дренчето. Тук също е имало селище. От изток м. Джеджови лозя се слива с хълмистата част на селото, а от юг е ограничена от висок рид.

Добруджанският дунавски бряг в морфографско отношение се разделя на крайбрежни алувиални низини и стръмни чела на междураменни плоски ридове. Географите отбелязват, че найдобре е развита заливната тераса (поймата), която има височина 3—5 м над средното ниво на дунавските води. Тази тераса е разпространена в Попино-Гарванската и Айдемирската низина. Според Мишев първата надпоймена тераса на 7—8 м височина е много по-малка. Там, където тя е запазена, свлачища няма. По-голямо развитие с ясно очертание в релефа на бреговия склон

Обр. 1. Общ изглед на селището в м. Джеджови лозя, с. Попина, Силистренско

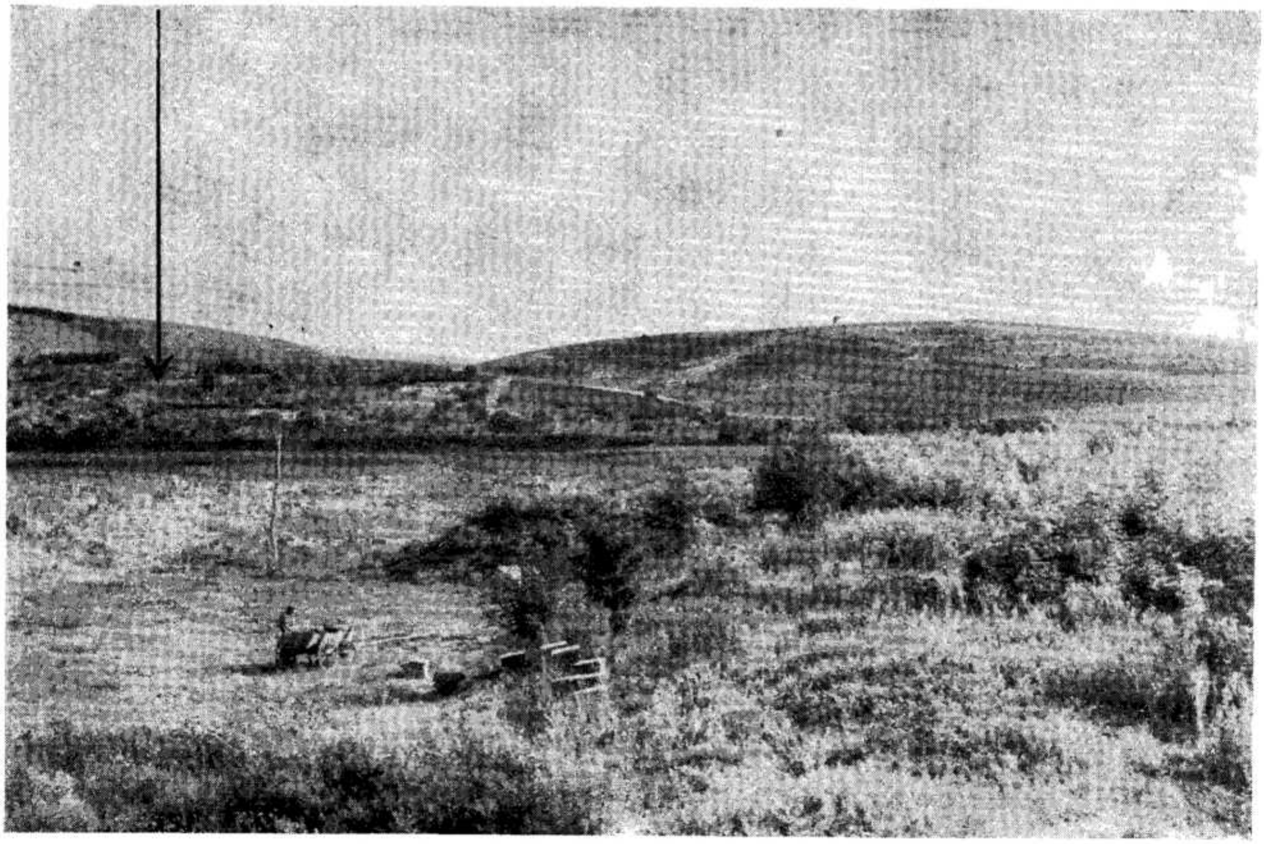

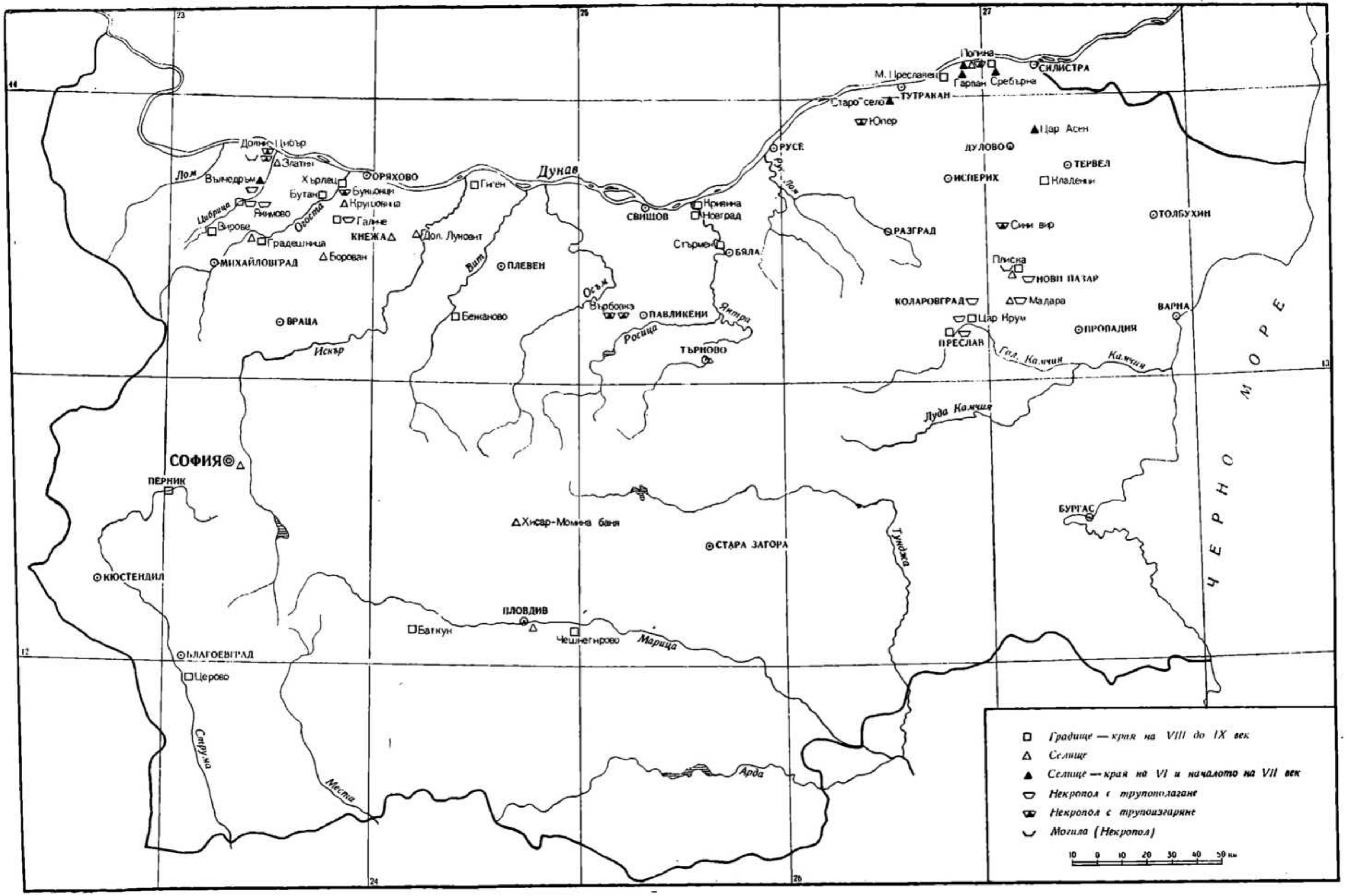
Дунав
Лом
Цибрица
Огоста
Искър
Вит
Осъм
Росица
Янтра
Рус. Лом
Гол. Камчия
Камчия
Луда Камчия
Тунджа
Марица
Арда
Места
Струма
ЧЕРНО МОРЕ
Долни Цибър
Златия
Вълчедръм
Якимово
Вирове
Градешница
МИХАЙЛОВГРАД
Хърлец
Бутан
ОРЯХОВО
Букьовци
Крушовица
Галиче
КНЕЖА
Борован
Дол. Луновит
Гиген
ПЛЕВЕН
Беканово
ВРАЦА
Върбовка
ПАВЛИКЕНИ
СВИЩОВ
Кривина
Новград
Стърмен
БЯЛА
ТЪРНОВО
РУСЕ
Старо село
ТУТРАКАН
Юпер
М. Преславец
Попина
Гарван
Сребърна
СИЛИСТРА
Цар Асен
ДУЛОВО
ТЕРВЕЛ
ИСПЕРИХ
Кладенци
РАЗГРАД
Сини вир
ТОЛБУХИН
Плиска
НОВИ ПАЗАР
КОЛАРОВГРАД
Мадара
Цар Крум
ПРЕСЛАВ
ПРОВАДИЯ
ВАРНА
БУРГАС
СОФИЯ
ПЕРНИК
КЮСТЕНДИЛ
БЛАГОЕВГРАД
Церово
Хисар-Момина баня
СТАРА ЗАГОРА
ПЛОВДИВ
Баткун
Чешнегирово
23
24
25
26
27
44
12
13
□ Градище — края на VIII до IX век
△ Селище
▲ Селище — края на VI и началото на VII век
▽ Некропол с трупополагане
▼ Некропол с трупоизгаряне
◡ Могила (Некропол)
10 0 10 20 30 40 50 км

Карта на археологическите обекти—селища, градища и некрополи — в България от края на VI до XI в.

тази тераса има в землището на с. Дунавец (Тутраканско), Попина (Силистренско) и Бръшлянската низина.[1] Географите изтъкват още, че льосът е предимно върху горните части на ридовете.

По спомени на стари хора ридовете, които ограждат м. Джеджови лозя от юг, са били покрити с гъсти гори. Тъй като върху льоса се образува една от най-плодородните почви, м. Джеджови лозя е изцяло обработена, като по-голямата част е заета от лозя, а останалата — от едногодишни култури.

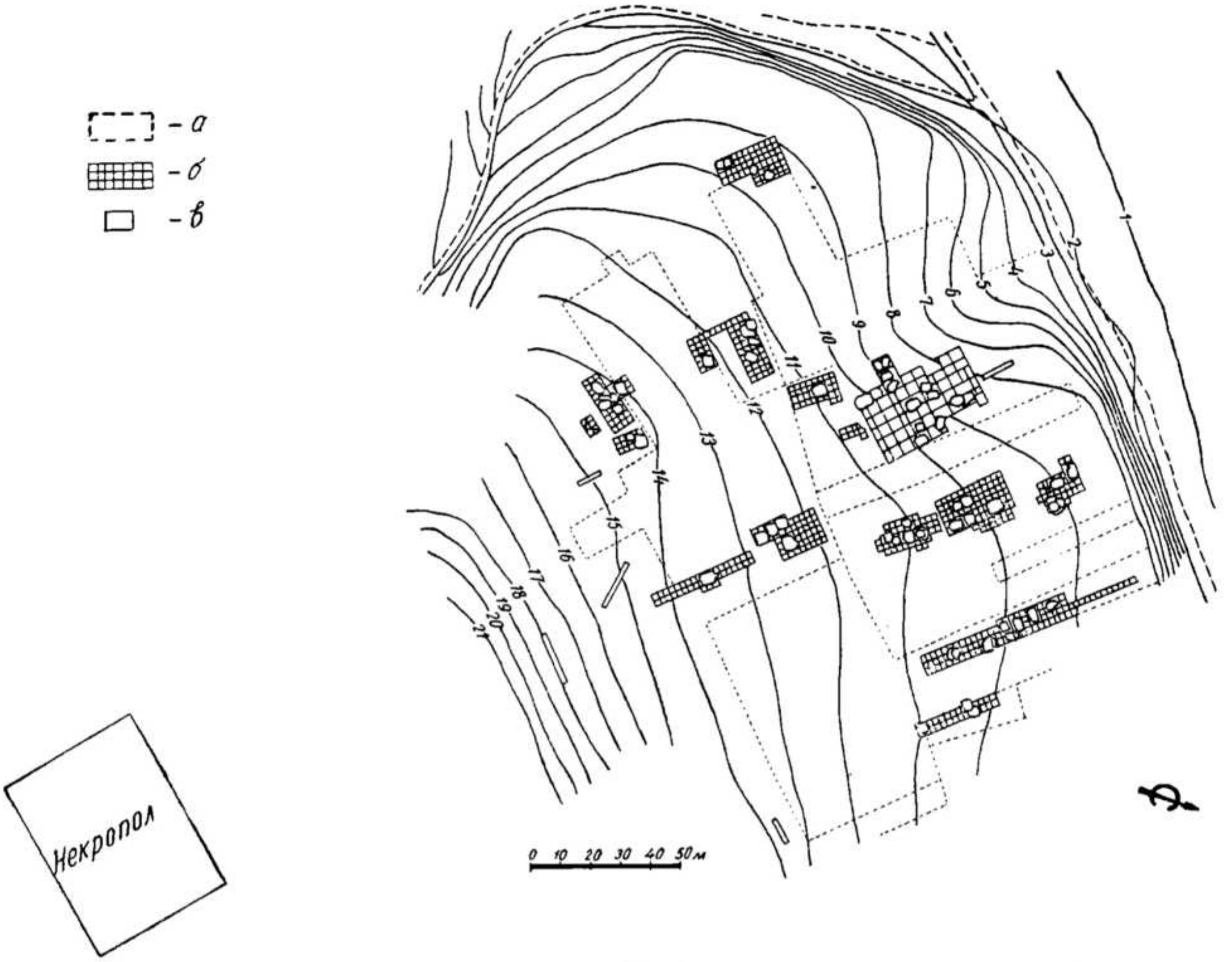

Обр. 2. Общ план на изкопите в селището Джеджови лозя
а — изкоп ; *б* — жилище ; *в* — граница на засадени площи с лозя

От селището в м. Джеджови лозя бе разкопана голяма площ, около 3700 кв. м. Трябва да се отбележи, че разкопките се проведоха при най-трудни условия за теренни проучвания — цялата местност бе заета от земеделски култури. Разкопките започнаха през 1955 г.; направеният през 1954 г. сондаж влезе в границите на разкопаваната площ. Този изкоп имаше размери 998 кв. м. През 1956, 1958, 1959, 1960 и 1961 г. се копаха онези части от селището, които не бяха засети с трайни насаждения.

През 1956 г. бе изследвана малка площ, само 172 кв. м. През следващите години, от 1958 до 1961, проучваната площ бе значително увеличена. През 1958 г. бяха направени три изкопа с обща площ 328 кв. м. През 1959 г. бяха изследвани 362 кв. м чрез два изкопа. Най-голяма в сравнение с предишните години беше разкритата през 1960 г. площ — 1236 кв. м. През тази година бяха направени пет изкопа на два етапа — юни — юли и октомври — ноември.[2]

---

[1] К. Мишев, Вл. Попов, Добруджа, София, 1953, стр. 23.

[2] През отделни периоди от време при разкопките взеха участие: Цв. Друмева — Силистра, С. Георгиева, Ив. Георгиева, Я. Младенова, Ст. Бояджиев, К. Червенраков, Е. Въжаров — София. Костният материал бе проучен от проф. Ст. Иванов и е обнародван като приложение към настоящата работа.

През 1961 г. бе разкрита 700 кв. м площ. Направиха се два изкопа и един сондаж. Разкопките продължиха два месеца (през 1960 г. те продължиха близо три месеца, през 1955, 1958 и 1959 г. — по един месец, а през 1956 г. — само 6—7 дни).

Документацията на находките се извършваше по квадрати; при откриване на жилища и други съоръжения находките се разполагаха в тях. Квадратите от мрежата през 1955 и 1956 г. бяха четириметрови и триметрови, а квадратите през останалия период на разкопаване — обикновено двуметрови.

В резултат на разкопките от 1954—1961 г. в селището Джеджови лозя бяха направени 13 изкопа и няколко сондажа (обр. 2), в които се разчистиха жилища.

Открити са 63 по-добре запазени полуземлянки-жилища (обр. 2), ями. Две от ямите бяха запълнени с омесена глина за съдове. Други ями са служили за смет или за складиране на храна. Намериха се голям брой предмети от глина, желязо, кости и пр. Откриха се и три грънчарски пещи и едно особено съоръжение — две огнища близнаци. В най-високата част на тази местност бе открит и некропол, който е принадлежал на селището (обр. 2).

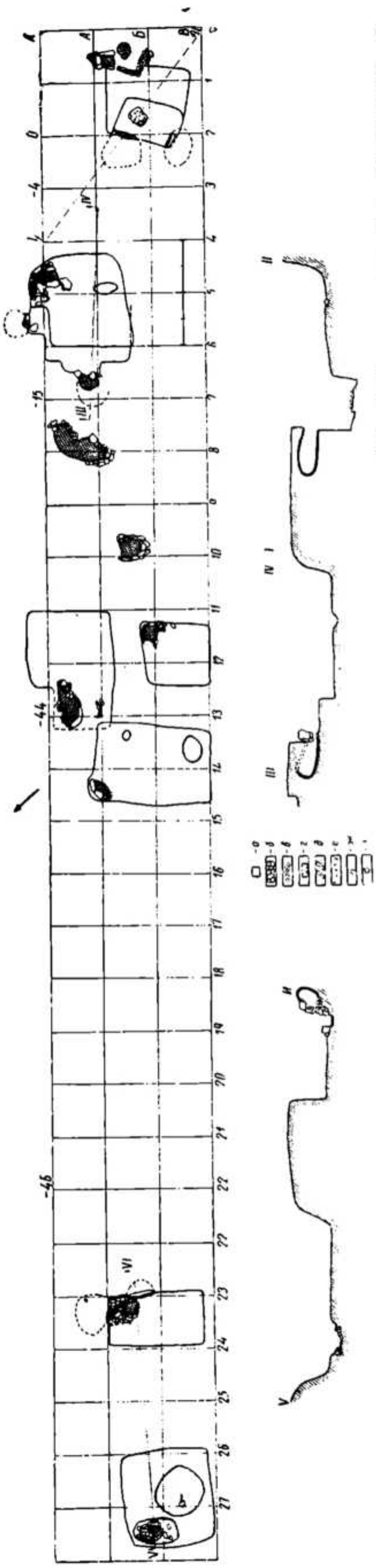

Обр. I. План на изкоп № I. Жилища №1—7

а — граници на жилище; б — камъни; в — замазка на пещ; г — граници на яма, д — животински кости; е — граници на печка (пещ); ж — граници на дупка от кол (греда)

ЖИЛИЩА

Тук описваме главно по-добре запазените жилища, а на много разрушените се спираме само накратко. Жилищата са номерирани не по реда на откриването им, а в обратен хронологически ред — от 1961 до 1955 г. Това се наложи от тяхното състояние. За всяко жилище е посочено в кой изкоп и квадрат на плана се намира и годината на откриването му.

Жилище № 1 (обр. 3). Изкоп I, кв. А$_{4-6}$ и кв. Б$_{4-6}$ А$^{I}_{6}$, 1961 г.

Очертаха се добре южната и западната му стена, дълги 2,20 и 3,90 м. Останалите две стени — източната и северната — са били разрушени от по-късни жилища. Жилището е било на 1,60 м дълбочина от сегашната повърхност.[1] Добре се проследи подовата му замазка, дебела 3 см. В югоизточния ъгъл на жилището се откри правоъгълна, отчасти разрушена печка. Основата ѝ беше изградена от големи, а стените от средни и малки по размер камъни. Най-добре бе запазена североизточната ѝ стена. Печката имаше размери: север — юг 1,53 м, изток — запад 1 м,

---

[1] Дълбочината за всички жилища е дадена от сегашната повърхност.

Рисунките и фотографиите бяха направени от художничката на Археологическия музей в София А. Аргирова и фотографите при Археологическия музей в София П. Хлебаров и Р. Станева, а също П. Л. Каплан в Ленинград от Държавния Ермитаж. На всички изказвам благодарност. Чертежите и някои фотографии бяха направени от Е. Въжаров.

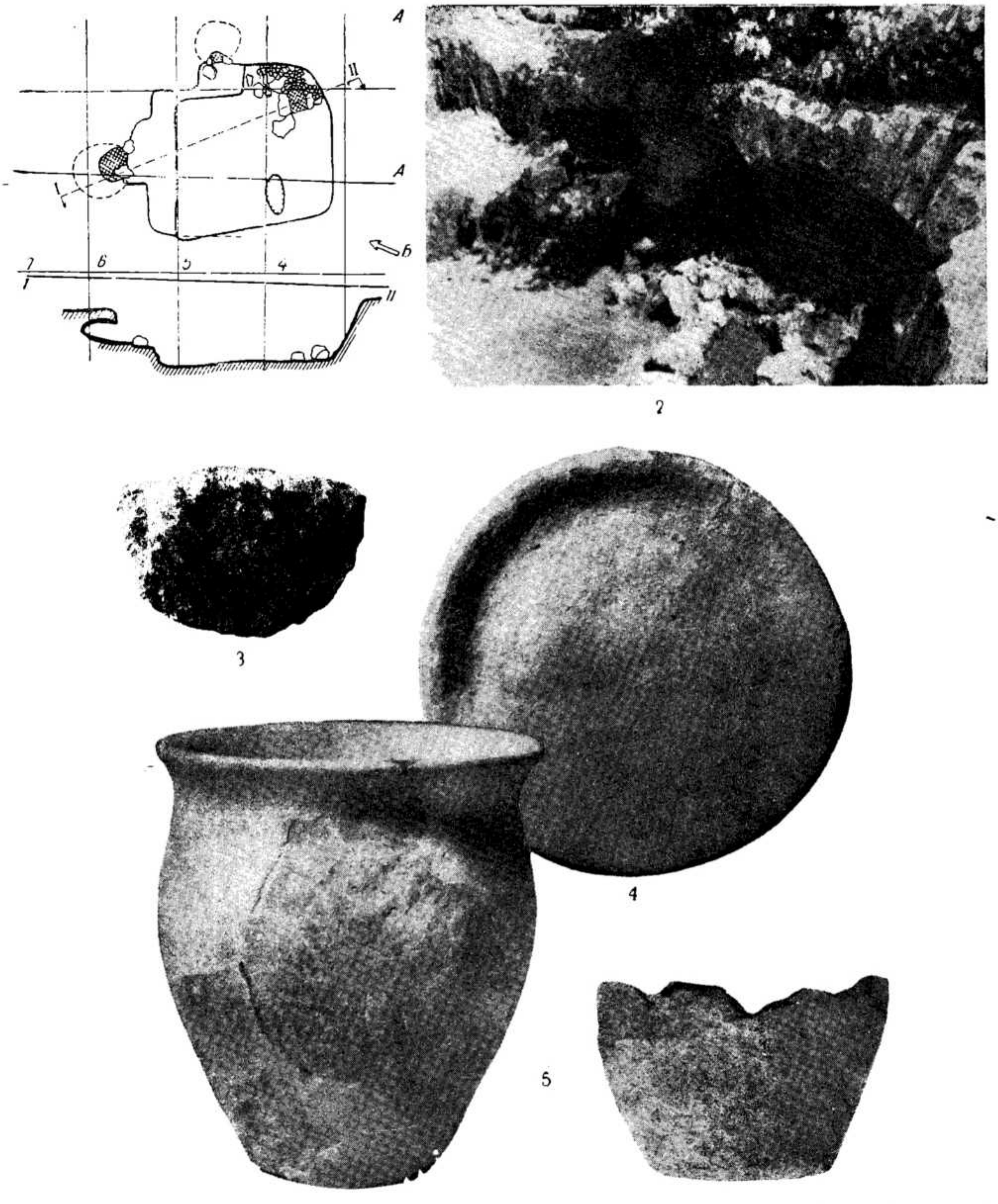

Обр. 3. Жилище № 1

1 — план и разрез; *2* — общ вид от югозапад; *3* — част от паница (чаша); *4* — тавичка; *5* — гърне

височина 0,25 м. Отворът ѝ бе от изток, широк 0,38 м. Подовата ѝ замазка, почти квадратна, бе трамбувана и обгорена до червено. Западно от отвора на печката на разстояние 1,60 м в пода на жилището се очерта яма с елипсовидна форма. В нея се намериха керамични фрагменти, въглени и костено рогче. В насипа в жилището на дълбочина от 0,20 до 1,60 м се намери керамика, правена на ръка, а върху пода, главно пред отвора на печката — много части от гърнета и тавички. Между тях бе открито почти цяло гърне, което бе реставрирано. Размерите му са: диаметър на устието — 14,7 см; диаметър на дъното 7,5 см и височина 16,5 см. Намерена беше 2/3 част от тавичка с диаметър 21 см. Голямо беше и количеството кости от животни. Между находките от това жилище са и следните предмети: две въдици, гвоздеи, нож и част от ножче, точило, прешлен за вретено и костено шило.

Над това жилище (в източната стена на кв. $А_6$) на височина 0,58 м от подовата му замазка се откри вкопана, сравнително добре запазена печка (пещ) с отвор от запад. В план тя представляваше кръг с диаметър 1,20 м. Подът ѝ бе направен от плоски камъни. Пред отвора се намираше пласт пепел, дебел 20 см. Върху жилище № 1 (северната стена на кв. $А_6$) бе открита още една печка, вкопана в здравата почва. Тя бе много добре запазена. Имаше почти кръгла форма с диаметър 1,34×1,16 м и височина от подовата замазка до обгорената стеничка на сводестата ѝ част 40 см. Подът ѝ се намираше на 0,80 м от сегашната повърхност. Нейният отвор бе от югоизток, широк 0,34 м и фланкиран от двете страни с два големи камъка. Подовата замазка на печката бе дебела 4 см. Пред отвора ѝ се проследяваше подова замазка на жилище, 28 см по-ниска от подовата замазка на печката. Нейните размери в южна посока бяха 3,20 м. И двете вкопани печки (пещи) са от жилища, разрушени при по-сетнешното обработване на почвата.

Жилище № 2 (обр. 4). Изкоп I, кв. $Б_{11-12}$, $В_{11-12}$, 1961 г.

Едно от малките по размер жилища в това селище, на 9 м северозападно от жилище № 1. В план близко до квадрат (около 2,60×2,40 м), с дълбочина 1,57 м под сегашната повърхност, с отвесни стени и под, измазан с глина. В югоизточния ъгъл се намери силно разрушена печка, изградена от средно големи камъни. Външните ѝ размери бяха 0,80×1 м, височина — 0,36 м. Отворът ѝ бе от запад, широк 0,45 м. Огнището имаше почти правоъгълна форма — 0,60×0,50 м. Жилищната яма беше пълна с голямо количество керамични фрагменти от гърнета, правени на леко грънчарско колело. На пода в североизточния ъгъл до печката бяха открити две гърнета. Едното от тях, с тъмносив цвят, се оказа напълно запазено. Върху тялото му са врязани група вълнообразни линии. Размерите му са: диаметър на устието 14,5 см, диаметър на дъното 10 см, височина 21,5 см. От другото гърне, с червен цвят, бяха запазени само две трети. Горната му част е украсена с група хоризонтални линии, а над тях вълнисти линии. Размери: диаметър на устието 13 см, диаметър на дъното 9,5 см, диаметър в най-широката му част 18 см, височина 16,5 см. В това жилище бяха намерени и няколко прешлена за вретена.

Жилище № 3 (обр. 5). Изкоп I, кв. $Б_{1-2}$ и $В_{1-2}$, 1961 г.

В план то имаше неправилна квадратна форма с дълбочина 1,10 м и с размери около 2,80×3 м. В североизточния ъгъл се очертаваше печка (пещ), вкопана в земята, на дълбочина 0,95 м от сегашната повърхност и много добре запазена. В план тя имаше почти елипсовидна форма—1,16×1,21 м. Височината ѝ от подовата замазка до обгорялата сводеста част — 0,27 м. Обгорената стена имаше дебелина 4 см, а подовата замазка 11 см. Отворът на печката бе от юг, с размери 0,56×0,42 м и фланкиран с камък. Пред печката се виждаше петно от въглени, пепел и керамични фрагменти с размери 2×1,60 м и с дебелина 0,60 м. Керамиката бе представена от гърнета, правени на леко грънчарско колело. В това жилище бяха намерени голямо количество кости от животни. Югоизточният ъгъл на жилището бе разрушен от две печки, изградени от камък, останали вероятно от разрушени жилища. Едната от тях, с правоъгълна форма и с размери 1,10×0,70 м в основата, бе запазена на височина 0,35—0,45 м. Тя бе изградена от големи камъни — 0,50×0,35 м, а стените ѝ от средни по размер камъни. Подовата ѝ замазка с размери 0,52×0,30 м бе трамбувана и обгоряла до червено. Върху нея имаше дебел 0,20 м пласт от въглени и пепел. В този пласт бяха намерени няколко керамични фрагмента. Непосредствено до тази печка, в западна посока, се откри още една доста разрушена печка, изградена от средни по размер камъни. От нея бяха запазени северната и западната стена. Дебелината от стените бе около 0,22 м. В план печката имаше кръгла форма. Пространството между стените и подовата замазка бе запълнено от пепел и въглени. Около нея не се откриха никакви находки. Под жилище № 3 бе открито част от друго жилище, в което можа да се проследи добре вкопана в здравата почва (кв. $В_2$) печка (пещ). Нейната подова замазка се е намирала на 2 м дълбочина от сегашната повърхност и на

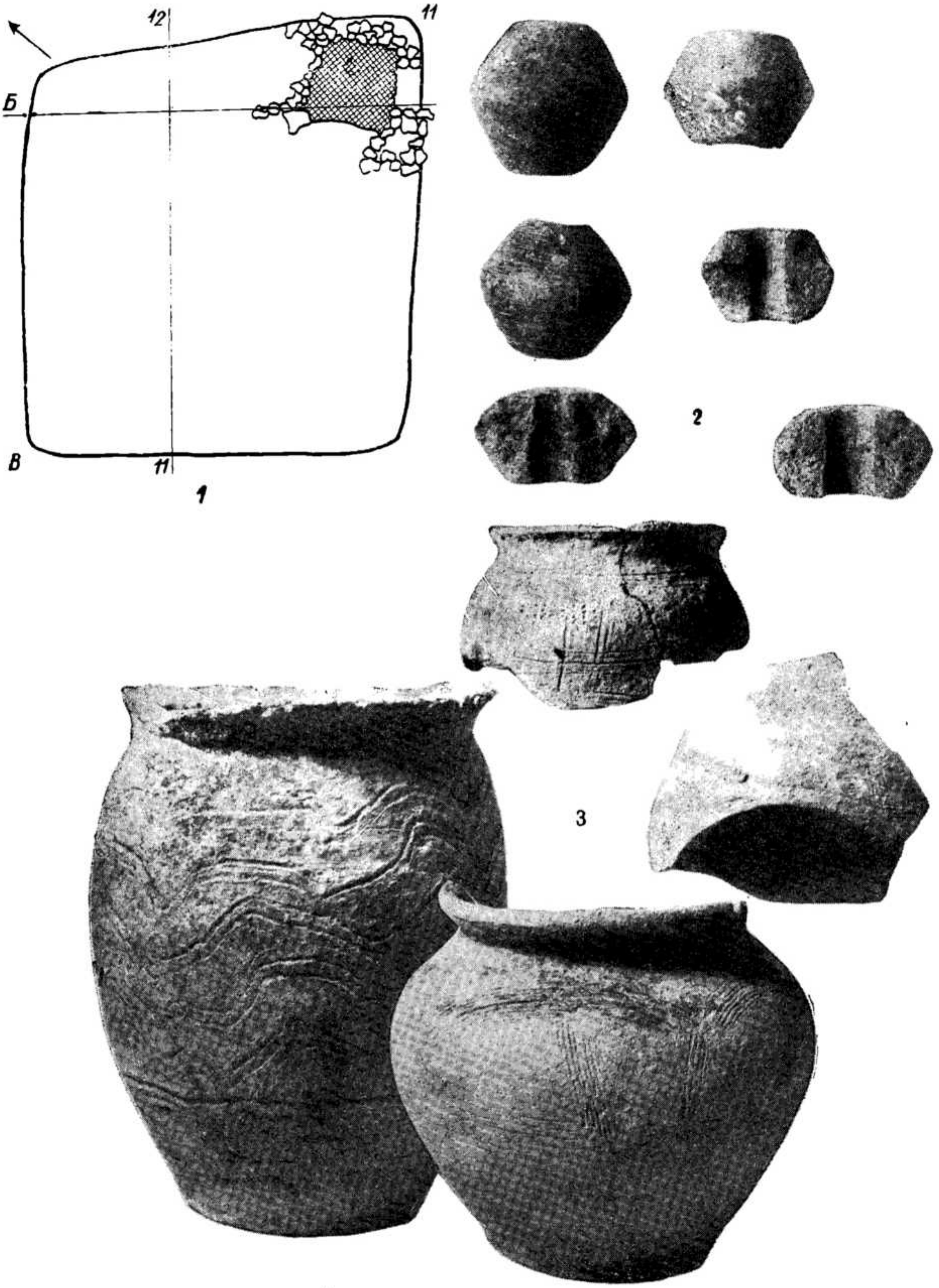
12
11
Б
В
11
1
2
3

Обр. 4. Жилище № 2
1 — план на жилище ; *2* — прешлени за вретено ;
3 — гърнета

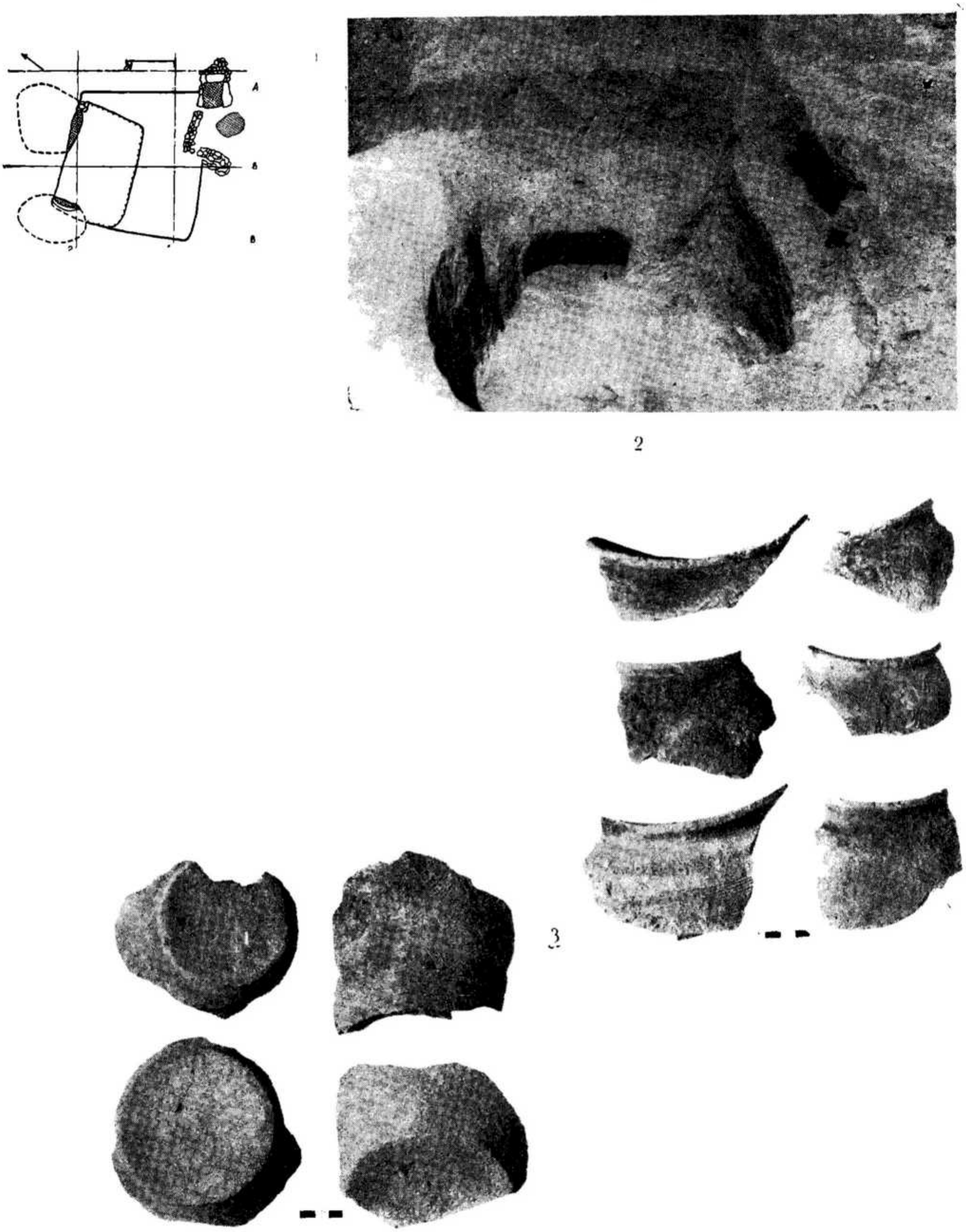

Обр. 5. Жилище № 3
1 — план; 2 — общ вид от югозапад; 3 — части от гърнета

1,20 м от подовата замазка на жилище № 3. Отворът на тази печка бе от изток, с дължина 0,64 м и височина 0,35 м. Подовата замазка имаше диаметър около 1,27 м. Дебелината на обгорената част на стените бе 4 см, а на подовата ѝ замазка 10 см. Замазката представляваше трамбувана земя, добре изпечена до червено. Пред отвора на пещта бе открит пласт от въглени и пепел, а сред тях керамични фрагменти от гърнета, работени на леко грънчарско колело.

Жилище № 4 (обр. 6). Изкоп I. В кв. $Б_{13-14}$, $В_{13-14}$ — $А_{13-14}$, 1961 г.

Разположено бе на 1,4 м северно от жилище № 2, с дълбочина на жилищната яма 1,50 м. В план то се очерта почти правоъгълник с размери 4,20×3 м. В североизточния му ъгъл се откриха следи от печка, на която бе запазена част от североизточната стена. Дължината и височината ѝ са били около 0,30—0,34 м. Изградена бе от големи, а над тях слепени с кал средни по размер камъни. Огнището ѝ, с диаметър 0,60 м, бе напълно запазено и имаше почти кръгла форма с леко повдигнати краища. Отворът на печката бе от юг. В югозападния ъгъл, в пода на жилището, се очертаваше почти кръгла яма с диаметър 0,90 м и дълбочина 0,30 м. Жилищната яма от 0,10—1,20 м бе запълнена с тъмен хумусен пласт, в който се откриха голямо количество керамични фрагменти. При разчистването на измазания с глина под, на 2 м южно от печката, бе открито обгорено до червено кръгло петно с диаметър 0,40 × 0,50 м. В това жилище бяха намерени главно части от гърнета, от стомни (кани) с матова повърхност и с лъскави ивици по тях и от котли с вътрешни дръжки. Освен керамиката бяха намерени брус и много железни предмети: гвоздеи, ножчета, желязна скоба, прешлен за вретено. В това жилище нямаше почти никакви кости от животни.

Жилище № 5 (обр. 7). Изкоп I. В кв. $А_{22-23}$, $Б_{22-23}$, $В_{22-23}$, 1961 г.

На около 1,40 м северозападно от жилище № 4 с правоъгълна форма и напълно запазени стени с дължина: южната около 1,80 м, западната около 1,90 м, северната 3,60 м и източната 0,90 м. Дълбочина на жилищната яма 1,86—1,98 м. В южната и източната стена бяха вкопани сравнително добре запазени печки (пещи), на които само отворите бяха слабо разрушени от друга печка, изградена по-късно в югоизточния ъгъл на жилището. Вкопаната в източната стена печка (пещ) бе с почти кръгла форма, с вътрешен диаметър 1 м. Височината ѝ от огнището до обгорената стена на сводестата ѝ част бе 0,30—0,40 м. Отворът ѝ от запад, дълъг около 0,70 м, бил зазидан с камък при изграждане на печката. Подът на вкопаната печка се е издигал на 0,50 м от подовата замазка на жилището. На същата височина — 0,55 м — се е намирало и огнището на вкопаната в южната стена печка. Последната бе повече разрушена от печката, разкрита в източната стена. Засегнат е бил югоизточният ъгъл на отвора ѝ. Тази печка имаше полукръгла форма с вътрешен диаметър 1 м и височина около 0,30 м. Подът на огнището, дебел 0,15 м, бе направен от плоски камъни, замазани с глина, обгоряла до червено. Височината на печката бе 0,40 м, с отвор от север. Другата печка, открита в това жилище, сравнително добре запазена, бе направена от големи и средни камъни. В план тя имаше квадратна форма, с външни размери около 1,10 м. Отворът ѝ имаше ширина 0,50 м подът ѝ също бе с квадратна форма с размери 0,70×0,70 м. Височината на печката бе около 0,72 м. Жилищната яма бе запълнена с рохкава, хумусна почва, примесена с незначително количество керамични фрагменти от гърнета, работени на леко колело, с кости от животни и три костени шила. Този тип керамика бе открит не само върху подовата замазка на жилището, но и върху огнищата на вкопаните печки. Като се вземе под внимание, че входовете на тези две печки са били зазидани при строежа на каменната печка, имаме основание да предположим, че каменната печка е била направена, след като последните две печки са престанали да функционират.

Жилище № 6 (обр. 8, 9). Изкоп I. В кв. $В_{26-28}$, $Г_{26-28}$, 1961 г.

Разположено на същата линия с жилище № 5, на 4 м северно от него и на дълбочина 1 м. В план то имаше правоъгълна форма. Източната му стена бе дълга около 3,20 м, южната — около 3,10 м, западната — около 3,40 м и северната — около 3,10 м. Подът бе равен със замазка, дебела 3 см. До североизточната стена на жилището се откри печка, изградена от камък. За разлика от другите каменни печки, открити в това селище, за нея е била изкопана специална яма в пода на жилището. Печката бе сравнително добре запазена с правоъгълна форма. Външните ѝ размери бяха 0,75×0,73 м и 0,58×0,45 м, височината на стените —

Столична библиотека София

11006/12

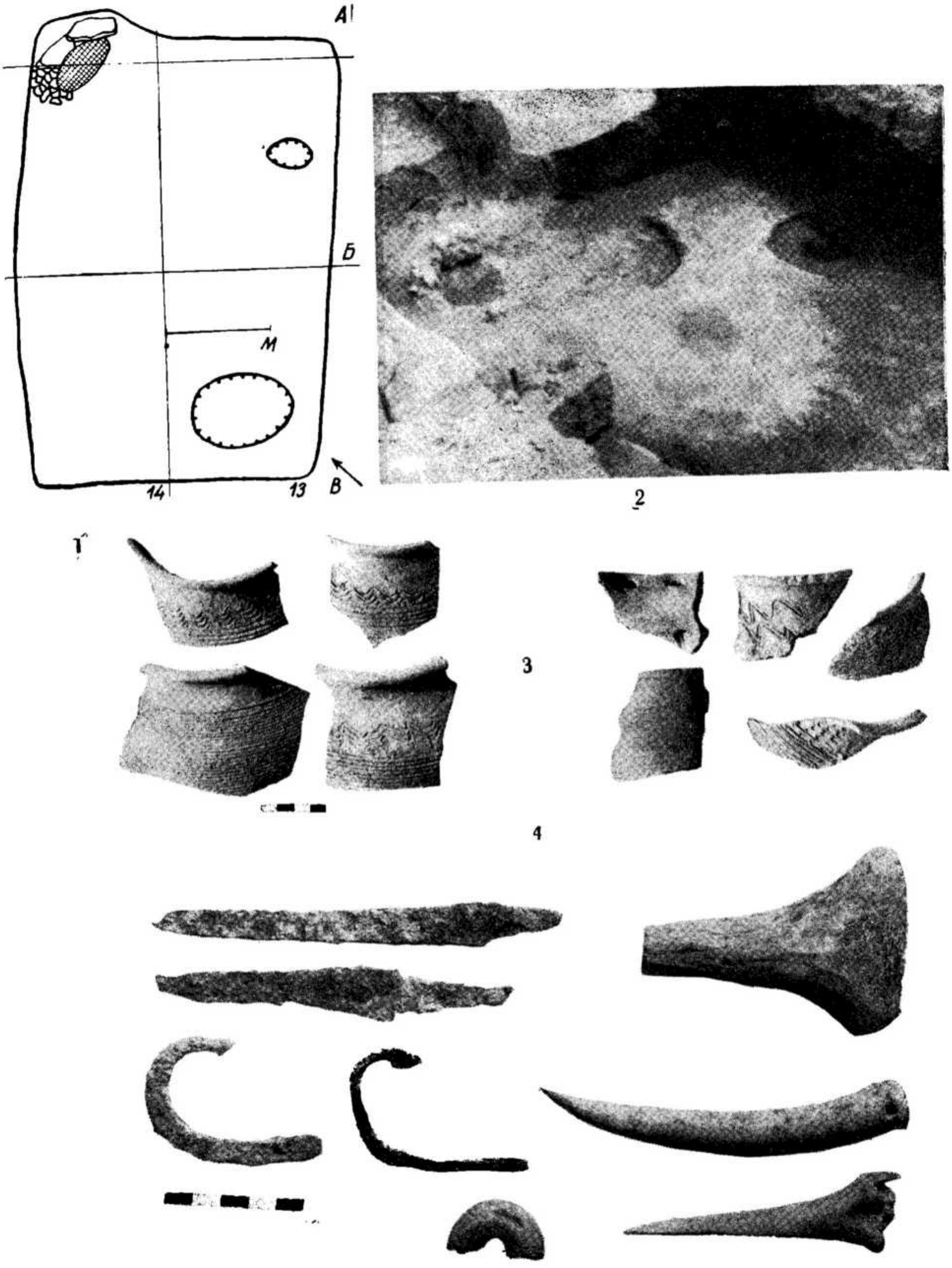
A
Б
М
В
14
13
2
1
3
4

Обр. 6. Жилище № 4
1 — план ; *2* — общ вид от югоизток ; *3* — керамика ;
4 — ножове, въдици, прешлени за вретено, костени предмети и др.

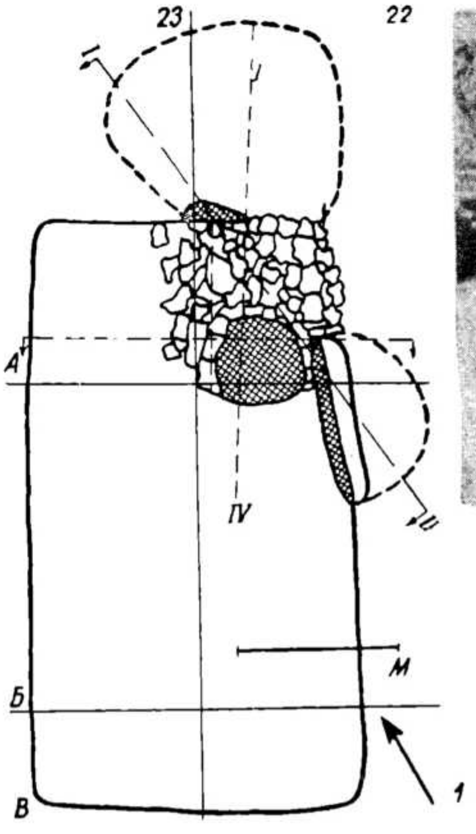
23
22
I
II
A
Б
В
IV
M
1

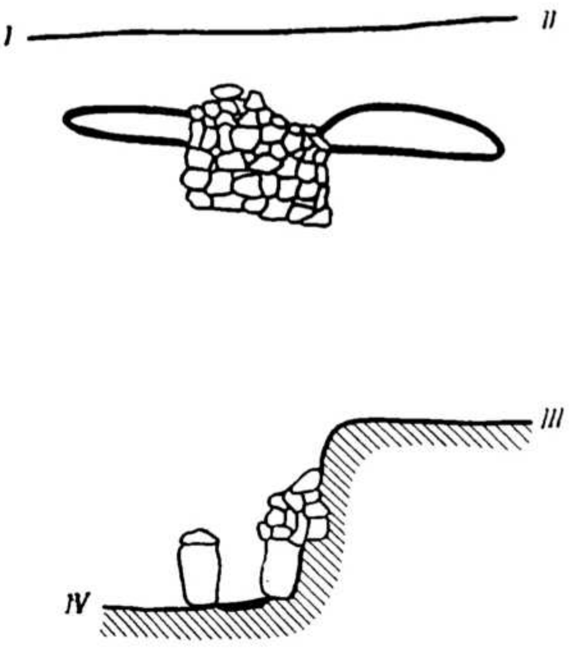

2

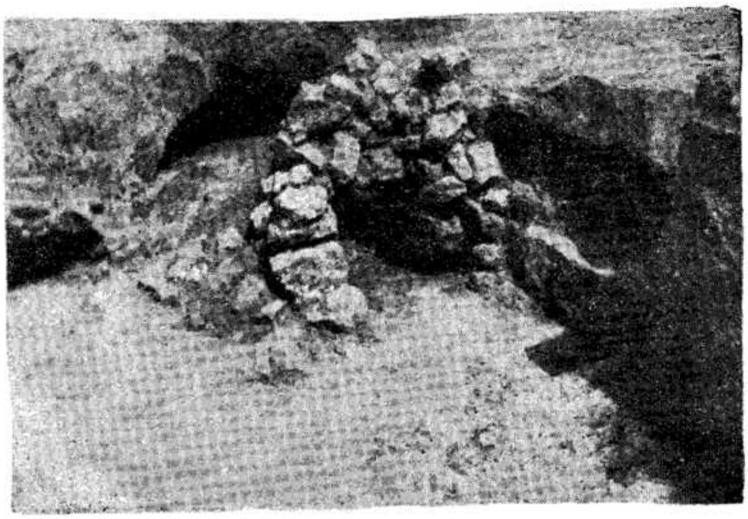

3

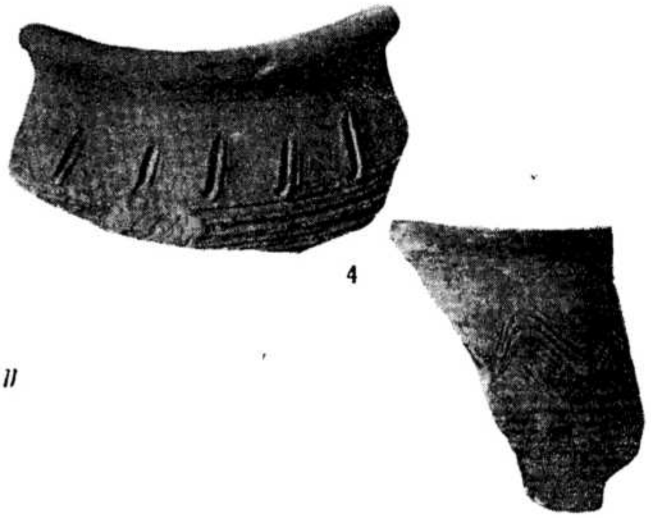

Обр. 7. Жилище № 5
1, 2 — план и разрези ; *3* — общ вид от запад ; *4* — керамика

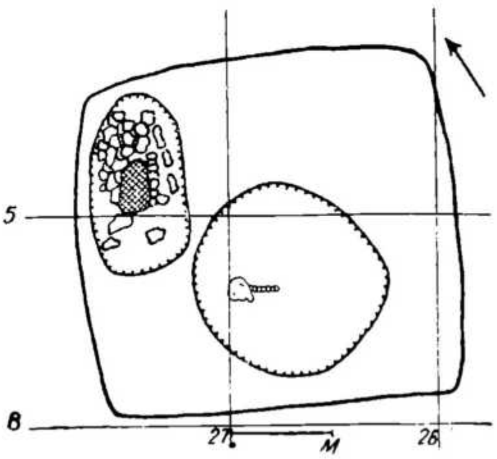

1

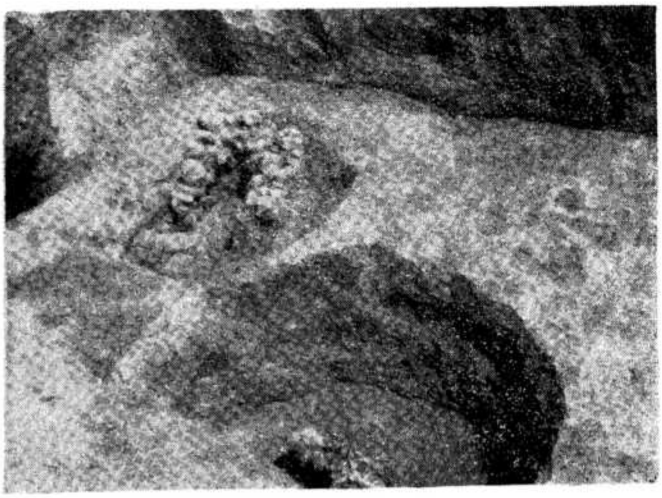

2

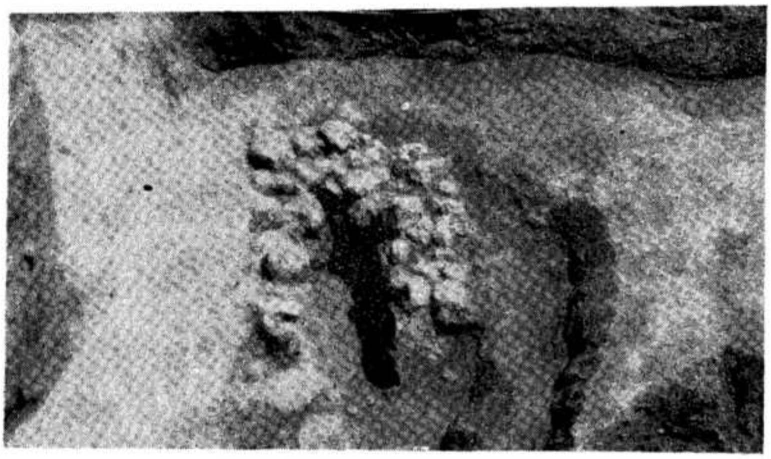

3

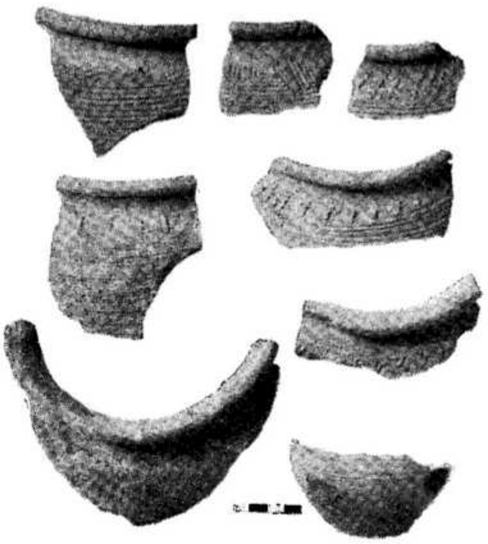

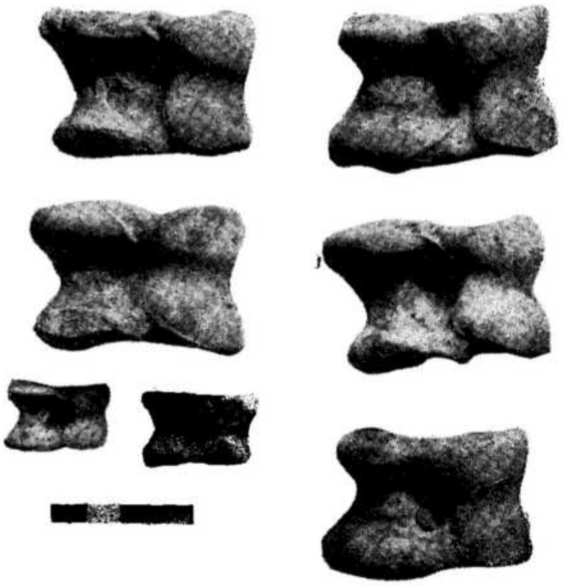

5

Обр. 8. Жилище № 6
1 — план ; *2*, *3* — североизточната му част ;
4 — фрагменти от гърнета ; *5* — ашици

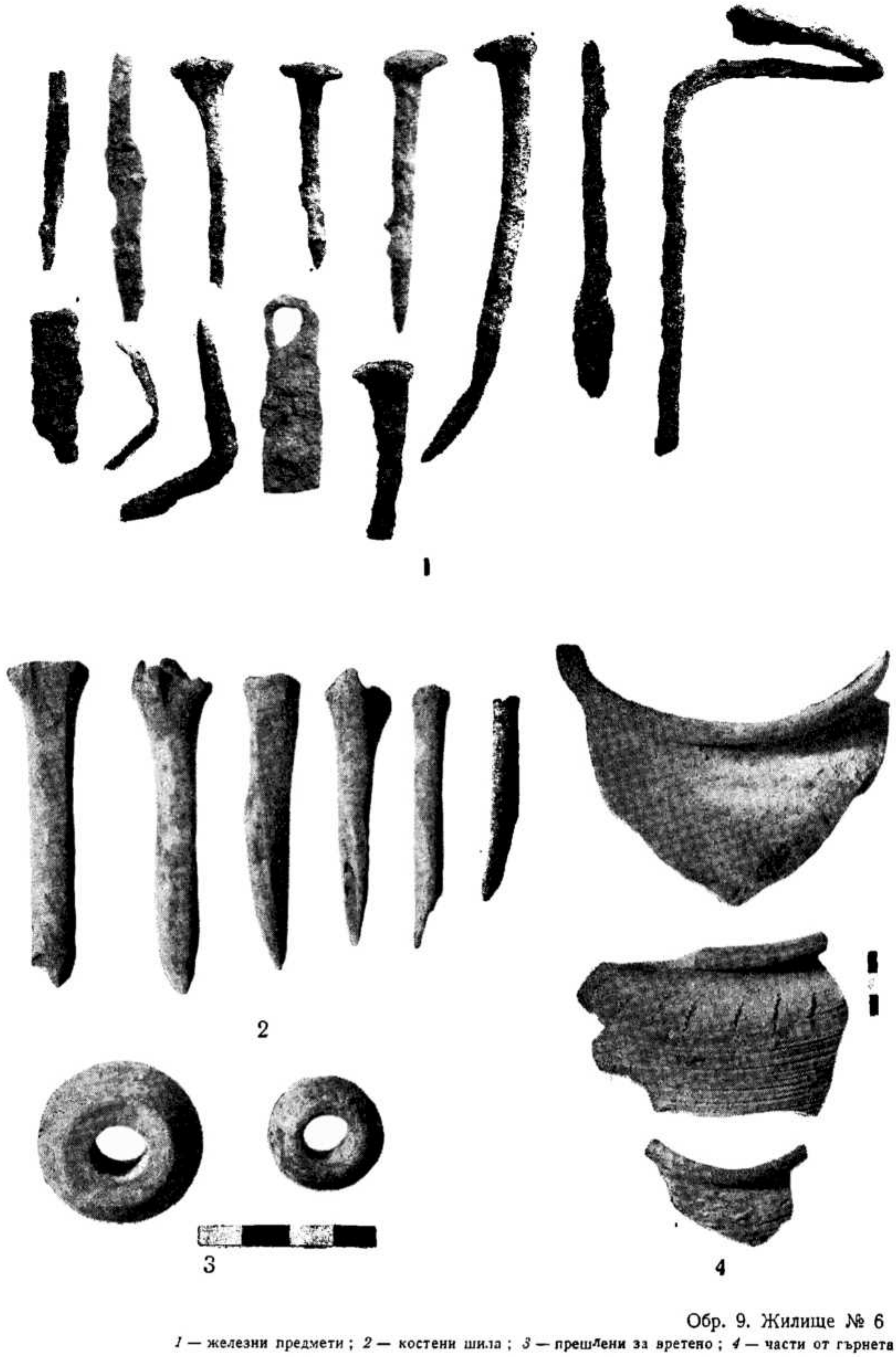

Обр. 9. Жилище № 6
1 — железни предмети ; 2 — костени шила ; 3 — прешлени за вретено ; 4 — части от гърнета

0,72 м. Подът й, трамбуван и изпечен до червено, имаше размери 0,30×0,65 м. Отворът на печката бе от запад, широк 0,50 м. Пред него се откри пласт от въглени и пепел с дебелина 0,30 м и ширина 0,60 м. Пред отвора на печката се намериха един хромел, пет големи и два малки ашика. Бяха намерени също прешлен за вретено и брус. Жилищната яма бе запълнена с тъмнохумусен пласт, съдържащ въгленчета, голямо количество керамични фрагменти, кости от животни, брусче и много железни предмети, по-важни от които са: ножче, два-три гвоздея, стрела, желязна обковка, костено шило, ашик.

В това жилище бяха намерени части от гърнета, работени на грънчарско колело. При почистване на подовата му замазка под нея се очерта яма с почти кръгла форма с диаметър около 1,70—1,83 м и дълбочина 0,40 м. В нея бяха открити част от скелет на човек (череп и скелет до пояса) и още един втори череп, който лежеше под първия. Непосредствено до горния череп, западно от него, бе открито гърне. Тази яма може да се свърже с тракийския културен пласт, открит в това жилище.[1] Почвата в ямата бе рохкава и примесена с въгленчета.

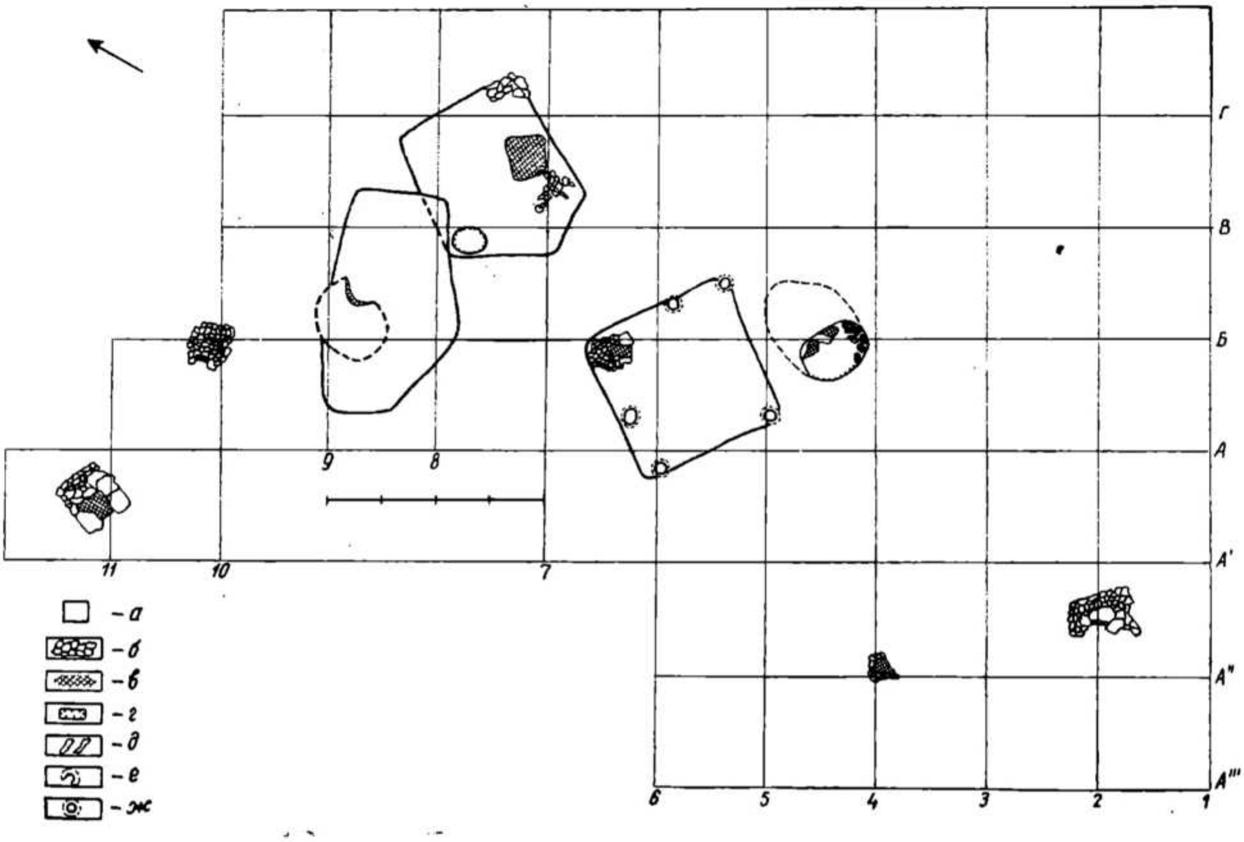

Обр. II. План на изкоп II. Жилища № 8 и 9
а — граници на жилище; *б* — камъни; *в* — замазка на пещ; *г* — граници на яма; *д* — животински кости; *е* — граници на печка (пещ); *ж* — граници на дупка от кол (греда)

Жилище № 7. Изкоп I. В кв. А$_{11-12}$, 1961 г.

На около 9,20 м източно от жилище № 1. То имаше почти квадратна форма. Добре се проследиха източната, южната и отчасти западната му стена. Дължината им беше: на източната около 2,80 м, на южната около 2,90 м и на западната 2,80 м. Дълбочината на жилището беше 1,60 м. В североизточния му ъгъл се откриха следи от силно разрушена печка с основа, изградена от едри камъни, а стените — от дребни. Североизточната стена, дълга около 1,20 м, бе по-добре запазена. Отчасти бе запазена и западната стена — около 0,80 м. Огнището на пещта представляваше трамбувана земя, изпечена до червено. В план то бе елипсовидно, с повдигнати краища и с размери: дължина около 1 м и ширина около 0,60 м. При почистването му в западния му край бе открит дебел пласт въглени и пепел, в който бяха намерени части от гърнета и тавички, работени на ръка.

По същата линия, на 0,10—0,60 м южно от това жилище в кв. А$_{7-8}$ и А$^{I}_{7-8}$ се разчистиха стени от разрушена печка. Огнището имаше подковообразна форма с дължина около 2,40 м и ширина около 1,80 м; намираше се на 1,30 м дълбочина от сегашната повърхност. Югоизточ-

---

[1] Материалите от него ще бъдат разгледани в отделна статия.

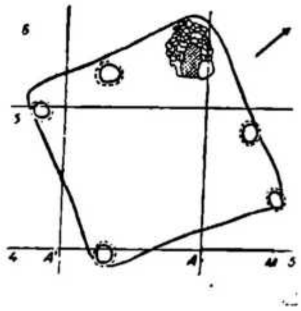

2

3

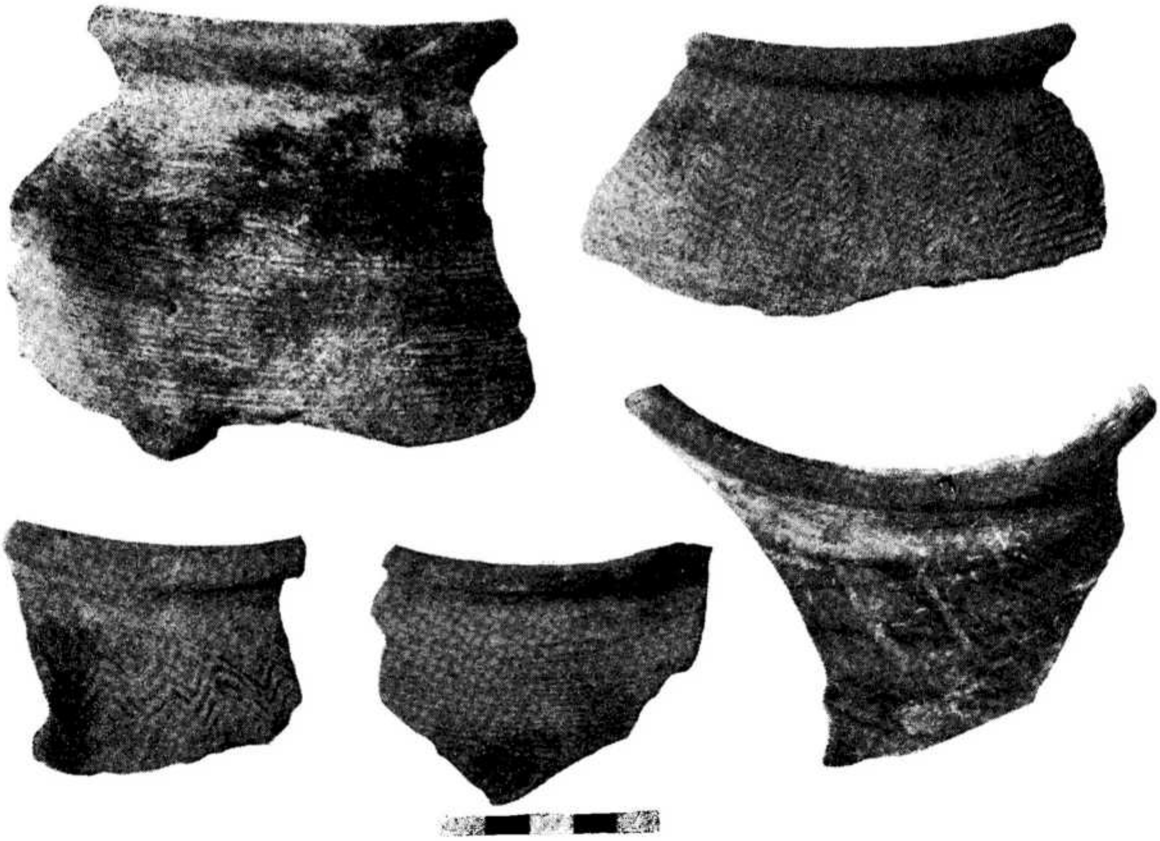

Обр. 10. Жилище № 8
1 — план ; *2* — общ вид от югоизток ; *3* — керамика

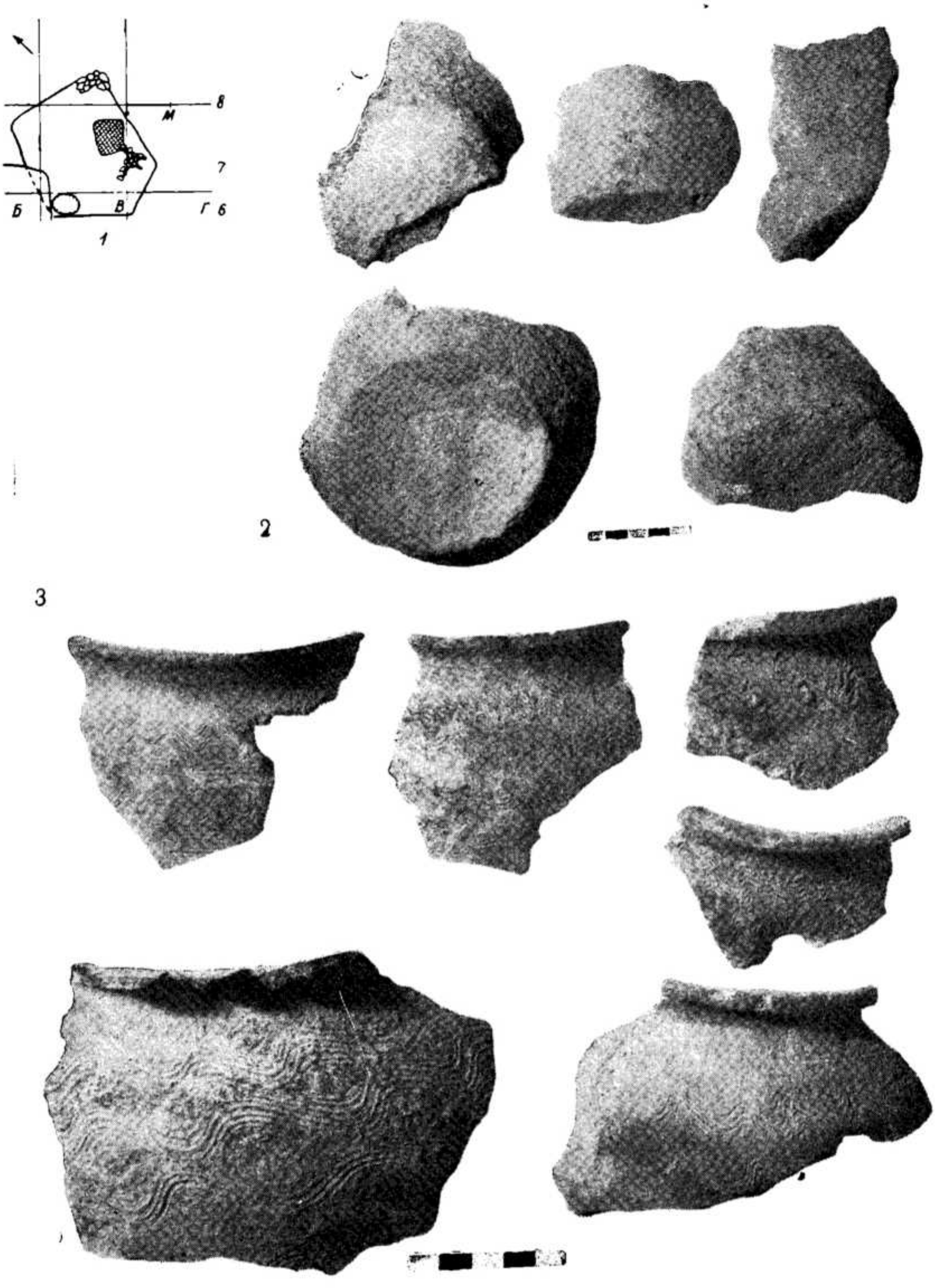

Обр. 11. Жилище № 9
1 — план ; 2, 3 — керамика

ният му ъгъл беше добре запазен, с ширина 0,30 м и височина 0,15 м. Бяха намерени части от гърнета, работени на грънчарско колело.

Силно разрушена печка, от която е останала само част от източната стена и подовата ѝ замазка с размери 0,60×0,50 м, бе открита в кв. Б$_{9-10}$. Около нея бяха намерени фрагменти от гърнета и части от подница.

Жилище № 8 (обр. 10). Изкоп II. В кв. А$_{5-6}$, А$^{1}_{5-6}$, Б$_{5-6}$, септември 1961 г.

То бе очертано като четириъгълник с отвесни стени с размери: северна — около 2,70 м, източна — около 3 м, южна — 2,60 м и западна — 2,50 м. Подовата замазка, дебела 8 см, се намираше на 1,60 м дълбочина. В стените на жилището се очертаха кръгли дупки от колове, по една във всеки ъгъл и по две в северната и източната стена. Диаметърът на дупките бе 21—25 см, а дълбочината — 20 и 28 см. В североизточния ъгъл на жилището се откри печка, изградена от камъни, сравнително добре запазена — само сводестата ѝ част се бе срутила. Отворът ѝ бе от юг. Западната стена на печката бе изградена от големи камъни, източната също, а северната — с пълнеж от дребни камъни. Печката в план имаше квадратна форма с размери на стените 0,70 м, височина на запазените стени 0,30 м и дебелина 0,20—0,36 м. Подовата замазка бе добре запазена — трамбувана, обгорена до червено, с размери 0,40×0,24 м. Ямата на жилището бе запълнена с рохкава пръст, която съдържаше голямо количество керамика и кости от животни. Керамиката е правена на грънчарско колело. От находките по-важни бяха: част от стъклено съдче, въдица, костено калъфче, желязна игла, прешлен за вретено, костени шила и брус.

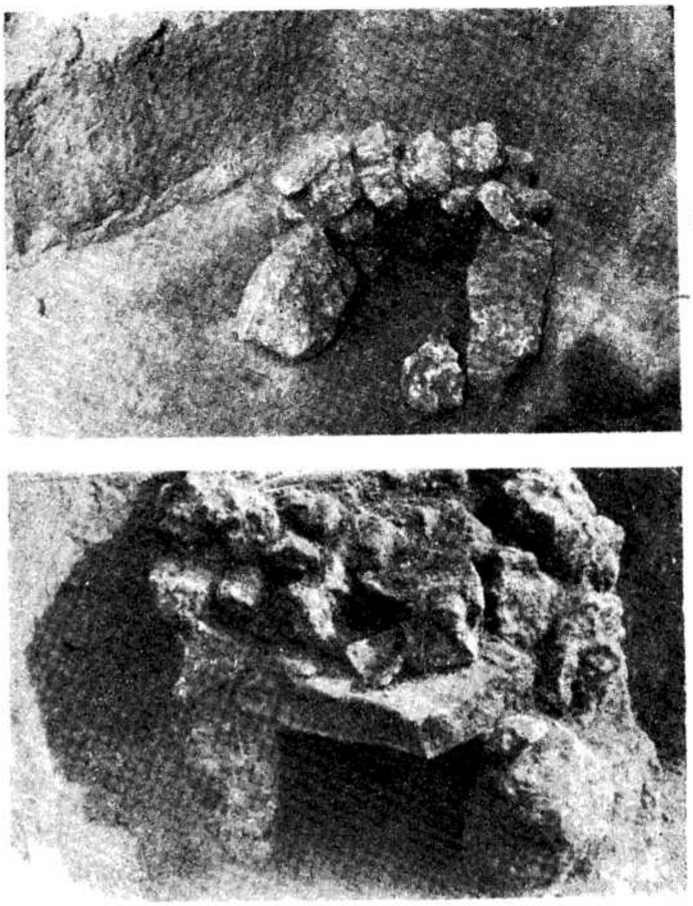

Обр. 12. Печки
1 — печка до жилище № 9; *2* — печка до жилище № 8

Жилище № 9 (обр. 11). Изкоп II. В кв. $Б_{6-7}$, $В_{6-8}$ и $Г_{7}$, септември 1961 г.

Разкри се в непосредствена близост до жилище № 8, на 1 м от него. Над жилището се очерта, отчасти силно разрушено, друго жилище, от което проследихме само обгорялата подова замазка на вкопаната му печка (пещ), и керамични фрагменти от гърнета, правени на леко грънчарско колело. В план жилище № 9 имаше правоъгълна форма с размери 2,40×3,20 м. Подовата замазка се намираше на 1 м дълбочина. В североизточния и в югозападния му ъгъл бяха открити купчини от камъни, а между тях въглени. Следи от печка не се откриха. Основен тип от намерените тук керамични съдове са гърнета, изработени на леко грънчарско колело. Останалите находки бяха малко на брой: половин прешлен за вретено, костено шило и брусче.

В непосредствена близост до жилища № 8 и 9 се откриха други разрушени жилища, от които бяха добре запазени само печките. Едната от тях бе открита в северна посока от жилище № 9 (кв. $А_{9}А_{10}$). Основата ѝ бе направена от големи камъни, а сводестата ѝ част от малки. Тя имаше неправилна правоъгълна форма с размери: източна стена 0,68 м, южна 0,74 м, северна 0,72 м, дебелина на стените — 15 см. Отворът ѝ бе от северозапад с височина 0,30 м и ширина 0,38 м, а подовата замазка на огнището бе 0,50×0,30 м. Височината на печката от огнището до горната част на свода бе 0,86 м (обр. 12_{-1}). Другата печка, в план почти квадратна, изградена от камък и тухли, се намираше на югозапад от жилище № 8 (кв. $А^{I}_{1-2}$). Източната ѝ стена бе дълга 0,70 м, южната 0,67 м, северната 0,70 м, а дебелината им 0,20—0,30 м. Височината, измерена от подовата замазка на огнището, бе 0,50 м. Печката имаше отвор от запад с ширина и височина 0,25 м (обр. 12_{-2}). Третата печка (кв. $А^{I}_{11}$) бе добре запазена и също изградена от камъни.

Пред отворите и на трите печки бяха открити късове от гърнета и стомни, изработени на грънчарско колело, кости от животни, железни предмети, желязна шлака.

Жилище № 10 (обр. 13, 14). Изкоп III. В кв. $Г_{6-8}$, $Д_{6-9}$ и $Е_{6-8}$, октомври 1960 г.

То имаше неправилна квадратна форма с размери: източна стена 4,40 м, западна 3,30 м и южна 3,80 м. Дълбочина от сегашната повърхност 1,60 м, мерена в северозападния ъгъл на жилището. Стените му бяха отвесни. Подовата замазка се проследяваше добре в цялото жилище.

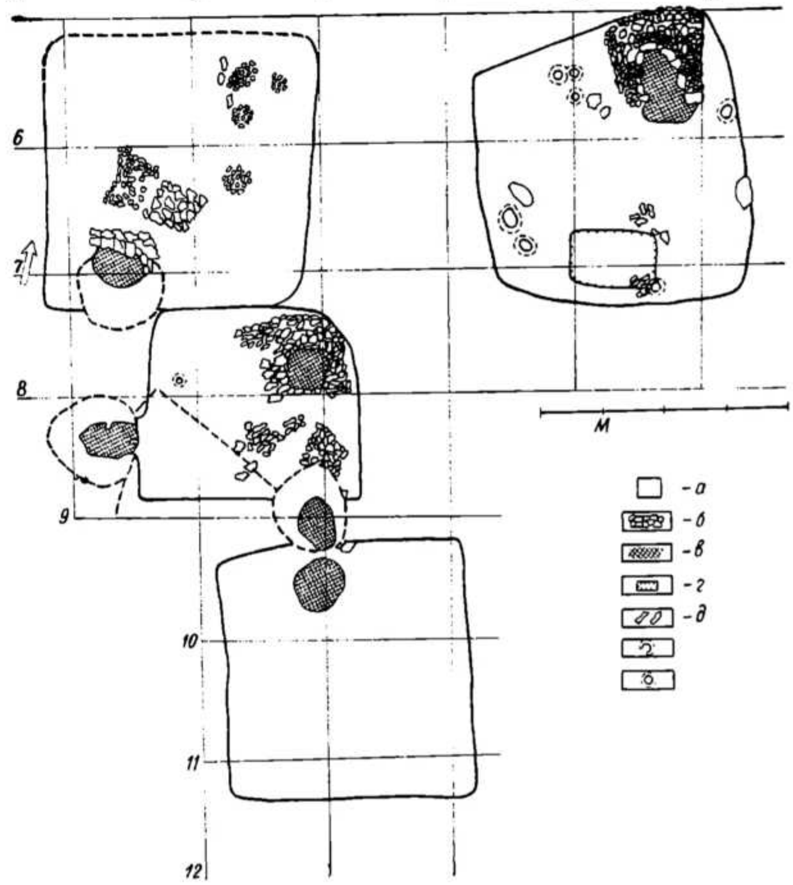

Обр. III. План на изкоп III. Жилища № 10—13
а — граница на жилище; *б* — камъни; *в* — замазка на пещ; *г* — граница на яма; *д* — животински кости; *е* — граница на печка (пещ); *ж* — граница на дупка от кол (греда)

В западната страна на жилището се очертаха три дупки от греди с диаметър 0,25 м и дълбочина 0,14—0,48 м; в дъното на една от тях имаше плочест камък. В източната стена се откриха също две дупки от греди с диаметър 0,30—0,35 м и дълбочина 0,20—0,25 м. В южната стена проследихме дупка от греда с диаметър 0,22 м и дълбочина 0,30 м. Долната част на тази дупка имаше диаметър 5 см. В северозападния ъгъл на жилището се намираше печка, изградена от едри и дребни камъни, положени за основа на печката, които ограничаваха подовата замазка на огнището. Върху тях бяха наредени дребни камъчета, споени с кал. Тези камъчета отчасти се бяха срутили. Най-добре бяха запазени северната и източната стена. Дебелината на запазените стени на печката бе 0,35 м, а височината — 0,90 м. Печката имаше четириъгълна форма с размери 0,45×0,40 м, с отвор от южната ѝ страна. Подовата ѝ замазка, с дебелина 3 см, бе направена от глина, опечена до червено, с наклон от север към юг и с коритообразна форма. Пред отвора на печката се оказа обгоряла подова замазка с размери 0,80×0,30 м, покрита с 0,30 м дебел пласт от въглени и пепел. В северозападния ъгъл на полуземлянката, върху подовата замазка, бе разчистена коритообразна вдлъбнатина с леко повдигнати краища. До южната стена, близо до югоизточния ъгъл, върху подовата замазка бяха намерени 8 точила. До тях се очерта лека вдлъбнатина с размери 0,90×1,40 м и дълбочина 10 см. При разчистването на печката, от външната ѝ страна, между нея и северната ѝ стена бяха намерени един двуконусен прешлен за вретено и части от гърнета и тавички, правени на ръка. Жилищната яма бе запълнена с хумус с тъмен цвят, примесен с много въглени. В насипа на ямата се откриха много части от гърнета и тавички. Находките започнаха да се откриват от 0,20 м и достигаха до 0,80 м от сегашната повърхност; те намаляваха близо до подовата замазка на жилището от 1 м до 1,40 м, а късовете от въглени се увеличаваха. Частите от гърнета, трите костени шила, частта от прешлен и желязното парче бяха струпани до печката.

Жилище № 11 (обр. 15, обр. 16). Изкоп III. В кв. $А_{8-9}$, $Б_{8-9}$, $В_{8-9}$, октомври 1961 г.

На 2,80 м югозападно от жилище № 10. Южната му граница бе разрушена от печката на жилище № 12 (обр. 15), а западната се допираше до жилището в кв. $А_9$, чиято подова замазка

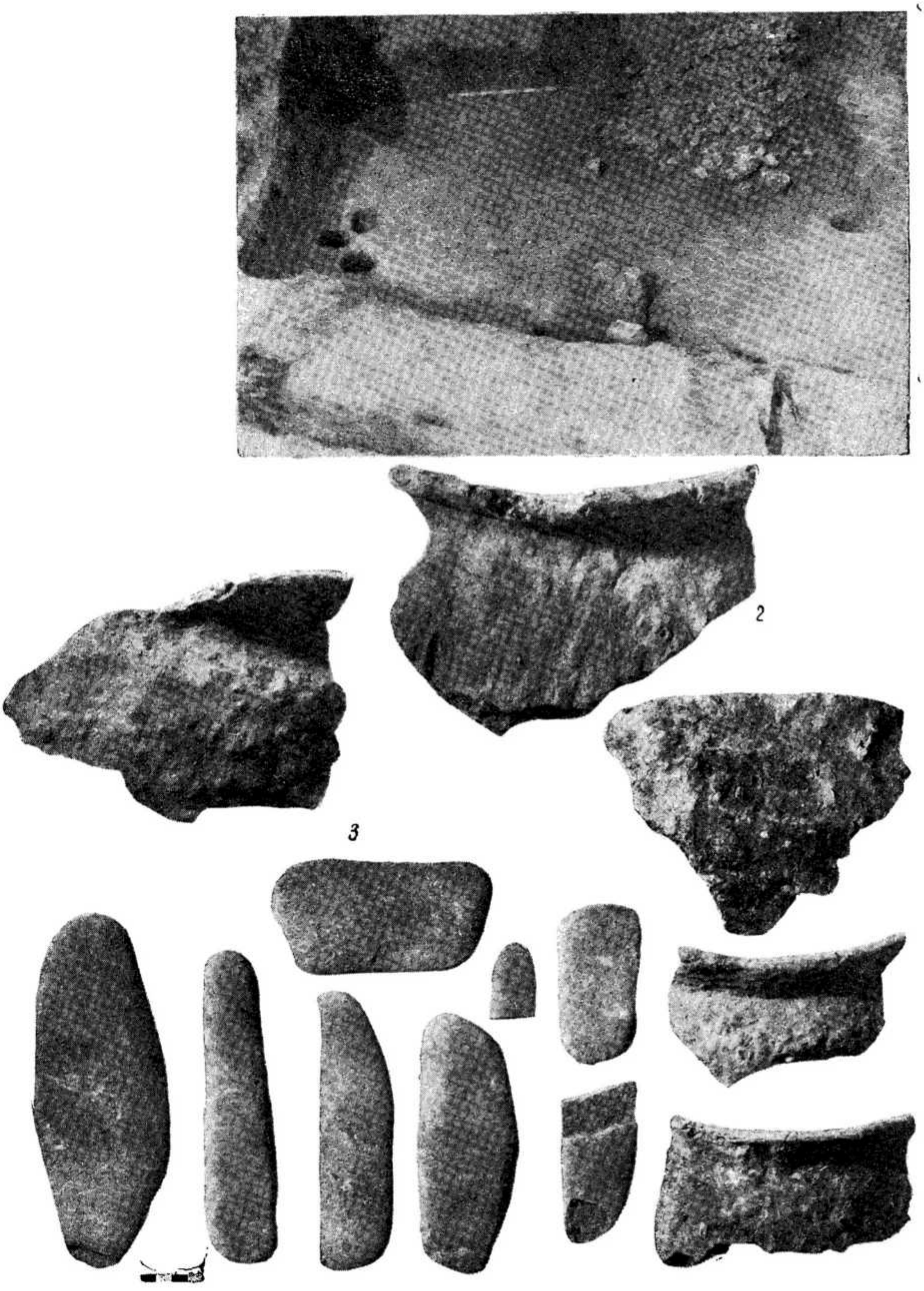

Обр. 13. Жилище № 10
1 — жилището до пълното му почистване ; *2* — керамика ; *3* — брусове

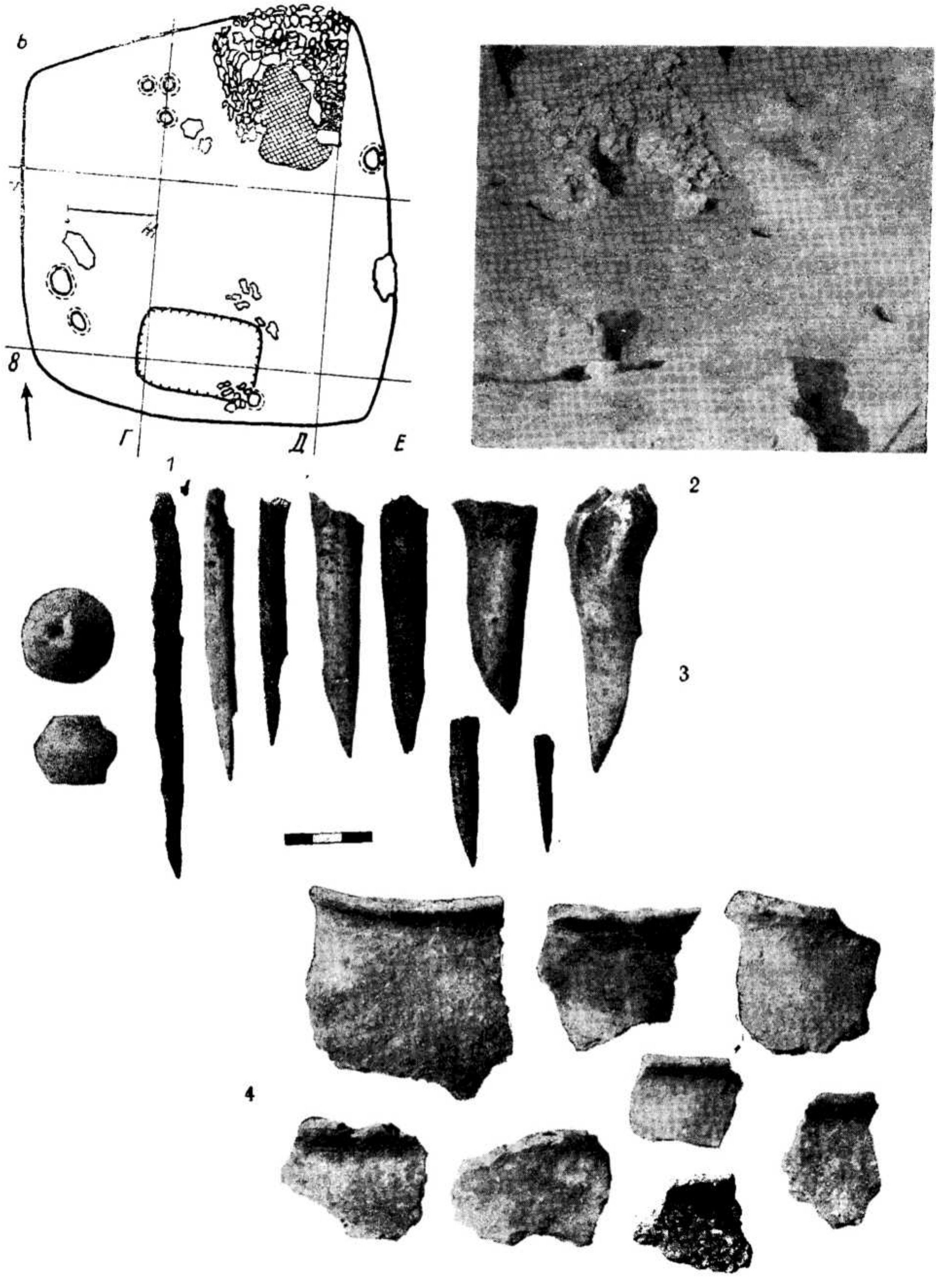

Обр. 14. Жилище № 10

1 — план; *2* — общ вид от юг; *3* — прешлени за вретено, железно ножче, костени шила; *4* — керамика

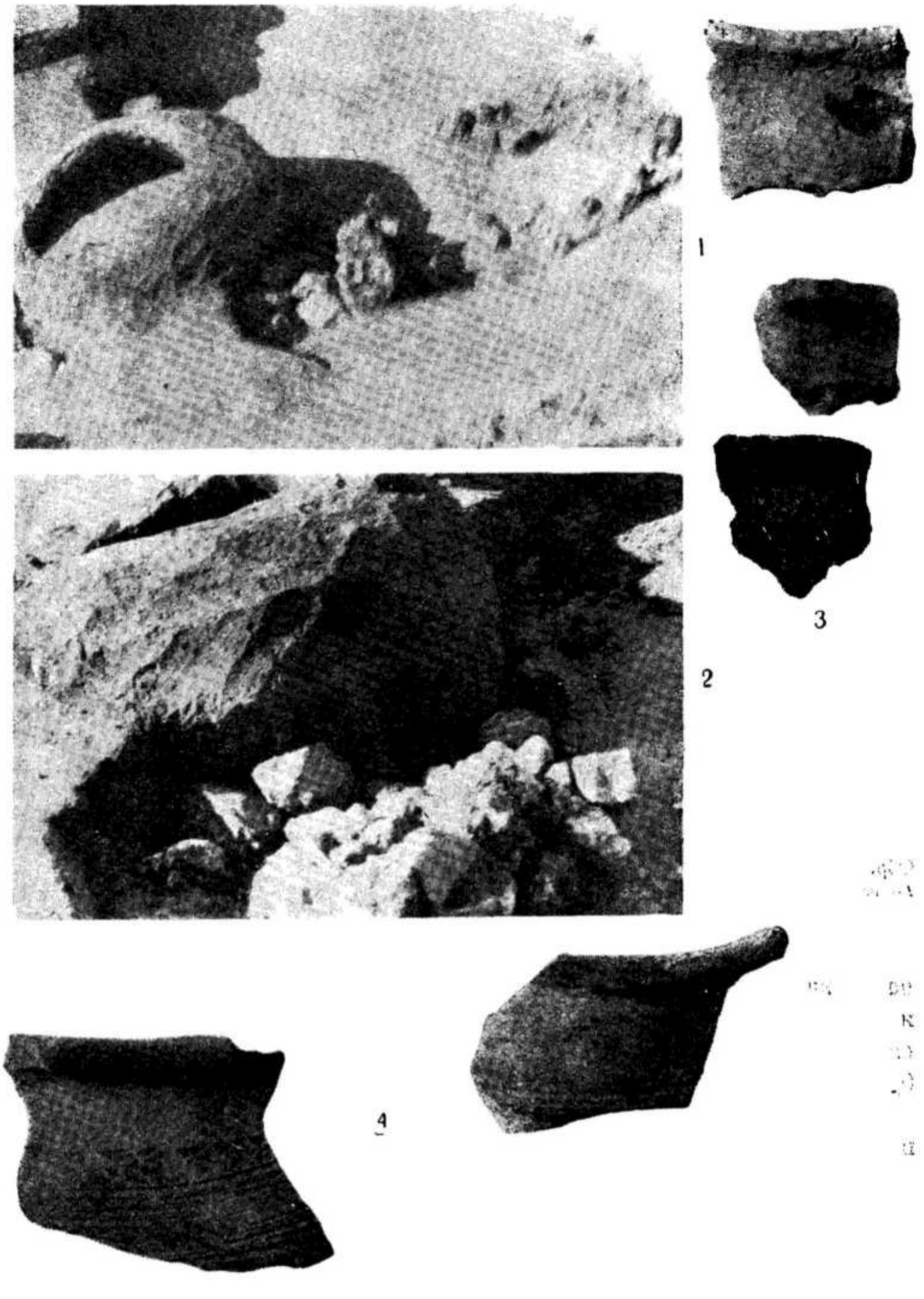

Обр. 15. Жилища № 11 и 12, гледани от юг
1 — печки в жилища № 11 и 12; *2* — печка в жилище № 12;
3 — керамика в жилище № 11; *4* — керамика в жилище № 12

бе 0,40 м по-високо от подовата замазка на № 11. Подът бе на дълбочина 1,14—1,25 м от повърхността, с почти правоъгълна форма, с размери: север — юг 3,10 м и изток — запад 3,40 м. Подовата замазка бе от глина и се проследи добре. В северозападния ъгъл се откри купчина камъни, които, както се оказа, бяха от срутилата се печка (обр. 15), част от стените на която беше запазена. Тя имаше правоъгълна форма и бе изградена от големи и малки камъни, споени с кал. Запазената ѝ стена бе висока 0,20—0,25 м и широка 0,50 м. Подовата ѝ замазка бе добре запазена, с размери 0,25×0,30 м. Отворът на печката бе от южната страна. Пред него се очертаваше петно от обгорялата подова замазка на жилището. На юг от отвора, на 0,50 м бе открита купчина камъни, между които се намериха много въглени и части от керамика.

Ямата на жилището бе запълнена с хумусен пласт, примесен с много въглени. В него се откриха части от работени на ръка гърнета и тавички, костени шила и кости от животни. Тук бе намерено и едно ножче.

Над жилището, разчистено в кв. А$_9$, Б$_9$ и В$_9$ през октомври 1960 г., открихме друго жилище. То се е намирало отчасти и над жилище № 11, като е засегнало югозападния му ъгъл. Стените на това жилище са били разрушени при обработката на земята. В югозападния му ъгъл беше запазена само вкопана кръгла печка с вътрешен диаметър 1 м и височина 0,35 м. Печката имаше лек наклон от запад към изток и стени, дебели 4 см. Подовата ѝ замазка беше дебела 6 см, опечена до червено. Отворът ѝ — от изток, фланкиран от няколко камъни и тухли. Пред него се виждаше насип от въглени, пепел, кости от животни и части от керамика, правена на усъвършенствувано грънчарско колело. По-важни от находките, намерени в този насип, са: железен нож, бронзова лента, пила, част от сърп и връх от стрела.

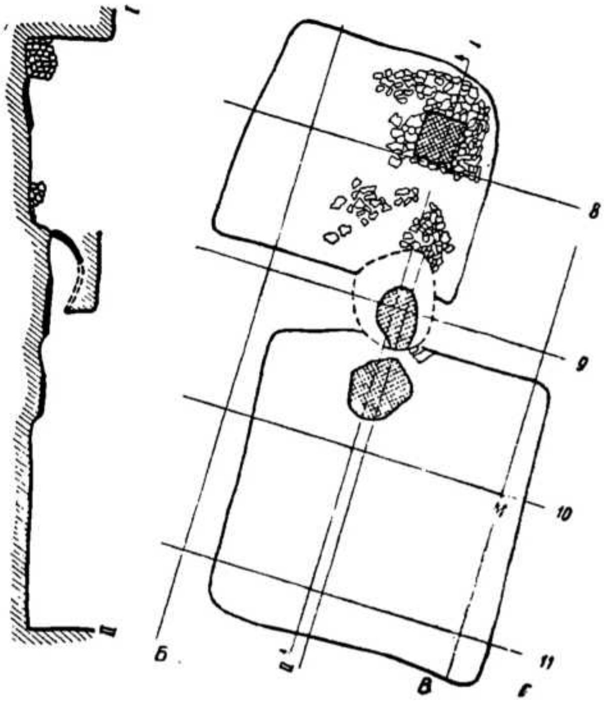

Обр. 16. Жилища № 11 и 12
1 — план на жилищата; *2* — техните разрези

Жилище № 12 (обр. 15). Изкоп III. В кв. Б$_{10-12}$, В$_{10-12}$, октомври 1960 г.

Северната му стена е разрушила южната стена на жилище № 11. Ямата му бе очертана добре. Жилището е с правоъгълна форма, с дълбочина 1,10 м и размери север — юг 4,20 м и изток — запад 2,80 м. В северозападния ъгъл се откри вкопана печка в план елипсовидна, с размери 1×1,8 м, много добре запазена, с наклон от север към юг. Дебелината на обгорената ѝ подова замазка бе 3 см, наложена върху здрава почва, като са били наредени късове от правени на грънчарско колело глинени съдове с матова повърхност и лъскави ивици, дребни камъчета и отгоре замазано с глина, обгорена до червено. Височината на печката от подовата замазка до сводестата ѝ част бе 0,40 м, а широчината на отвора ѝ — 0,20 м. Пред печката, на дълбочина 0,15 м от подовата ѝ замазка, имаше почти кръгла с размери 0,60×0,85 м горяла до червено подова замазка, покрита с пепел. Вероятно тя е правена заедно с печката на жилището. Насипът в ямата на жилище № 12 представляваше тъмен хумусен пласт, примесен с много късове от разбита червена мазилка, въгленчета, костени шила, точило и правена на усъвършенствувано грънчарско колело керамика.

При почистване на източната стена на жилището бяха намерени връх от листовидна стрела, част от сърп и желязно ножче.

Жилище № 13 (обр. 17). Изкоп III. В кв. А$_{6-8}$, Б$_{6-7}$, октомври 1960 г.

В съседство с жилище № 11, в северна посока. Размери 3,92 м на 3,63 м. Дълбочината на ямата му — 1,40 м. В югозападния ъгъл на жилището се откри съоръжение, изградено от дребни камъни, разрушено от печка, вкопана във високия бряг на здравата почва. Купчината камъни от срутилата се печка имаше размери 1,60×0,80 м. Върху подовата замазка останала от печката, се проследи пласт от въглени и пепел с дебелина 20 см. Насипът в жилището се състоеше от тъмен хумусен пласт, богато наситен с въглени, кости от животни, костени шила и керамика, правена само на ръка. Печката бе добре запазена, сводеста, с кръгла форма, с вътрешен диаметър 1 м и височина 0,40 м, измерена от подовата замазка до сводестата ѝ част, и с дебелина на стените 4 см. Отворът на печката бе от север, фланкиран от камъни. До тази печка бе намерена кръгла желязна частица.

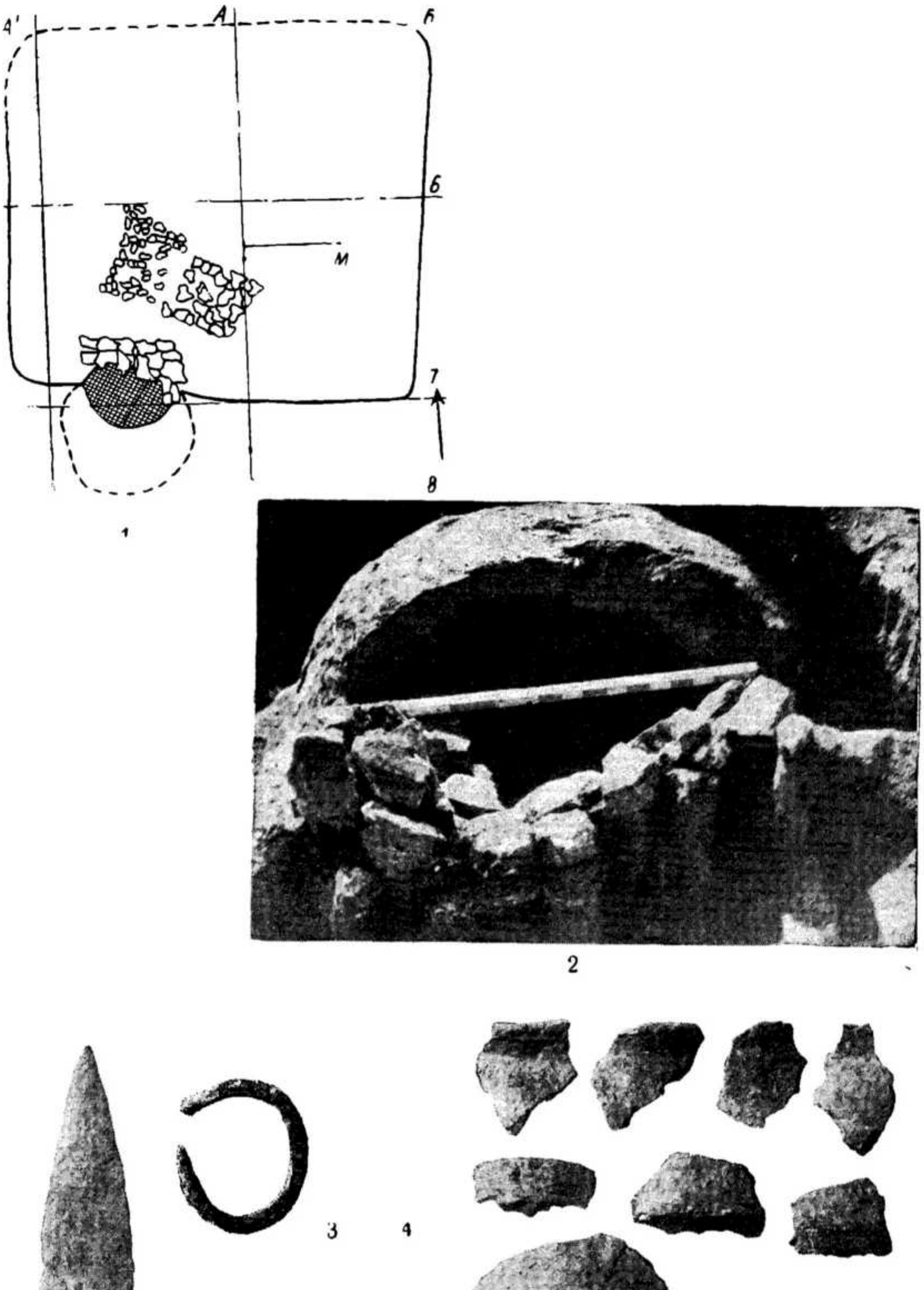
A'
A
Б
Б
М
7
В
1
2
3
4

Обр. 17. Жилище № 13

1 — план; *2* — печка в жилището, гледана от север; *3* — връх на стрела и др.; *4* — керамика

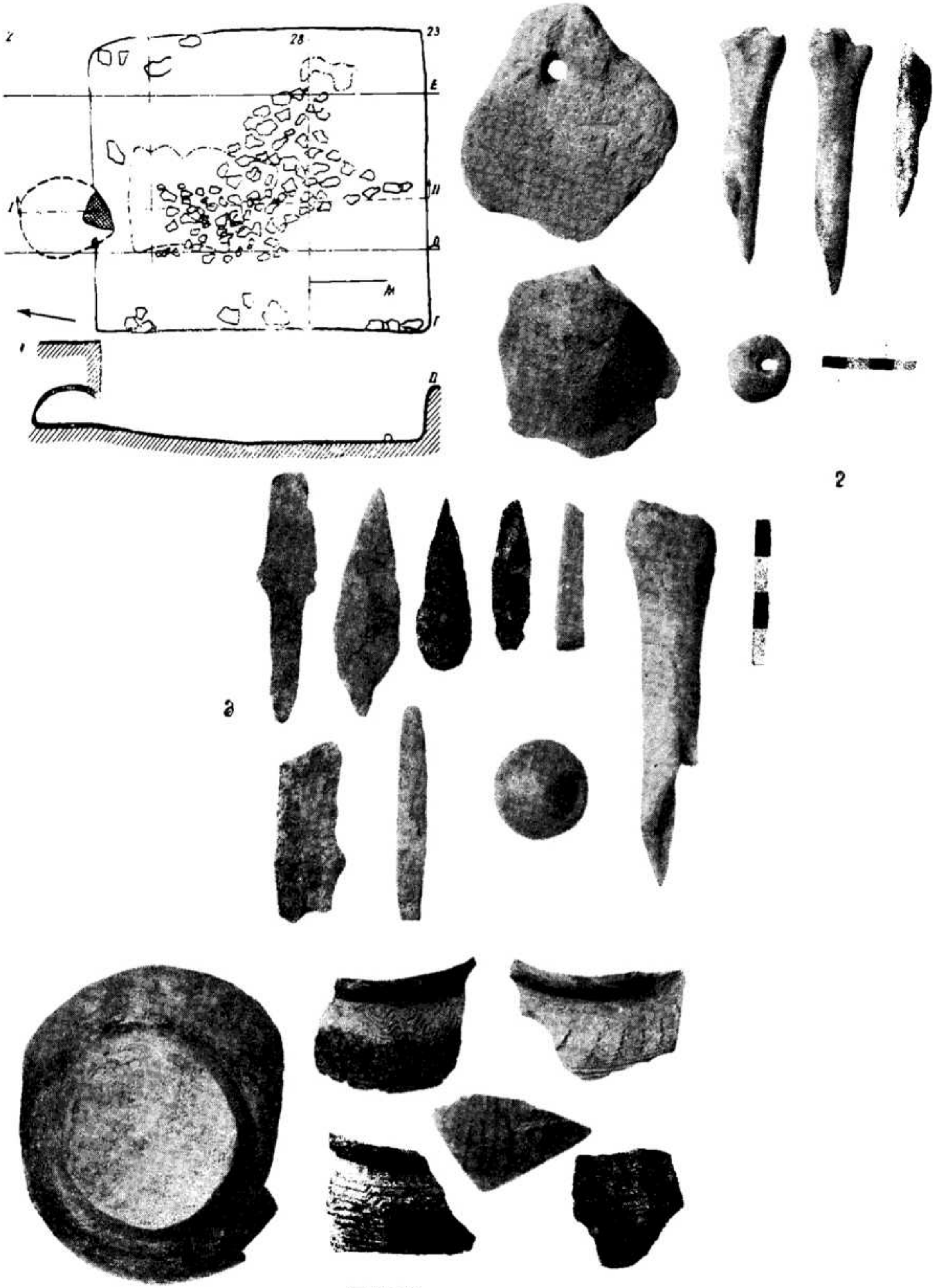
1
28
23
Е
II
I
Д
М
Г
I
II
2
3

Обр. 18. Жилище № 14
1 — план ; *2* — тежести за риболовна мрежа, костени шила, прешлен за вретено ; *3* — железно ножче и стрели и др. ; *4* — керамика

Жилище № 14 (обр. 18). Изкоп III. В кв. $Г_{21-23}$, $Д_{21-23}$, $Е_{21-23}$, октомври 1960 г.

На 23,60 м южно от жилище № 12. Дълбочината на ямата бе 2,10 м, а самото жилище имаше размери север — юг 4,30 м, запад — изток 3,80 м. Върху подовата замазка се проследи едно обгорено до червено място с размери 1,80×1,20 м, ограничено от срутили се едри камъни. Под тях пръстта бе рохкава, изпълнена с много глинени съдове, костени шила, въглени. При западната стена на жилището имаше редица от камъни, които вероятно са служели като граница на землянката. В североизточния му ъгъл върху пода се намери част от хромел, а в северозападния се откри печка, вкопана в здравата льосова почва. Печката бе много добре запазена. Размери: 1,30 на 1,40 м, височина 0,50 м, дебелина на стените 4 см, наклон север — юг с отвор от юг. Над подовата замазка на жилището почвата беше много рохкава, примесена с въглени, пепел, големи камъни и много керамика. Гърнетата са били правени на усъвършенствувано грънчарско колело. Тук бяха намерени още: 2 двуконусни прешлена за вретено, четири костени шила, три листовидни върха от стрели, ножче, тежест за стан и др.

Жилище № 15 (обр. 19). Изкоп IV. В кв. $А_{7-8}$ и $А^1_{7-8}$, октомври 1960 г.

В северната част на селището, близко до брега, който се издига над „балтата". Дълбочината на ямата до подовата замазка на жилището бе 1,30 м. Тя имаше правоъгълна форма, с размери изток — запад 4,20 м и север — юг 3,20 м. В югозападния ъгъл на землянката се откри сравнително добре запазена печка, изградена от едри камъни, с неправилна. правоъгълна форма, с размери: изток — запад 1 м, север — юг 1,10 м и височина, измерена от подовата замазка до покрива, 0,80—0,86 м. Дебелината на стените ѝ беше 0,40 м, а височината на северната стена 0,33 м. Отворът на печката, от север, бе широк 0,45 м. Страната на подовата ѝ замазка бе 0,70 м. До югозападния ъгъл на жилището, над печката, сред срутилите се камъчета бяха намерени част от гърне, правено на ръка, и два прешлена за вретено. Пред отвора на печката, на дълбочина 0,95 м от сегашната повърхност, върху подовата замазка бе открит човешки скелет в свито положение, с гръб към отвора на печката и ориентиран изток — запад. Липсата на инвентар около скелета затруднява да се определи времето. До печката, до източната ѝ стена, в

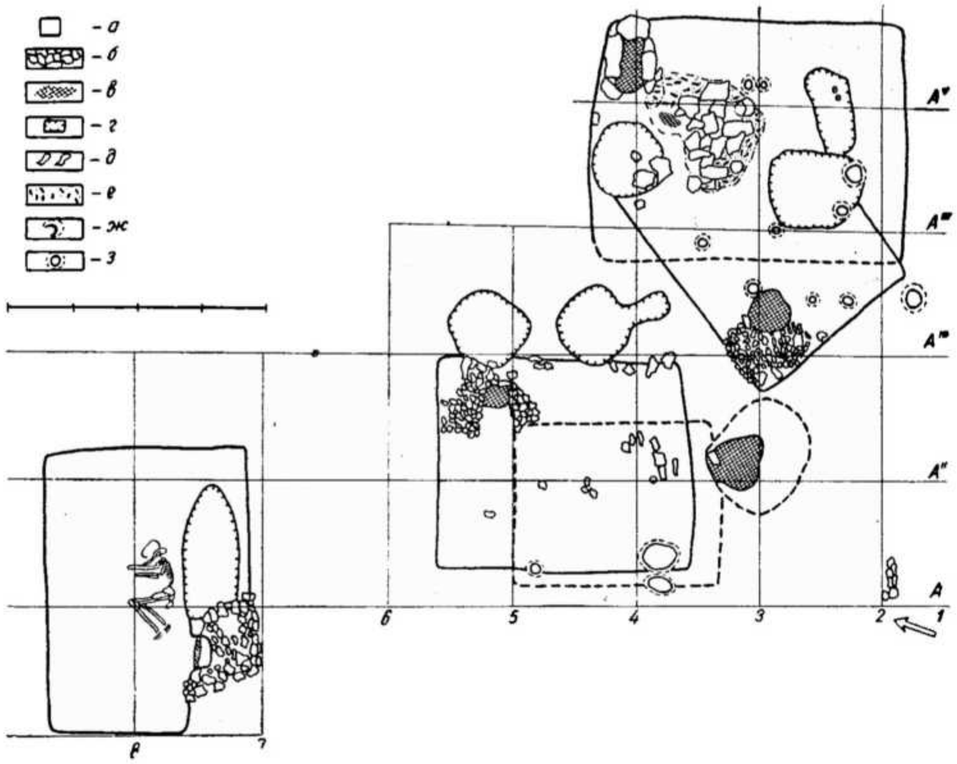

Обр. IV. План на изкоп IV. Жилища № 15—19
а — граница на жилище; *б* — камъни; *в* — замазка на пещ; *г* — граници на яма; *д* — животински кости; *е* — граници на печка (пещ); *ж* — граница на дупка от кол (греда)

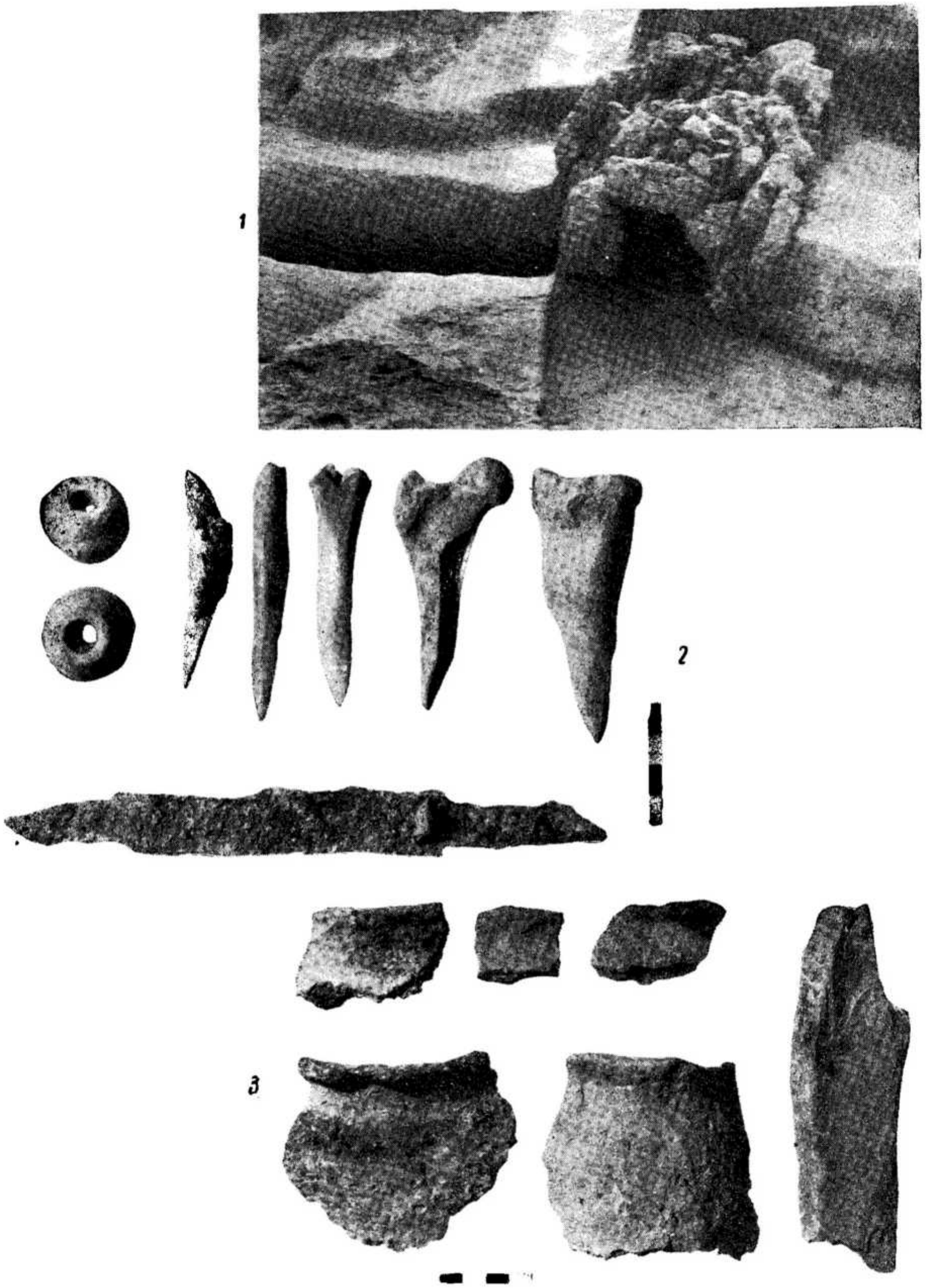

Обр. 19. Жилище № 15
1 — общ вид на жилище № 15, гледано от север;
2 — прешлени за вретено, костени шила, железен нож; *3* — керамика

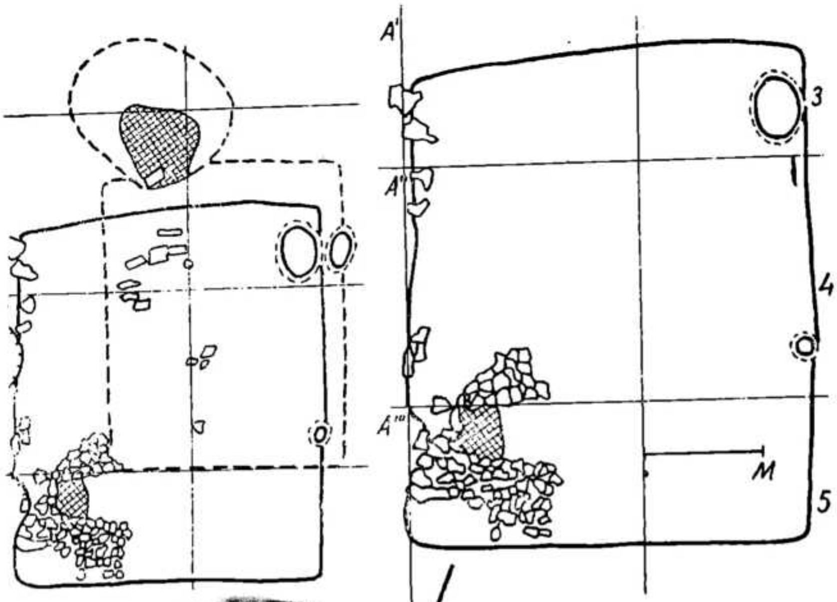

2

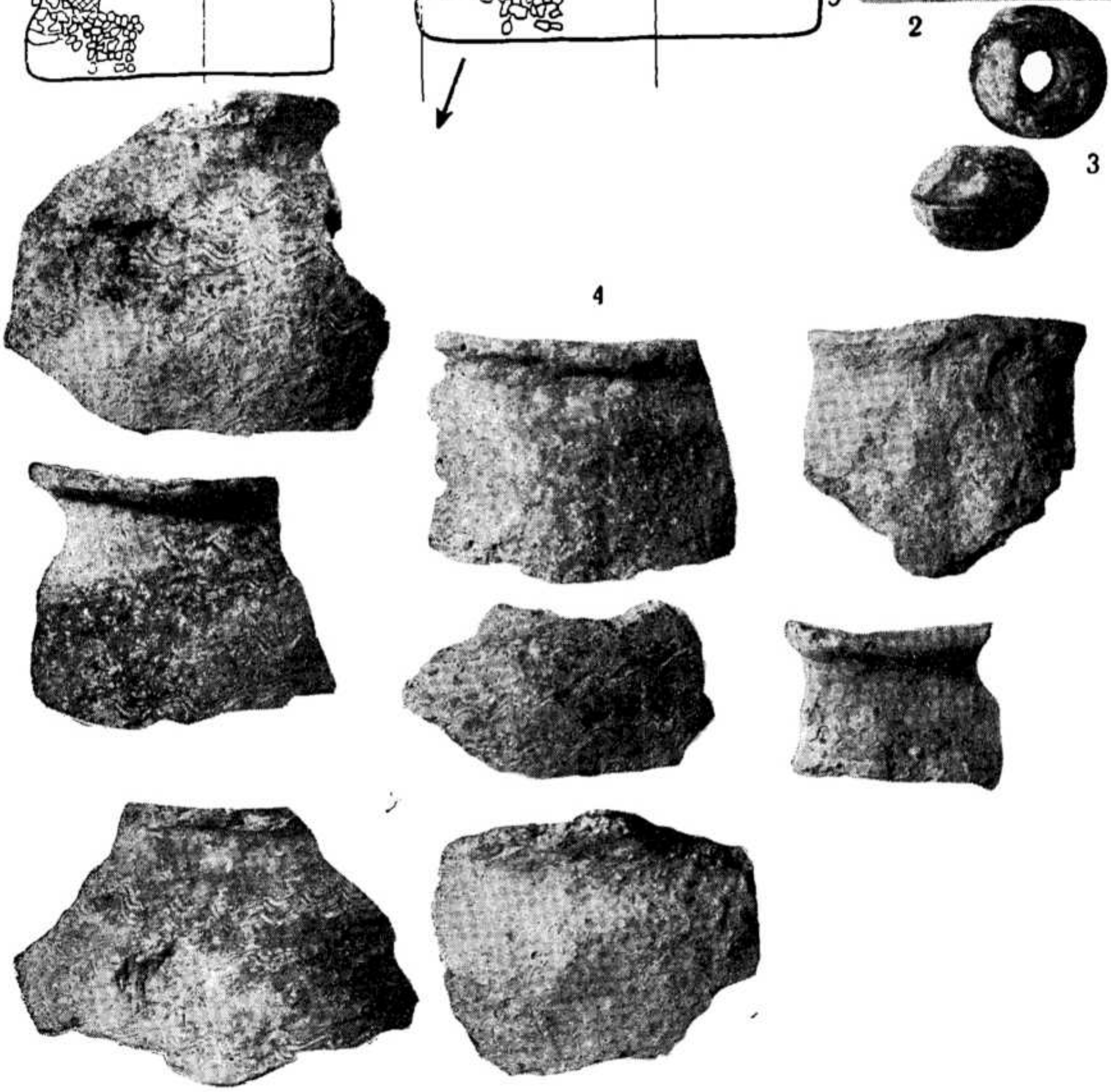

3

4

Обр. 20. Жилище № 16
1 — план на жилища № 16 и 17; *2* — печка в жилище № 17;
3 — прешлени за вретено; *4* — керамика

пода се очерта коритообразна яма с размери ширина 0,80 м, дължина 2,20 м и дълбочина 0,80 м, изпълнена с въглени и кости от животни. Над подовата замазка, до северната стена на жилището, бе намерено точило. Ямата на жилището бе изпълнена с тъмен хумусен пласт, примесен с извънредно много кости от животни, костени шила, железен нож, въглени и керамика, правена само на ръка.

Жилище № 16 (обр. 20). Изкоп IV. В кв. A^{II}_{4-6}, октомври 1960 г.

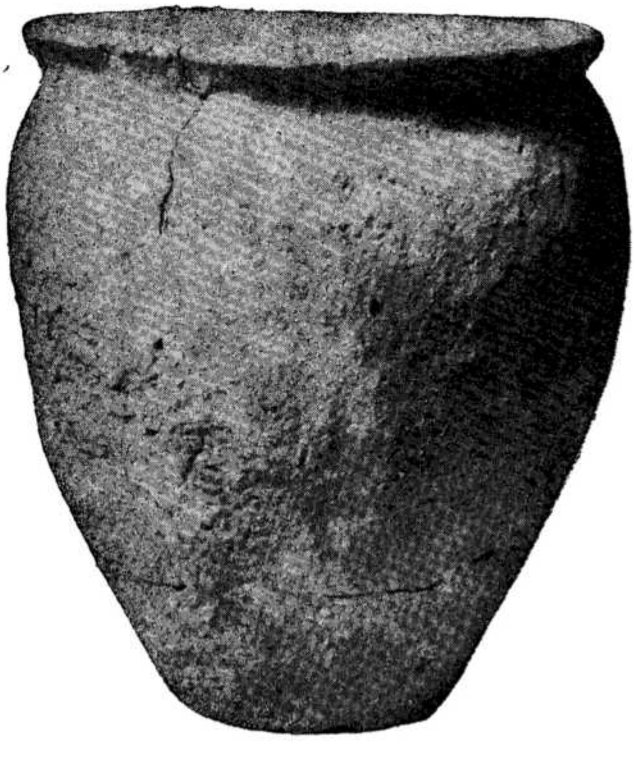

Обр. 21. Гърне, намерено в печката на жилище № 17

Приблизително на около 2,30 м югоизточно от жилище № 15. По форма почти четириъгълник с размери 3,40 м×3,80 м. Дълбочината на ямата 0,90 см от сегашната повърхност. В западната стена се очертаха кръгли и елипсовидни дупки от колове с дълбочина 30 см. Кръглите дупки имаха диаметър 25 см, а елипсовидните 60 см. В североизточния ъгъл под купчина от дребни камъни се откри силно разрушена печка, изградена от дребни, от няколко едри камъка и от римски тухли. По-добре бяха запазени източната и северната ѝ стена — средна височина от 0,10 м до 0,30 м и ширина 0,32 м. Печката имаше правоъгълна форма с отвор към запад. Около нея бе открит 0,20 м дебел пласт от въглени и пепел, богато наситен с керамика от група А и A_1. Между срутилите се камъчета от печката бяха открити два двуконусни и един кръгъл прешлен, четири костени шила и едно брусче. Ямата бе запълнена с тъмен хумусен пласт, примесен с въглени и камъчета. Оттук на дълбочина до 0,60 м излезе голямо количество керамика, правена главно на ръка, но имаше и фрагменти, работени на дъсчица.

Жилище № 17. Изкоп IV. В кв. A^{II}_{3-4}, октомври 1960 г.

Разположено южно от жилище № 16, като е покривало част от него. Оказа се доста разрушено при обработка на земята. В югоизточния му ъгъл (кв. A^{I}) се е намирала печка, вкопана в брега, с вътрешен диаметър около 0,85—0,90 м, височина 0,83 м и дебелина на обгорените ѝ стени 4 см. Подовата замазка на печката бе много добре запазена, имаше дебелина 3 см. Отворът ѝ се е намирал от северозапад и е бил ограничен от тухли. Върху подовата замазка на печката, до североизточната ѝ стена, бе открито работено на ръка гърне (обр. 21) с леко профилирано навън устие, без никакъв орнамент по стените. Гърнето бе изработено от глина, съдържаща много примеси от едри варовити частици и лошо опечено. Имаше размери: височина 26,5 см, диаметър на устието 22,5 см, диаметър на дъното 12 см, дебелина на стената 1,8 см. Насипът в жилищната яма достигаше до 0,70 м от сегашната повърхност. В него се откриха кости от животни, брус и костено шило.

Жилище № 18 (обр. 22 и 22а). Изкоп IV. В кв. A^{IV}_{2-4}, кв. A^{V}_{2-5}, октомври 1960 г.

Намираше се на югоизток в непосредствена близост до жилище № 17. Имаше правоъгълна форма с размери: юг — север 3,40 м и изток — запад 4,20 м. Ямата на жилището достигаше на дълбочина до 1,24—1,27 м. Подът му бе неравен и се състоеше от две замазки една върху друга с дебелина по 3 см. В източната стена личаха няколко кръгли дупки от греди със среден диаметър 0,28—0,30 и дълбочина 0,17—0,19 м. В южната и западната му стена имаше също дупки от греди, в които бяха намерени много въглени и прешлени за вретена. Върху горната подова замазка се показа обгоряла земя с размери 0,80—1,20 м, ограничена от купчина грамадни камъни, наредени във форма на буква П. Между камъните, върху обгорялата подова замазка, пространството бе запълнено с рохкава хумусна почва, много въглени, големи късове от кера-

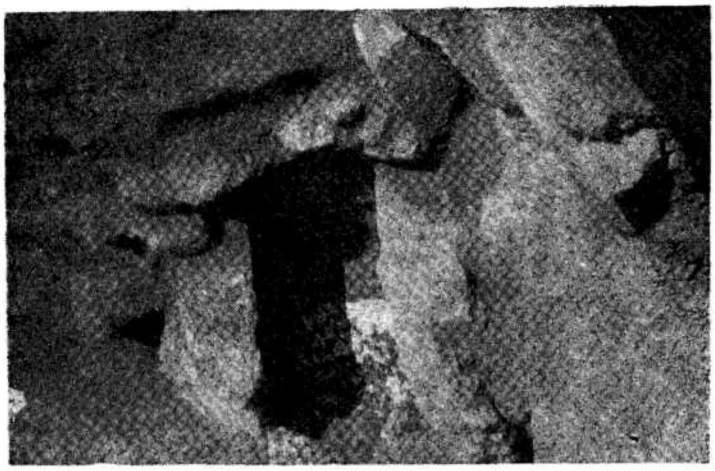

1

3

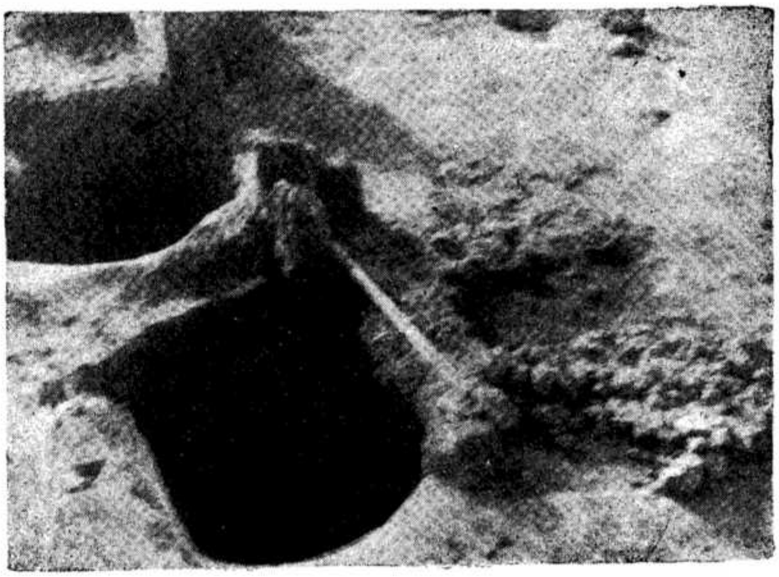

2

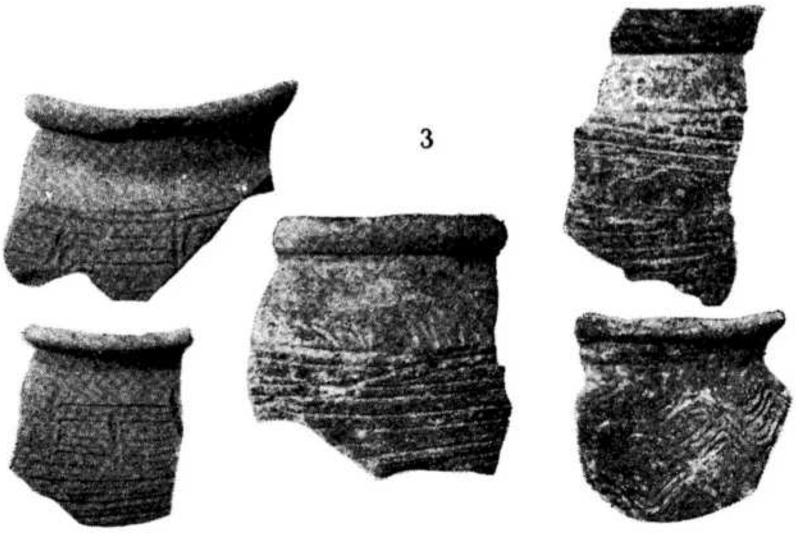

Обр. 22. Жилище № 18
1 — печката, гледана от запад ; *2* — ямите до жилището, гледани от запад ; *3* — части от гърнета

мика, работена на грънчарско колело, голям брой кости от животни и костени шила. В североизточния ъгъл се откри печка с правоъгълна форма, изградена от големи камъни, споени с кал. Източният камък бе с размери 0,44×0,35 м, а северният — 0,20×0,45 м. Размерите на каменното съоръжение бяха: изток — запад 0,90 м, север — юг 0,82 м, височина 0,30 м. Подовата замазка на печката бе обгорена до червено. Откритата в жилището керамика бе правена на усъвършенствувано грънчарско колело. До южната стена проследихме пласт от въглени и пепел с размери 0,80 до 1 м и дебелина 0,15 м. В югозападния ъгъл се очерта кръгла яма с диаметър 1,20 м и дълбочина 0,30 м, запълнена с измесена глина, подготвена за направа на съдове. Близо до южната стена на жилището се очертаха още две ями с неправилна трапецовидна форма, запълнени с няколко къса от гърне и с много въглени. По-близката до източната стена на жилището имаше размери север — юг 1,30 м, изток — запад 0,70 м и дълбочина 0,92 м, мерена от подовата замазка на жилището. В нея бяха открити два прешлена за вретено. Западната яма имаше размери изток — запад 1,26 м, север — юг 1,10—1,40 м и дълбочина 0,40 м. В югоизточния ѝ ъгъл се очерта кръгла дупка от греда с диаметър 0,34 м. Дупки от греди с диаметър 0,24 м се виждаха и в западната ѝ стена. Жилището бе запълнено с пласт от тъмен хумус, с много примес от въглени и късове от горяла пръст. В него бяха открити голям брой части от гърнета, работени на усъвършенствувано грънчарско колело, три прешлена за вретено, две костени шила, три обезформени железни предмета и гвоздеи.

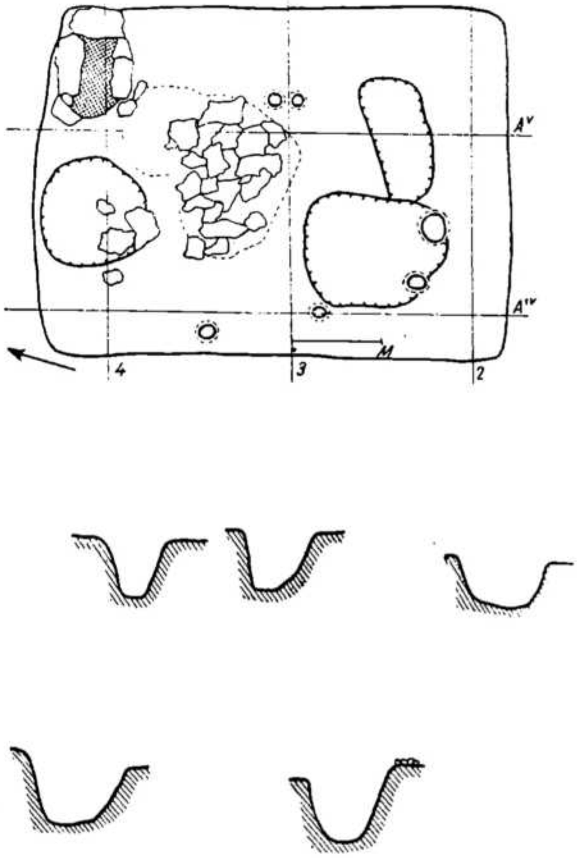

Обр. 22а. План на жилище № 18 и разрез на ямите му

Жилище № 19. Изкоп IV. В кв. $А^{III}_{1-3}$, октомври 1960 г.

Можаха отчасти да се проследят северната и западната му стена, а източната и южната са били разрушени от ямата на жилище № 18. Дълбочината на жилището бе 1,20 м. В североизточния му ъгъл личеше силно разрушена правоъгълна печка с размери: изток — запад 0,95 м, север — юг 1 м, с основа, изградена от едри камъни, а стените ѝ от малки камъни, споени с кал. Като материал за изграждането на печката са употребени и няколко къса от дъна на работени на ръка гърнета. Стените ѝ имаха широчина 0,30—0,40 м и запазена най-голяма височина 38 см. Отворът на печката бе от изток. Подовата замазка, кръгла, се състоеше от два пласта — горен с диаметър 0,65 м и дебелина 4 см от глина, замазана върху малки камъчета, и долен глинен пласт с диаметър 0,60 м и дебелина 3 см, нанесен върху здравата почва. Върху долната подова замазка ясно личеше пласт от въглени с дебелина 0,05 м. На много места се виждаше как горната замазка е била поправяна и след това отново замазана с нов пласт. В източната стена на печката с тухли, поставени успоредно на разстояние 0,42 м една от друга, бе образувано огнище, запълнено с 0,30 м пласт от въглени и пепел. Между въглените бяха намерени късове от керамика, правена на ръка. Такава керамика бе открита и около отвора на печката в източна посока. Непосредствено до печката намерихме голямо количество кости от животни.

Жилище № 20 (обр. 23). Изкоп V. В кв. $Б_{1-3}$ и $В_{1-3}$, юни — юли 1960 г.

Почти правоъгълна форма с размери: южна стена 2,40 м, северна 2 м, западна 3,20 м и източна 3,10 м. Дълбочина на ямата 0,80 и 0,96 м. Подовата замазка на жилището, дебела 3 см, се очерта добре. В северозападния му ъгъл се откри вкопана печка, добре запазена, кръгла, висока 0,30 м, мерено от подовата замазка до сводестата част, с вътрешен диаметър 1,35 м и дебелина на стената ѝ 4 см. Подовата ѝ замазка представляваше глинен пласт, 2,5 см дебел, върху подложка от малки камъчета. Отворът на печката бе от юг и пред него се разчисти 4 см дебела, с почти кръгла форма, с диаметър 0,50 м и с червеносинкав цвят замазка, а върху нея 15 см дебел пласт от въглени и пепел. Около печката на едно разстояние от 1 м върху подовата

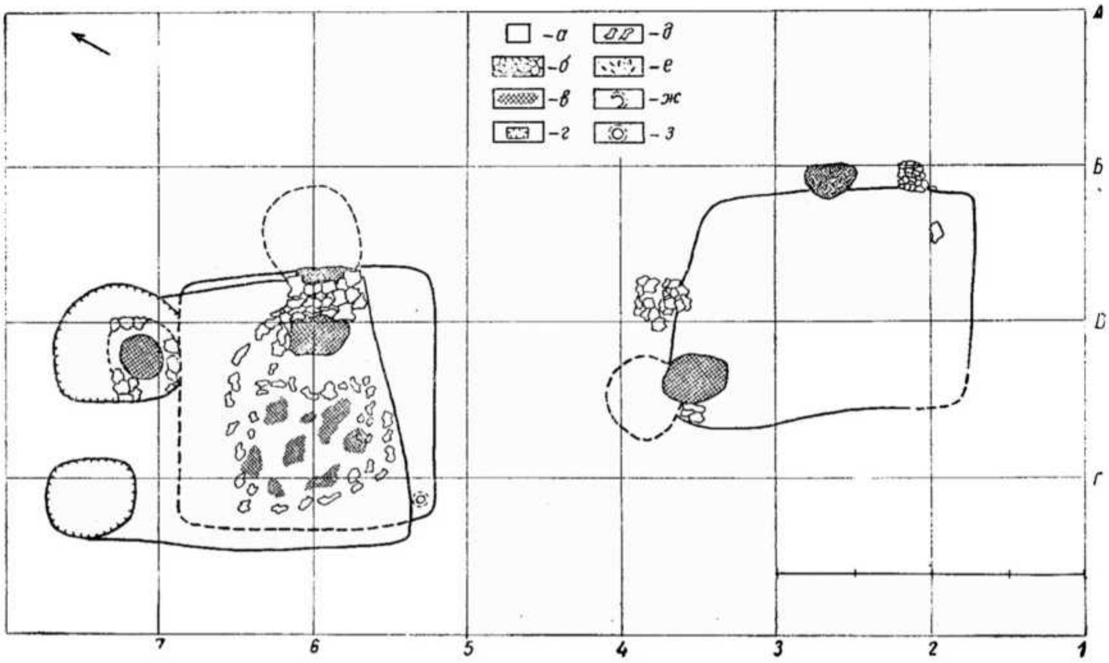

Обр. V. План на изкоп V. Жилища № 20—22

а — граница на жилище; *б* — камъни; *в* — замазка на пещ; *г* — граници на яма; *д* — животински кости; *е* — граница на печка (пещ); *ж* — граница на дупка от кол (греда)

замазка на жилището се намериха късове от разбита опечена подова замазка и въглени. На 0,40 м източно от печката имаше купчина от камъни, която при почистването се оказа силно разрушена печка. Последната е имала правоъгълна форма. Изградена е била от средни по размер камъни и размерите ѝ са били 0,50×0,70 м и височина 0,40 м. Подовата ѝ замазка бе силно разбита. Между срутилите се камъни от печката бяха намерени парчета от керамика, правена на грънчарско колело — от гърнета и кани (стомни), между които и такива с матова повърхност и лъскави ивици. Тази печка вероятно е принадлежала на друго жилище, което не можахме да очертаем. Върху подовата замазка пред печката бе намерен ашик-коняк, чиято вдлъбната страна бе запълнена с олово. При източната стена на жилището се очерта петно от добре опечена до червено земя. Върху него се проследи пласт от въглени и пепел. Петното имаше кръгла форма с диаметър 0,50 м, а дебелината на пласта от въглени и пепел беше 15 см. Вероятно това бяха остатъци от печка от друго разрушено жилище. Успоредно с южната стена на жилището се откри купчина от камъни, наредени в кръг. В насипа на жилищната яма бяха открити много късове от същата керамика. Бяха намерени още: половинка от двуконусен прешлен за вретено, желязно ножче, стъклено мънисто със светъл цвят и част от стъклена синя гривна.

Жилище № 21 (обр. 24). Изкоп V. В кв. $Б_{5-6}$, $В_{5-6}$ и $Г_{5-6}$, юни — юли 1960 г.

На 2,20 м северно от жилище № 20. Достигаше на дълбочина до 1,14 м. Стените на жилището бяха дълги: източната 3,40 м, южната 3,80 м, западната 3,30 м и северната 3,70 м. В югоизточния ъгъл се откри вкопана в земята кръгла печка, много добре запазена, с размери 1,30×0,80 м и височина 0,30 м. Дебелината на обгорените ѝ стени и на подовата ѝ замазка беше 4 см. Отворът на печката беше от запад, ограничен с камъни. Пред него личеше запълнено с въглени и пепел петно с дебелина 0,20 м. Насипът в ямата се състоеше от части на гърнета, работени на леко грънчарско колело, кости от животни, костени шила, брусове и прешлени за вретена. Това жилище бе построено над друго, което отчасти е разрушило.

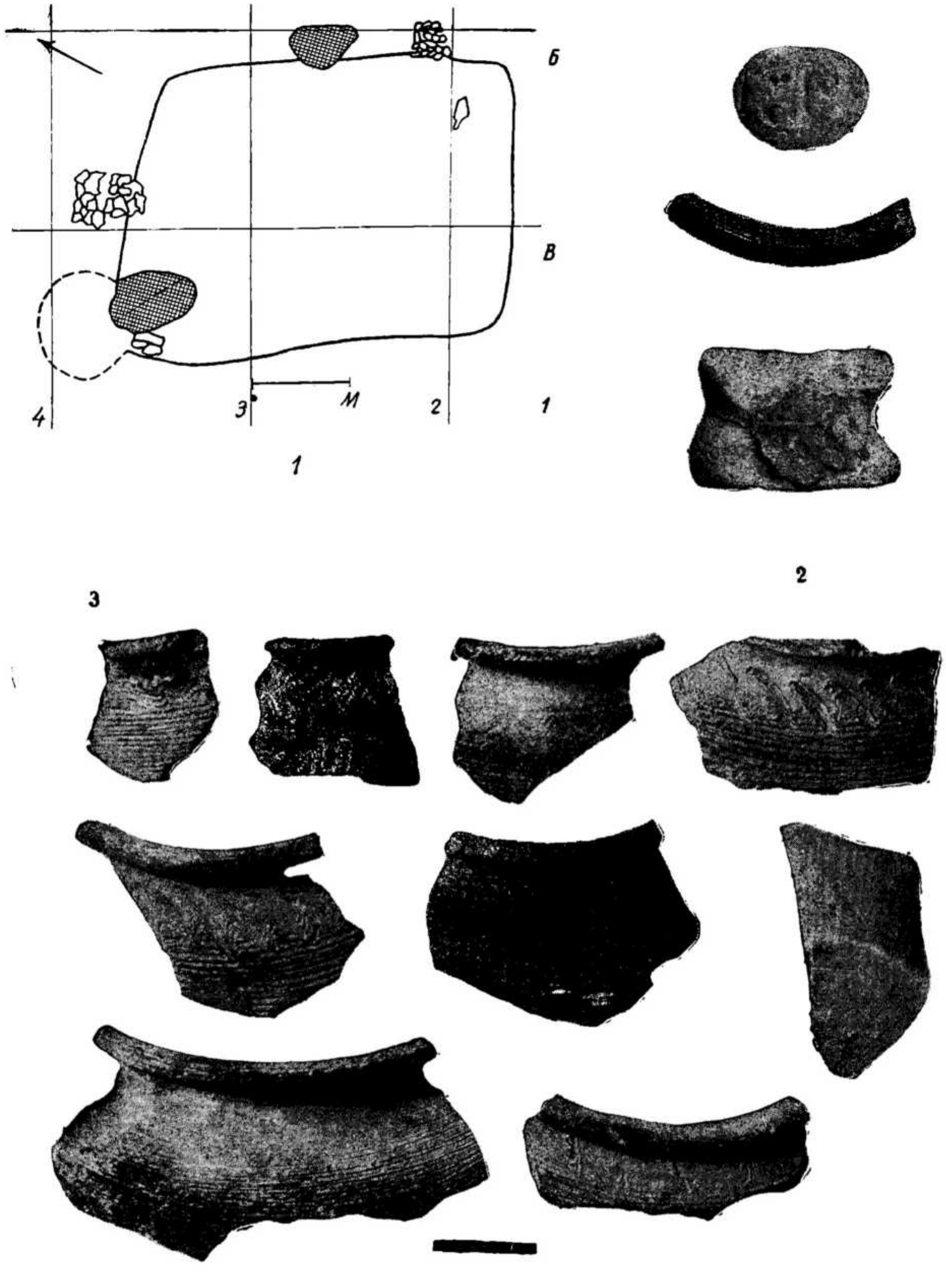
б
в
4
з
м
2
1
1
2
3

Обр. 23. Жилище № 20

1 — план ; *2* — мънисто, част от гривна, коняк ; *3* — керамика

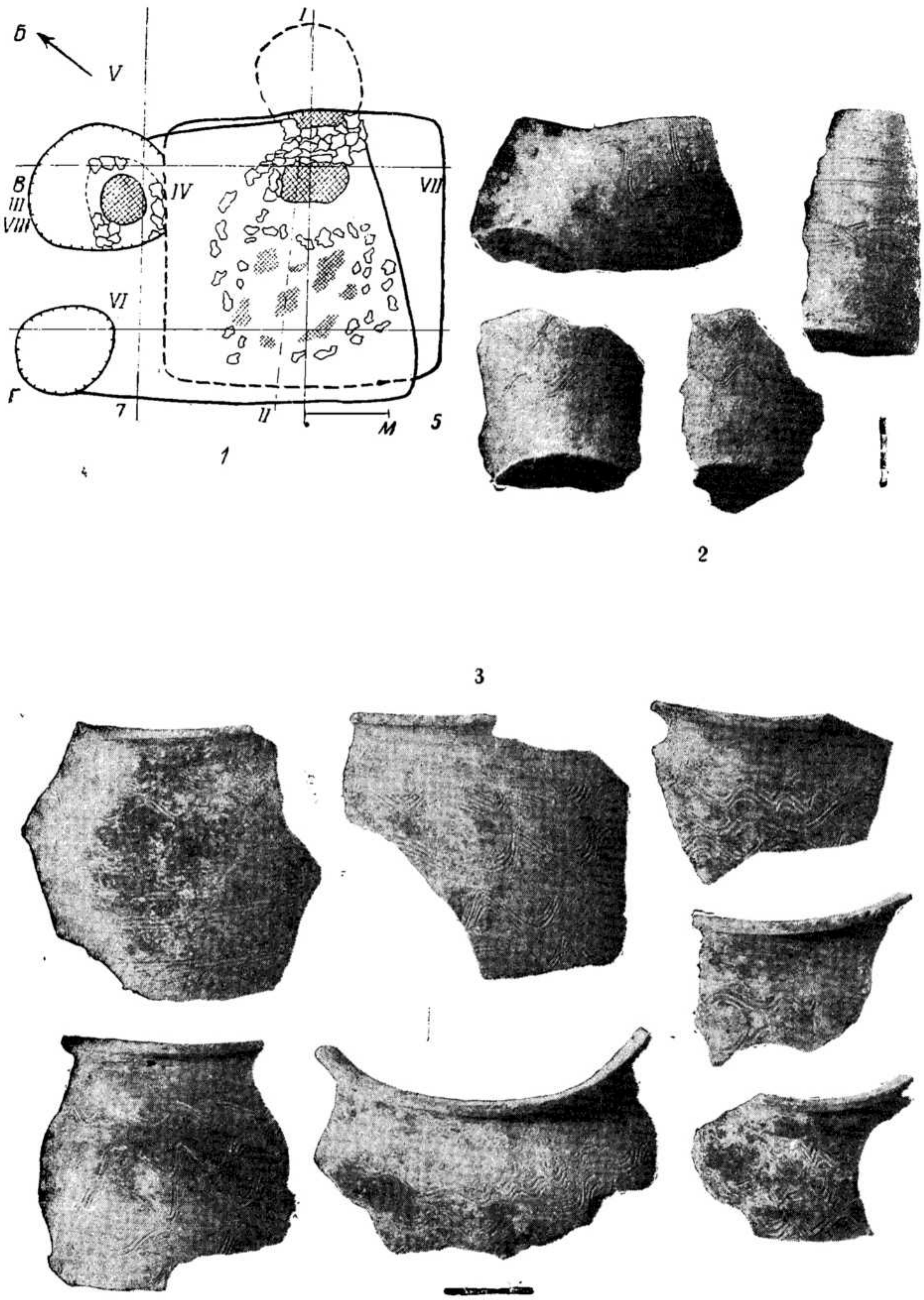
Б
V
I
В
III
VIII
IV
VII
VI
Г
7
II
М
5
1
2
3

Обр. 24. Жилище № 21
1 — план на жилища № 21 и 22; 2, 3 — керамика

Жилище № 22 (обр. 24 и 25). Изкоп V. В кв. $Б_{5-7}$ и $В_{5-7}$, юни — юли 1960 г.

Източната стена на това жилище се допираше плътно до отвора на печката на жилище № 21. То имаше дълбочина 1,35—1,50 м и дължина на стените: източна 3,40 м, западна 3,40 м, южна 2,80, северна 3,20 м. До източната стена се забелязваше силно разбита замазка, опечена до червено, покрита от дебел 0,20—0,25 м пласт, съдържащ много въглени, кости от животни, камъни, силно обгорени и облепени със замазка. Тази глинена замазка имаше почти кръгла форма 1,20—1,40 м и дебелина 10 см. Можем да предположим, че тук е имало печка, която отпосле е била разрушена. Пространството на запад от нея, с размери 0,80×2 м, бе запълнено с въглени и пепел. В югозападния ъгъл на това петно се очерта още една замазка с размери от 0,40 до 0,60 м, опечена до червено и оградена с камъчета. В югозападния ъгъл на жилището бе струпана обработена глина, приготвена за направа на съдове. Купчината имаше размери север — юг 1,10 м и изток — запад 0,70 м и се издигаше 0,25 м над пода на жилището. Глината беше поставена в специално изровена за целта кръгла яма с диаметър 1,10 м и дълбочина 2,10 м от сегашната повърхност.

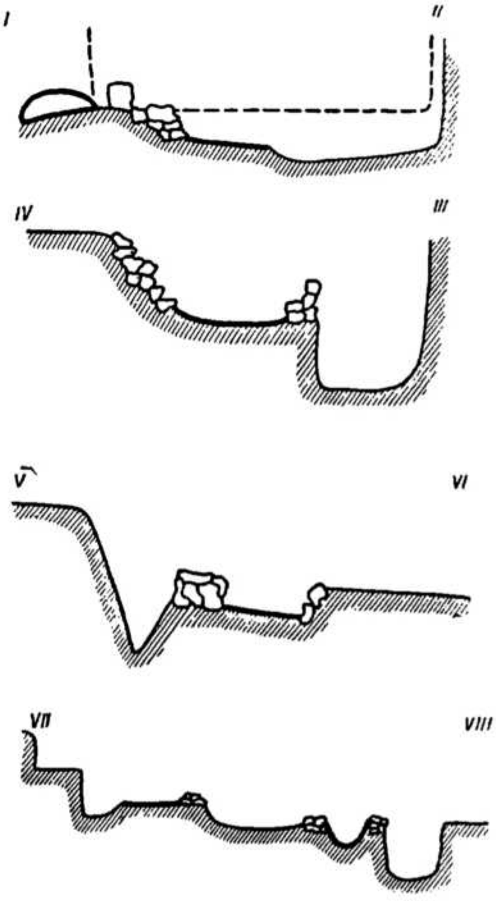

Обр. 25. Разрези на жилища № 21 и 22

На 0,30 м южно от купчината глина се откри стена от камъни, наредени в кръг. При почистването на камъните се оказа, че те са били поставени около опечена до червено замазка, върху която бе открит 0,23 м дебел пласт от въглени.

В североизточния ъгъл на землянката-жилище се забелязваше и купчина от средни по размер неодялани камъни, които заемаха едно пространство от 1,20 м^2. При почистването им се оказа, че се касае за печка, изградена от камъни и кал. Печката е била правоъгълна. Подовата ѝ замазка бе с размери 0,60×0,40 м и на 1,82 м дълбочина, т. е. с около 0,30 м по-ниско от пода на жилището. Трудно бе тази печка да се свърже с жилище № 22. На североизток от нея се очерта друга яма с размери 0,60×0,40 м и дълбочина 2,10 м от сегашната повърхност.

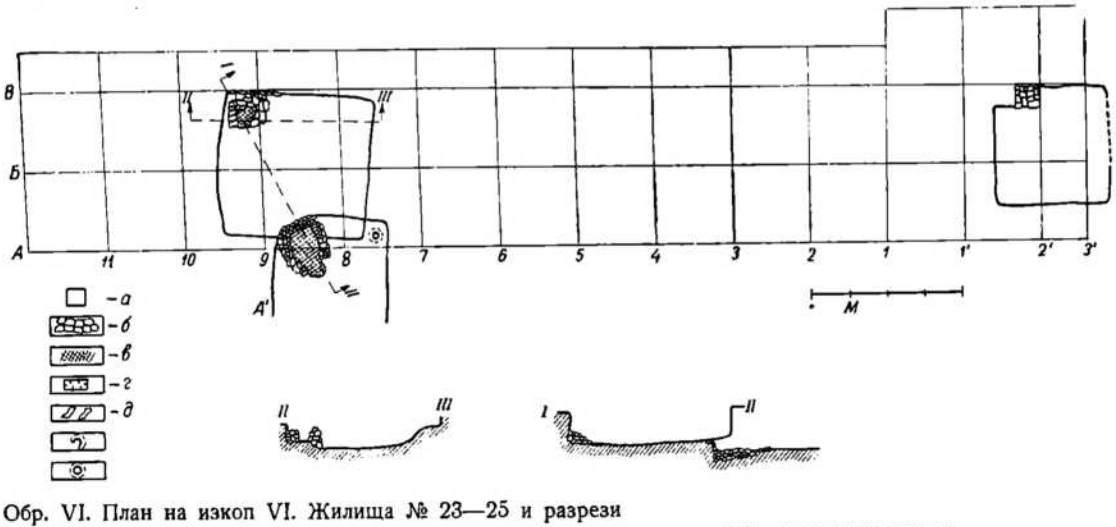

Обр. VI. План на изкоп VI. Жилища № 23—25 и разрези

а — граница на жилище; *б* — камъни; *в* — замазка на пещ; *г* — граница на яма; *д* — животински кости; *е* — граница на печка (пещ); *ж* — граница на дупка от кол (греда)

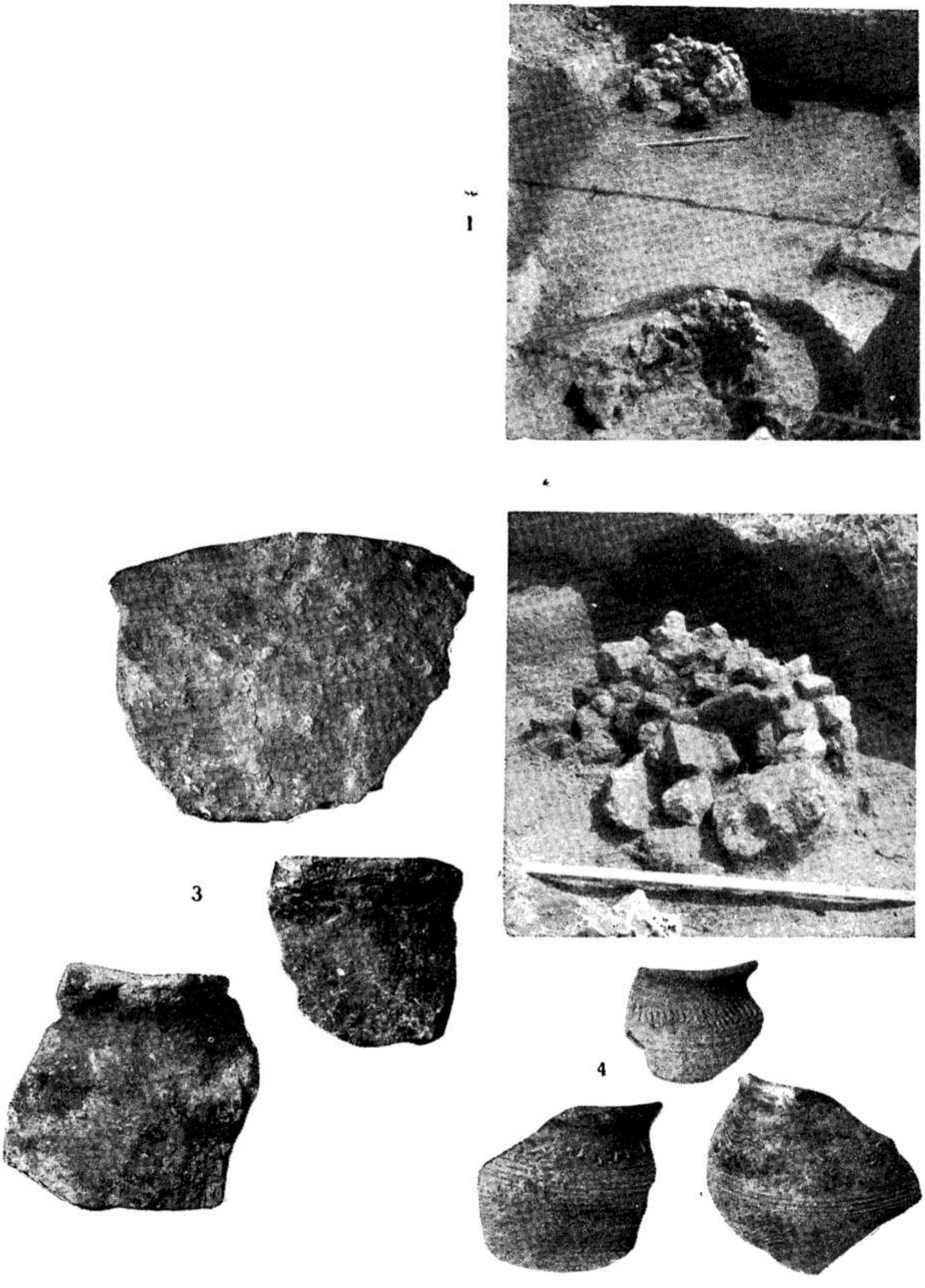

Обр. 26. Жилища № 23 и 24
1 — жилища № 23 и 24, гледани от запад; *2* — печка в жилище № 23;
3 — керамика в жилище № 24; *4* — керамика в жилище № 23

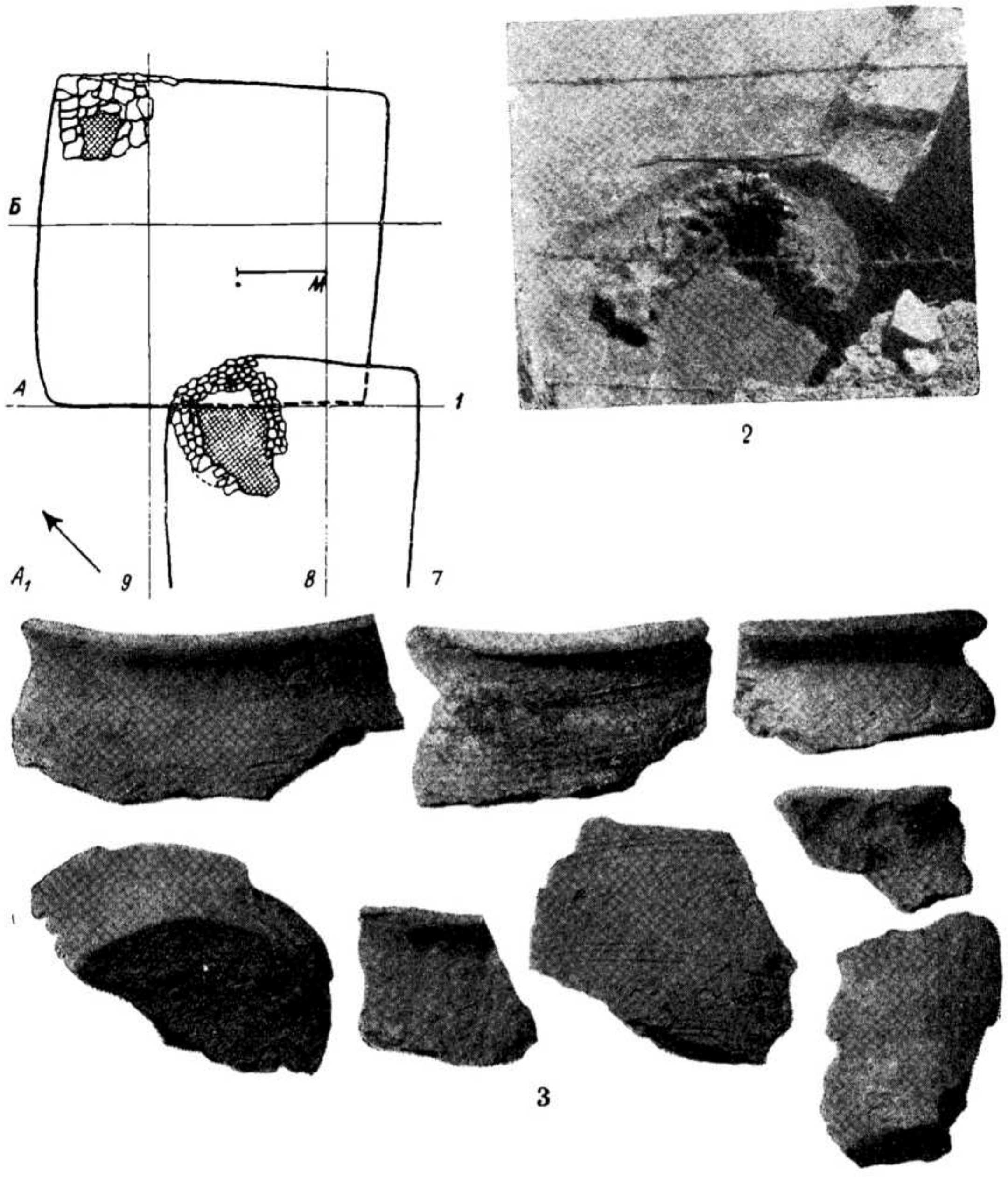

Обр. 27. Жилища № 23 и 24

1 — план на жилища № 23 и 24 ; 2 — печка в жилище № 24 ; 3 — керамика в жилище № 24

В печката, открита в североизточния ъгъл на жилището, бяха намерени само късове от гърнета, работени на леко грънчарско колело. В купчината от глина бяха открити също малки парчета от работени на дъсчица гърнета. Насипът в ямата на жилище № 22 освен с многобройните кости от животни, костени шила, няколко бруса и прешлени за вретена изобилствуваше и с големи парчета от работени на леко грънчарско колело гърнета. Между откритите тук материали се наброяват късове от около 30 различни съда.

Жилище № 23 (обр. 26). Изкоп VI. В кв. А$_{7-9}$ и Б$_{7-9}$, юни 1960 г.

В план това жилище наподобяваше правоъгълник с дължина на северната му стена 3,60 м, на южната 3,60 м, на източната 3,70 м и на западната 3,40 м. В североизточния му ъгъл се откри добре запазена правоъгълна печка, изградена от камъни и римски тухли. Размерите ѝ бяха: север — юг 1 м, изток — запад 0,70 м, запазена височина 0,80 м. Отворът ѝ бе от запад. Подовата ѝ замазка се проследяваше добре и имаше размери 0,60×0,60 м. Жилищната яма достигаше на дълбочина 1,40—1,60 м. Върху пода бяха открити много въглени, фрагменти от гърнета, из-

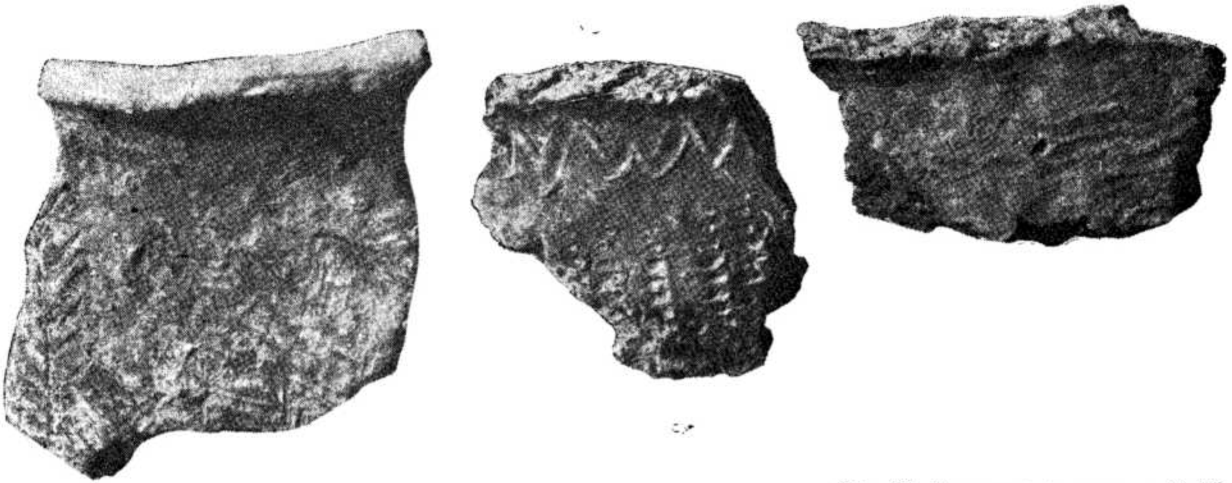

Обр. 28. Керамика от жилище № 25

работени на усъвършенствувано грънчарско колело, и един прешлен за вретено. Подовата замазка се проследяваше по цялото жилище. На височина 0,30 м от нея бе открита част от подова замазка на печка с размери 0,85×0,75 м. На същата тази височина бяха намерени и кости от животни. Няма съмнение, че над жилище № 23 се е намирало друго жилище. Източната стена на жилище № 23 лежеше върху североизточния ъгъл на жилище № 24 и дори отчасти беше разрушила неговата печка.

Жилище № 24 (обр. 27). Изкоп VI. В кв. A_8 и кв. A^{I}_{8}, юни 1960 г.

От това жилище бе разкрит само североизточният му ъгъл. Останалата част се намираше под трайни насаждения и проучването ѝ се оказа невъзможно. Очертаващата се жилищна яма с дълбочина 0,90 м бе запълнена с много въглени, пепел и фрагменти от керамика, правена на ръка и на дъсчица. Поради терена жилище № 24 имаше наклон от изток към запад. В североизточния му ъгъл се откри правоъгълна печка с основа от изработени средни по размер камъни, а стени — от малки камъчета, споени с кал. Освен камъните като строителен материал бяха използувани и фрагменти от гърнета, венчета и дъна от правени на ръка гърнета. Печката имаше размери 1×1,20 м с височина на стените 0,15—0,20 м. Част от западната ѝ стена бе разрушена. Отворът на печката бе от югозапад. Подовата ѝ замазка, сравнително добре запазена, имаше ширина 0,60 м и дължина 0,80 м. В западна посока пред отвора ѝ се очерта пласт от въглени и пепел, съдържащ много керамика и кости от животни.

Жилище № 25. Изкоп VI. В кв. A^{I}_{2-3} и B^{I}_{2-3}, юни 1960 г.

Ямата на това жилище имаше почти квадратна форма, с добре очертани северна, източна и западна стена. Южната стена отиваше под лози и бе невъзможно да бъде проследена изцяло. Стените имаха дължина: северната — 3,50 м, източната 2,40 м и западната 2,40 м. Насипът в жилищната яма се състоеше от тъмен хумусен пласт, примесен с голямо количество въглени. Ямата имаше дълбочина до 1,26 м. По цялото жилище бяха разхвърляни големи неодялани камъни от срутилата се печка. Последната се намираше в североизточния ъгъл на жилището, имаше правоъгълна форма с размери 1,20×1 м и запазена височина 0,20 м. Отворът ѝ бе от запад. Изградена бе от средно големи неодялани камъни. Подът ѝ с размери 0,75×0,75 м се състоеше от две плоски римски, 4 см дебели тухли, поставени една до друга. В това жилище се откри керамика, работена на ръка и подправена на дъсчица (обр. 28).

Жилище № 26 (обр. 29). Изкоп VII. В кв. A_{6-8}, Б_{6-8} и A^{I}_{8}, юни 1960 г.

Западно от жилище № 24. То бе правоъгълно с дължина на стените: източна — около 2,60 м, южна около 3,60 м, северна 3,30 м и западна 2,60 м. Добре се очертаваха дупки от колове (греди). Дупката в северната стена бе с диаметър 0,40 м и дълбочина 0,40 м, а тези в южната и западната бяха с размери 0,12, 0,20, 0,36 м и дълбочина 0,20—0,30 м. До западната стена добре се забелязваше дупка с диаметър 6 см и дълбочина 8 см, образувана от заострен край на кол. В североизточния ъгъл на жилището се намираше правоъгълна печка с размери 0,54×0,70 м, най-голяма височина в североизточния ѝ ъгъл 0,58 м и дебелина на стените й 0,20—0,25 м. Изградена от средни по размер камъни. Отворът й, широк 0,30 м, бе от югозапад. На една от тухлите, които го ограждаха, имаше кръгло вдълбяване с диаметър 5 см и дълбочина 2 см. Подовата й замазка с размери 0,40×0,40 м и дебелина 3 см имаше квадратна форма, беше опечена до червено и много добре запазена. Пред отвора на печката личеше като продължение на подовата й замазка петно от силно опечена до червено земя, с правоъгълна форма и с размери 0,90×0,58 м. Покрито бе с 10 см дебел пласт от въглени и пепел. Насипът в жилищната яма започваше 0,20 м под сегашната повърхност и достигаше дълбочина 1,50 м, мерено от червеното петно пред печката. Керамиката от това жилище бе представена от гърнета, работени на усъвършенствувано грънчарско колело. Около печката бяха намерени: прешлен за вретено, костено шило и тежест за рибарска мрежа. Непосредствено до южната стена се откри силно разбита обгоряла замазка, покрита с пласт от въглени и пепел. Около замазката бяха наредени няколко камъка, явно от лека стена. Вероятно това бяха останки от разрушена печка. Замазката имаше квадратна форма, 0,40×0,40 м, дълбочина 1,10 м от сегашната повърхност и 0,40 м по-високо от подовата замазка на жилище № 15. В западна посока от жилището (на границите с кв. $А_{6-8}$ и $А^{1}_{6-8}$) се очерта пласт от въглени и пепел, дебел 0,40—0,60 м, дълъг 2,40 м и широк 0,40×1,10 м. Над това петно, на 0,25 м от сегашната повърхност, бе намерена керамика, правена на усъвършенствувано грънчарско колело. При разчистване на петното, на дълбочина 0,30—1,40 м между многото въглени се откриха: големи късове от гърнета, работени на леко грънчарско колело, брус, мъниста от стъкло, прешлен за вретено и костено шило. Такава керамика се намери и пò на изток, до южната стена на жилище № 26. След почистването на този пласт под него се откриха няколко дупки и подова замазка от жилище № 26. Вероятно този пласт от въглени е бил натрупан

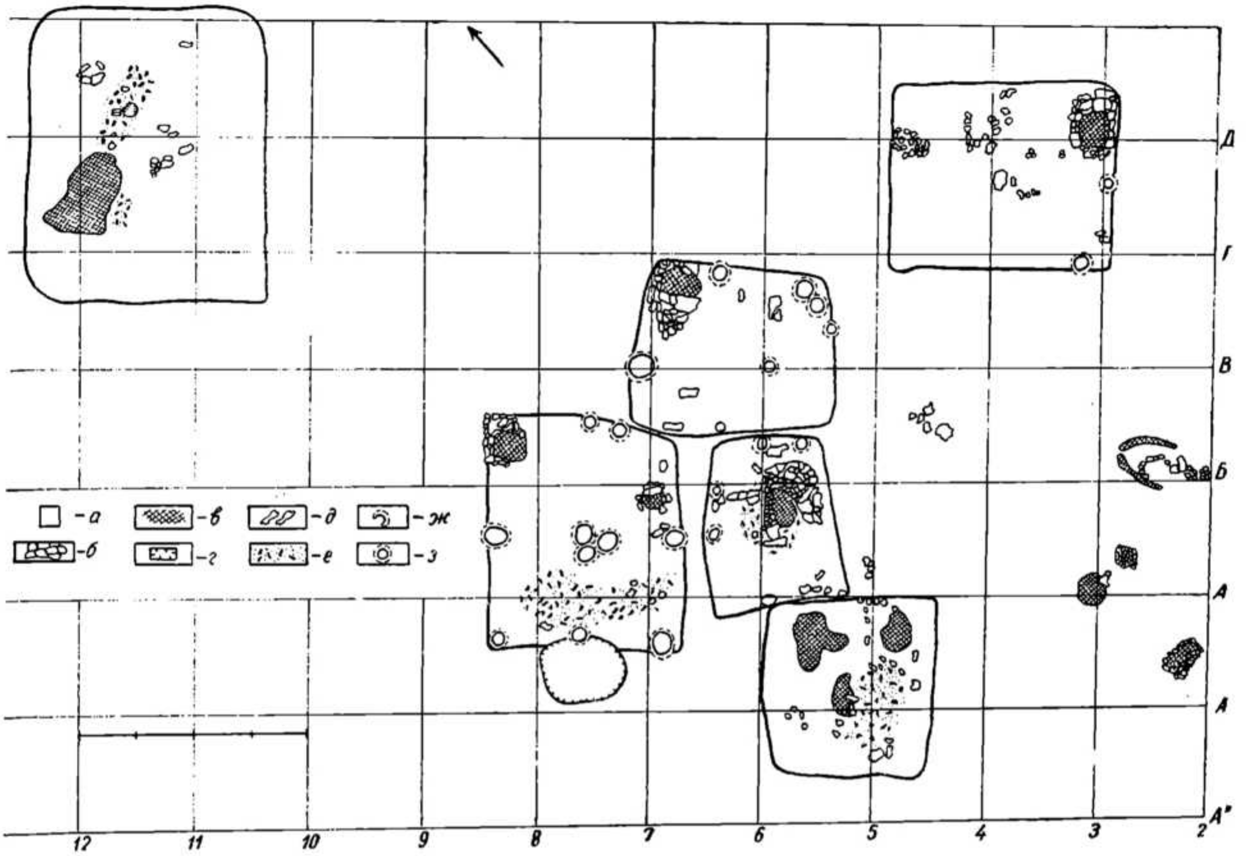

Обр. VII. План на изкоп VII. Жилища № 26—30
а — граница на жилище; *б* — камъни; *в* — замазка на пещ; *г* — граница на яма; *д* — животински кости; *е* — граница на печка (пещ); *ж* — граница на дупка от кол (греда)

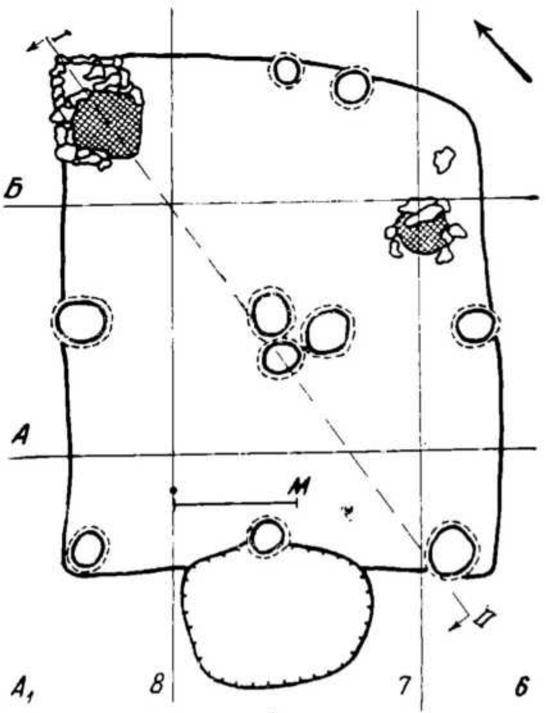
I
Б
А
М
II
А₁
8
7
6

1

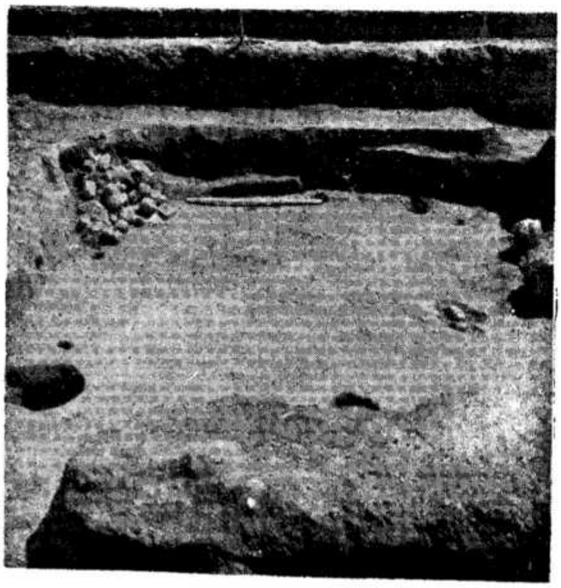

3

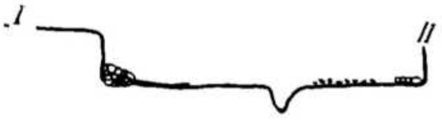

2

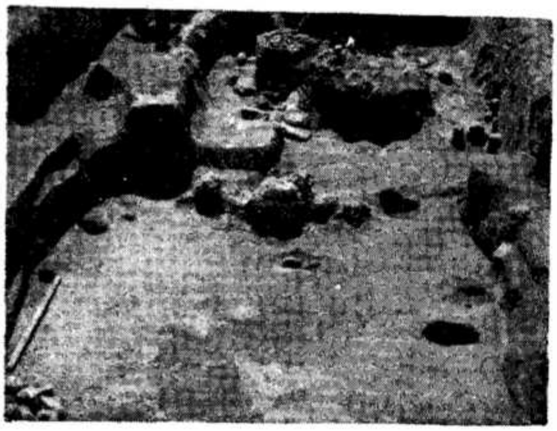

4

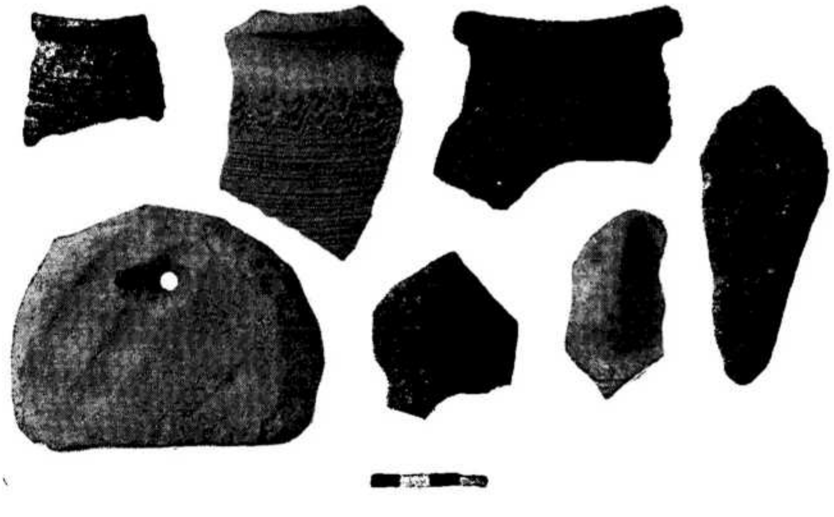

5

Обр. 29. Жилище № 26

1, 2 — план и разрез ; *3* — общ вид от югозапад ; *4* — изглед от север
5 — керамика и тежест за риболовна мрежа;

при изкопаване на ямата за жилище № 26. На изток извън жилището се очерта кръгла яма с диаметър 1,50 м и дълбочина 0,10 м. В нея не бяха намерени никакви предмети. До югозападния ъгъл на жилището на 0,30 м бе открит цял запазен тракийски съд.

На 4 м североизточно от жилище № 26 се разкри още едно жилище. Неговият инвентар обаче имаше по-друг характер от инвентара, който намирахме досега в другите жилища. Това жилище бе тракийско.[1]

Жилище № 27 (обр. 30). Изкоп VII. В кв. $Б_{5-7}$ и $В_{5-7}$, юни 1960 г.

Всичките му стени се очертаха добре. Имаха дължина: източната 3 м, южната 2,74 м, западната 3,30 м и северната 3,20 м. В източната стена се откриха няколко дупки от колове с диаметър 0,25—0,30 м и дълбочина 0,15—0,30 м. Дупки от колове се очертаха и в западната стена. В северната стена диаметърът на дупката бе 5 см, а дълбочината ѝ 15 см. Подовата замазка на жилището се проследи добре. В североизточния му ъгъл се откри правоъгълна печка с дължина 1,20 м и ширина 0,90 м, изградена от средни по размер камъни и тухли. Най-голямата височина на запазените ѝ стени бе 0,30 м. Отворът ѝ се откри от северозапад. Подовата ѝ замазка се проследи добре. Тя имаше квадратна форма 0,30×0,30 м. Насипът на жилищната яма започваше на дълбочина 0,20 м от сегашната повърхност и стигаше до 1,30 м. В нея се откриха много късове от гърнета, работени на усъвършенствувано грънчарско колело. В това жилище бяха намерени прешлен за вретено, желязно ножче и др.

Жилище № 28 (обр. 31). Изкоп VII. В кв. $Г_{2-4}$, $Д_{2-4}$, юни 1960 г.

В план то бе правоъгълно, с дължина на стените: северна 3,30 м, южна 3,30 м, източна и западна 4,90 м. Дълбочината на жилищната яма достигаше в югоизточния ъгъл до 1,40 м и до 1,34 м в североизточния. Жилището бе дълбоко 0,80 м. В южната и западната му стена имаше по една дупка от колове с диаметър 0,20×0,30 м и дълбочина 0,34×0,43 м. В югоизточния ъгъл се намираше правоъгълна печка с размери 0,90×0,80 м, изградена от камъни и тухли. Височината на запазените ѝ стени достигаше от 0,28 до 0,45 м, а дебелината им от 0,20 до 0,35 м. Много добре бе запазена подовата ѝ замазка, опечена до червено с правоъгълна форма и с размери: изток — запад 0,45 м и север — юг 0,40 м. Отворът на печката, широк 0,20 м, беше от север. Дебелината на подовата ѝ замазка бе 4 см. При почистването на печката бяха намерени два прешлена за вретено, част от желязна обковка и части от гърнета, работени на усъвършенствувано грънчарско колело. Успоредно на северната стена на жилището, на разстояние 1,30 м от печката, на едно пространство от 1×0,60 м, заобиколено с малки камъни, се очерта купчина от омесена глина, подготвена за направа на съдове. На 0,70 м от североизточния ъгъл на подовата замазка на печката се проследи купчина от камъни и под нея друга обгоряла подова замазка с размери 0,60×0,50 м. Насипът в жилищната яма представляваше тъмен хумусен пласт, изпълнен с кости от животни и части от глинени съдове. Сред тях бе намерена и част от гривна от бяло стъкло с вита синя жилка в него. Голямото количество от находки започна от 0,10 м от сегашната повърхност и достигна до 1,40 м. На тази дълбочина здравата почва и обгорената до червено земя бяха основният пласт на жилищната яма.

В това жилище бяха намерени: желязна обковка, три железни ножа, въдица, кука, брус и желязна шлака. Под подовата замазка на печката се оказа правоъгълна яма с размери 1,68×1,14 м и с дълбочина 0,50 м. В нея се откриха: грамаден камък, а до него обработена, навита на роло глина с кафяв цвят и със слаб примес от пресят пясък. В източната стена на ямата имаше забита римска тухла, а в южната стена на изкопа бяха забити камъни. Изваденатa от тази яма керамика бе работена на ръка и подправена на примитивно леко грънчарско колело. Намериха се и кости от животни, много въглени и едно брусче. След вдигане на камъка на 0,20 м под него се очерта яркочервена правоъгълна глинена замазка на огнище с дължина 0,60 м, ширина 0,40 м и дебелина 2—3 см.

Жилище № 29. Изкоп VII. В кв. $А_{5-6}$ и $Б_{5-6}$, юни 1960.

Това жилище имаше неправилна правоъгълна форма, близка до трапезоид. Източната му стена бе в непосредствен допир с жилище № 27. Добре се очертаха всичките му стени: западната 2,80 м, източната 2,20 м, северната 2,40 м, южната 2,30 м. В източната и северната стена

---

[1] То ще бъде обнародвано отделно с останалите тракийски материали от това селище.

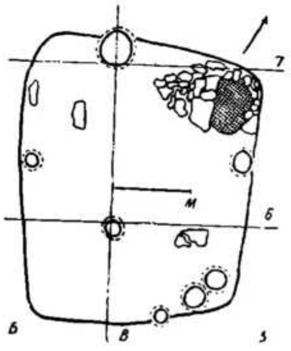

2

3

2

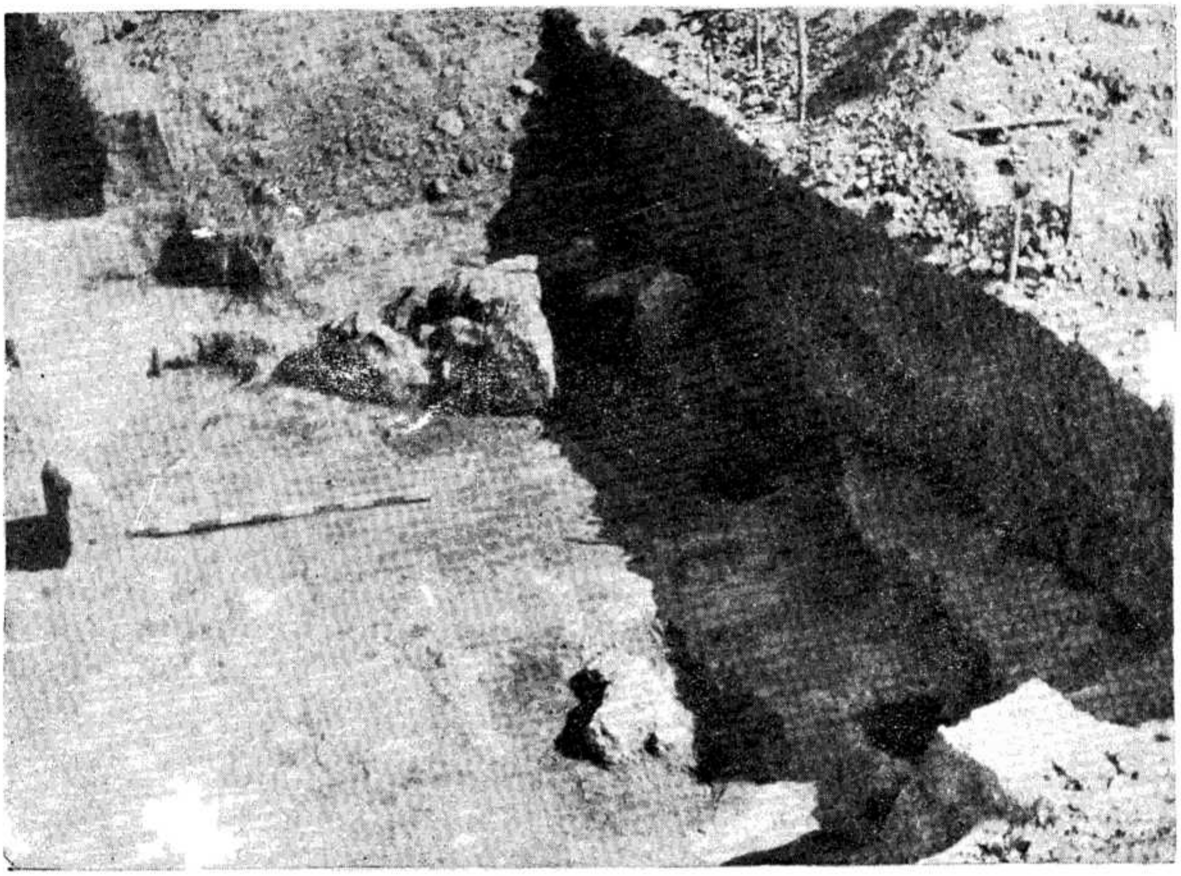

4 5

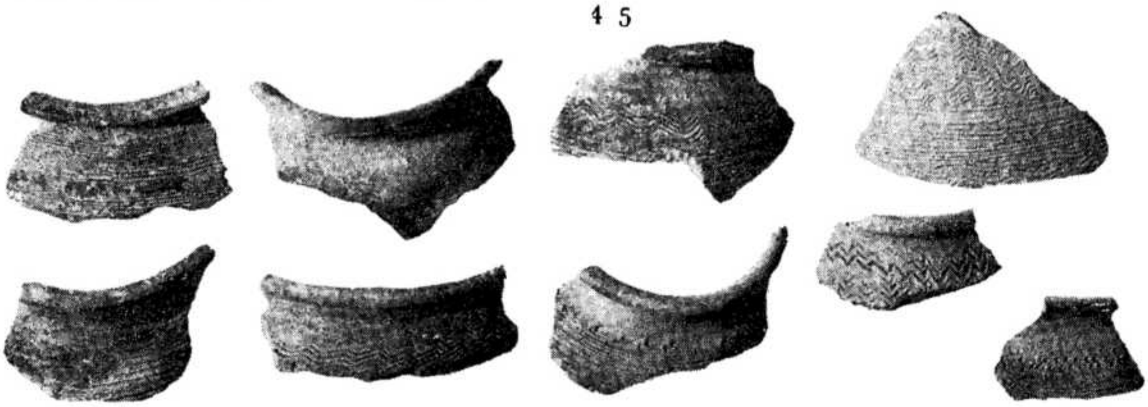

Обр. 30. Жилище № 27

1 — план ; *2* — изглед от югозапад ; *3* — прешлени за вретено ; *4*, *5* — керамика

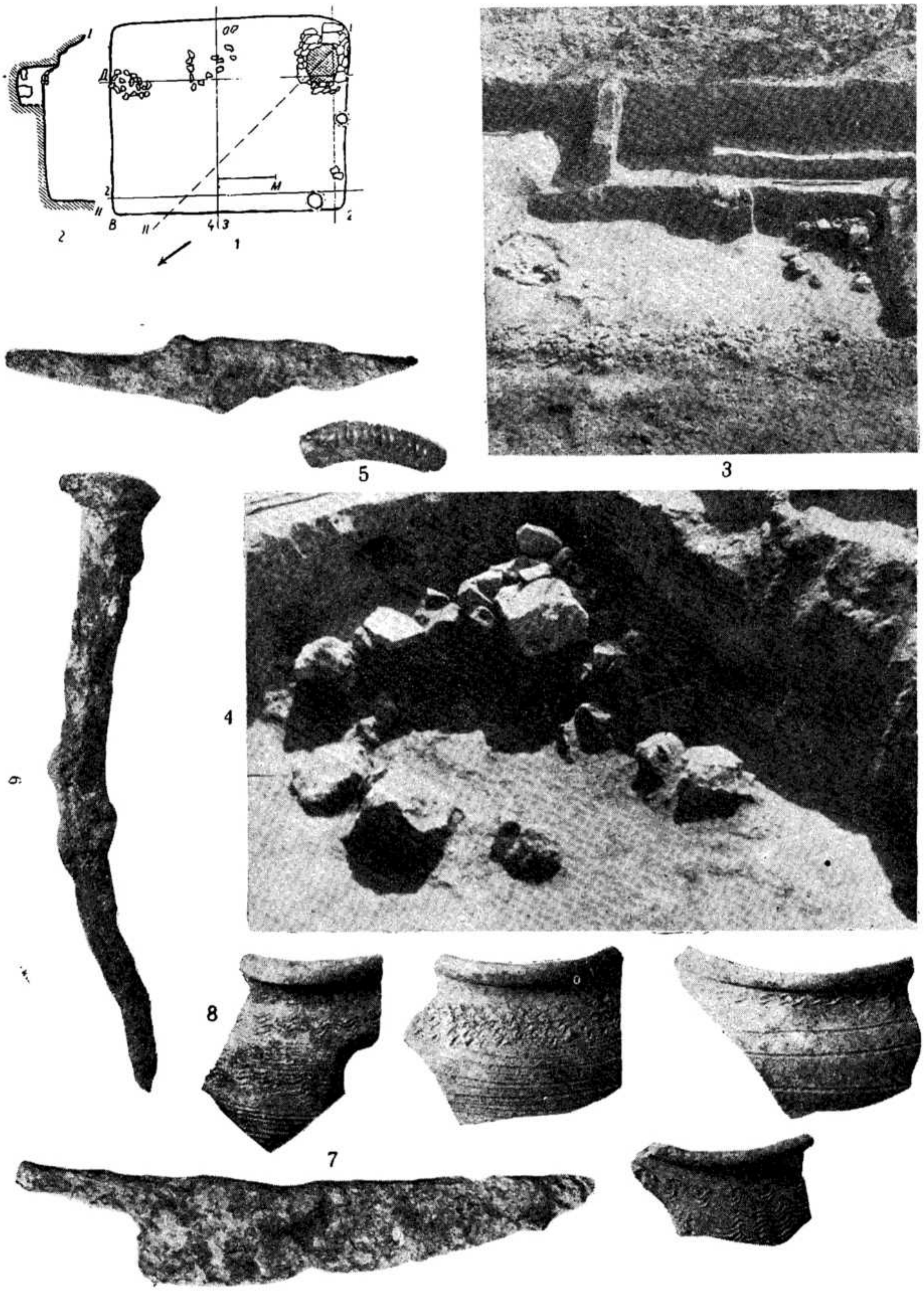
I
Д
II
В
М
4
3
2
1
2
1
3
5
4
6
8
7

Обр. 31. Жилище № 28
1, 2 — план и разрез; *3* — общ вид от северозапад; *4* — печката, гледана от запад; *5* — част от стъклена гривна; *6* — гвоздей; *7* — нож; *8* — керамика

се откриха дупки от колове. Дупката в североизточния ъгъл имаше диаметър 0,14 м и дълбочина 0,14 м, а тази в източната — 0,14 м диаметър и дълбочина 0,16 м. В югоизточната част на жилището се откри купчина от малки, силно опушени камъчета и големи камъни, които произхождаха от разрушена печка, изградена от камъни и тухли. От нея бяха добре запазени части от източната и южната стена. Добре се очертаваше подовата ѝ замазка (огнището), елипсовидна, с повдигнати краища и с размери: север — юг 0,80 м, изток — запад 0,70 м и дебелина 8 см. Замазката имаше лек наклон от север към юг. В насипа на жилищната яма, дълбока 1,20 м, се срещаха големи късове въглени и керамика, правена на ръка.

Жилище № 30. Изкоп VII. В кв. $А^{I}_{4-5}$, $А^{II}_{4-5}$, юни 1960 г.

Ямата, очертана от това жилище, достигаше дълбочина до 1,20 м. Тя беше запълнена с тъмен хумусен пласт, съдържащ много въглени, кости от животни, керамични късове, части от гърнета, правени на грънчарско колело, няколко къса керамика от група Г[1] с матова повърхност и лъскави ивици. Границите на ямата се проследиха добре. Стените на жилището имаха следните дължини: източната 2,38 м, южната 3,10 м, западната 2,70 м и северната 3,10 м. В югозападния ъгъл се откри гъсто наситено с въглени петно с размери 1×1,40 м и дебелина 0,15 м. Непосредствено до това петно, северно от него, се оказа замазка от изпечена до червеноземя — кръгло огнище. Върху него лежаха два камъка. В североизточния ъгъл на жилището се очертаваше още една обгоряла до червено подова замазка с подковообразна форма — вероятно от огнище на разрушена печка. В жилище № 30 освен керамика от група В,[2] правена на грънчарско колело, и освен многобройни кости от животни бяха намерени и два двуконусни прешлена — единият от тях цял, а другият наполовина, нож, част от трион, един гвоздей и костена частица.

В този изкоп освен тези жилища открихме и следи от други силно разрушени жилища. Че такива е имало, свидетелствуват разбитите печки и насипите от рохкава почва, примесена с много въглени и обгорена замазка. На 3 м западно от жилище № 28 се очертаха следи от разбита печка (в границата на кв. $А_2$ и $Б_2$). Подовата ѝ замазка бе на дълбочина 0,40 м от сегашната повърхност. Тя имаше елипсовидна форма с размери: юг — север 1,60 м и изток — запад 0,80 м. На югоизток до нея се разкри купчина от камъни. Редица от малки камъни във вид на дъга се проследи и покрай самата замазка. Около тази подова замазка, до западната ѝ страна, бе открит пласт от въглени, пепел и много керамични фрагменти от гърнета, правени на усъвършенствувано грънчарско колело. Бяха намерени и два бруса. Добре се очерта подовата замазка на печка, която се е намирала на 2,60 м южно от жилище № 22 (контролната стена между кв. $А_2$ и $А^{I}_{2}$). На югозапад от нея, на разстояние 1,20 м, в югозападния ъгъл на кв. $А^{I}_{2}$, се очерта също обгоряла подова замазка с размери 0,40×0,50 м, покрита с много камъни и пласт от въглени и пепел. Тази замазка се намираше на 0,57 м дълбочина от сегашната повърхност. Пространството около нея бе запълнено с керамика, правена на усъвършенствувано грънчарско колело (група В). Непосредствено до тази подова замазка, в източния ѝ край, се откри част от почти кръгла подница с диаметър около 0,50—0,60 м и височина на стената 0,10 м. Тя се намери на 0,48 м дълбочина от сегашната повърхност. До източната ѝ стена бяха наредени няколко камъка, вероятно от печка. Керамичните фрагменти, намерени тук, бяха доста малки. На запад от подовата замазка на печката (кв. $А_2$) на дълбочина 0,52 м от сегашната повърхност бе открита кръгла купчина от дребни по размер камъни с диаметър 0,40 м и височина 0,20 м. Между тези камъни се намериха само големи късове въглени. Подова замазка от печка се откри също и южно от жилище № 27 (кв. $Б_4$). Тя бе на дълбочина 1,10 м от сегашната повърхност и с размери 0,30×0,30 м. Пространството около нея бе изпълнено с рохкава почва и много фрагменти от гърнета, работени на усъвършенствувано грънчарско колело.

Следи от жилище се откриха и в сондажа, направен през 1956 г. Това жилище се намираше западно и непосредствено до много разрушеното жилище в кв. $А_2$, $Б_2$, VII изкоп, 1960 г. В югоизточния му край имаше печка, вкопана в брега, и подобна на другите печки, открити в това селище — с вътрешен диаметър 1,12 м и височина 0,43 м. Отворът ѝ бе от североизток. Подовата ѝ замазка представляваше пласт от глина върху дребни камъчета, а под тях още една глинена замазка. Стените ѝ имаха дебелина 2—3 см, но не бяха навсякъде равномерно опечени. Явно бе, че след като печката е била вкопана, опалването ѝ не е било извършвано добре. В насипа на жилищната яма бяха намерени фрагменти от гърнета, правени на усъвършенствувано грънчарско колело, прешлен за вретено, брус, гвоздеи и др.

---

[1] Вж. по-долу, стр. 104.

[2] Вж. по-долу, стр. 99.

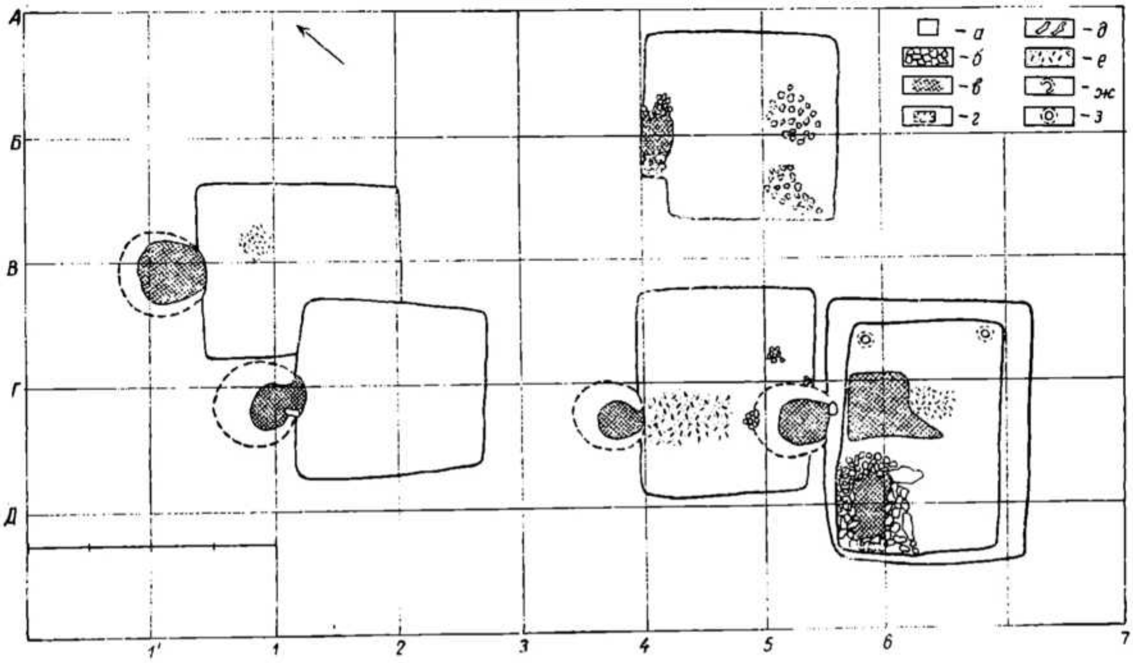

Обр. VIII. План на изкоп VIII. Жилища № 31—36
а — граници на жилище ; *б* — камъни ; *в* — замазка на пещ ; *г* — граници на яма ; *д* — животински кости ; *е* — граници на печка (пещ) ; *ж* — граници на дупка от кол (греда)

Следи от жилище се откриха и източно от жилище № 20. Неговата площадка заемаше едно пространство от 3,20 кв. м при дълбочина 0,80 м от сегашната повърхност. Тук се намериха керамични фрагменти, разбита обгоряла до червено замазка, много кости от животни, един много добре запазен трирьбест връх от стрела и нож.

Жилище № 31 (обр. 32). Изкоп VIII. В кв. $В_{5-6}$, $Г_{5-6}$ и $Д_{5-6}$, 1959 г.

Северно от жилище № 28. То бе правоъгълно, с дължина на стените: северна 2,70 м, западна 3,80 м, южна 3,20 м и източна 2,80 м. Дълбочината на жилищната яма бе 1,50 м. Подът му беше равен и замазката се проследи добре. В югоизточния ъгъл на жилището се намираше правоъгълна печка с размери 1,50×1,28 м, изградена от големи и малки камъни. Височината на запазените ѝ стени бе 0,70 м. Подовата ѝ замазка (огнището) бе 0,70×0,30 м. Отворът ѝ, широк 0,40 м, бе от северозапад. При почистването на стените ѝ, изградени от дребни камъни, се установи, че между камъните има вградени и късове от тракийска керамика. В насипа на жилищната яма бяха намерени много въглени, кости от животни, прешлени за вретено, костени шила и фрагменти от правени на ръка гърнета и тавички (обр. 33).

Жилище № 32 (обр. 34). Изкоп VIII. $В_{5-7}$, $Д_{5-6}$, 1959 г.

Проследихме източната му 3,60 м и западната 3 м дълга стена. В югоизточния ъгъл се откри много добре запазена печка, вкопана във високия бряг, висока 0,68 м. Вътрешните размери на подовата ѝ замазка бяха: север — юг 0,90 м, изток—запад 0,60 м и дебелина 4 см. Обгорените стени на печката имаха дебелина 8 см. Отворът, широк 0,50 м, бе от север. Пред печката се очертаваше замазка с размери: изток — запад 1 м, север — юг 1,45 м, дебелина 5 см и с ниво 0,16 м по-ниско от нивото на замазката на печката. Около нея бяха открити дребни камъчета, кости от животни, части от гърнета, кани (стомни) и от котли с вътрешни дръжки, работени на грънчарско колело, две костени апликации, три половинки от прешлени за вретено, част от стъклена чашка, желязна кука, бронзова дръжка и костено рогче.

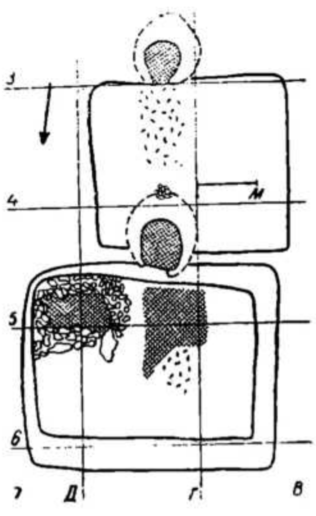

2

3

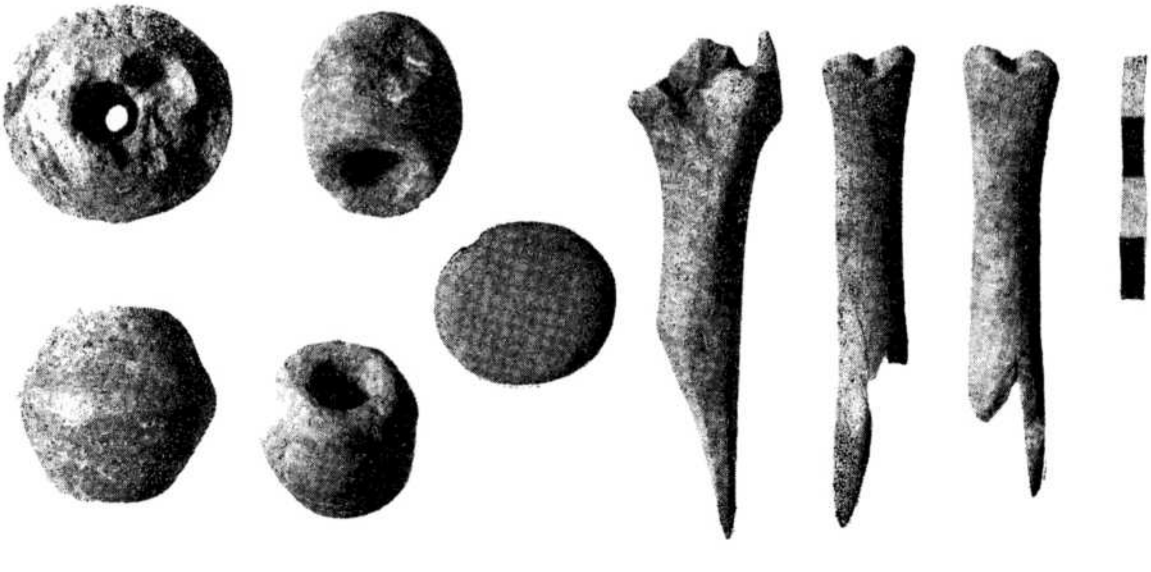

Обр. 32. Жилища № 31, 32, 33
1 — план на жилищата; *2* — жилищата, гледани от запад;
3 — прешлени за вретено и костени шила

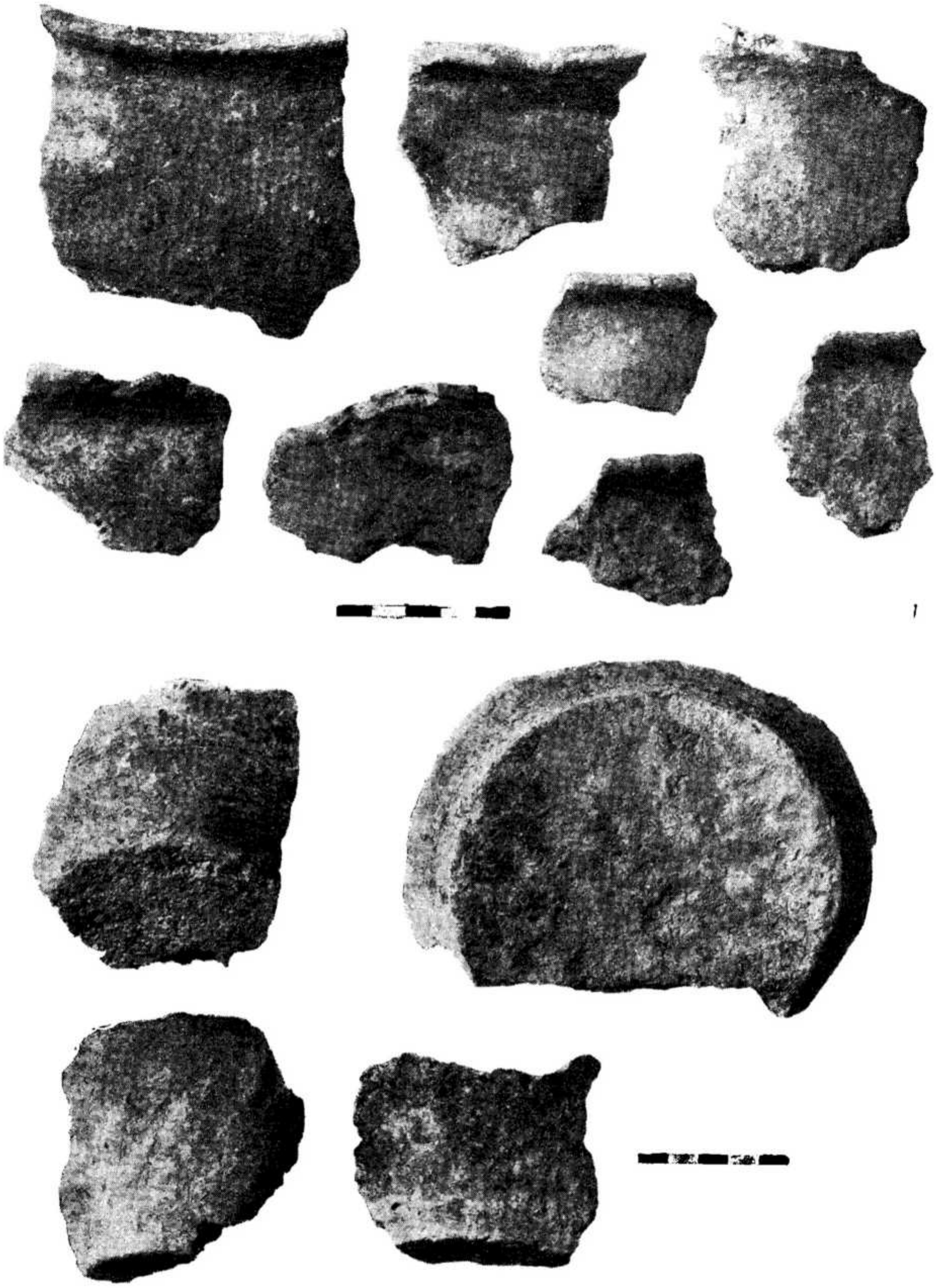

Обр. 33. Жилище № 31
1, 2 — керамика

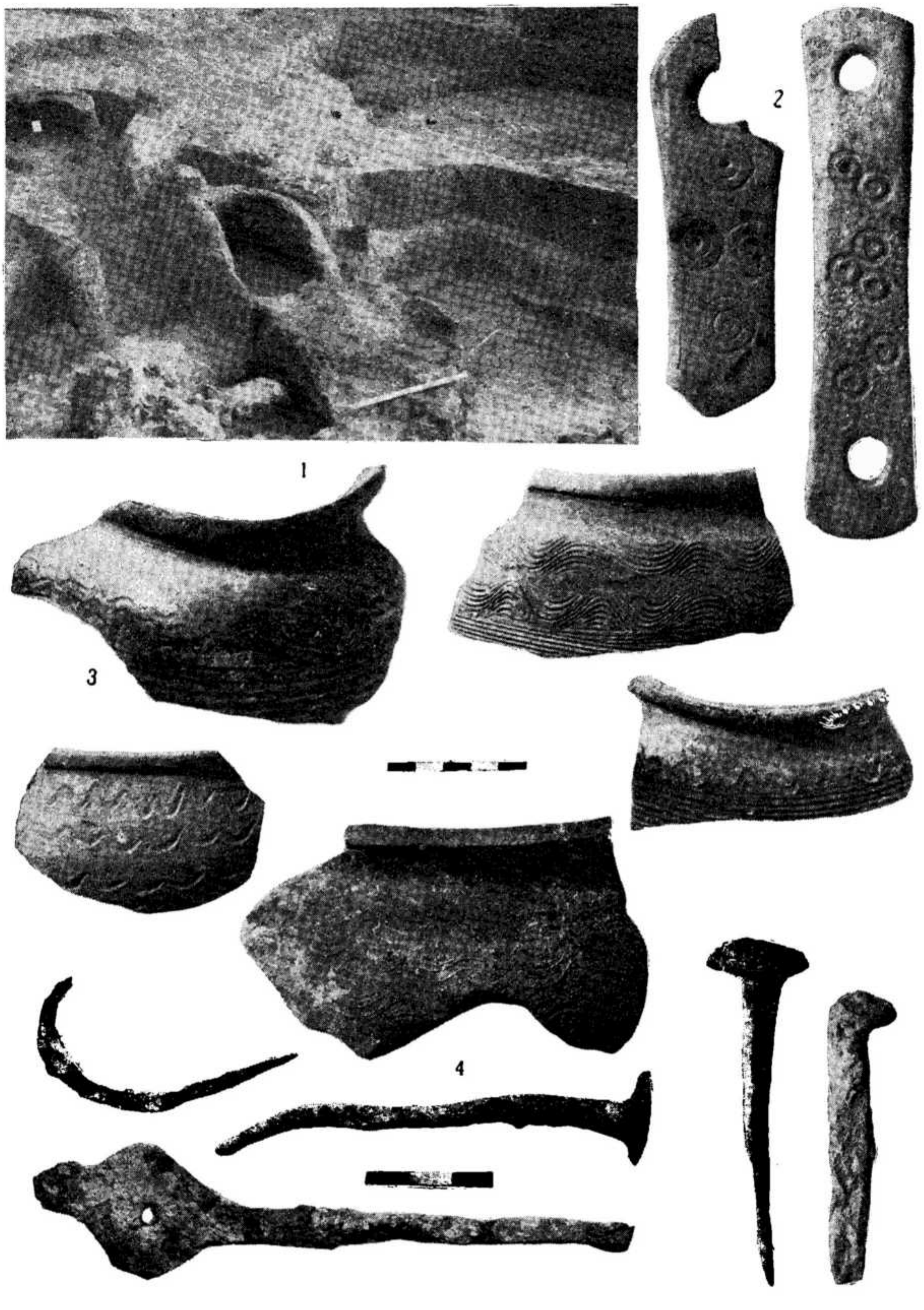

Обр. 34. Жилища № 32 и 33
1 — общ вид на жилищата, гледани от североизток ;
2 — костени апликации ; *3* — керамика ; *4* — железни предмети

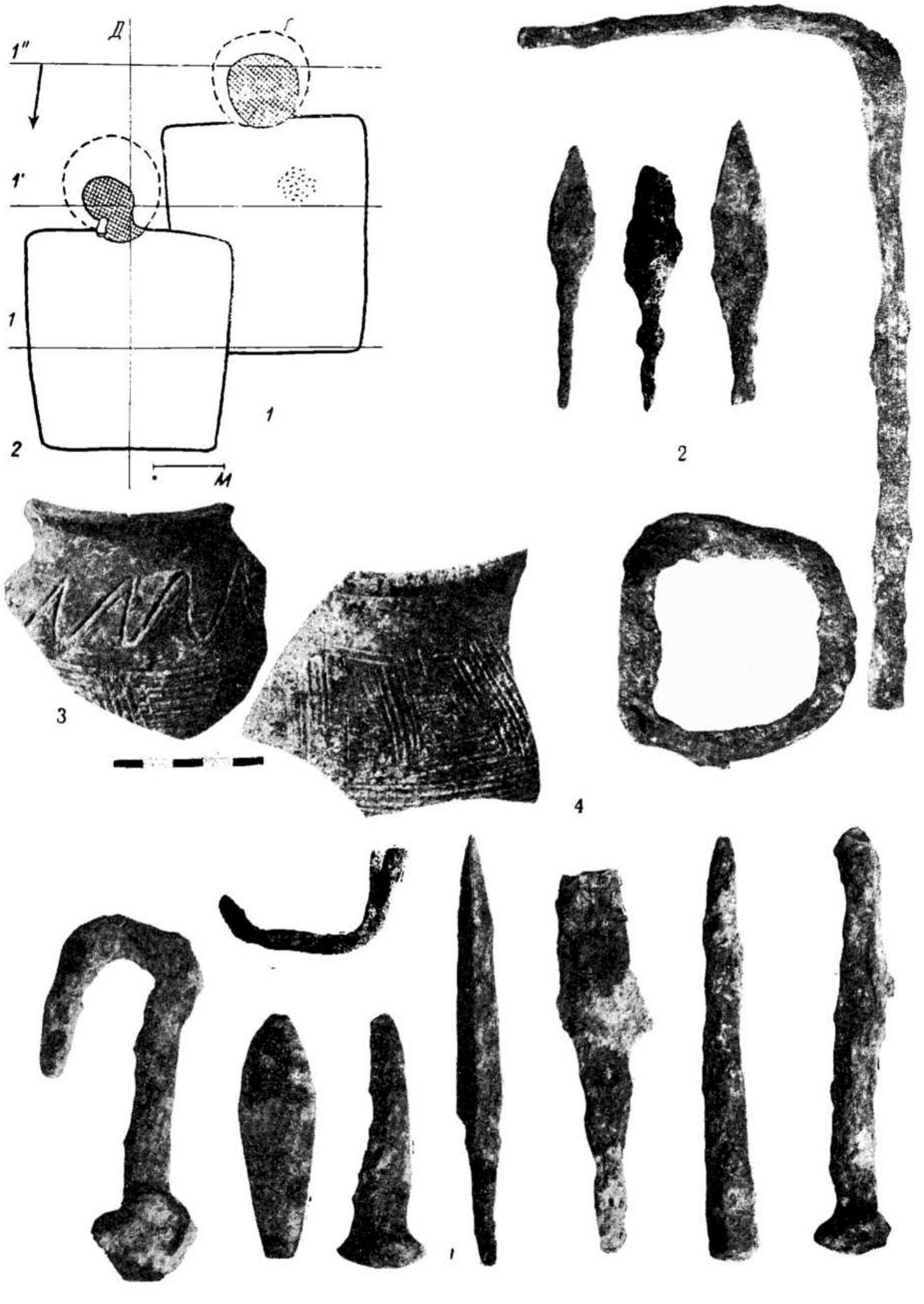
Д
Г
1"
1'
1
2
1
М
2
3
4
1

Обр. 35. Жилище № 34
1 — план на жилища № 34 и 35 ; *2* — върхове на стрели, тока и други железни предмети ; *3* — керамика ; *4* — железни предмети

Жилище № 33. Изкоп VIII. В кв. $В_{3-4}$, $Г_4$, 1959 г.

В непосредствен допир с жилище № 32. По-добре бяха запазени южната и западната му стена, дълги по 2,80 м. В югоизточния му ъгъл се откри добре запазена печка, по форма съвсем подобна на печката в жилище № 32. Най-голямата височина на запазените ѝ стени бе 0,40 м, а най-малката 0,10 м. В план бе почти кръгла, с диаметър изток — запад 0,95 м. Височина на печката 0,55 м, а дебелина на подовата ѝ замазка 4 см. Ямата пред нея бе запълнена с много въглени, пепел, части от керамика, работена на леко грънчарско колело, и кости от животни. Дълбочина на жилищната яма 0,60—0,80 м. Очерта се петно от въглени и пепел с размери 0,80×1,40 см. Керамиката, открита в това жилище, се състоеше от фрагменти на гърнета, правени на леко грънчарско колело. Намерени бяха прешлен за вретено, нож, обеци (?), костено шило и желязна частица.

Жилище № 34 (обр. 35). Изкоп VIII. В кв. $В_{1-2}$, $Г_{1-2}$, 1959 г.

На около 3 м южно от жилище № 33. Имаше квадратна форма с размери 3×3 м. Подът му бе неравен, особено в западната част, където стените му бяха силно наклонени (използуван е бил естественият бряг на местността). Подовата замазка се откри на дълбочина 0,98—1,10 м. В югоизточния ъгъл се намираше вкопана печка, направена от глина и съвсем подобна на печките в жилища № 32 и 33. Нейният отвор бе също от север, ограничен с един камък. Размери на печката: север — юг 1,10 м, изток — запад 0,90 м, дебелина на стените 5 см, на подовата замазка 3 см. Най-голямата височина на запазената ѝ стена 0,45 м, а най-малката 0,30 м. Наоколо и в насипа на жилищната яма бяха открити много железни предмети, между които по-важни са: върхове от стрели — 4 листовидни и един тръбест 3 железни ножа, от които единият наполовина, няколко части от сърп, няколко гвоздея, обковка, кука, половин халка, много обезформени железни части и желязна шлака. Керамиката, намерена в жилище № 34, бе работена на усъвършенствувано грънчарско колело. Голямо бе и количеството кости от животни. Намериха се още и половин глинен прешлен за вретено и няколко костени шила.

Жилище № 35 (обр. 36). Изкоп VIII. В кв. $Б_1$, $Б_1^I$, $В_1$—$В_1^I$, 1959 г.

Почти непосредствено до югоизточния ъгъл на жилище № 34. Правоъгълно, с дълбочина на ямата 0,90 до 1 м. Подът равен. В южната стена вкопана печка, неотличаваща се с нищо по форма и конструкция от печките, открити в жилища № 33 и 34. Височина от подовата замазка до сводестата част 0,30 м, а размерите ѝ: север — юг 1,10 м, изток — запад 1 м, дебелина на подовата замазка 3 см и на обгорената ѝ стена 4 см. Отворът ѝ бе от северозапад, фланкиран от няколко тухли и части от голям дебелостенен глинен съд. В северозападния ъгъл на жилището се издигаше купчина от въглени и животински кости. Насипът в жилищната яма е от тъмен хумусен пласт, силно примесен с въглени, разбита замазка от горяла пръст, животински кости и части от гърнета, правени на леко грънчарско колело. Между находките бяха намерени: половин прешлен за вретено, 2 кръгли глинени плочици-питички, костено шило, 2 железни частици, листовиден връх от стрела, част от желязна въдица.

Жилище № 36. Изкоп VIII. В кв. $А_{4-5}$, $Б_{4-7}$, 1959 г.

На разстояние 1 м западно от жилище № 31, квадратно, с размери 2,80×2,80 м. Добре се проследиха източната, южната и северната му стена. В югоизточния ъгъл се откриха следи от обгоряла замазка 0,80×0,80 м, а върху нея — силно опушени малки камъчета — явно остатъци от разбита печка. Подът на жилището, сравнително равен, бе замазан с глина. В насипа на жилищната яма имаше много малки камъчета от разбитата печка. Бяха намерени също късове от керамика, правена на ръка, кости от животни, костени шила и половин прешлен за вретено. Жилището бе отчасти разрушено от друго жилище, което е било построено върху него. На 0,50 м дълбочина от сегашната повърхност почвата беше рохкава, примесена с много въглени, камъни, горяла замазка и купчина от животински кости. Това ни дава основание да предположим, че върху жилище № 36 е имало по-късно издигнато друго жилище, което вероятно е било разрушено при обработване на почвата в онова време. Намерената в него керамика бяха части от гърнета, работени на усъвършенствувано грънчарско колело. В черното петно на жилището се откриха гвоздеи, желязна халка, 3 железни ножа, половин прешлен за вретено, железен предмет, изкривен в долната си част като кукичка, 2 върха от железни стрели.

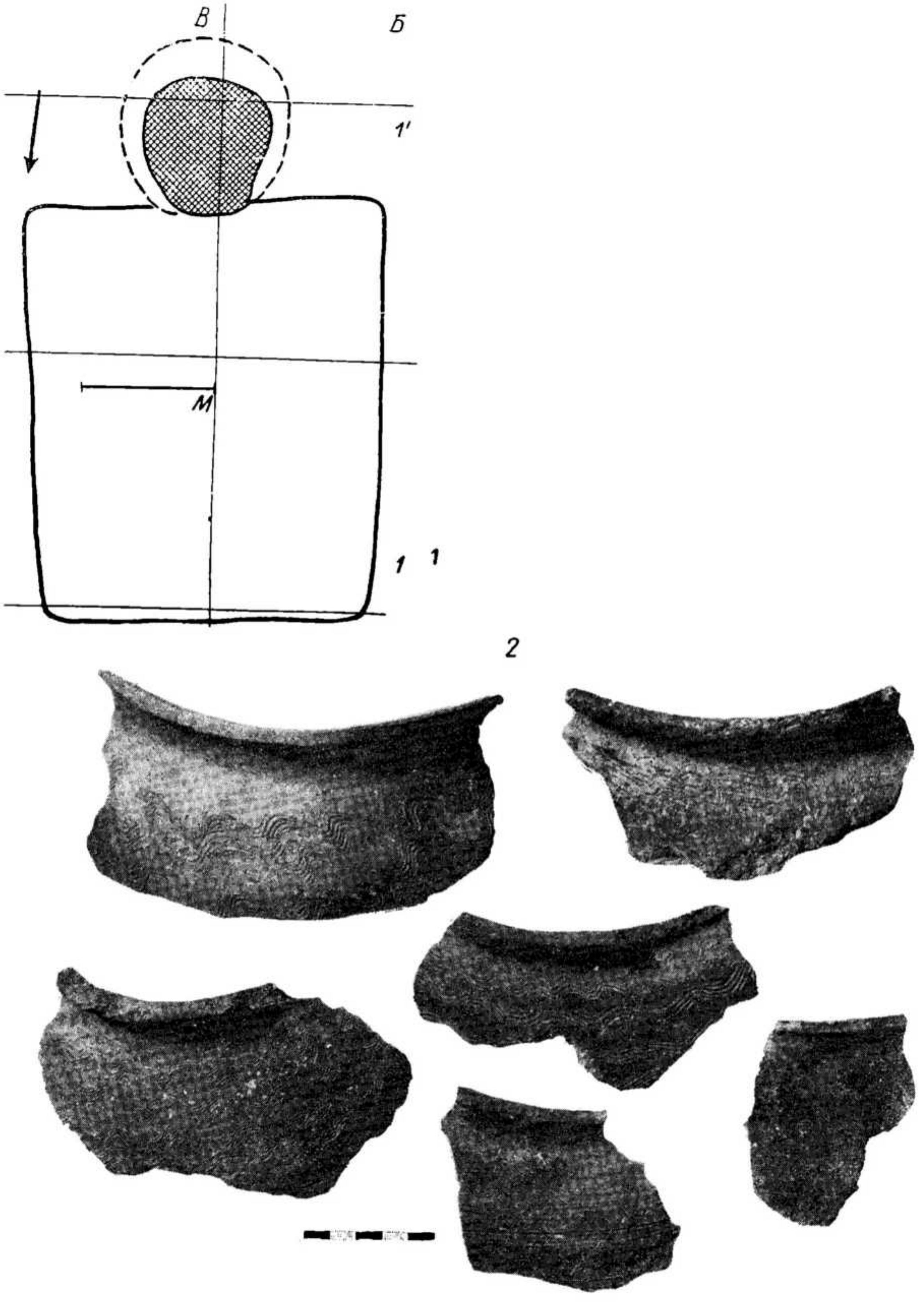

Обр. 36. Жилище № 35
1 — план ; *2* — керамични фрагменти

Жилища е имало също и в кв. $А_{8-9}$, $Б_9$, където бяха намерени някои железни предмети и керамика. Жилищата са били на плитко и поради това са били разрушени.

Жилище № 37 (обр. 37). Изкоп IX. В кв. $А_{3-4}$, $Б_{3-4}$, 1959 г.

В югозападната част на местността. Почти квадратно. Стените му отвесни, с размери 3×3,6 м. На някои места по замазката се забелязваха червени петна от обгаряне. В югоизточния ъгъл на жилището се намираше много добре запазена каменна печка, на която само от източната стена са били извадени няколко камъка. Печката имаше квадратна форма със страна 0,80 м. Запазена бе на 0,60 м височина от подовата замазка. Отворът ѝ бе от север, широк 0,40 м и висок 0,30 м. Подовата ѝ замазка бе от глина, добре опечена до червено. Върху нея се откриха въглени, пепел и керамични късове. В насипа на жилищната яма от хумусен пласт, примесен с въглени, бяха намерени главно части от гърнета, работени на усъвършенствувано грънчарско колело. На това жилище принадлежат и следните находки: две костени шила, връх от стрела, железен предмет, един прешлен за вретено, въдица, гвоздеи, желязна кука, част от ножче.

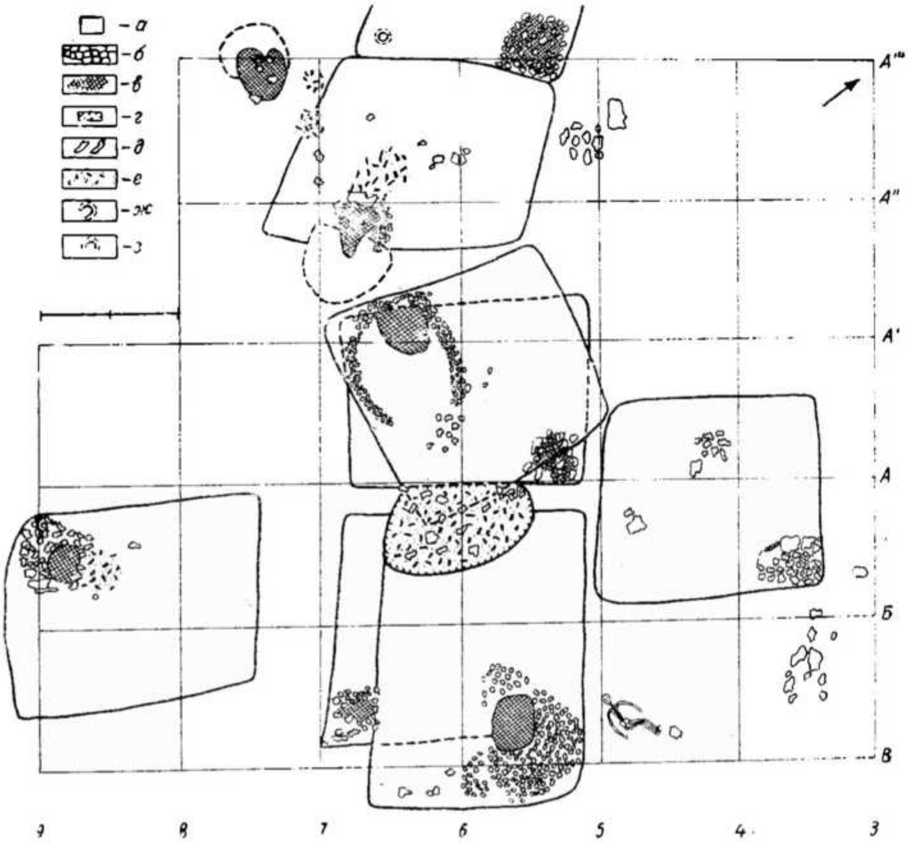

Обр. IX. План на изкоп IX. Жилища № 37—43

а — граници на жилище; *б* — камъни; *в* — замазка на пещ; *г* — граници на яма; *д* — животински кости; *е* — граници на печка (пещ); *ж* — граници на дупка от кол (греда)

Жилище № 38. Изкоп IX. В кв. $А_{5-6}$, $А^{I}_{5-6}$, 1959 г.

Източната му стена се допираше до западната на жилище № 37. Запазени бяха източната и южната му стена — източната 2,80 м, а южната 3 м. В югоизточния му ъгъл се разчисти. купчина от камъни, между които на дълбочина 1,20 м се разкри разбита голяма подова замазка, покрита с въглени, пепел, много късове от керамика и животински кости. В югозападния ъгъл на това жилище се очерта почти елипсовидно петно от пепел и въглени с размери 1×0,70 м и дебелина 18 см. Насипът в ямата между купчината от камъни и петното от пепел изобилствуваше с голямо количество късове от гърнета, работени на усъвършенствувано грънчарско колело, животински кости, камъни и костени шила. Ямата имаше дълбочина 1,12 м от сегашната повърхност. Това жилище бе разрушило намиращото се под него жилище № 39.

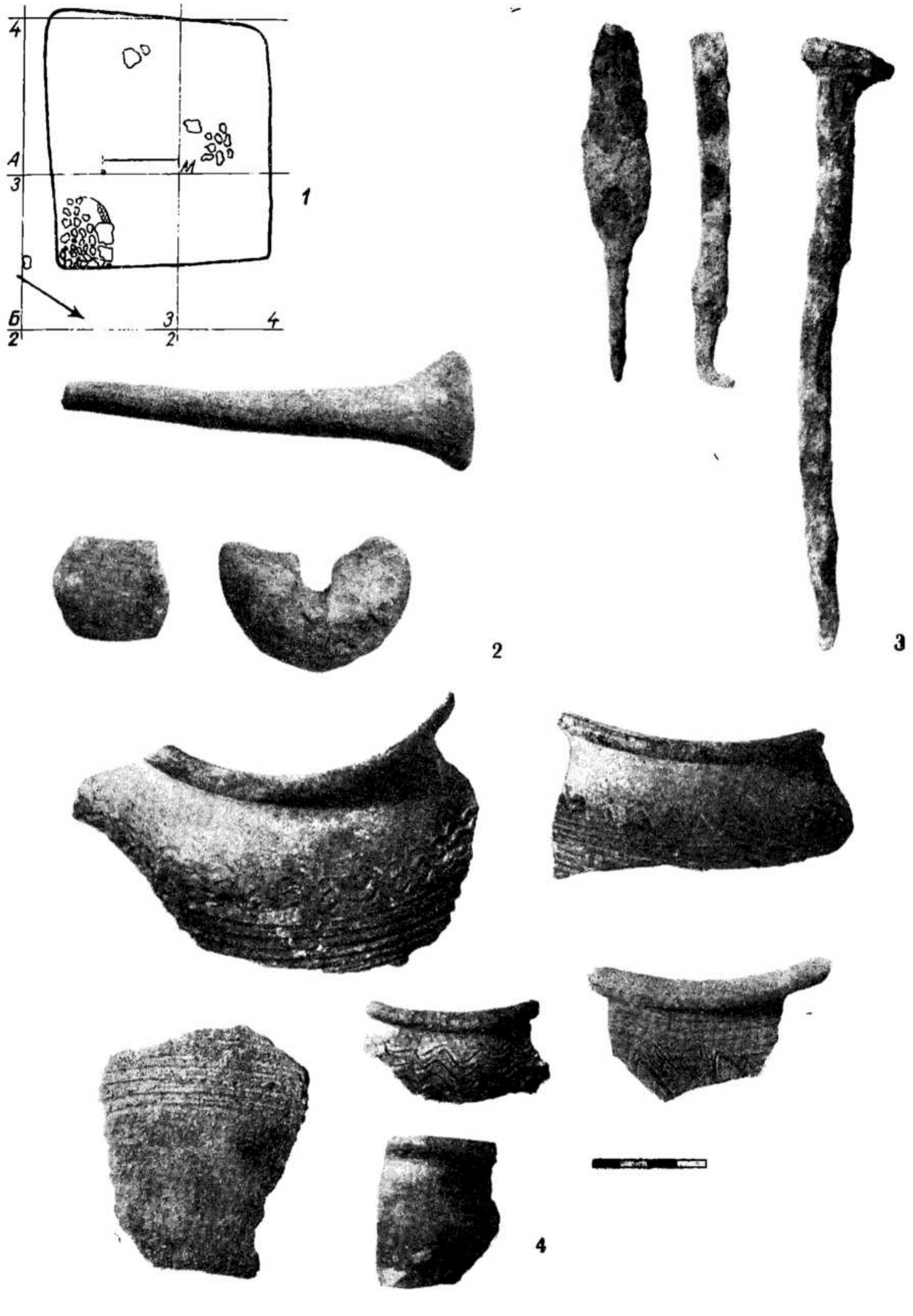
4
A
3
M
1
Б
2
3
2
4
2
3
4

Обр. 37. Жилище № 37

1 -- план ; *2* — прешлени за вретена ; *3* — железни предмети ; *4* — керамика

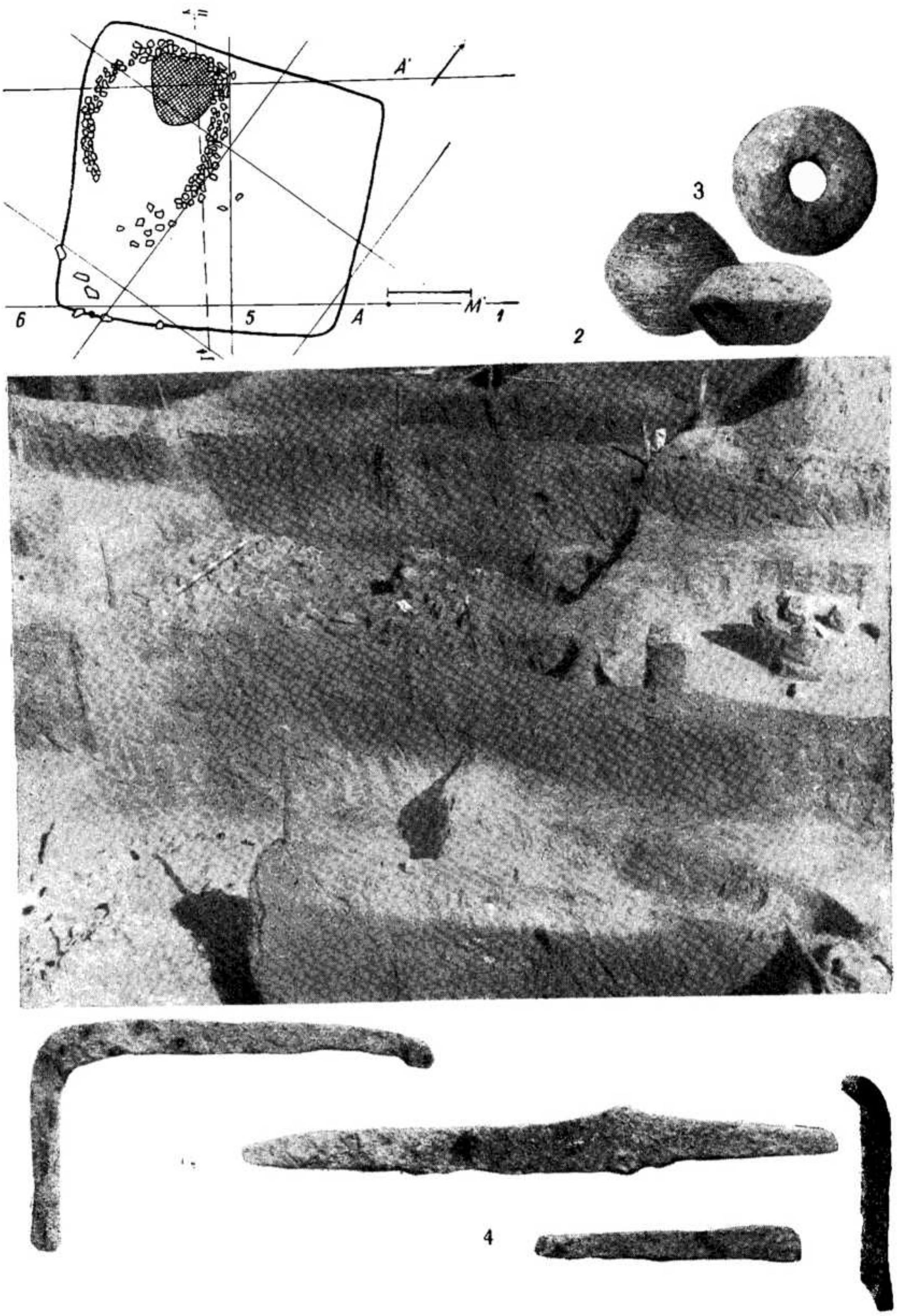

Обр. 38. Жилище № 39
1 — план ; 2 — изглед на жилище № 39, гледано от юг ;
3 — прешлени за вретено ; 4 — железни предмети

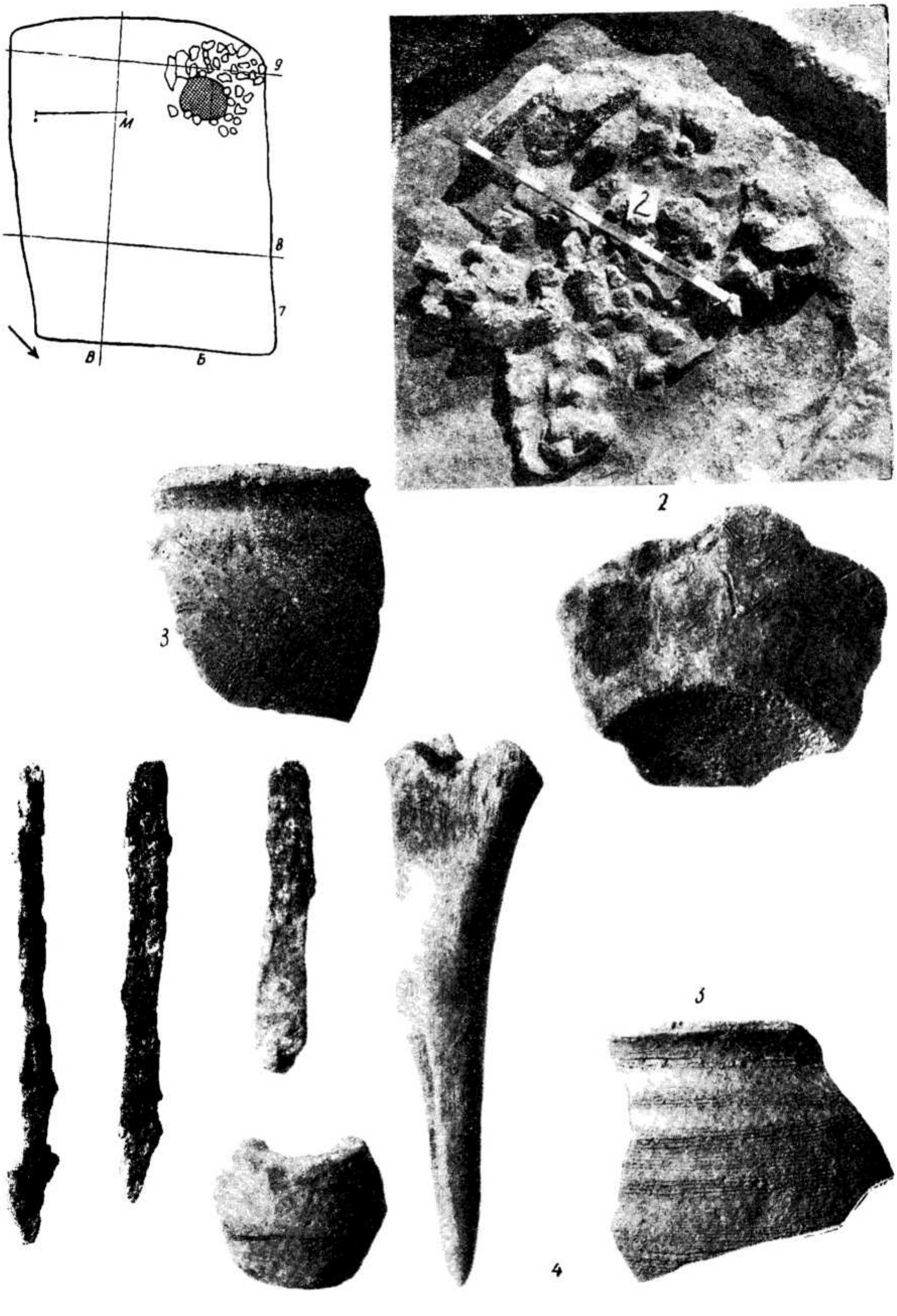
9
М
8
7
В
Б
2
2
3
3
4

Обр. 39. Жилище № 40
1 — план ; *2* — печката, гледана от север ; *3* — керамика ; *4* — железни и костени предмети и прешлен за вретено

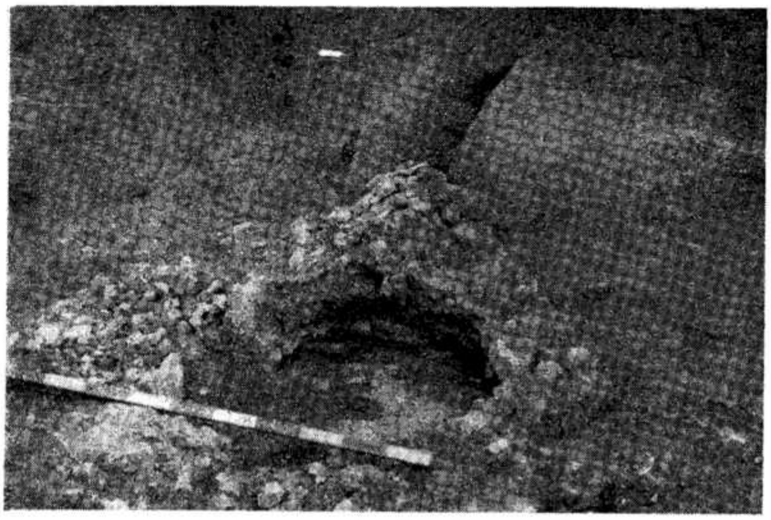

1

2

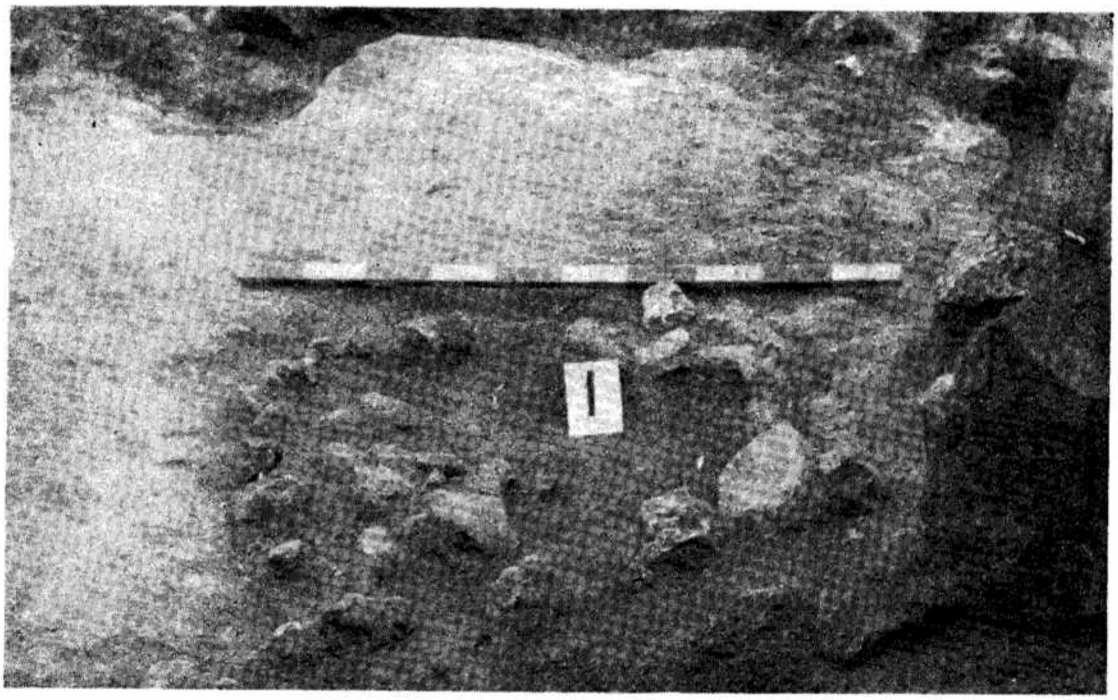

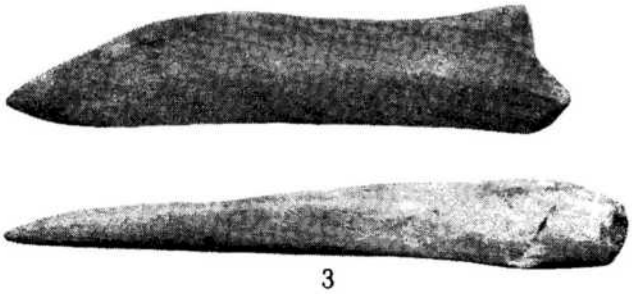

3

4

Обр. 40. Жилища № 42 и 43

1 — жилище № 42, гледано от запад ; *2* — жилище № 43, гледано от запад, *3* — **костени шила** ; *4* — прешлен за вретено

Жилище № 39 (обр. 38). Изкоп IX. В кв. $А_{5-7}^{I}$, 1959 г.

Запазени бяха западната и северната му страна. За северна стена, дълга 4 м, е бил използуван високият бряг на терена. Западната стена имаше дължина 3 м. В северозападния ъгъл се намираше силно разрушена почти кръгла печка, изградена от дребни камъни. Нейният външен диаметър север — юг бе 1,60 м и изток — запад 1,40 м, дебелина на стената 0,10—0,20 м и височина 0,10—0,18 м. В североизточния ъгъл на печката се очертаваше кръгла с диаметър 0,48 м подова замазка, силно обгоряла до червено. Краищата ѝ бяха леко повдигнати, така че образуваха корито. Най-голямата дълбочина на тази замазка бе 1,20 м от сегашната повърхност. В развалините на печката се откриха много въглени, керамични фрагменти от гърнета и тавички и три прешлена за вретена. В насипа на жилищната яма имаше също части от гърнета и тавички, правени на ръка, и половин двуконусен прешлен.

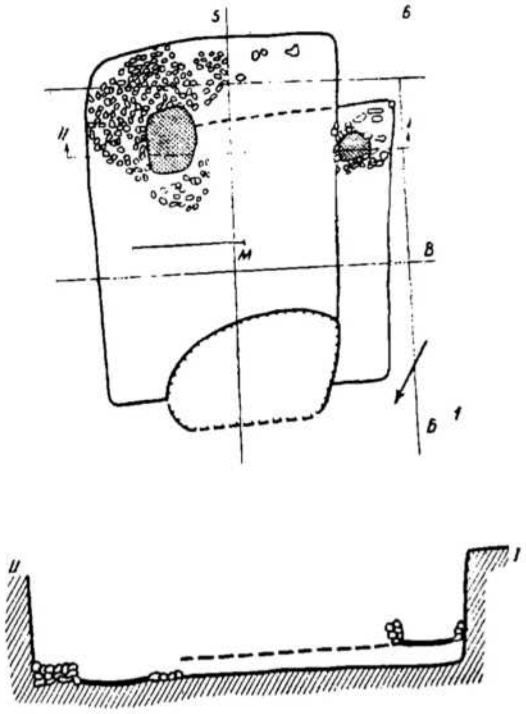

Обр. 40а. Жилища № 42 и 43
1 — план ; 2 — разрез

Жилище № 40 (обр. 39). Изкоп IX. В кв. $Б_{7-9}$, $В_{7-9}$, 1959 г.

Разположено приблизително на 1 м западно от жилища № 38 и 39. То имаше правилна правоъгълна форма с отвесни стени с дължини: южна и северна 3,50 м, източна и западна 3,10 м. В северозападния ъгъл на жилището се намираше сравнително добре запазена печка, изградена от средни и дребни камъни, споени с кал и с размери: изток—запад 0,85 м и север—юг 1,10 м, дебелина на стената 0,20—0,35 м. Подовата ѝ замазка, 0,40 × 0,45 м, бе много добре запазена. Отворът на печката е бил от югоизток. Пред него подовата замазка с дебелина 5 см и размери 0,55×0,50 м бе обгоряла до червено и покрита с пласт от въглени и пепел. Насипът в жилищната яма достигаше до 0,98 м. Той представляваше тъмен хумус, примесен с много въглени, животински кости и части от гърнета, работени на леко грънчарско колело. В него бяха намерени железен ключ, прешлен за вретено и др.

Жилище № 41. Изкоп IX. В кв. $А_{6-8}^{I}$, $А_{6-8}^{II}$, 1959 г.

Северно от жилище № 38. В него се бе запазила кръгла, вкопана в здравата почва печка с отвор от север и добре запазен свод. Тя имаше диаметър 1,10 м и височина от подовата ѝ замазка 0,40 м. Пред отвора ѝ се намираше купчина от камъни и тухли, които покриваха и част от подовата ѝ замазка. Пред него се проследяваше дебел 0,80 × 0,80 м, пласт от въглени и пепел. Намерената в него керамика представляваше части от гърнета, кани (стомни), котли с вътрешни дръжки. На северозапад (кв. $А_{8}^{III}$) се откри още една печка, очевидно принадлежала на друго жилище, понеже сводът ѝ се намираше наравно с подовата замазка на първата печка, т. е. 0,90 м по-ниско. В кв. $А_{7}^{II}$, 1959 г., разчистихме само печка на разрушено жилище. Тя бе съвсем подобна на тази от жилището в кв. $А_{6}^{I}$. Отворът ѝ, силно разрушен, бе от югоизток, фланкиран и заграден от няколко камъка. По средата, върху подовата ѝ замазка, също бяха наредени камъни с посока запад—изток. Размерите на тази печка бяха 1,10×1,10 м. Пред отвора ѝ се очерта петно 1×1 м с дебелина 0,45 м, запълнено с въглени и пепел.

Следи от жилище се откриха и в кв. $А_{5}^{III}$, $А_{6}^{III}$, 1959 г. То се е намирало северно от жилище № 41 и отчасти под него. Границите му не бяха проследени, защото отиваха под трайни земеделски култури (лозя). Насипът в ямата бе хумусен пласт, богато наситен с части от керамика, правена на ръка. Подовата замазка на жилището достигаше до 1,30 м от сегашната повърхност. Тук-там по нея се забелязваха червени петна от обгорена земя. В северната неразкопана стена на дълбочина 1,20 м от сегашната повърхност се откри купчина камъни, а между тях въглени и късове от керамика. Керамиката на дълбочина от 0,80 до 1,30 м се състоеше само от гърнета и тавички, работени на ръка.

Жилище № 42 (обр. 40 и 40а). Изкоп IX. В кв. $Б_{6-7}$, $В_{6-7}$, 1959 г.

Южно от жилище № 38 и 39. От него бяха запазени южната и западната му стена. Южната стена, дълга 2,20 м, бе ограничена от камъни; от източната се проследи само една част — 2,20 м. Глинената подова замазка бе добре запазена. В югозападния ъгъл на жилището се намираше правоъгълна печка, 0,80×0,60 м, изградена от камъни и римски тухли. Тя бе силно разрушена: останала беше само малка част от стените ѝ. Подовата ѝ замазка, обгорена до червено земя, се намираше на дълбочина 0,80 м. В печката над въглените и пепелта се намери голям къс от дъно на гърне, работено на усъвършенствувано грънчарско колело. В насипа на жилищната яма, от тъмен хумусен пласт, имаше много въгленчета, обгорена земя и керамични фрагменти.

Жилище № 43 (обр. 40 и 40а). Изкоп IX. В кв. $В_{5-7}$, 1959 г.

То беше силно разрушено от жилище № 42, което се е намирало над него. От жилище № 42 се очертаха само части от южната и източната стена. В югоизточния ъгъл се откри срутена печка, изградена от дребни, а в основата от едри камъни. Тя заемаше пространство от 1,80×2 м. Най-добре бе запазена югоизточната ѝ страна, където стените ѝ имаха височина 0,60 м. В план печката имаше форма на неправилен правоъгълник — 1,60×1,50 м. Подовата ѝ замазка бе силно обгоряла до червено, имаше почти кръгла форма с диаметър 0,68 м и с наклон юг—север. Насипът около печката представляваше тъмен хумусен пласт, наситен с въглени, малки камъчета от срутилата се печка, кости от животни и керамични парчета от гърнета, правени на ръка.

Жилище № 44 (обр. 41). Изкоп X. В кв. $А_{5-7}$, $Б_{5-7}$, 1958 г.

Намираше се под лозе и затова стените му трудно можеха да се проследят. Извънредно рохкава, тъмна на цвят почва от хумус, примесена с много въглени, разбита горяла замазка, части от керамични съдове, силно повредено ножче и желязна токичка дадоха възможност да се очертаят границите на жилищната площадка. Тя обхващаше пространство от 3×3,80 м. В югоизточния ѝ ъгъл бе печката, вкопана в брега, но силно разрушена. От нея се бе запазила малка част от стените и подовата ѝ замазка, която се намираше на 1,35 м от сегашната повърхност. Източната ѝ стена бе запазена на височина 0,10—0,15 м. В план печката бе кръгла, с диаметър 1,40 м и отвор от север, фланкиран с камъни. Подовата ѝ замазка бе застлана с широки плоски камъни с размери 0,15×0,17 м и 0,25×0,30 м. Пред отвора на печката се очертаваше петно от въглени и пепел — 0,85×0,30 м и дебелина 6—8 см. Върху подовата замазка на печката бяха намерени няколко къса остъклена шлака и части от гърнета, работени на усъвършенствувано грънчарско колело. Северно от печката (кв. $А_6$), непосредствено до петното от пепел пред отвора ѝ, се очерта почти кръгла яма с диаметър север—юг 1,16—1,20 м и дебелина 1,15 м, запълнена с камъчета, кости от животни, въглени и части от керамика. Между тях се намериха и парчета от разбита обгорена до червено замазка. В насипа на жилищната яма, който достигаше до 1 м, се откриха много късове от остъклена и желязна шлака и половин прешлен за вретено. На 0,40 м западно от печката се очерта кръгла замазка. Вероятно тя бе от жилище, което е било построено по-късно. Върху тази подова замазка се намери дъно от гърне, работено на усъвършенствувано грънчарско колело. На 0,35 м северно от гърнето се откри тежест за рибарска мрежа. На североизток от това огнище на 0,60 м дълбочина от сегашната повърхност се проследи обгоряла подова замазка на още едно огнище (кв. $Б_5$), 0,30×0,50 м, около него рохкава почва, наситена с кости от животни, между които и част от челюст на кон. На 1 м източно от печката се отчерта друга подова замазка, обгоряла до червено. В план тя бе кръгла и се намираше на 0,40 м дълбочина от сегашната повърхност. Върху нея имаше много въглени и керамични фрагменти. Вероятно и тази замазка е била свързана с по-късно построено жилище.

Поради дълбоките трайни насаждения, чиито корени достигат до 1—1,20 м, много от жилищата са разрушени. Останали са само обгорелите глинени замазки от печките.

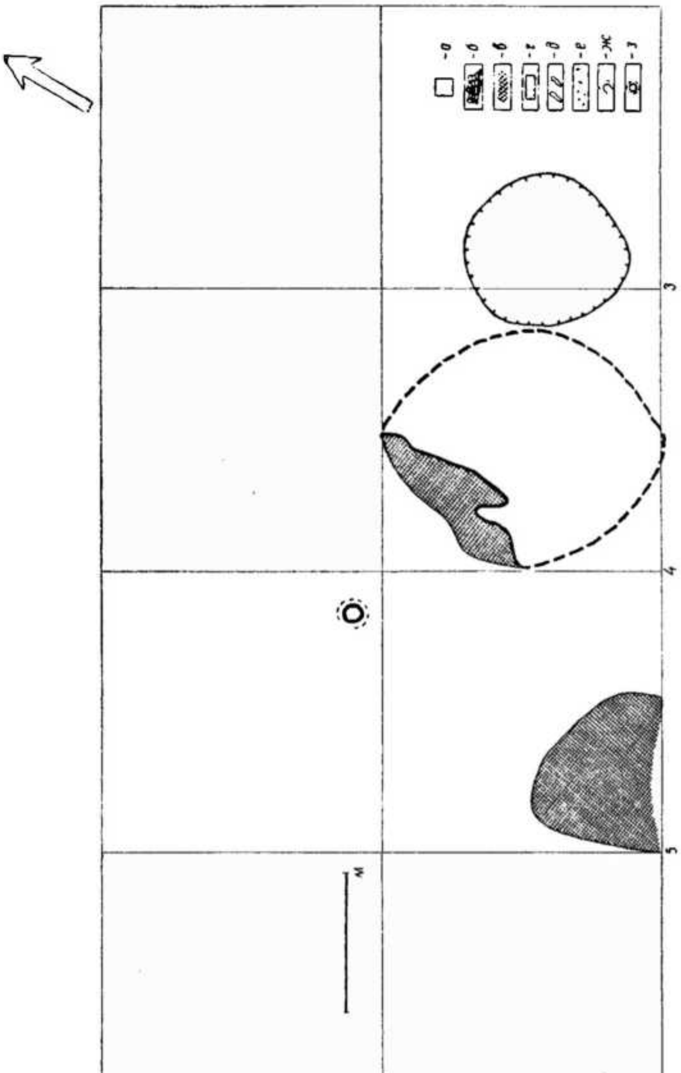

Обр. X. План и разрези на изкоп X. Жилище № 44

а — граници на жилище; б — камъни; в — замазка на пещ; г — граници на яма; д — животински кости; е — граници на печка (пещ); ж — граници на дупка от кол (греда)

Жилище № 45 (обр. 42). Изкоп XI. В кв. $Б_{4-6}$, $В_{4-6}$ и $Г_{4-6}$, 1958 г.

На 10 м северно от жилище № 41. В план правоъгълно, с дължина на стените: източна 3,80 м, северна 3 м, западна 3,60 м и южна 3 м. Дълбочина на жилищната яма 0,80—1,20 м. Стените му отвесни, подът неравен. В югоизточния ъгъл се намери вкопана в здравата почва печка. Тя с нищо не се отличаваше от другите вкопани печки. Имаше вътрешен диаметър 1,40—1,20 м и височина 0,50 м. Отворът й бе от северозапад, широк 0,40 м, преграден от редица тухли и камъни. Пред него имаше купчина от пепел и въглени, която обхващаше пространство от 1,20×1,40 м с дебелина 0,17—0,23 м. В нея се откриха три костени шила, част от обработен еленов рог, желязно ножче, двуконусен прешлен и много части от гърнета, правени на леко грънчарско колело. Под наредените пред отвора на печката камъни и тухли бе открита обгоряла до червено замазка с размери 1,20×1,40 м и дебелина 0,15 м. Върху нея имаше въглени, костени шила, животински кости и керамика. На 1,20 м северозападно от печката в жилището се очерта елипсовидна яма — 0,80×0,90 м, покрита с хумусен пласт с тъмен цвят и пълна с късове подова замазка, много въглени, малки камъчета и части от керамика. В това жилище бяха намерени костени шила, прешлен от вретено с двуконусна форма, брусчета.

Жилище № 46 (обр. 43). Изкоп XI. В кв. $А_{6-7}$, $Б_{7-8}$; 1958 г.

Северозападно от жилище № 46. От него беше останала само една част от подовата замазка (кв. $А_7$) до северозападната му стена. Останалите му граници се определяха по насипа от хумусен пласт, който достигаше до 1,20 м под сегашната повърхност и съдържаше въгленчета, камъчета, кости от жи-

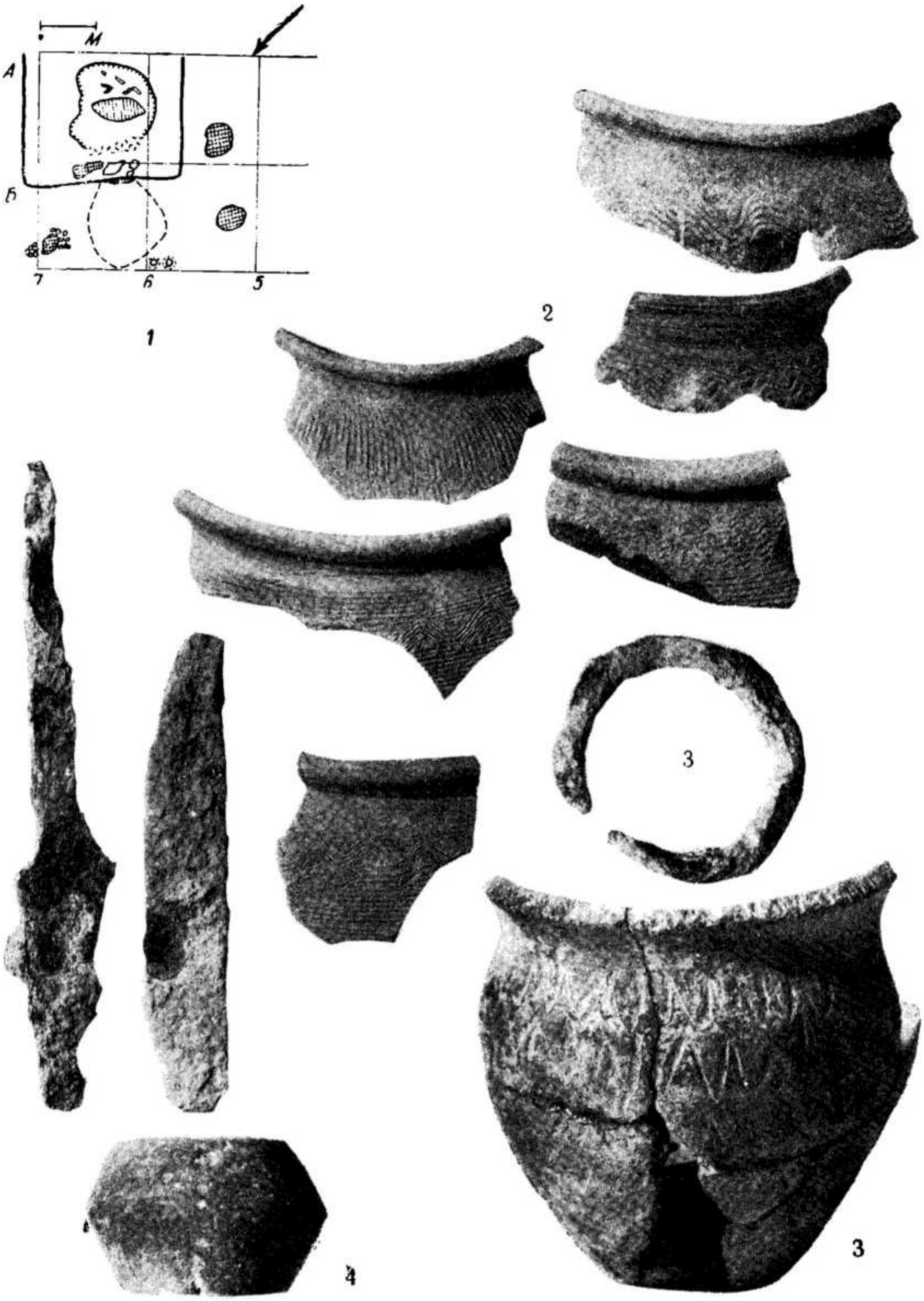

Обр. 41. Жилище № 44
1 — план ; *2* — керамика ; *3* — железни предмети ; *4* — прешлен за вретено

вотни и керамика. В североизточния ъгъл на жилището се откри правоъгълна печка, изградена от големи и средни камъни (кв. $А_8$), която имаше размери: север—юг 2 м, изток—запад 1,10 м, дебелина на стената 0,30 м — 0,45 м, височина 0,15—0,45 м. По-добре бяха запазени западната и северната ѝ стена. Подовата ѝ замазка, дебела 4 см и с размери 0,70×0,60 м, се проследяваше много добре. Отворът на печката е бил от югозапад, където по подовата замазка на жилището се откриха силно опечена до червено земя, много въглени и пепел. При почистване на печката и около нея беше намерена керамика, правена само на ръка. В цялото пространство около печката и в насипа се откриха големи части от гърнета, също правени на ръка, и тежест за рибарска мрежа.

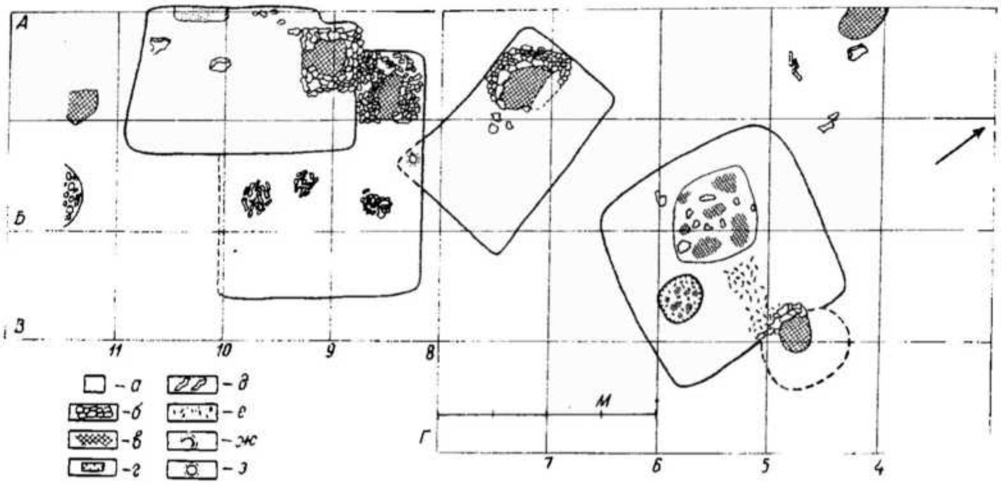

Обр. XI. План на изкоп XI. Жилища № 45—48
а — граници на жилище; *б* — камъни; *в* — замазка на пещ; *г* — граници на яма; *д* — животински кости; *е* — граници на печка (пещ); *ж* — граници на дупка от кол (греда)

Жилище № 47 (обр. 43). Изкоп XI. В кв. $А_8$, $Б_{8-9}$, $В_{8-9}$, 1958 г.

Допираше непосредствено до жилище № 47. И на това жилище, както при жилище № 47, границите се определяха по насипа от тъмен хумус, който на дълбочина достигаше до 1,35 м. В него имаше много кости от животни, въглени, керамика и други находки. Само в североизточната стена на жилището се откри дупка с диаметър 0,12 м и дълбочина 0,20 м. Жилището имаше размери приблизително 3×3,60 м. В североизточния му ъгъл бе открита почти квадратна печка с размери 1×0,92 м, с височина на запазените ѝ стени 0,23—0,35 м и дебелина 0,23 см. Изградена беше от средно големи камъни. Отворът ѝ бе откъм юг, широк 0,25 м. Печката имаше лек наклон от север към юг. При почистване на огнището ѝ бяха намерени железни предмети, силно разложени кости от животни, фрагменти от правени на леко грънчарско колело гърнета (група Б),[1] половин прешлен за вретено, костена дръжка за нож. На 1,20 м южно от печката се очерта купчина кости (кв. $Б_8$), която заемаше едно пространство от 0,40×0,50 м. До жилището бе намерена още една такава купчина кости (кв. $Б_9$) с размери от 0,80×0,50 м.

Жилище № 48 (обр. 44). Изкоп XI. В кв. $А_{8-10}$, $Б_{8-10}$, 1959 г.

То се допираше почти плътно до западната стена на печката на жилище № 46. В план правоъгълно. Имаше отвесни стени с дължина: южната 3,50 м, източната 2,50 м, западната 2,50 м и северната 3,50 м. Подът бе равен, съставен от две сложени една върху друга замазки, дебели всяка по 2—4 см. Намираше се на дълбочина 1,30 м. В североизточния ъгъл на жилището се откри купчина от камъни. При почистването им се оказа, че се касае за силно разрушена печка с правоъгълна форма. Размерите ѝ бяха изток—запад 1,20—0,80 м, височина 0,15—0,30 м и дебелина на стените 0,20—0,30 м. Отворът ѝ е бил от запад. Пред него земята бе опечена до червено. Имаше много въглени и пепел. В северозападния ъгъл, до стената на жилището, се намери купчина от обработена глина, приготвена за направа на съдове. Тя заемаше пространство от 0,20×0,60 м. Пак при тази стена недалеч от печката се виждаше и друга купчина от обработена глина. Насипът в жилищната яма достигаше на дълбочина 1,20—1,30 м от сегашната повърхност и се състоеше от хумус, примесен с много въгленчета, животински кости, части от керамика. Керамиката от това жилище бе работена на ръка и подправяна на дъсчица.

---

[1] Вж. по-долу, стр. 96.

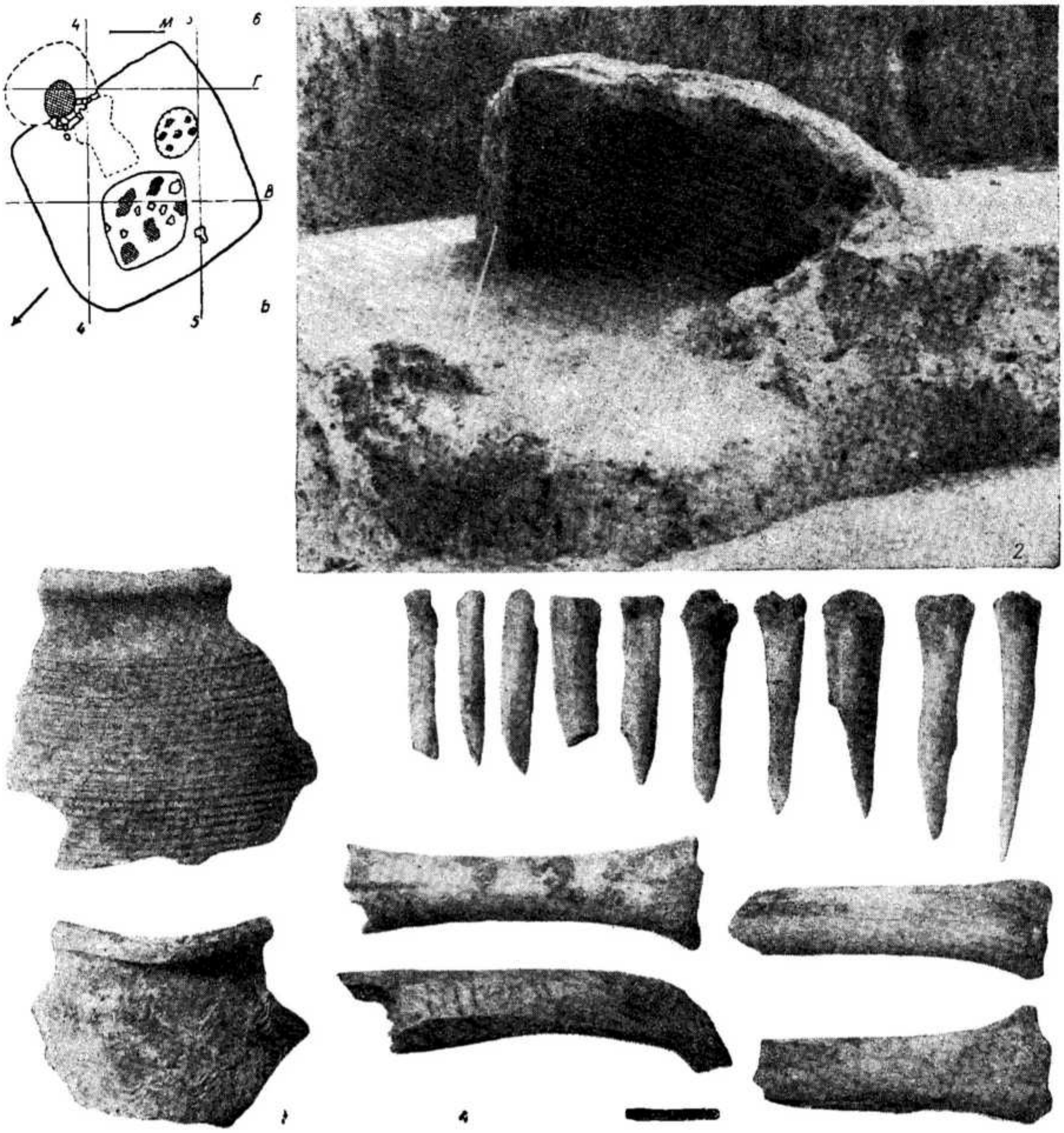

Обр. 42. Жилище № 45

1 — план; 2 — разрез на печката, гледана от северозапад; 3 — керамика; 4 — костени предмети

Между находките бяха намерени два бруса и две шила. Над жилище № 48 е имало по-късно построено жилище. За това свидетелствуват разхвърляните по цялото пространство на жилищната площадка камъни и очертаващата се яма, чийто насип достигаше 0,60—0,75 м дълбочина. От по-късното жилище бе останала и кръгла купчина камъни на югоизточния ъгъл на жилище № 49. В това разрушено жилище се намериха желязно ножче, костено шило и пр.

Жилище е имало и в кв. А$_{4-5}$, 1959 г. От него е останала на 1 м от сегашната повърхност само част от подовата му замазка. Откри се и до червено опечена подова замазка (А$_4$) във вид на елипса с размери 0,50×1 м и върху нея пласт от въглени на 0,55 до 1 м дълбочина от сегашната повърхност. Бяха намерени и отделни камъни. Керамиката, открита около подовата замазка, бе правена на усъвършенствувано грънчарско колело.

В кв. Б$_{11}$ и В$_{11}$, на границата на изкопа се е намирало още едно силно разрушено жилище. От него бе останала само разбита печка, вкопана на 0,55 м от сегашната повърхност, с диаме-

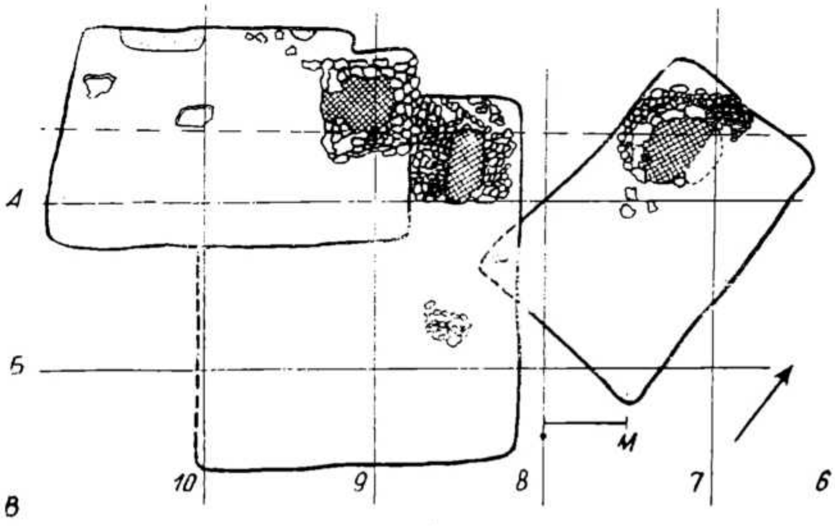

1

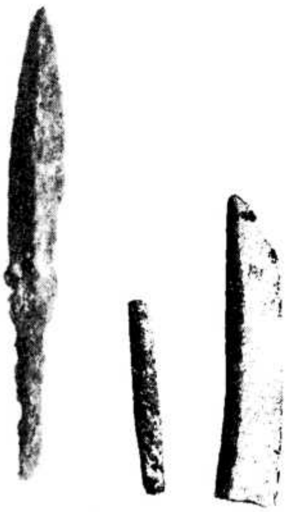

2

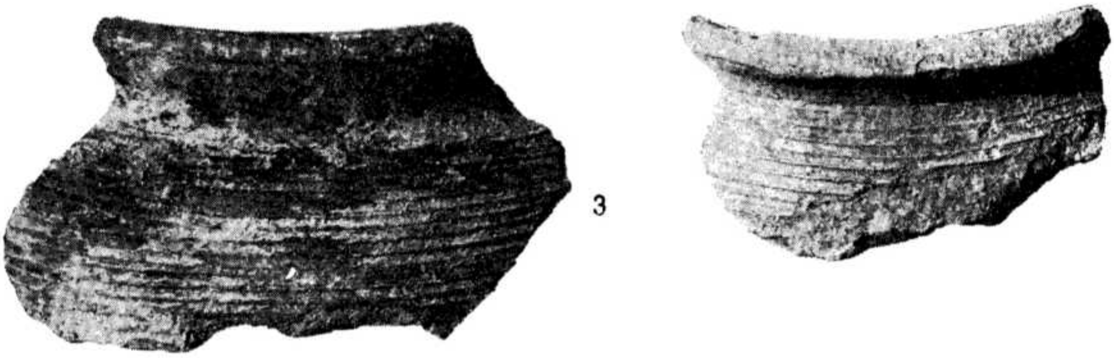

3

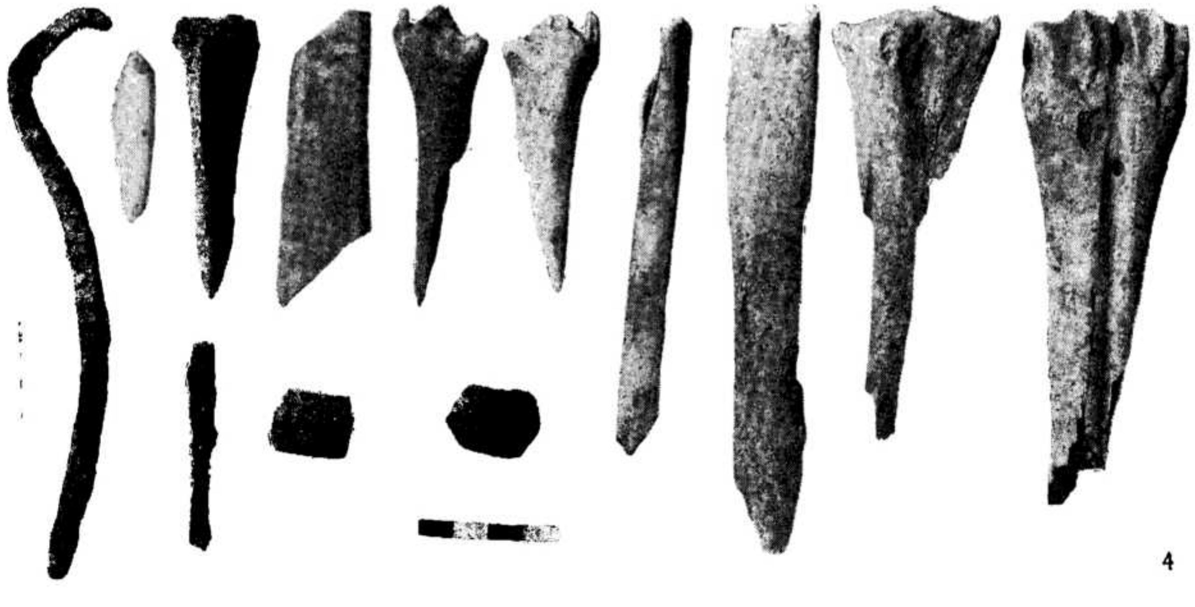

4

4

Обр. 43. Жилище № 48
1 — план на жилища № 46, 47, 48; *2* — железен връх на стрела и костен предмет, *3* — керамика; *4* — костени шила, прешлени за вретено и др.

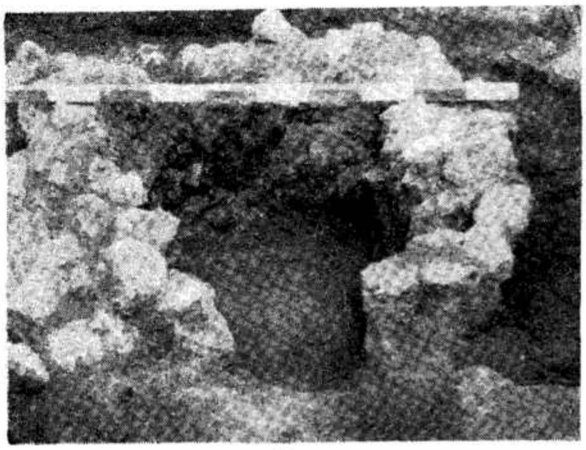

2

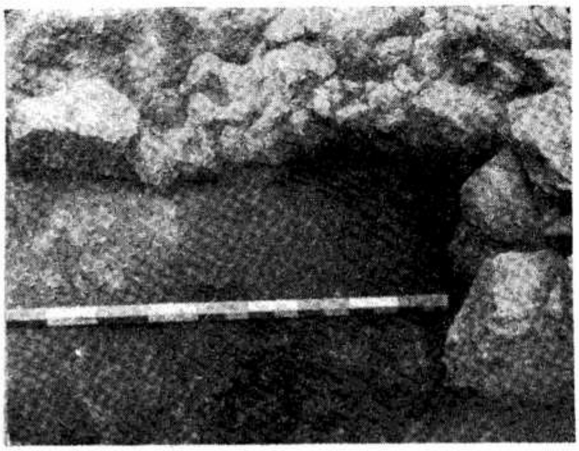

3

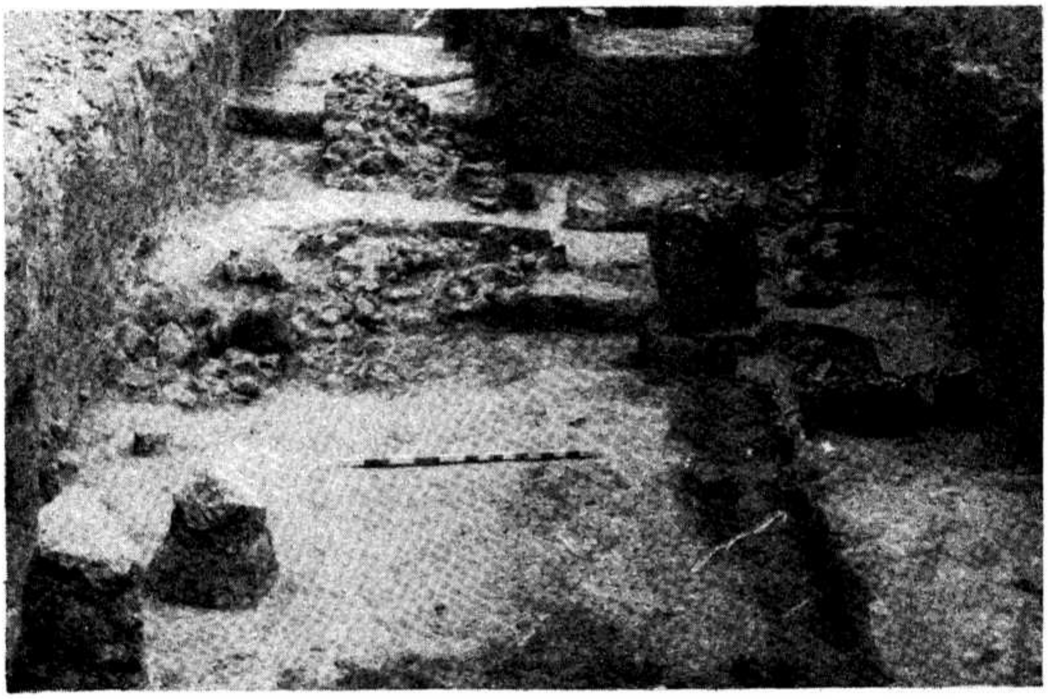

1

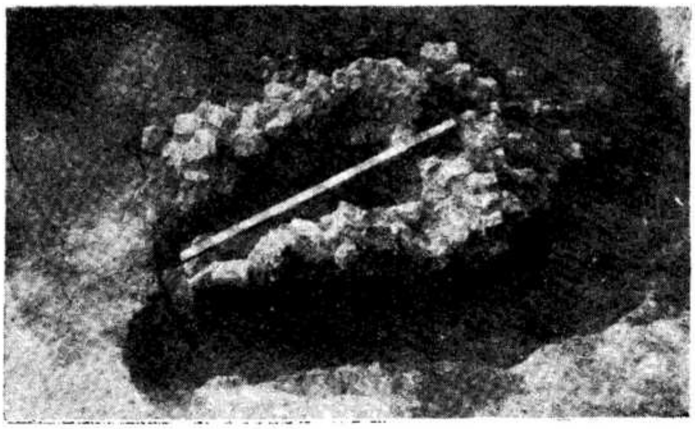

4

Обр. 44. Жилища № 46, 47, 48

1 — общ вид на жилищата, гледани от югозапад; *2* — печка в жилище № 47; *3* — печка в жилище № 46; *4* — печка в жилище № 48 тър 0,60 м и височина на запазените ѝ обгорели стени 0,10 м. Пространството около печката бе запълнено с много животински кости, въглени и фрагменти от правени на усъвършенствувано грънчарско колело гърнета.

Жилище № 49 (обр. 45). Изкоп XII. В кв. Д$_{2-4}$, 1956 г.

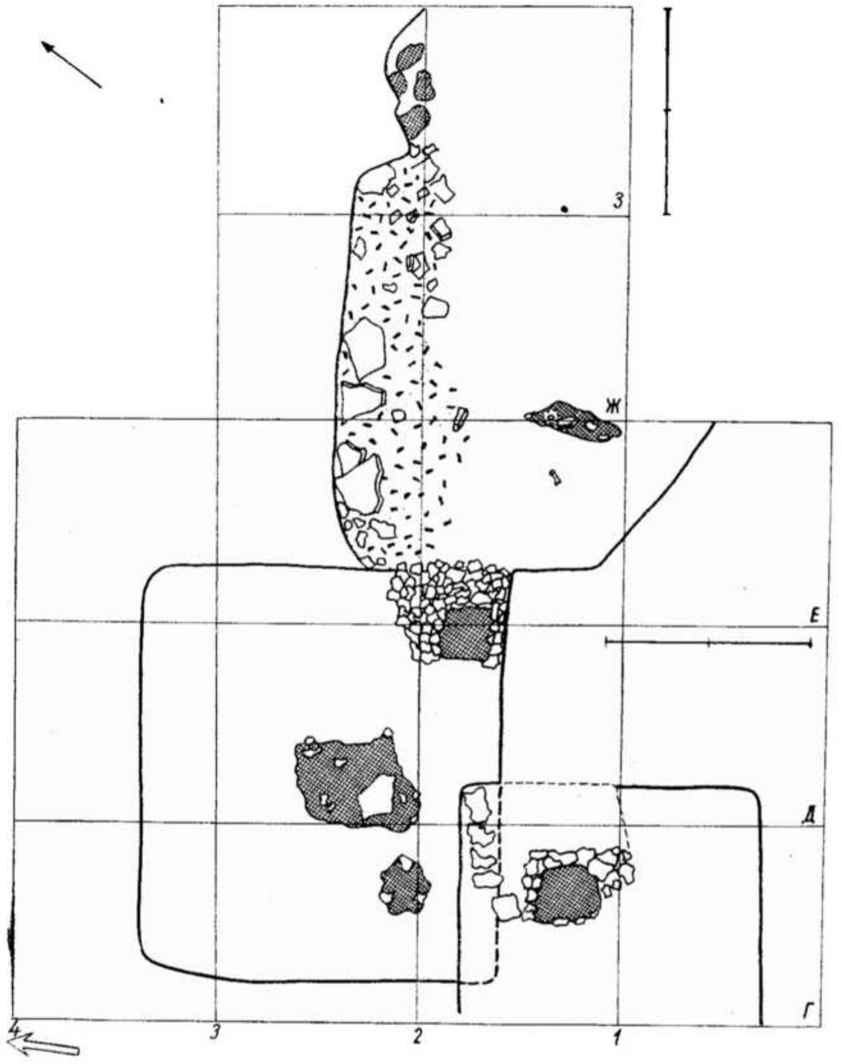

Обр. XII. План на изкоп XII. Жилища № 49—51

а — граници на жилище ; *б* — камъни ; *в* — замазка на пещ ; *г* — граници на яма ; *д* — животински кости ; *е* — граници на печка (пещ) ; *ж* — граници на дупка от кол (греда)

В план с почти квадратна форма и размери 3,90×3,60 м. Подът му беше на дълбочина 1 м, неравен, замазан с глина. В югоизточния ъгъл на жилището се намираше правоъгълна каменна печка, 0,90×0,80 м, с отвор от запад. Върху подовата ѝ замазка имаше пласт от въглени и пепел с дебелина 10 см. При почистване на печката се установи, че в строежа ѝ са употребени части от тавички. Пред входа ѝ се намери хромел и половин прешлен за вретено. Насипът на жилищната яма, дебел от 0,10 до 0,30 м, бе запълнен от малки камъчета и много остатъци от горяла слама. От 0,30 до 1 м дълбочина тези остатъци намаляваха, а се увеличаваха керамиката, животинските кости и някои находки, между които имаше прешлен за вретено, част от столче на стъклена чашка, костено шило, брус и др. В същото това жилище се очерта и още една кръгла подова замазка от огнище с размери 0,80×1 м. Върху нея се намери голяма тухла 0,30×× 0,50 м и камъчета. В северозападната част на жилището се очерта друго петно, покрито с много въглени и пепел. Тук бяха намерени и кости от животни и части от правена на ръка керамика. Част от подова замазка на огнище, ограничено само от няколко камъка, бе открита и на 0,20 м южно от замазката в кв. Д$_1$. До печката на жилище № 49, в северозападната ѝ част, се очерта стена вероятно от жилище. Тя бе изградена от големи и малки камъни с размери 0,40×0,50 м. Добре се проследиха стените при североизточния и северозападния ѝ ъгъл. Южно и западно от печката пространството бе запълнено с въглени, пепел и керамика. В северозападния ъгъл, непосредствено до печката на това унищожено жилище на дълбочина 0,70 м от сегашната повърхност, се проследи купчина от пепел и въглени с размери 0,90×1 м и с дебелина до 0,30 м. Очерта се и твърде разбита замазка, обгоряла до червено (кв. Ж). Пространството, което тя обхващаше, бе 0,40 м², но разбитите ѝ късове се проследяваха в диаметър от 1,20 м. Около замазката бяха събрани кости от животни, части от керамика, работена на ръка, и прешлен за вретено.

Жилище № 50. Изкоп XII. В кв. Г$_{1-2}$ и Д$_{1-2}$, 1956 г.

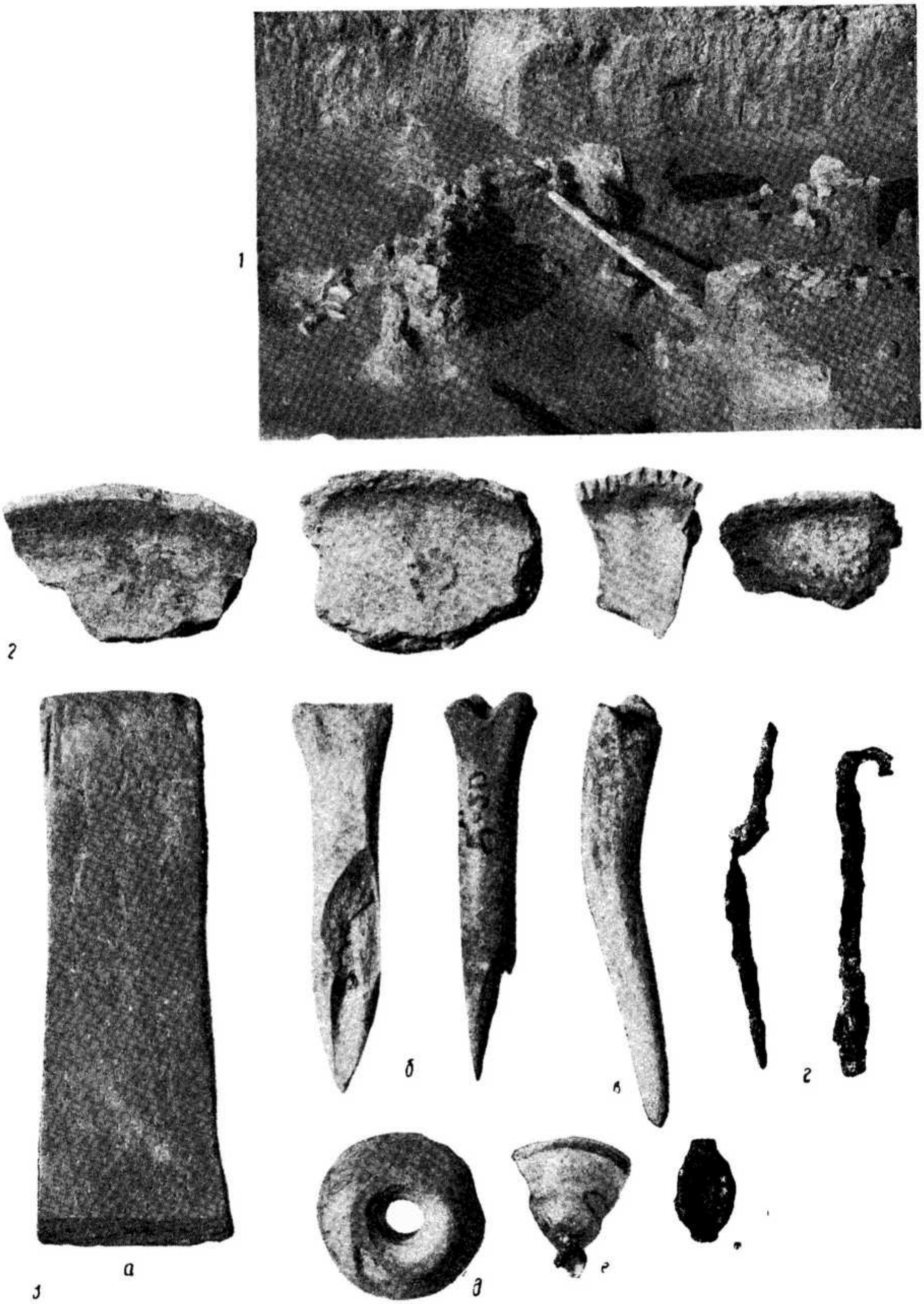

Обр. 45. Жилище № 49

1 — изглед от югозапад; *2* — керамика; *3* — *а*) брус, *б*) костени шила, *в*) рогче, *г*) въдица, *д*) прешлен за вретено, *е*) част от стъклена чаша с дъно-столче, *ж*) мънисто (бронзово)

Обр. 45^{а}. Керамично съдче (кв. А$_{2-3}$)

То се е намирало под жилище № 49 и стените му бяха силно разрушени. Добре се очерта част от подовата му замазка с размери 1,80×1,60 м и дебелина 3 см. В югоизточния ъгъл се откри доста разрушена правоъгълна печка 1×1,10 м с дебелина на стените 0,40 м, изградена от камъни и тухли. Отворът на печката бе от запад. Пред него върху обгорена подова замазка с размери 0,50×0,50 м имаше пласт от въглени и пепел с дебелина 0,15 м. Керамиката, намерена в жилището, е работена на ръка. Огнището на печката се откри на 1,45—1,75 м под сегашната повърхност.

Имало е жилища и в сектор А$_{2-3}$ на същия този изкоп 2 м южно от жилище № 50. Едното от тях е засегнато от друго жилище, също унищожено при по-късното обработване на почвата. В насипа на кв. А$_{2-3}$ бе открит железен нож, желязна халка, едно цяло съдче (обр. 45 а), костено шило и много фрагменти от работени на усъвършенствувано грънчарско колело гърнета. В южната част на кв. А$_2$ се очерта петно от пепел, въглени и късове обгоряла до червено земя, т. е. замазка. Последната беше кръгла (диаметър 0,60 м) и се намираше на дълбочина 0,90 м от сегашната повърхност.

На 10—20 м западно от жилище № 49 се е намирало още едно жилище, на което бе открита само югоизточната част. Стените му бяха отвесни. Жилищната яма достигаше дълбочина 1,80 м. Тя бе запълнена с тъмен хумусен пласт, въглени и много камъни с различна големина. До югоизточната стена на жилището, на 1,20 м под сегашната повърхност, имаше разбита обгоряла замазка, а около нея — камъчета. Тази замазка от юг и изток бе оградена със стеничка от малки камъчета и обхващаше едно пространство от 0,80×1,10 м. Вероятно тук е имало разрушена печка. Върху подовата замазка на жилище № 50 се намериха правоъгълни камъни с издълбани в тях жлебове. Подобни камъни бяха открити в м. Калето,[1] откъдето, изглежда, гса пренесени. Керамиката, която бе открита в това жилище, беше правена на усъвършенствувано грънчарско колело. От предметите, намерени в жилището, трябва да отбележим костеното шило, желязната и стъклената шлака и двата железни предмета, върху които се забелязваха следи от дърво.

Жилище № 51 (обр. 46). Изкоп XIII. В кв. Ж$_6$ и З$_6$, 1955 г.

В план — правоъгълник с размери 4×2,60 м. Подът равен и с наклон на север, на дълбочина 1,20 м от сегашната повърхност. В североизточния му ъгъл имаше печка, в основата си изградена от два големи камъка, върху които бяха поставени средни и малки по размер камъчета. Отворът ѝ бе от юг. В план тя представляваше квадрат със страна 1,20 м, със запазена височина на стената 0,35—0,45 м и ширина 0,30 м. Подът ѝ бе земя, обгоряла до червено, добре запазена. Насипът в жилищната яма се състоеше от тъмен хумус, в който имаше много животински кости, фрагменти от гърнета, работени на усъвършенствувано грънчарско колело, между които имаше късове с матова повърхност и лъскави ивици.

Жилище № 52. Изкоп XIII. В кв. Е$_6$, 1955 г.

Намираше се северно и непосредствено до жилище № 51. Източната и южната му стена бяха отвесни, само западната наклонена, като бе използуван самият терен на местността. Подът бе на дълбочина 1,45 м, неравен и тук-там се забелязваха червени петна. Жилището имаше размери 2,80×2,20 м. В североизточния му ъгъл се намираше много добре запазена печка с размери 0,60×0,80 м, вкопана в здравата почва. Печката бе подобна на вече описаните, но твърде сплесната в сводестата част. Отворът ѝ бе от юг и пред него се намираха няколко камъка. Подовата ѝ замазка представляваше добре опечена глина. Около камъните пред отвора на печката бяха намерени многобройни късове от керамика, правена на усъвършенствувано грънчарско колело. На северозапад близо до тази печка се намери оградена с камъни купчина глина, приготвена за направа на съдове.

---

[1] Ж. Въжарова, Славянобългарско селище край с. Попина, Силистренско, София, 1956, стр. 3 и сл.

Жилище № 53 (обр. 47). Изкоп XIII. В кв. $Д_7$, 1955 г.

Отстоеше приблизително на 3,40 м северно от жилище № 52. Имаше квадратна форма. Добре се очертаваха южната и западната му стена, дълги по 3,30 м. Останалите стени бяха разрушени от жилище, което се е намирало 0,15 м по-високо. От последното бе останала само обгорената до червено елипсовидна подова замазка на огнището с размери 0,80×1 м. В югоизточния ъгъл на жилище № 53, на границата с кв. $Д_{7-6}$, се намираше печка. Запазената ѝ стена бе висока

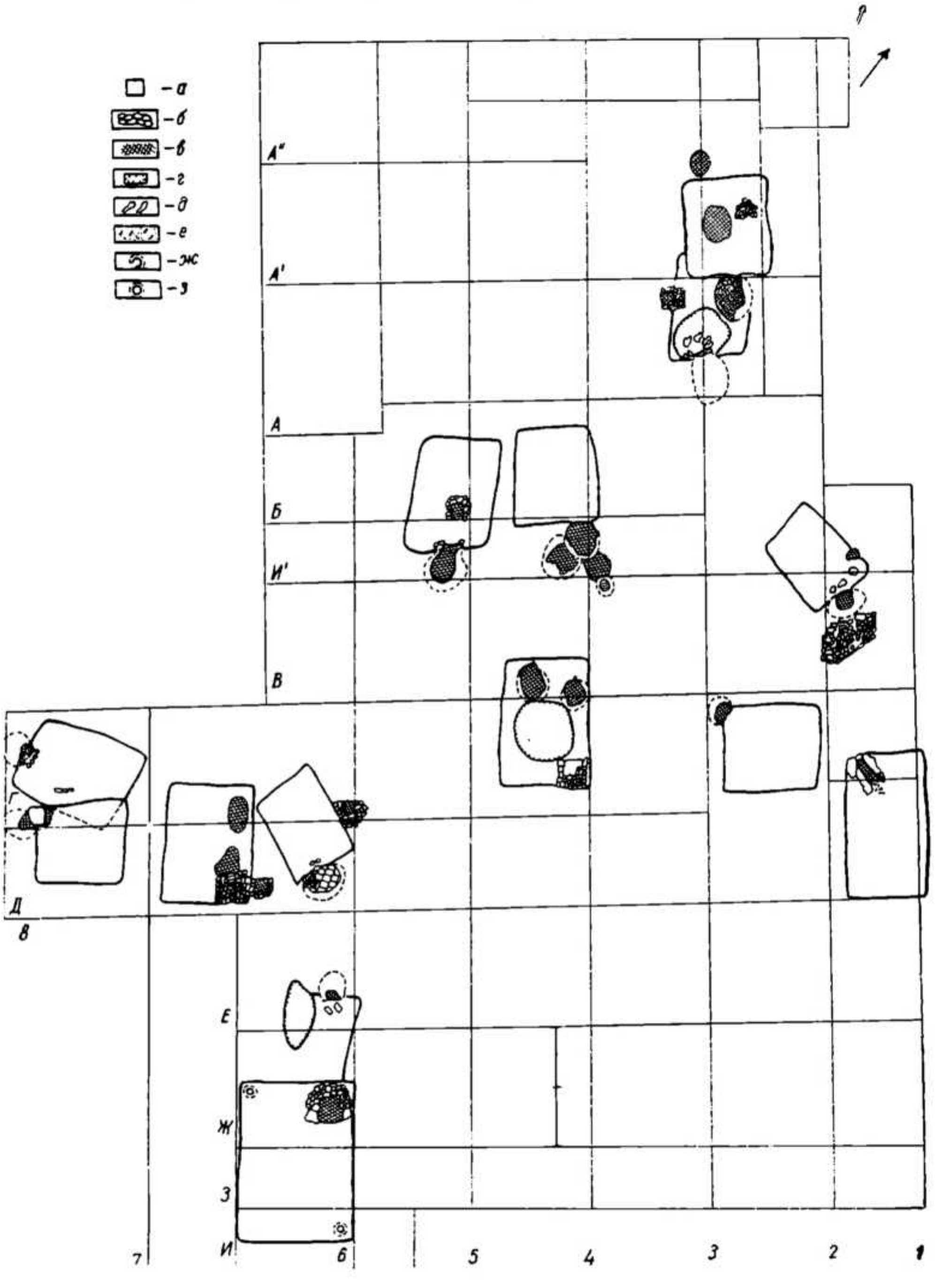

Обр. XIII. План на изкоп XIII. Жилища № 51—63

а — граници на жилище; *б* — камъни; *в* — замазка на пещ; *г* — граници на яма; *д* — животински кости; *е* — граници на печка (пещ); *ж* — граници на дупка от кол (греда)

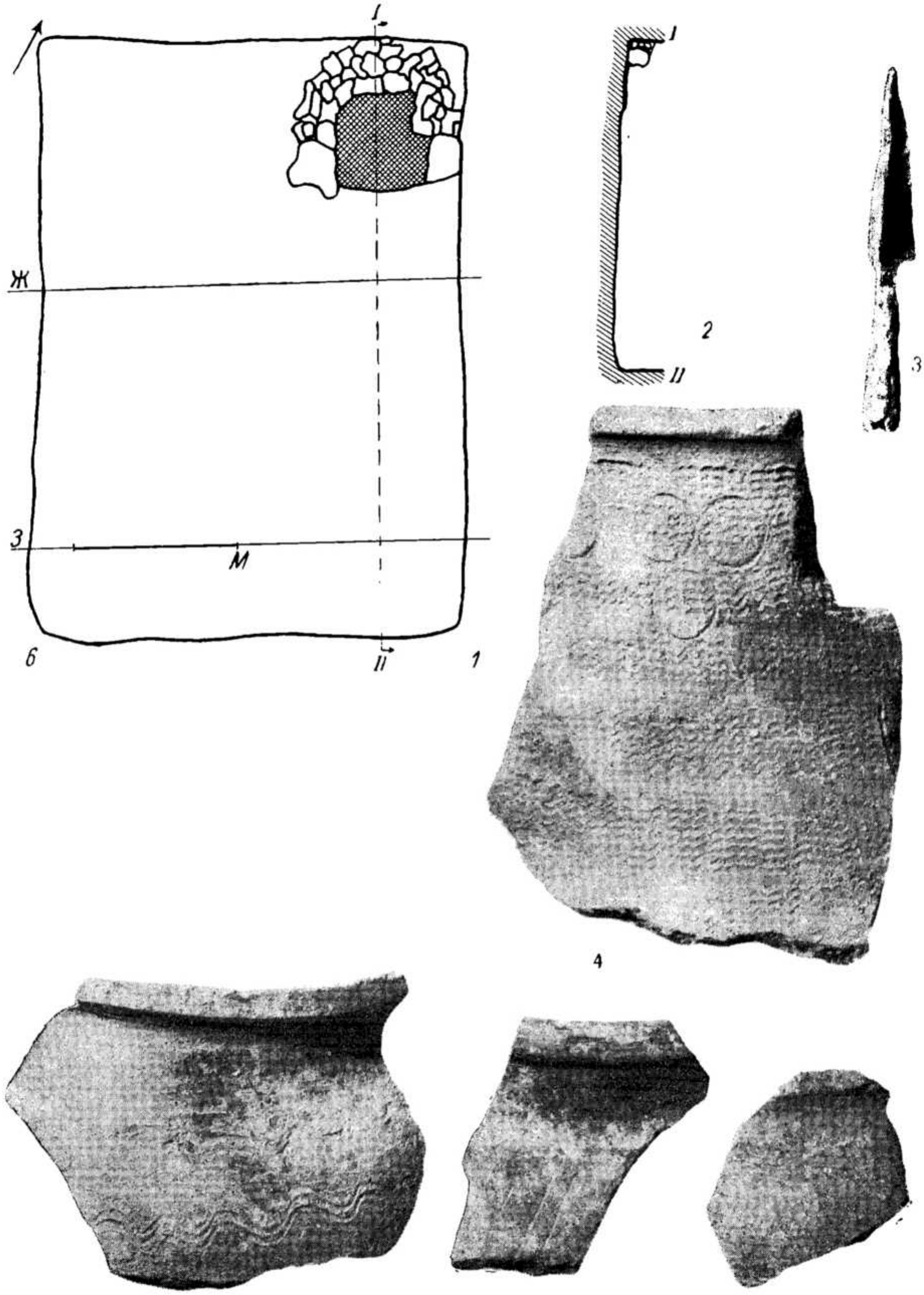
I
Ж
З
М
б
II
1
I
II
2
3
4

Обр. 46. Жилище № 51
1 — план ; *2*— разрез ; *3* — връх на стрела ; *4* — керамика

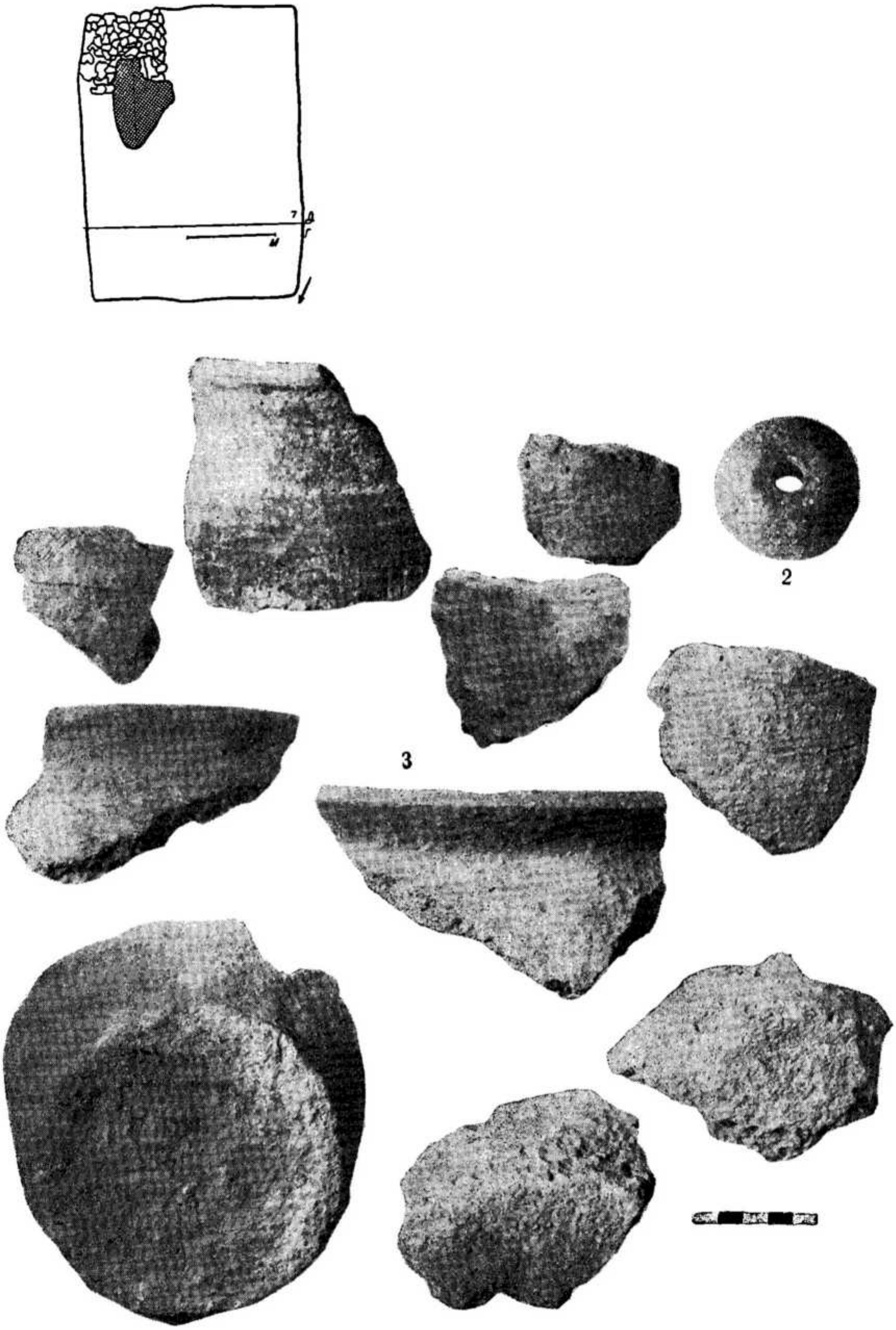

Обр. 47. Жилище № 53
1 — план ; *2* — прешлен за вретено; *3* — керамика, намерена в жилището

0,07—0,35 м, а дължината на стените беше: западна — 0,94 м, северна — 1 м, източна — 0,90 м. Подовата замазка бе добре запазена, с размери 0,32×0,48 м. Отворът на печката бе от север. Пред него личеше глинена замазка, опечена до червено, с крушовидна форма, с размери 0,50—0,80 м. Цялото пространство пред тази замазка с диаметър 0,40 м бе запълнено с въглени и пепел, а сред тях късове от гърнета, някои правени на ръка, а други на дъсчица. В насипа на жилищната яма бяха събрани много кости от животни. В източната част на жилището се очерта пласт от въглени с дебелина 0,24 м. В югозападния ъгъл на този пласт се откри замазка, а над нея камъни. При разчистването на камъните се оказа, че там е имало печка, изградена от средни по големина камъни, правоъгълна, с размери 0,30×0,40 м и височина 0,50 м. Подовата ѝ замазка, също с правоъгълна форма, бе дълга 0,40 м и широка 0,25 м. Пред отвора на печката източно от нея се проследи пласт от въглени и пепел, а между тях части от керамика, правена на ръка. Подовата замазка на печката се намираше на 1,60 м дълбочина от сегашната повърхност. Явно е, че тази печка е принадлежала на жилище, което е разрушено от ямата на жилище № 53.

Жилище № 54 (обр. 48). Изкоп XIII. В кв. $Г_6$, $Д_6$, 1955 г.

Откри се източно и непосредствено до жилище № 53. В план бе правоъгълно — 3,80 × 2,40 м. Северозападният му ъгъл се намираше до източната стена на жилище № 53. В югозападния му ъгъл се намери кръгла вкопана печка със стени, запазени на височина 10—15 см и дебели 4 см. Печката бе с под от римски тухли с размери 0,34 × 0,34 м и с вътрешен диаметър 1,16 м. Тухлите бяха наредени в три редици, като в северната и южната страна настилката бе допълнена с малки камъчета. Отворът ѝ бе от северозапад. Пред него бяха открити кости от животни и части от правени на леко грънчарско колело гърнета. До източната стена на това жилище се откри друга печка, в план правоъгълна, с размери 0,30 × 0,80 м, изградена от камъни. Запазените ѝ стени имаха височина 0,10 м. Отворът ѝ бе от север. Тя е принадлежала на жилище, което е било разрушено от жилище № 53. Неговите граници бяха определени до насипа на жилищната площадка.

Жилище № 55 (обр. 49). Изкоп XIII. В кв. $Г_8$ и отчасти в кв. $Д_7$, 1955 г.

На около 1,40 м западно от жилище № 53. В план почти квадратно, с отвесни стени, дълги около 3,60 м. Дълбочината на ямата му се колебаеше от 0,90 до 1,30 м. Подът, замазан с глина, имаше наклон на запад. В северозападния ъгъл на жилището се откри печка, вкопана в здравата почва, добре запазена, съвсем подобна на другите печки в това селище. Отворът ѝ бе от изток, височината 0,35 м. Диаметърът на подовата ѝ замазка бе 0,76—0,86 м, а дебелината ѝ 0,5 м. Огнището на печката бе направено от добре изпечена до червено глина, замазана върху здравата почва. Пред печката имаше няколко камъка и пласт от въглени и пепел. Насипът на жилищната яма бе тъмен хумус, мазен, наситен с много кости от животни, късове желязна шлака, едри части от глинени гърнета, правени на леко грънчарско колело. Тук бяха намерени още: мънисто от стъклена паста и брус. Особено много части от гърнета бяха намерени в югоизточния ъгъл на жилището около печката.

Жилище № 56 (обр. 50). Изкоп XIII. В кв. $Г_{7-8}$, 1955 г.

Непосредствено до жилище № 55, което отчасти бе разрушило северната му стена. Ямата имаше дълбочина 0,80 м, а подът бе равен и подмазан с глина. Стените му бяха дълги 3,40 и 2,80 м. В южната му страна беше разчистена стена от камъни с дължина 0,63 м и височина 0,28 м. В югоизточния ъгъл на жилището се намери вкопана добре запазена печка с размери: вътрешен диаметър 0,98—0,80 м и височина 0,35 м. Отворът ѝ бе от югозапад. На разстояние 0,20 м югоизточно от печката се намери хромел, дебел 8 см, с диаметър 0,53 м. Насипът в жилищната яма бе тъмен хумус, примесен с много кости от животни и керамика, работена на усъвършенствувано грънчарско колело. Оттук излязоха и единични находки: част от синя стъклена гривна, трирьбест връх на стрела, железни частици, желязно ножче, костено шило и желязна шлака.

Жилище № 57 (обр. 51). Изкоп XIII. В кв. $Г_{3-4}$, 1955 г.

Разположено бе на североизток от жилища № 53 и 54, приблизително на 6 м от тях. В план квадратно, с отвесни стени, дълги по 3,20 м, и с равен под. Дълбочината на ямата бе 1,40—1,60 м. В югоизточния му ъгъл бе открита квадратна каменна печка с размери 0,80 × 0,80 м, с високи 0,30—0,40 м и дебели 0,20 м стени. Отворът ѝ бе от север. В изграждането на печката

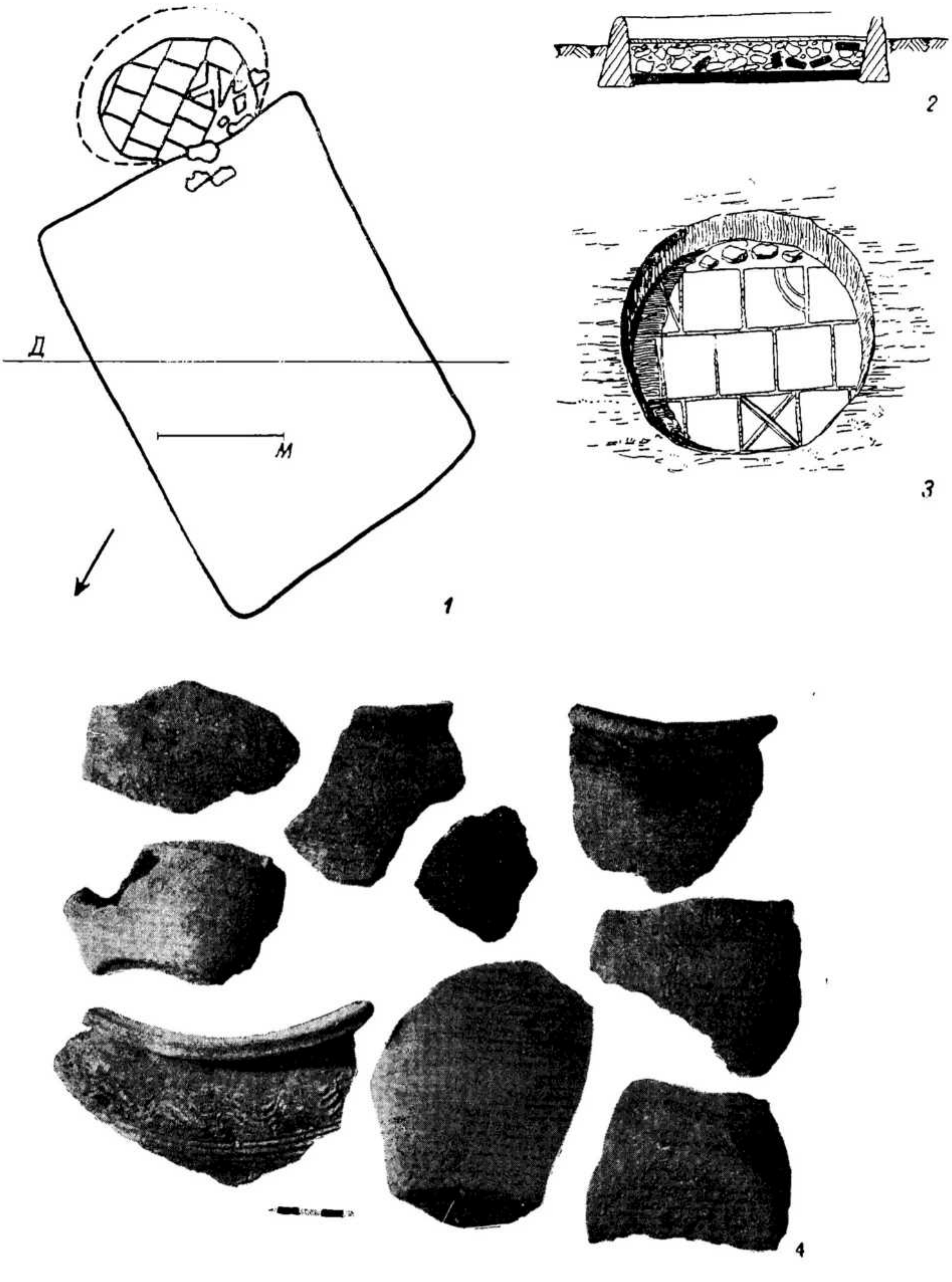

Обр. 48. Жилище № 54
1 — план; *2* и *3* — хоризонтален и вертикален разрез на печката; *4* — керамика, намерена в жилището

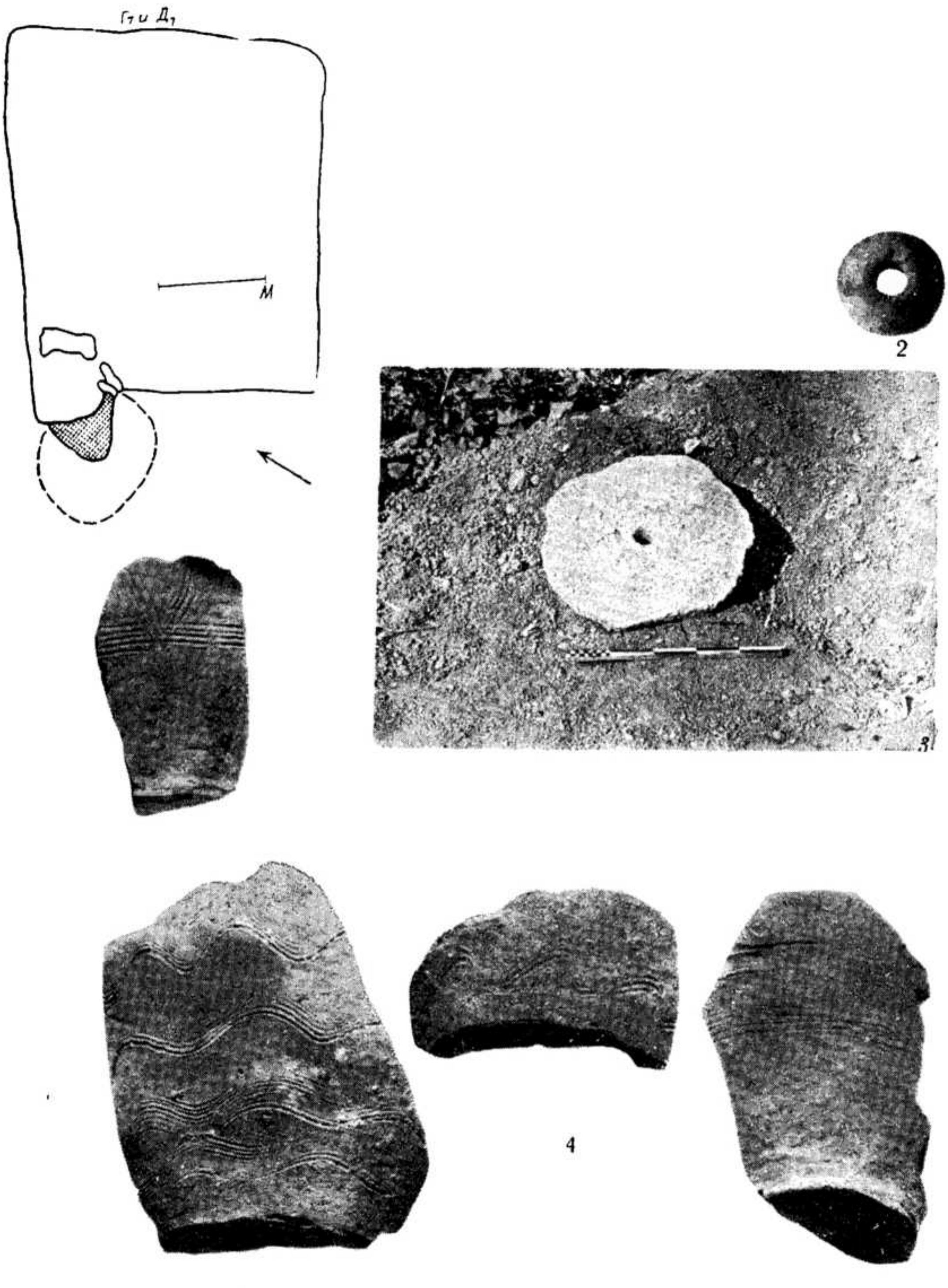

Обр. 49. Жилище № 55
1 — план ; *2* — прешлен за вретено ; *3* — хромел ; *4* — керамика

са били използувани и късове от керамика, работена на ръка. Намерен бе и прешлен за вретено с двуконусна форма. На северозапад от печката се очерта петно от 2,10 до 2,30 м, запълнено с омесена глина за съдове с примес от много кварцови частици. В североизточната част на жилището, в северозападния ъгъл на кв. $Г_4$, личеше червено петно от изгоряла почва. При почистването му се оказа, че и тук е имало печка, която е била разрушена. В югозападния ъгъл на жилището се намираше вкопана друга печка с диаметър 0,90 м, напълно подобна на откритите досега. От стените ѝ бяха запазени малки части с височина 0,10—0,15 м. Отворът ѝ бе от северозапад. Подовата замазка, добре запазена, лежеше на 1,30 м под сегашната повърхност. Пред входа на

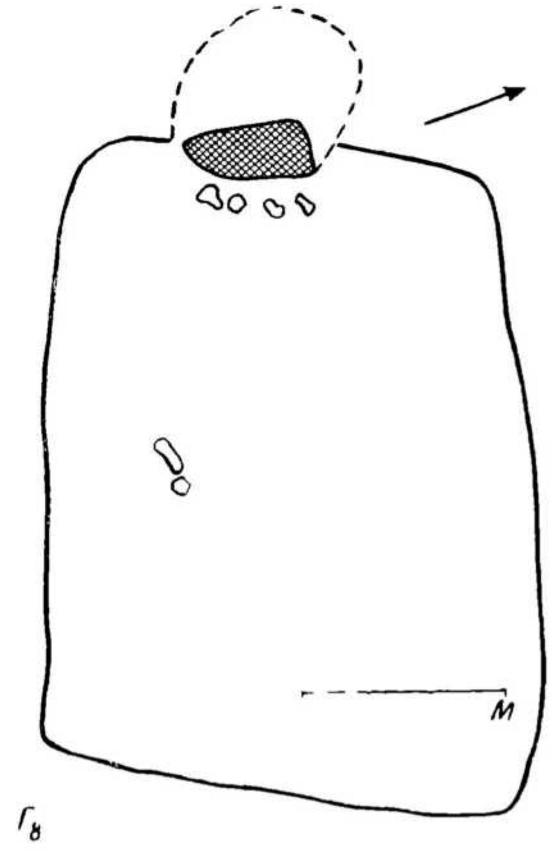

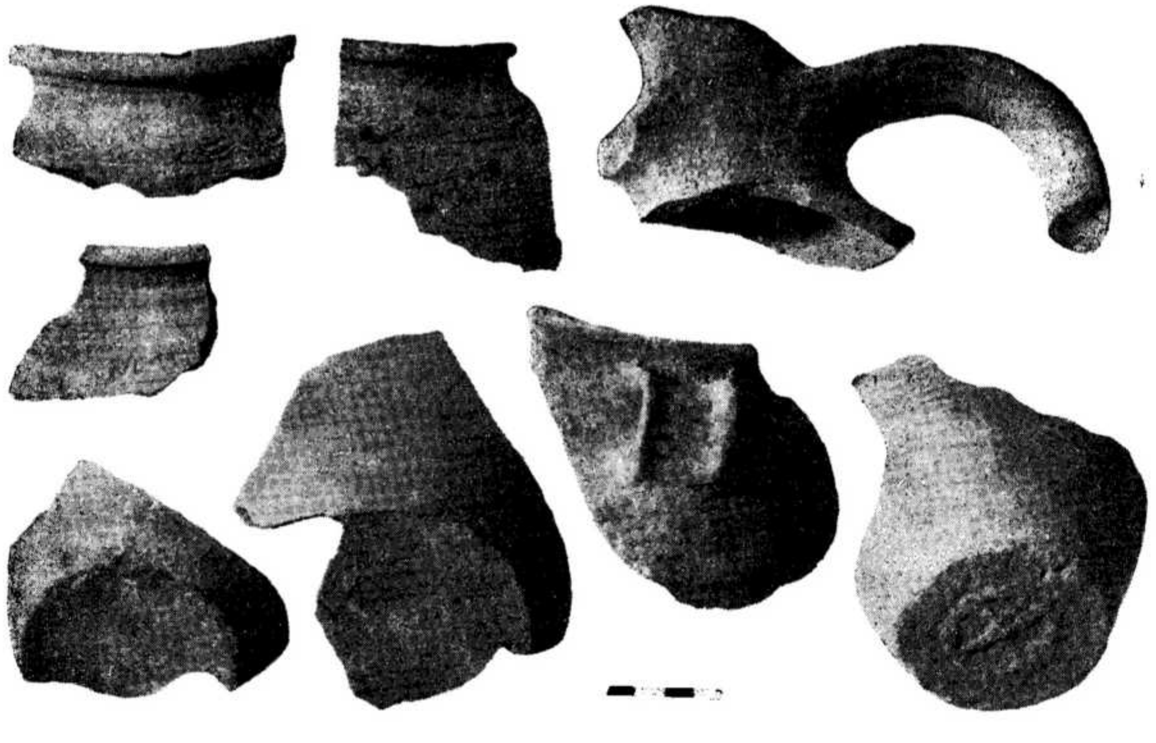

Обр. 50. Жилище № 56
1 — план; *2* — керамика, намерена в жилището

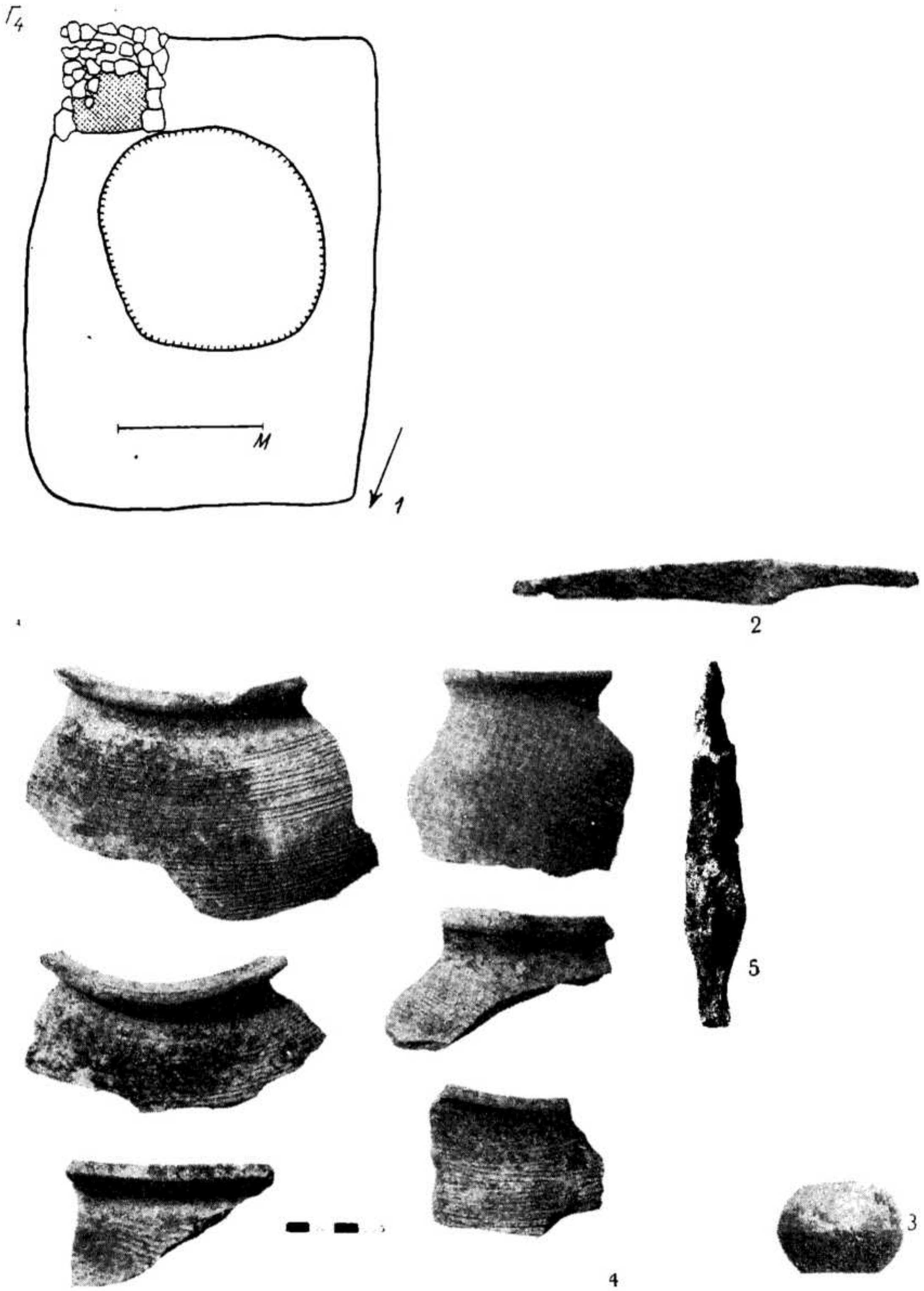

Обр. 51. Жилище № 57
1 — план ; 2 — железен нож ; 3 — прешлен за вретено ; 4 — керамика ; 5 — връх на стрела

печката пространството бе запълнено с кости и дребни керамични парчета. При тази печка точните граници на жилищната площадка не можаха да се очертаят, тъй като тук е било построено по-късно друго помещение, свързано с грънчарската пещ в кв. $И^1_2$. Над тази последната пещ се откри вкопана в здравия бряг кръгла печка с вътрешен диаметър 1,20 м и с отвор на юг. От нея бяха запазени части от източната и северната ѝ стена на височина 0,17—0,32 м. На нивото на пода ѝ, от юг, имаше настилка от плоски камъни и тухли. Пред отвора ѝ бяха събрани кости от животни и части от керамика, работена на усъвършенствувано грънчарско колело. До югоизточния ѝ ъгъл се намери хромел. Печката бе построена над друга печка с отвор от север.

Жилище № 58. Изкоп XIII. В кв. $Б_{3-4}$, 1955 г.

В югоизточния ъгъл на това жилище се е намирала онази печка, която е била построена под печката, направена над грънчарската пещ. В план жилището имаше правоъгълна форма. Жилищната му площадка заемаше площ 3,20 × 3,30 м. Подовата замазка на печката на това жилище бе с 0,25 м по-ниско от подовата замазка на другата печка (кв. $И^1$) и беше също вкопана и направена върху камъни, а между тях керамични късове от гърнета, работени на усъвършенствувано грънчарско колело. По-добре бе запазена южната ѝ стена, която е била вкопана в здравата почва. Подовата ѝ замавка, с размери север—юг 1,38 м и изток—запад 1,28 м, бе също добре запазена. На пода бяха намерени късове керамика, две ножчета, прешлен за вретено.

Жилище № 59 (обр. 52). Изкоп XIII. В кв. $Б_{4-5}$ и $И_5$, 1955 г.

На 2,75 м западно от грънчарската пещ. В план бе квадратно със страни, дълги 2,80 м. Жилищната яма бе дълбока 1,40 м. В югоизточния ъгъл се намираше вкопана в земята сравнително добре запазена печка. Отворът ѝ, широк 0,30 м, бе от север, ограничен от няколко камъка Печката бе кръгла, с диаметър 1,30 м, с дебелина на стените ѝ 2 см и височина 0,30—0,50 м Печката имаше наклон към север. Подовата ѝ замазка, дебела 4 см, бе много добре запазена. В южната стена, над подовата замазка, се откри камък и до него животински череп. В ямата на жилището, запълнена с тъмен хумус, имаше много въглени и кости от животни. Следи от жилище. личаха и в кв. $И^1_5$, изкоп I, 1955 г. В югоизточния ъгъл на този квадрат се очерта купчина дребни камъни от разрушена печка с добре очертана подова замазка, заградена със средно големи камъни, късове от гърнета и тухли. Тя бе с размери 1,65 × 1,50 м. Отворът ѝ бе от север. В насипа пред нея бяха намерени части от правени на ръка гърнета и тавички.

Жилище № 60. Изкоп XIII. В кв. $Г_2$, 1955 г.

Около 3,60 м източно от жилище № 61. То бе квадратно, с отвесни стени, с дължина на страната 3,20 м и височина 0,40 м. В северозападния му ъгъл имаше кръгла печка, вкопана в земята, с диаметър 0,80 м и височина 0,40 м. Подовата ѝ замазка бе добре запазена. Насипът в жилищната яма започваше под тревистия пласт от 0,10 до 1 м и се състоеше от въгленчета, разбита обгоряла замазка, кости от животни и фрагменти от работени на усъвършенствувано грънчарско колело глинени съдове. Срещаха се фрагменти от съдове със срязани дъна. Бяха намерени още желязна кукичка и др.

Жилище № 61 (обр. 53). Изкоп XIII. В кв. $Г_1$, $Д_1$, 1955 г.

На 0,40 м от жилище № 60, до югоизточния му ъгъл. В план то бе правоъгълно (3 × 4 м), с отвесни стени и глинен под, съставен от няколко замазки. По него тук-там личаха петна от обгорена земя. Всяка замазка имаше дебелина 0,10 м. В северозападния ъгъл се откри печка с лек наклон към юг, с размери 1 × 1,20 м, с височина на запазените ѝ стени 0,40—0,63 м и с разрушена горна част. Основата ѝ бе изградена от три камъка, поставени успоредно така, че образуваха правоъгълник. До северната и западната ѝ стена се намираха срутилите се от нея камъни. Отворът ѝ бе от югоизток. Подовата ѝ замазка, която се намираше на 1,33 м от сегашната повърхност, бе много добре запазена, сложена върху подложка от камъчета и парчета от керамика. Отворът бе ограничен от няколко по-дребни камъка. Пред него се откри петно от дебел пласт въглени и пепел (0,50 × 0,60 м). В насипа на жилищната яма, на дълбочина 0,10—1,60 м от сегашната повърхност, се намериха много кости от животни, керамични фрагменти от правени на усъвършенствувано грънчарско колело гърнета и от котли с вътрешни дръжки.

Жилище № 62 (обр. 54). Изкоп XIII. В кв. $В_1$ и $И^1_1$, 1955 г.

Разположено на около 8 м северозападно от жилище № 61. Дължина 2,20 м. Стени отвесни, подът неравен и замазката му тук-там разбита. Жилищната яма на 1 м дълбочина. В южната стена на жилището се намери вкопана кръгла печка с вътрешен диаметър 0,83 м и височина на подовата замазка до сводестата ѝ част 0,30 м. Височината на запазената ѝ стена беше 0,11 м, мерена от подовата замазка. Отворът ѝ бе от северозапад. Пред него имаше камъни и петна, наситени с пепел и въглени. Върху пода на печката, до южната ѝ стена, бе намерена част от гърне, работено на усъвършенствувано грънчарско колело. На 10 см западно от отвора се откри част от

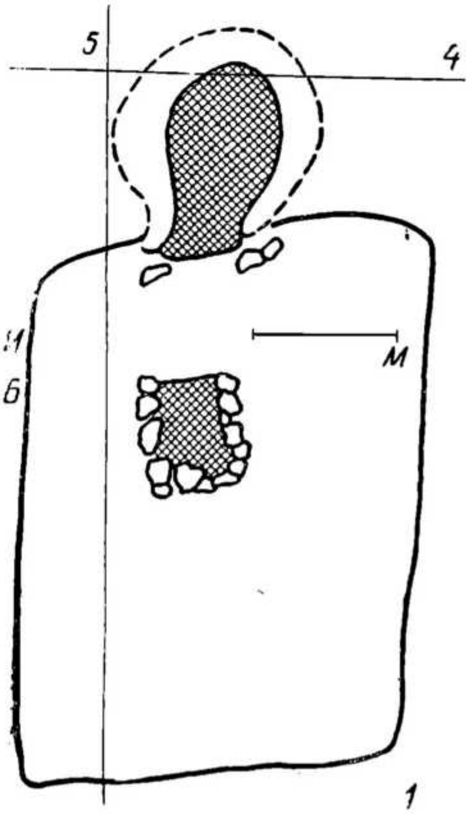

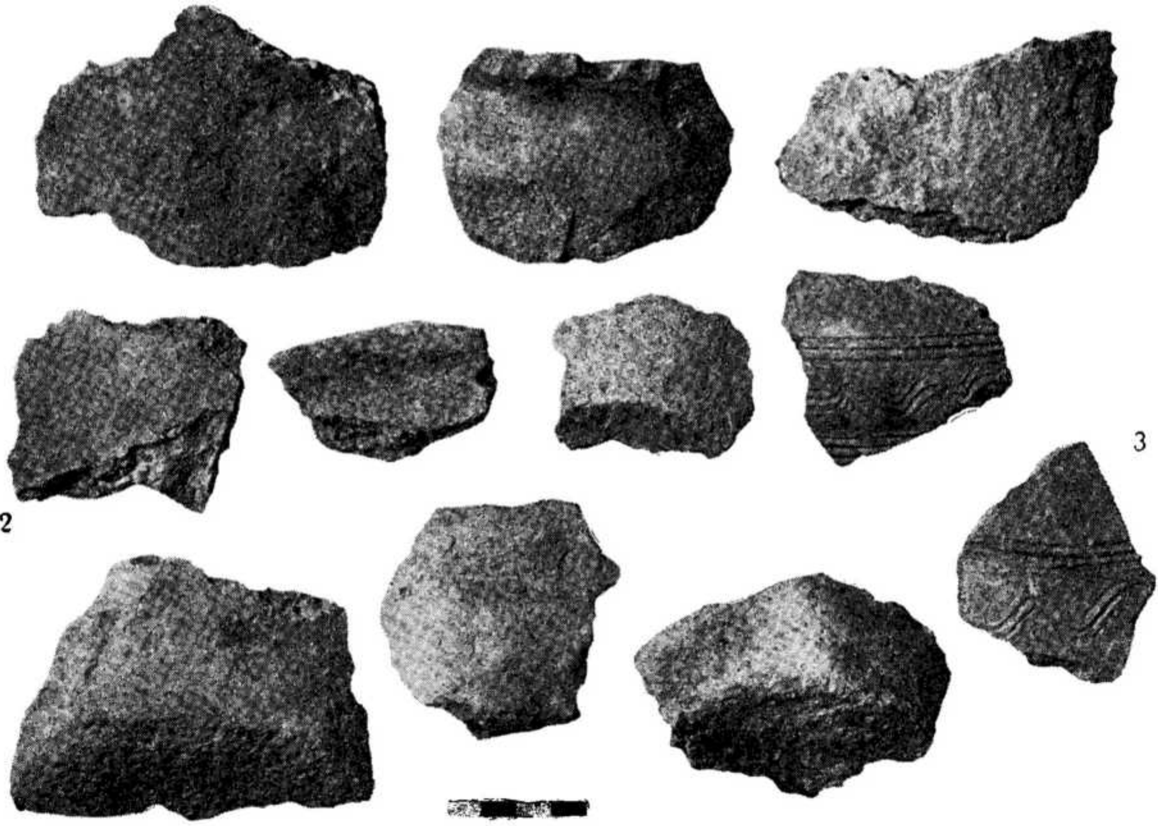

Обр. 52. Жилище № 59
1 — план ; 2 и 3 — керамика

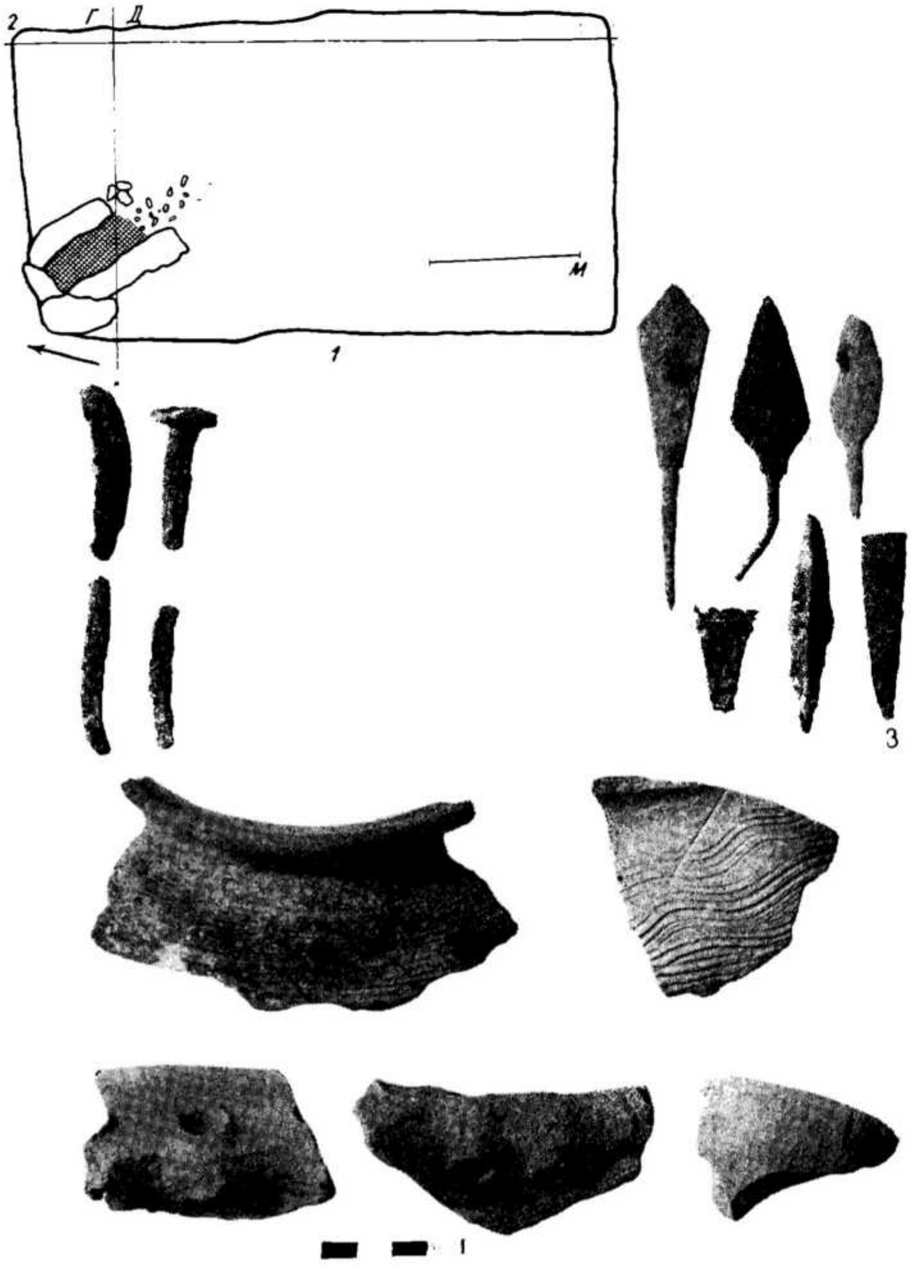

Обр. 53. Жилище № 61

1 — план ; *2* — железни предмети ; *3* — върхове на стрели и др. ; *4* — керамика

хромел с диаметър 20 см и дебелина 3,5 см. Под печката на жилище № 62, на 0,90—1,19 м от сегашната повърхност, се откри купчина от камъни. Под тази купчина се показа трапецовидна печка с дължина 1,90 м и ширина 1,35 м, изградена от няколко големи и средни по размер камъни. Между камъните бяха намерени много въглени, кости от животни и части от правени на ръка керамични съдове. Не се намери никаква подова замазка. Североизточно от печката се откри част от доста разрушено огнище. На 0,20 м разстояние от него разчистихме печка, вкопана в здравата почва на 0,70 м от сегашната повърхност. Запазена бе изцяло подовата ѝ замазка, дебела 5 см, и една малка част от стената (0,18 м). В план тя бе кръгла, с диаметър 0,40—0,42 м. Тази печка и огнището са принадлежали вероятно на друго жилище.

Жилище № 63 (обр. 55). Изкоп XIII. В кв. A_2, A_2^1, 1955 г.

Северно от жилища № 62 и 59. Стените му бяха отчасти разрушени. По-добре бяха запазени само южната и югозападната стена. Размерите му бяха 3,20 × 4 м. Дълбочината на ямата беше 0,80 м. В югоизточния му ъгъл се намираше вкопана добре запазена печка с елипсовидна форма, с отвор от северозапад, фланкиран от камъни. Пред отвора имаше наредени камъни и тухли. Размерите на печката бяха: вътрешен диаметър 1,20 м и височина 0,20 м. Дебелината на обгорялата част от стените бе 4 см. Около печката се откри пласт 1,50 × 2 м от въглени, пепел и части от правени на леко грънчарско колело гърнета. В това петно се откриха доста находки, между които железен нож, прешлен за вретено, гвоздеи, къс желязна шлака и др.

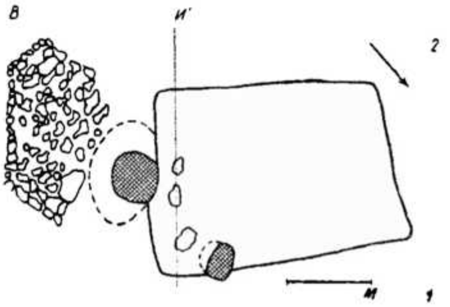

Обр. 54. План на жилище № 62

До жилище № 63 е имало и други жилища. Следи от такива имаше в кв. A_2, A_2^1, I изкоп, 1955 г. Част от едното жилище се е намирало под жилище № 63. В североизточния му ъгъл се откри силно разрушена печка, почти квадратна (0,70 × 0,80 м), изградена от дребни камъни, със стени, дебели 0,5—0,10 м, и отвор от запад. Пред него бе проследен пласт от въглени и пепел. Насипът на жилищната площадка се състоеше от тъмен хумусен пласт, наситен с много въглени, животински кости, малки камъчета. Намериха се и единични находки — половин прешлен за вретено и др. Жилище е имало и в кв. $Б_2$, $В_4$ и $И_4$, 1955 г. По очертаващите се петна от тъмен хумусен пласт, наситен с много и големи керамични фрагменти и с кости от животни, а също и по някои единични находки може да се допусне, че и на тези места е имало жилища. В тъмното петно на кв. $А_4$ освен находките, които ни даваха основание да предположим, че е имало и там жилище, имаше още и следи от обгоряла земя от подова замазка, а около нея въглени. В кв. $Б_4$ — изкоп 1955 г., в голямото количество фрагменти от правени на леко примитивно грънчарско колело гърнета бе намерена желязна шлака и прешлен за вретено, които показват, че и там е имало жилище.

* * *

Разкопките в селището Джеджови лозя ни дадоха възможност да охарактеризираме неговите жилища, макар че от тях бяха запазени само онези части, които са били вкопани в здравата почва. В план жилищата са обикновено правоъгълни или близки до правоъгълни. Размерите им са 3,20—3,30 × 4 м. В повечето от тях се намери подова замазка, съставена от един или няколко пласта глина с дебелина 5—8 см. В някои жилища се разчистиха дупки — кръгли или елипсовидни — от колове (греди), които са служели за поддържане на покрива. Дълбочината на жилищата е твърде различна. Някои са на 0,40 м от сегашната повърхност, а други — на 1,80—2 м. В случая дълбочината не е зависела нито от терена, нито от времето, през което жилището е съществувало. Така жилище № 10 е на дълбочина 1,60 м, а жилище № 11 на 1,14 м, въпреки че и двете жилища са съществували едновременно. Има доста много останки, по които можем да изясним устройството на печките. Последните са представени от две основни групи.

Към първата група отнасяме жилища, в които печката е построена в единия ъгъл на жилището и е изградена от камъни. Към втората група отнасяме тези, на които печките са в ъгъла и са вкопани в здравата почва (пещ). Първата група жилища има няколко подгрупи. В първата подгрупа са жилища с печки, чиято основа е изградена от големи недялани камъни, а стените им са издигнати от малки камъчета, споени с кал. Имат височина 0,40—0,60 м. В някои от тях подовата замазка е кръгла (коритообразна), а в други квадратна или правоъгълна. Към втората подгрупа се отнасят печки, изградени от големи недялани камъни. Тяхната подова замазка е квадратна. Височината им е 0,50—0,80 м. В третата подгрупа спадат жилищата, в които печките са изградени от средни по размер камъни и между тях са поставяни римски тухли и късове керамика. Тяхната подова замазка е почти квадратна. Средната им височина е 0,60 м. Към четвъртата подгрупа отнасяме онези жилища, в които печката е изградена от каменни блокове, квадри или обли камъни. В план тя има правоъгълна форма, с височина около 0,50 м. Към петата подгрупа са жилищата, в пода на които за печката е изкопана специална яма. Тези печки са правоъгълни, изградени от средни по размер дялани камъни, а подът им е замазан с глина,

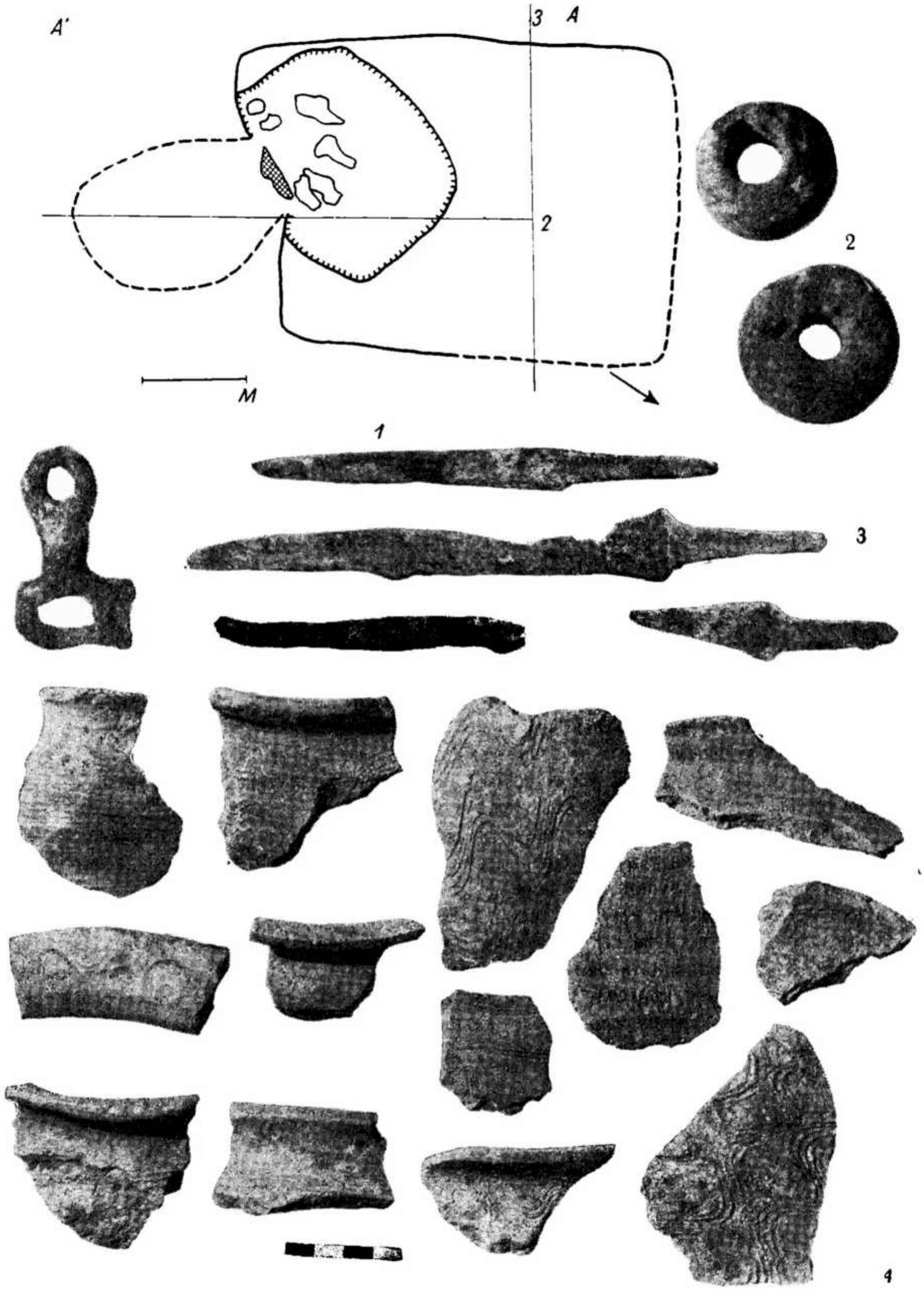

Обр. 55. Жилище № 63

1 — план; *2* — прешлени за вретено; *3* — железни предмети; *4* — керамика опечена до червено. Той е много добре трамбуван. Подовата замазка на повечето от печките се състои от един пласт. Само в печка № 19 под горния пласт на замазката има камъчета, а под тях глинена замазка, поставена върху здравата почва. Изградените от камъни печки винаги се намират или в югоизточния, или в североизточния ъгъл на жилищата. Печките от първата група са засводени с камъни, каквато е тази на жилище № 15 в кв. A_9 и B_{1-2}, изкоп II, септември 1961 г. (обр. 41 а, б).

Към първата подгрупа отнасяме жилища № 1, 10, 12, 19, 24, 29, 31, 36, 39, 42, 53, 60, към втората подгрупа — № 5, 15, 25, 31 и 46, а към третата — № 2, 8, 16, 23, 26, 27, 41, 45, 53, 57. Жилища с печки от четвъртата подгрупа са само № 17, 51 и 62. Едно жилище — № 6 — е от петата група. Изградените от камъни печки са без комин. Димът е излизал през отвора им. Тези печки са служели за отопляване на жилището, а също и за приготвяне на храна, доказателство за което са намираните върху подовата им замазка животински кости, глинени тавички и подници. Около печките най-често намирахме прешлени за вретена, костени шила, ножове и хромели.

Към втората група жилища с печки, вкопани в здравата почва, отнасяме жилища № 3, 12, 13, 14, 20, 32, 34, 35, 39, 42, 43, 52, 57, 58 и 59. В план тези печки имат кръгла или елипсовидна форма. Пред отвора на някои от тях има камъни, тухли или големи късове от съдове. Подовата им замазка винаги са намира по-високо (0,20—0,30 м) от подовата замазка на жилището. Вътрешните им стени се опечени до червено и достигат на дебелина до 4 см. Обикновено подът им е глинена замазка върху здравата почва. В печката, открита над жилище № 1 в източната му стена (кв. A_5), и печката над жилище № 5 — южната му стена — над първоначалната замазка, която е върху здравата почва, имаше още една горна замазка, направена от тухли и керамични парчета, върху която бе замазана глина. Подът на вкопаната печка на жилище № 4 бе направен от няколко римски тухли, поставени плътно една до друга. Вътрешният диаметър на печките е различен: 0,30, 0,76, 0,86, 1,28, 1,30, 1,72 и 2,10 м. Височината им, мерена от подовата замазка до обгорената стена на свода, е от 0,35 до 0,50 м. Те също нямат комин. Димът е излизал през отвора. Върху огнището на печките, вкопани в брега, твърде често бяха откривани кости от животни. В печките на кв. A_2, X изкоп (1958), бе открит цял череп от сърна. Явно е, че и тези печки са служели за приготвяне на храна. Пред входа на печките от втора група имаше дебел пласт от въглени и пепел, който понякога достигаше до 0,30—0,50 м. Няма съмнение, че тези печки са били използувани дълго. Характерно е, че те нямат определена ориентировка. Построени са в едни от ъглите на жилищата, във високия бряг.

Ние разделяме жилищата на две групи не само според устройството на печките, но и по други признаци. Така в първа група, в която жилищата имат печки, изградени от камъни, в някои от тях се откриват дупки от колове, които са поддържали покривната конструкция, а такива дупки не бяха открити в нито едно от жилищата с печки, вкопани в земята. Следователно жилищата от втората група са се различавали от жилищата в първата група и по покрива.

В едни от жилищата намираме керамика — части от гърнета, тавички, правени на ръка, и др., в други — от гърнета, правени на дъсчица и леко грънчарско колело, а в трети — от гърнета, работени на грънчарско колело, кани (стомни) с излъскана матова повърхност и котли с вътрешни дръжки.

ГРЪНЧАРСКИ ПЕЩИ. ЯМИ. ОГНИЩА

Освен жилища в селището бяха открити грънчарски пещи, ями и други съоръжения. В югоизточния ъгъл на кв. A_2^I (1955) бе намерена добре запазена грънчарска пещ (обр. 56). Тя бе вкопана в земята, в план кръгла, с полусферичен покрив. Запазена бе само източната част на стената ѝ с височина 0,53 м и дебелина 0,45 м. Скарата на пещта имаше диаметър 1,27 м и дебелина 0,30. В нея добре се виждаха 12 кръгли канала със средни диаметри 3, 6 и 12 см и дълбочина 0,22 м. Огнището бе високо 0,53 м. Подът му представляваше кръг с диаметър 0,64 м, замазан с глинена замазка, дебела 4 см, опечена до червено. Той бе покрит с въглени, пепел и фрагменти от работени на леко грънчарско колело гърнета. Отворът на огнището бе в северната му страна. Запазена бе част от него с ширина 0,26 м и височина 0,43 м, мерена от подовата замазка до огнището. Обгорялата стена на отвора бе дебела 3 см. Пещта бе с наклон към север. Височината ѝ от подовата замазка до скарата бе 0,70 м, а при входа ѝ — 0,80 м. Пред отвора на пещта се намери 0,10 м дебел пласт от въглени, дърва, клончета (съчки) и слама. През 1954 г. северозападно от грънчарската пещ, на дълбочина 0,80 м от сегашната повърхност, бе разкопано едно правоъгълно помещение с размери 2,80×3 м. В югозападния му ъгъл се откри обгоряла земя с размери 1×2 м, съставена от няколко пласта с обща дебелина 0,12 м. Върху замазката се откриха 0,5 м дебел пласт от въглени и пепел. Над този пласт имаше купчина големи части от гърнета, работени на леко грънчарско колело. Девет от тези гърнета бяха възстановени (обр. 57); останалите парчета представляваха части от повече от 70 гърнета. В кв. Б$_4$ (изкоп 1955 г.) бе открита още една грънчарска пещ, също вкопана и засводена. От горната ѝ част бе запазена само източната стена на височина 0,15 м. Скарата ѝ, разрушена само в южната си част, се намираше на 0,28 м от сегашната повърхност. В план тя бе крушовидна, с размери север — юг 1,20 м и изток — запад 0,90 м. От каналите по-добре бяха запазени девет, кръгли, с диаметър 8—14 см. Височината на долната част на пещта бе 0,30 м, а диаметърът на огнището 1 м, с добре запазена подова замазка. Отворът на пещта беше от юг и пред него се откри пласт от въглени и пепел, примесен с фрагменти от работени на усъвършенствувано грънчарско колело гърнета. Пещта имаше лек наклон към юг. На юг от жилище № 57 бе открита трета грънчарска пещ, също вкопана. Запазена бе само част от скарата ѝ с вътрешен диаметър 0.80 м и дебелина 0,18 м. По-добре бяха запазени пет от каналите ѝ, също кръгли. Отворът на пещта бе от запад. Пред него се откри пласт от въглени и пепел. В насипа около пещта бяха намерени фрагменти от керамика, работена на усъвършенствувано грънчарско колело. Южно от жилище № 48 бе разкопана четвърта твърде разрушена грънчарска пещ, която с нищо не се отличаваше от другите пещи, открити в това селище.

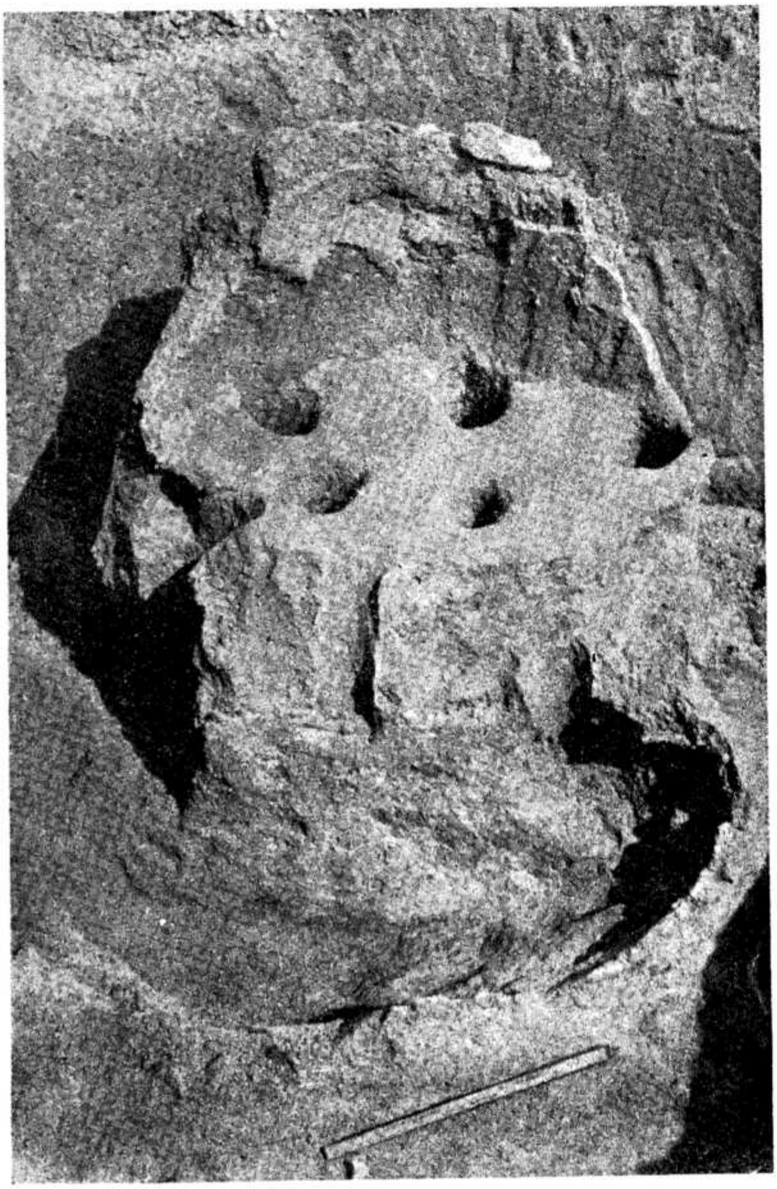
Обр. 56. Селище в м. Джеджови лозя. Грънчарска пещ

Устройството на пещите бе твърде просто: най-напред е била разкопавана яма в здравата почва — брега. В едната ѝ част е било оформявано огнището. След това в неговата покривна част са били прокарвани отвори-канали и около получената скара са издигали стени, които завършвали със сводест покрив. Опалването на пещите е ставало чрез запалване на поставяни в огнището дърва. Топлият въздух е минавал през каналите на скарата, върху която са били наредени съдовете.

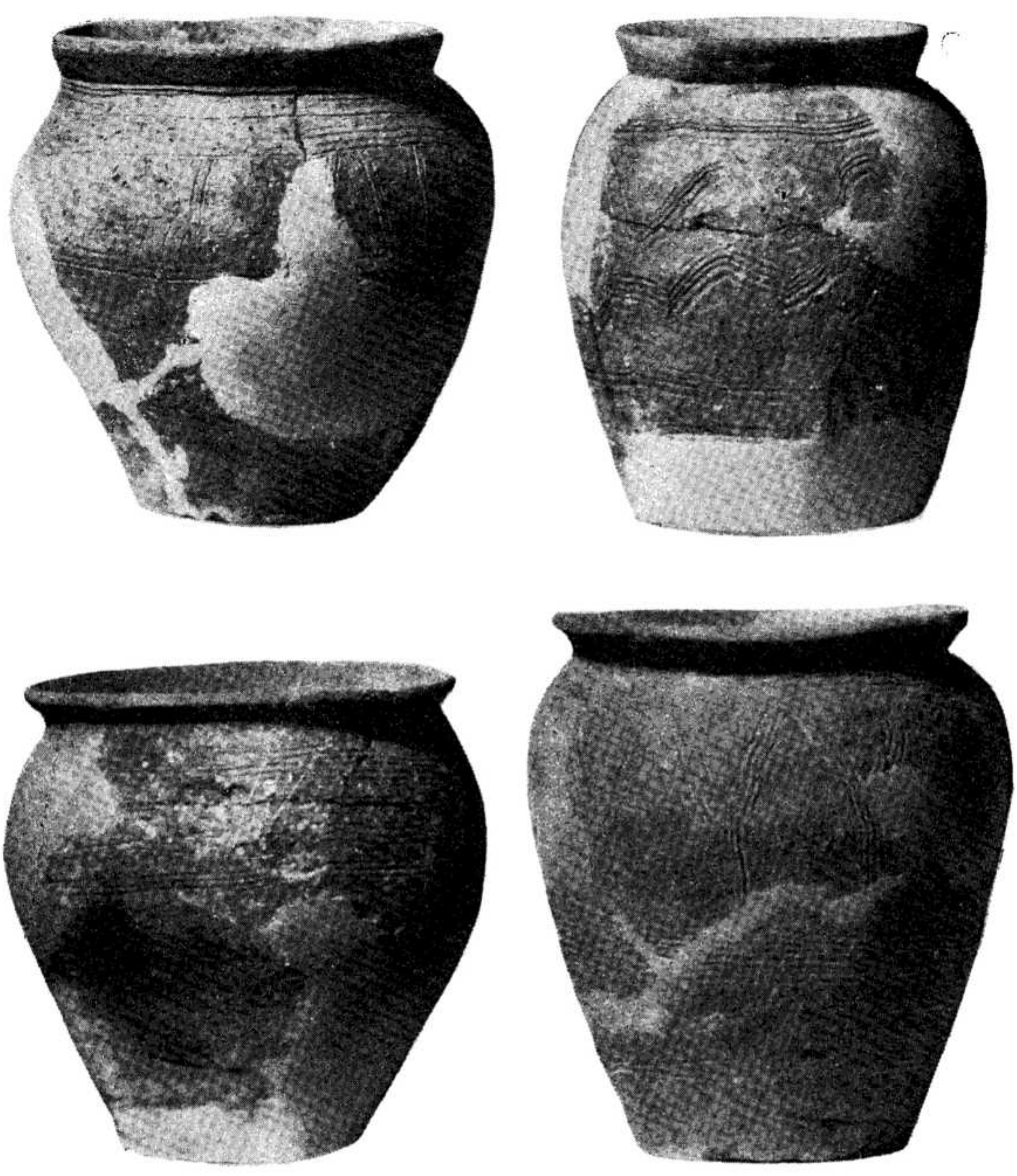

Обр. 57. Керамични съдове, намерени във и до грънчарската пещ в селището в Джеджови лозя

Освен в някои от жилищата ями бяха намерени и извън тях. До северозападния ъгъл на жилище № 17 имаше две ями. По-северната от тях, която се опираше до печката в жилище № 17, беше кръгла, с диаметър 1,20 м, с гладки стени, дълбока 0,97—1 м, цяла запълнена с пласт от въглени и пепел. На дъното ѝ се откриха тежест за рибарска мрежа и два къса от гърнета с матова повърхност и лъскави ивици. На 0,40 м южно от тази яма бе открита втора кръгла яма с диаметър 1,20 м. В югоизточната ѝ стена имаше канал, дълъг 0,80 м, който в план представляваше удължен правоъгълник, в края си разширен във вид на кръг. Тази яма бе 0,30 м по-плитка от първата. Тя бе запълнена с въгленчета и няколко керамични фрагмента. Дълбочината ѝ бе 0,70 м от тогавашния терен.

Предназначението на каменните купчини в кв. $А_4$, $В_{1-2}$, изкоп VII, юни 1960 г., не бе изяснено. В план те бяха кръгли, със среден диаметър 0,60 м и достигаха на височина 0,17 м. Камъните бяха средни и малки по размер. Между тях се откриха големи късове въглени. Тези купчини се намираха на дълбочина 0,50—0,70 м от сегашната повърхност. Те се свързват обикновено с жилища, в които керамиката е работена на усъвършенствувано грънчарско колело.

Сред разкритите съоръжения в това селище особено място заемат така наречените огнища-близнаци (обр. 58). Те бяха открити в кв. А$_{7-8}$, изкоп от 1958 г. След почистване на подовата замазка на печката в жилище № 48, на дълбочина 1,40—1,50 м от сегашната повърхност, се очертаха две кръгли петна. Техният диаметър бе 0,50—0,60 м. Намираха се почти едно до друго, на 0,18 м. Краищата им бяха повдигнати, така че в средата се получаваше леко вдлъбване. И двете огнища имаха замазка от глина, дебела 3 см, опечена до червено. Във всяко от тях се откри малка купчина от камъни и върху тях въглени, пепел и кости от агне. В едното от огнищата бе намерен половин прешлен за вретено. И в двете огнища под въглените се откри замазка, направена с вар. На 0,25 м южно от второто огнище се очерта кръгла дупка с диаметър 0,30 м. В нея се намериха въглени и прешлен за вретено. На 0,30 м южно от огнищата-близнаци се откри още една кръгла купчина — 0,50—0,60 м — от камъни. Под тези камъни върху почвата се забелязваха мазни петна. Цялата купчина бе заградена с дупки от колчета, които образуваха два кръга — вътрешен и външен. Дупките бяха кръгли, запълнени с обгоряна земя и въглени със среден диаметър 3—6 см, който в дълбочина се намаляваше. В една от тези дупки бе намерен обезформен железен предмет. В друга бе открита кост от агне, а в трета — две костени шила, поставени вертикално едно над друго. Югоизточно от тази купчина се откри една кръгла дупка с диаметър 0,30 м и дълбочина 0,25 м, запълнена с въглени, кости от агне и камъчета. Цялото пространство южно от огнищата-близнаци и дупките беше запълнено с големи късове въглени, черупки от яйца и части от керамика, правена на примитивно ръчно колело. Открито бе и правоъгълно огнище, оградено с няколко тухли, чиято подова замазка бе покрита с дебел пласт от въглени и пепел. В него бяха намерени костено шило, част от стъклена чашка със столче и кости от малки животни — агне, малка риба.

Обр. 58. Огнища-близнаци в селището в Джеджови лозя

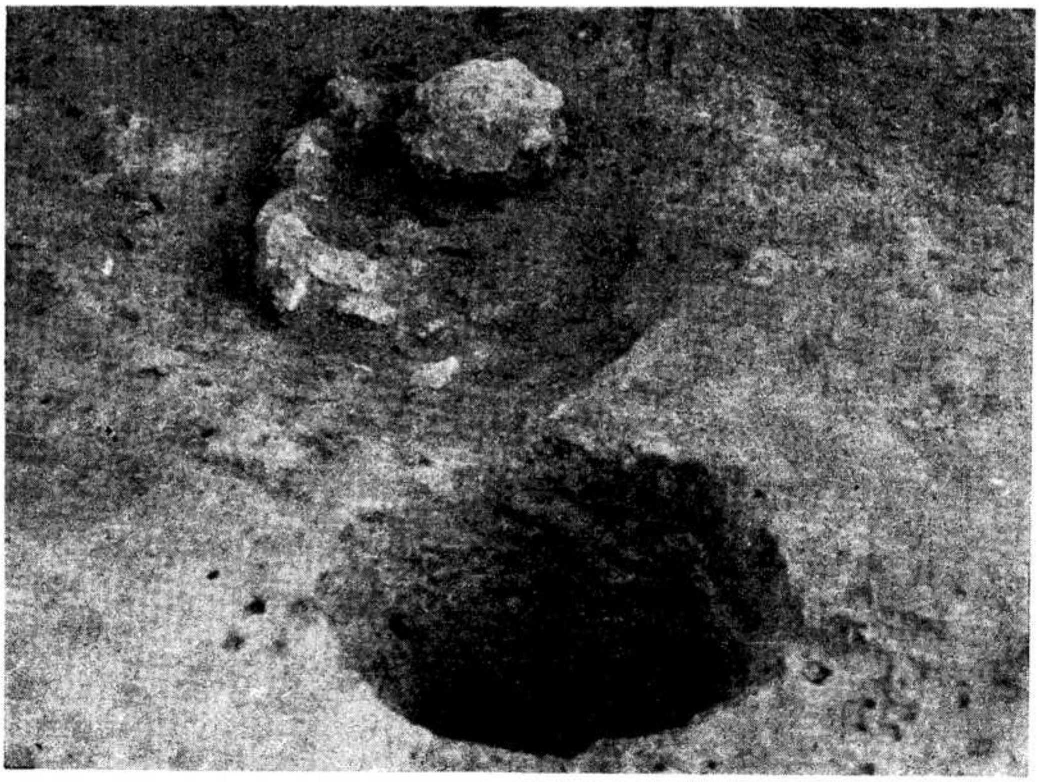

КЕРАМИКА

Най-много предмети се откриха в насипите на жилищата, ямите и другите съоръжения. Най-интересни и многобройни бяха глинените съдове. Цели съдове се намираха рядко, и то винаги разчупени от срутилата се над тях пръст. Според изработката съдовете могат да се разделят на няколко основни групи.

ГРУПА А

Керамиката, която отнасяме към тази група, е работена само на ръка. Тя е представена от гърнета във форма на конус, обърнат надолу (обр. 59$_{1 и 2}$), тавички и широки паници (чаши). Към тази група отнасяме също подниците за хляб и похлупаците. Глината на тези гърнета съдържа примеси от едри частици кремъчета и варовити късове, затова тя е груба, но това я прави по-еластична и по-податлива на моделиране при оформяването на съда. Стените им са с грапава, пореста повърхност и имат тъмносинкав или керемиденочервен цвят. Неравномерното им оцветяване от сиво към тъмносиво е признак, че не са били добре опечени. Това ни дава основание да предполагаме, че изпичането им не е ставало в грънчарски пещи, а в ями с открит огън. Стените им в разрез имат тъмночерен цвят. Те са с различна дебелина — при гърловата извивка 0,5—0,8 см, а при дъното 1,6—2,8 см. Като правило тези гърнета са най-дебели там, където стените се съединяват с дъното. Тавичките са работени също от глина с примеси от едри кремъчни зрънца, но по-добре пречистена и затова имат сравнително гладка повърхност. Паниците са правени от глина със същия примес. Цветът им е червен с кафяв оттенък. Глината на подниците и похлупаците съдържа много примеси от сламки.

Гърнетата от група А (обр. 60, 61, 62) можем да разделим на няколко типа според профила на гърлото. Към първия тип се отнасят гърнета с издадено навън гърло. Към втория тип спадат

Обр. 59. *1* и *2* керамика (гърнета), работена на ръка — група А

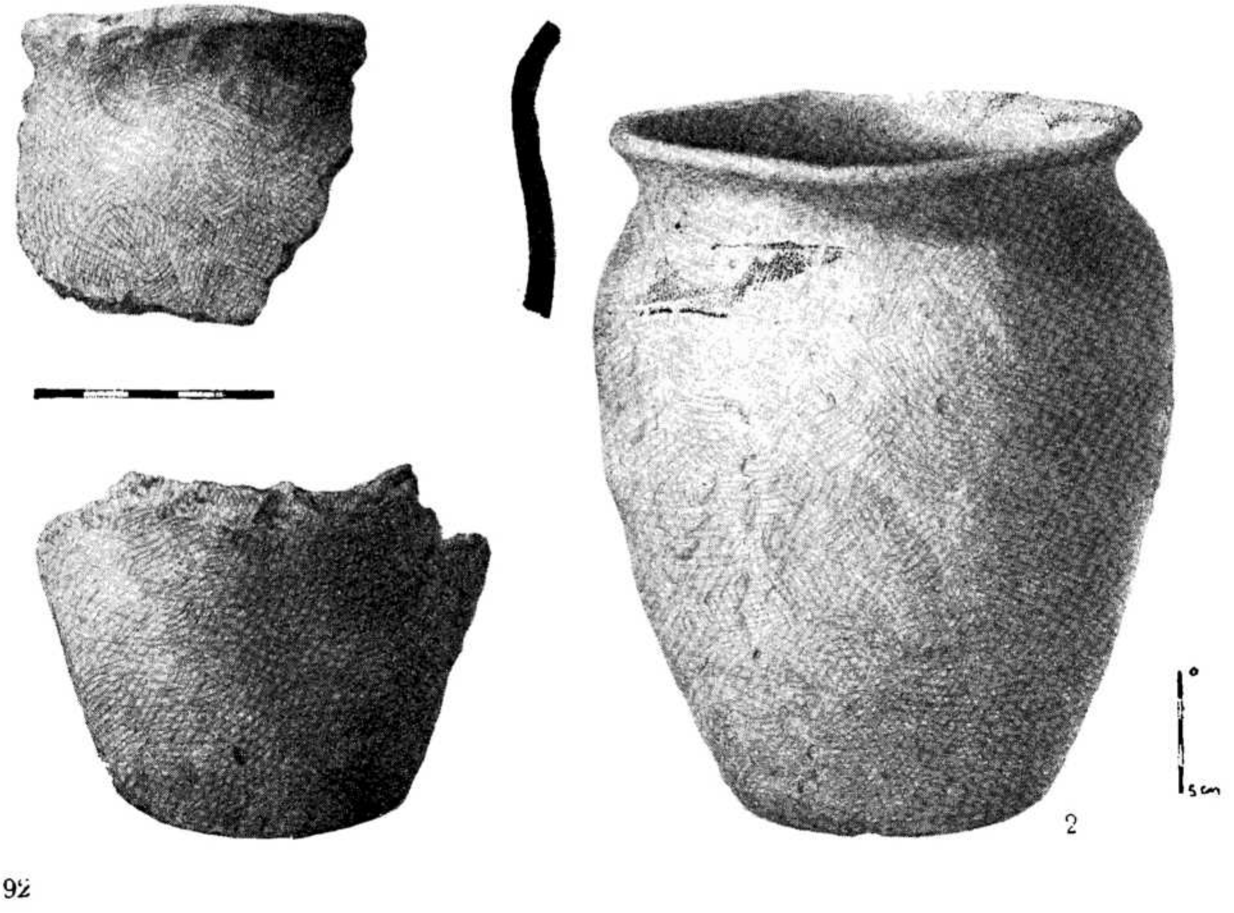

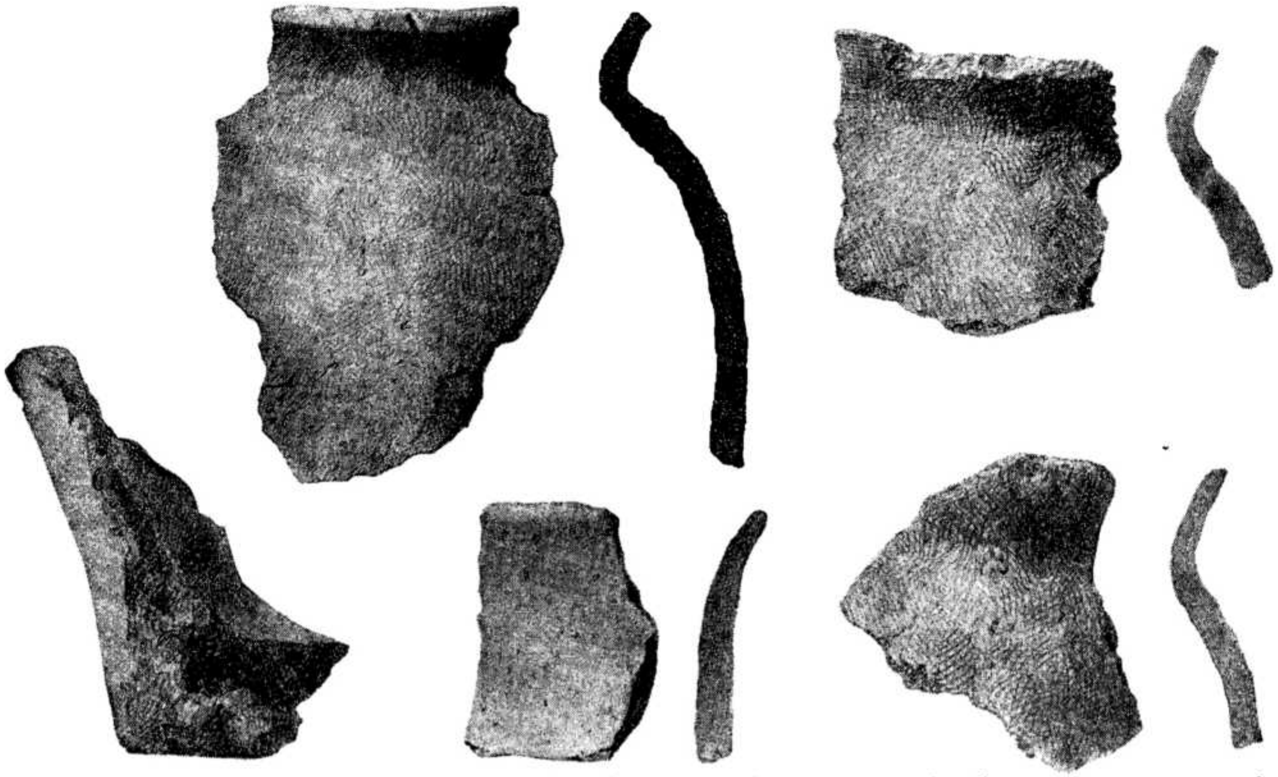

Обр. 60. Керамика (части от гърнета), работена на ръка — група А

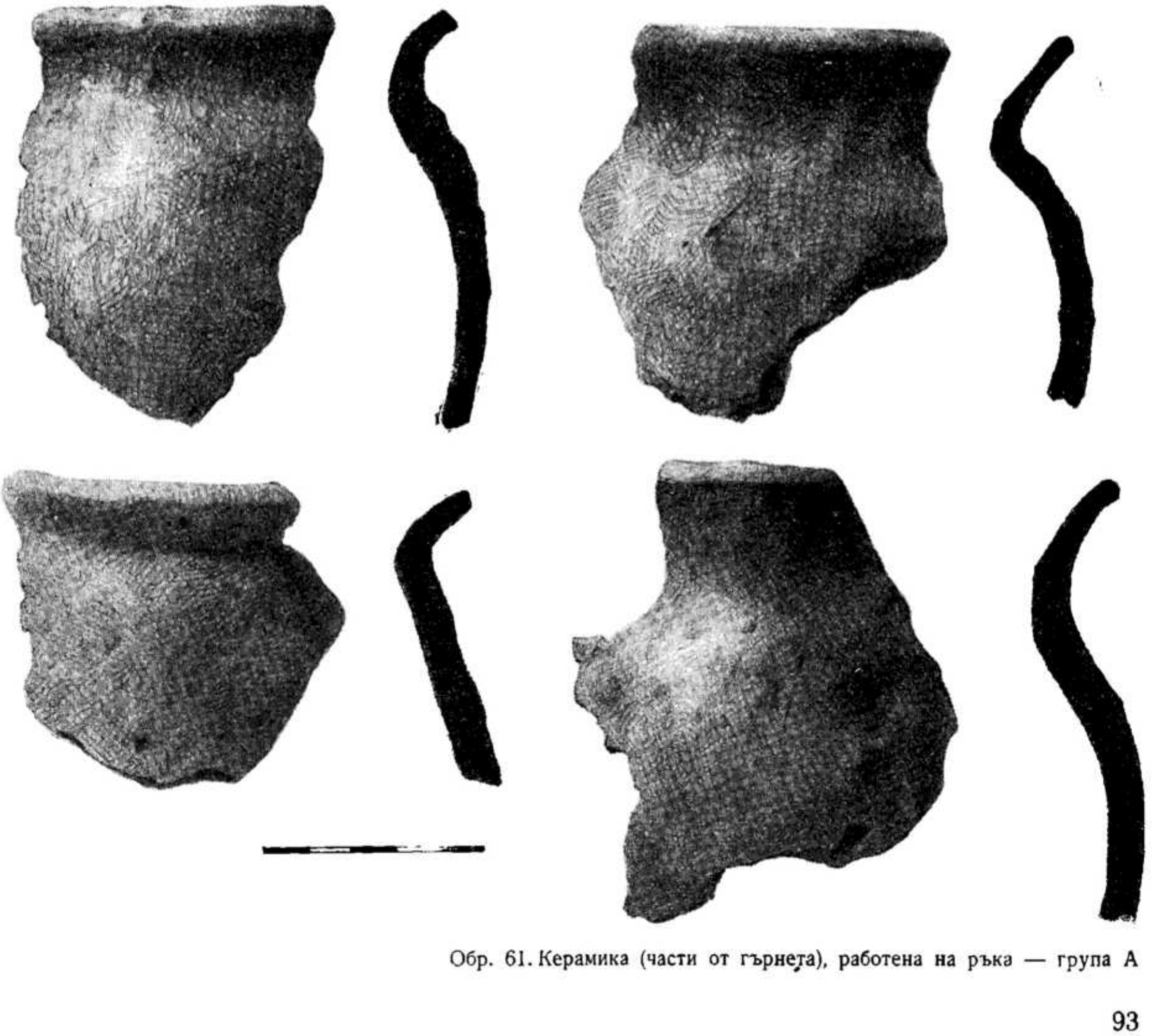

Обр. 61. Керамика (части от гърнета), работена на ръка — група А

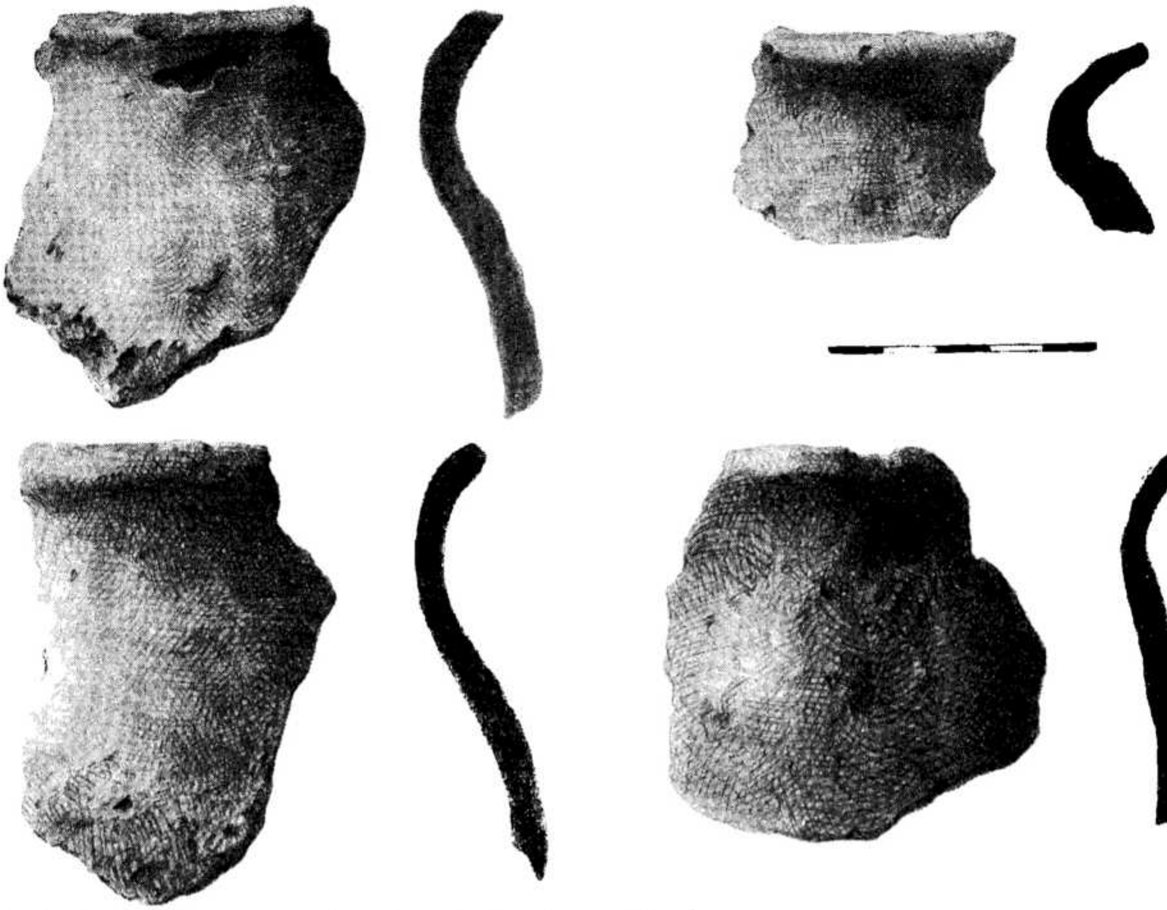

Op. 62. Керамика (части от гърнета), работена на ръка — група А

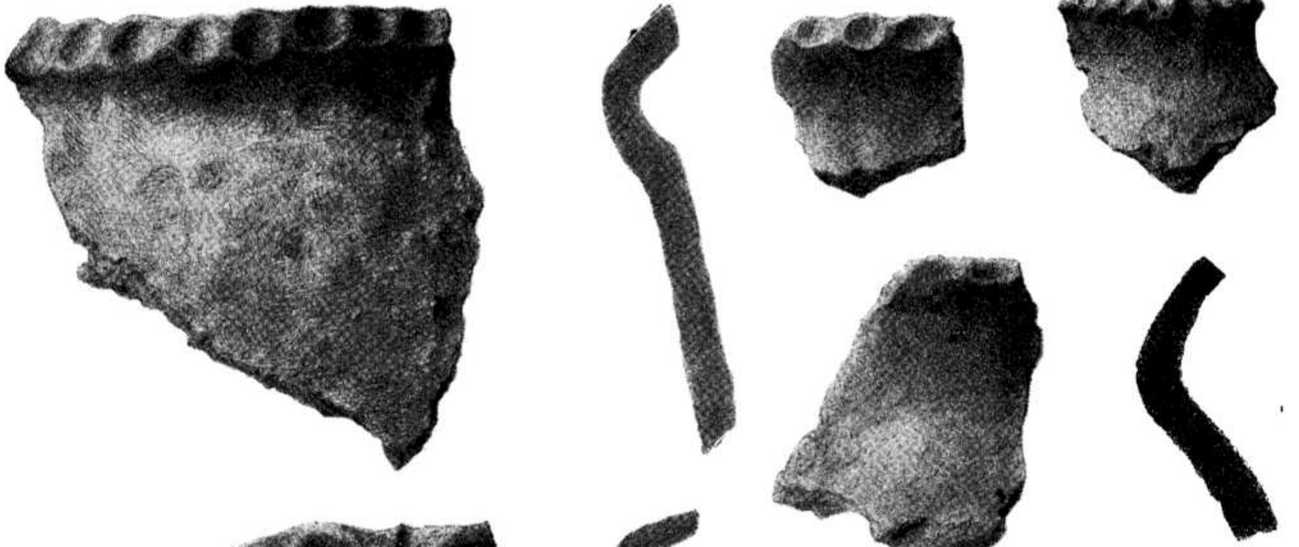

Обр. 63. Керамика (части от гърнета) с ноктовидни притисквания на венчето, работена на ръка — група А

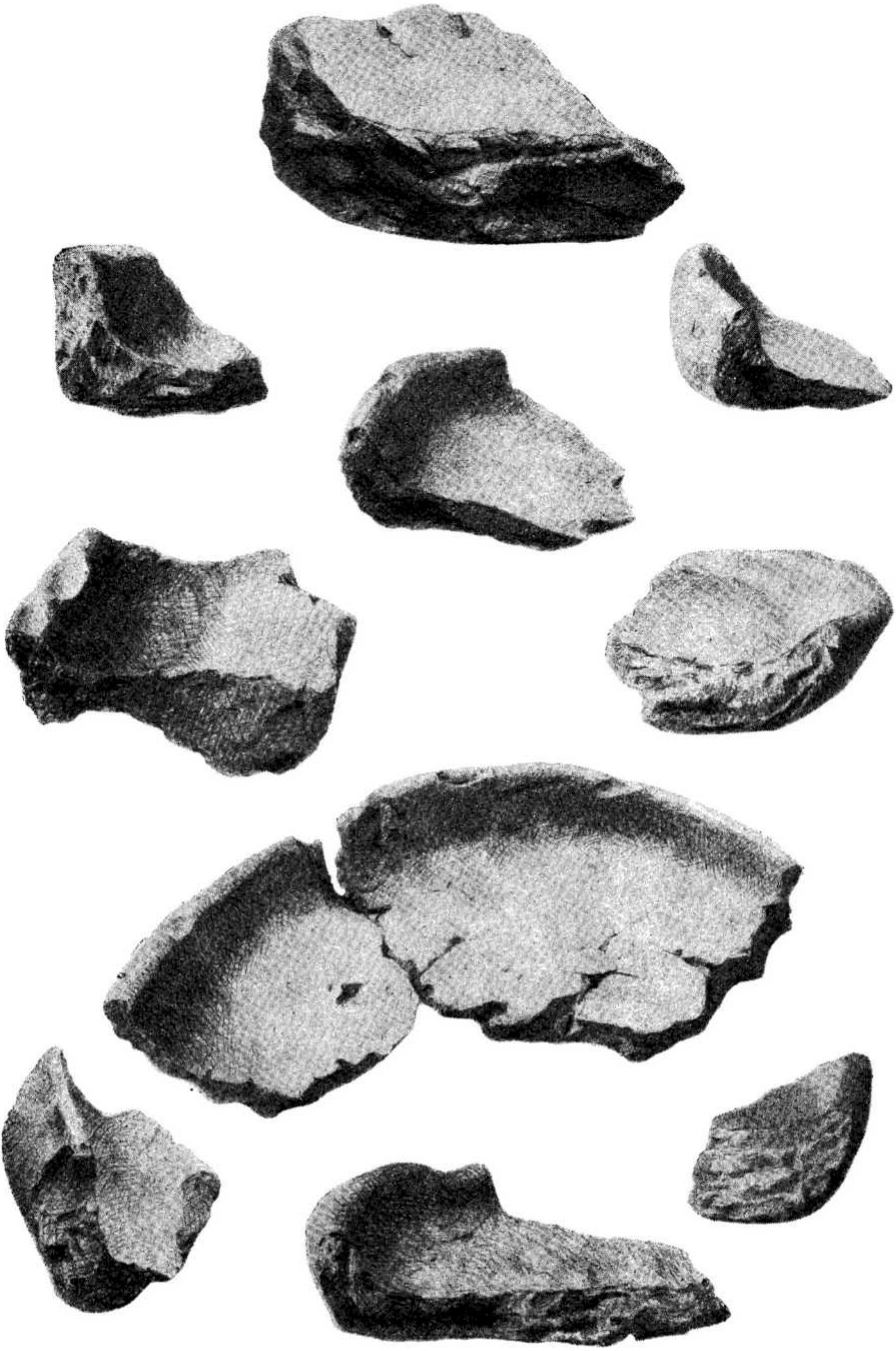

Обр. 64. Керамика (части от тавички), работена на ръка — група А

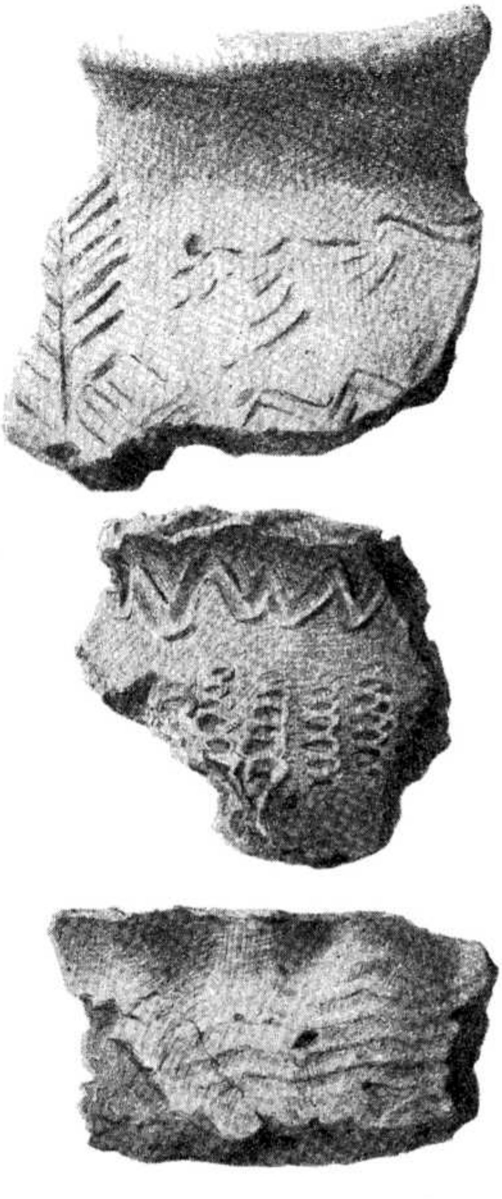

Обр. 65. Керамика (части от гърнета), работена на дървена подставка (дъсчица) — група А

гърнета с леко профилирано гърло и леко надебелен венец. Към третия тип се отнасят гърнетата с изправено гърло. За повечето от гърнетата от група А е характерно, че стените им под шийката са леко издути и към дъното постепенно се стесняват, като диаметърът на устието им е от 12 до 28 см, а на дъното — от 8 до 14 см. В тази група има и гърнета с цилиндрична и сферична форма, при които диаметрите на устието и на дъното са почти равни.

Тавичките (обр. 64) по форма приличат на съвременните тави. Техният диаметър е от 8 до 25 см. Най-малката тавичка има диаметър 8 см. Вероятно тя е служила за детска играчка. Ръбовете на тавичките са вертикални, с малък наклон навън, високи от 0,1 до 1,5 см и дебели от 0,8 до 1 см; обикновено са гладки, но има и такива, по които са нанесени полегати насечки или ноктовидни притисквания (обр. 63).

Към група А отнасяме и частите от дълбока паница (чаша), намерена в жилище № 19. Тя има диаметър на устието около 16 см и дебелина на стените 2,6 см. Към тази група могат да се отнесат донякъде и подниците за хляб и похлупаците. Подниците са с правоъгълна или кръгла форма със страни или диаметър към 60 см, височина 10 и дебелина на дъното 10 см. Ръбовете им са вертикални, с дебелина от 2 до 2,5 см. От похлупаците бяха намерени само късове (в жилище № 1). Те са с кръгла форма и с дебелина от 0,5 до 2 см.

В селището бе открита керамика, която ние означаваме с A_1 (обр. 65). Тя е правена на дъсчица. Представена е само от гърнета, в повечето случаи с асиметрична форма. Върху стените, а на някои гърнета и по вътрешния ръб на венеца е нанесен орнамент. Те са правени от същата глина като гърнетата от група А, с примес от едри кремъчни зрънца. Цветът им е тъмносив, понякога червеникавокафяв. Както и при първата група, гърнетата са намерени повече натрошени. Те са малко на брой и винаги са откривани в жилища. При някои фрагменти от тази група по ръба на венеца има нанесени гъсти вертикални насечки. Намерени бяха и части от гърнета, върху стените на които освен група от вълни е нанесен орнамент, изобразяващ клонче (обр. 65), а също и част от гърне, по стените на което се вижда така нареченият въжен орнамент.

ГРУПА Б

Керамиката от тази група (обр 66) е правена от примитивно, леко, ръчно грънчарско колело. В глината й също има примес от варовикови частици, но е сравнително добре обработена. Цветът на съдовете е керемиденочервен. Опичането е равномерно, което показва, че са печени в грънчарска пещ. Основната форма в тази група е гърнето. Понякога то е асиметрично. Ръбът на венеца му е срязан. Гърнетата от група Б се отличават от гърнетата от група А по това, че са правени, както казахме, от колело. Подобно на гърнетата от група A_1 те винаги имат орнамент. Той е нанесен не само върху стените на съда, но при някои от тях и по широкия ръб на венеца му. От тази група са откритите цели запазени съдове в жилище № 2 и до грънчарската пещ в кв. A_2^1. Тези гърнета са високи 15, 18, 19, 20 см, с диаметър на гърлото 12, 16, 18,

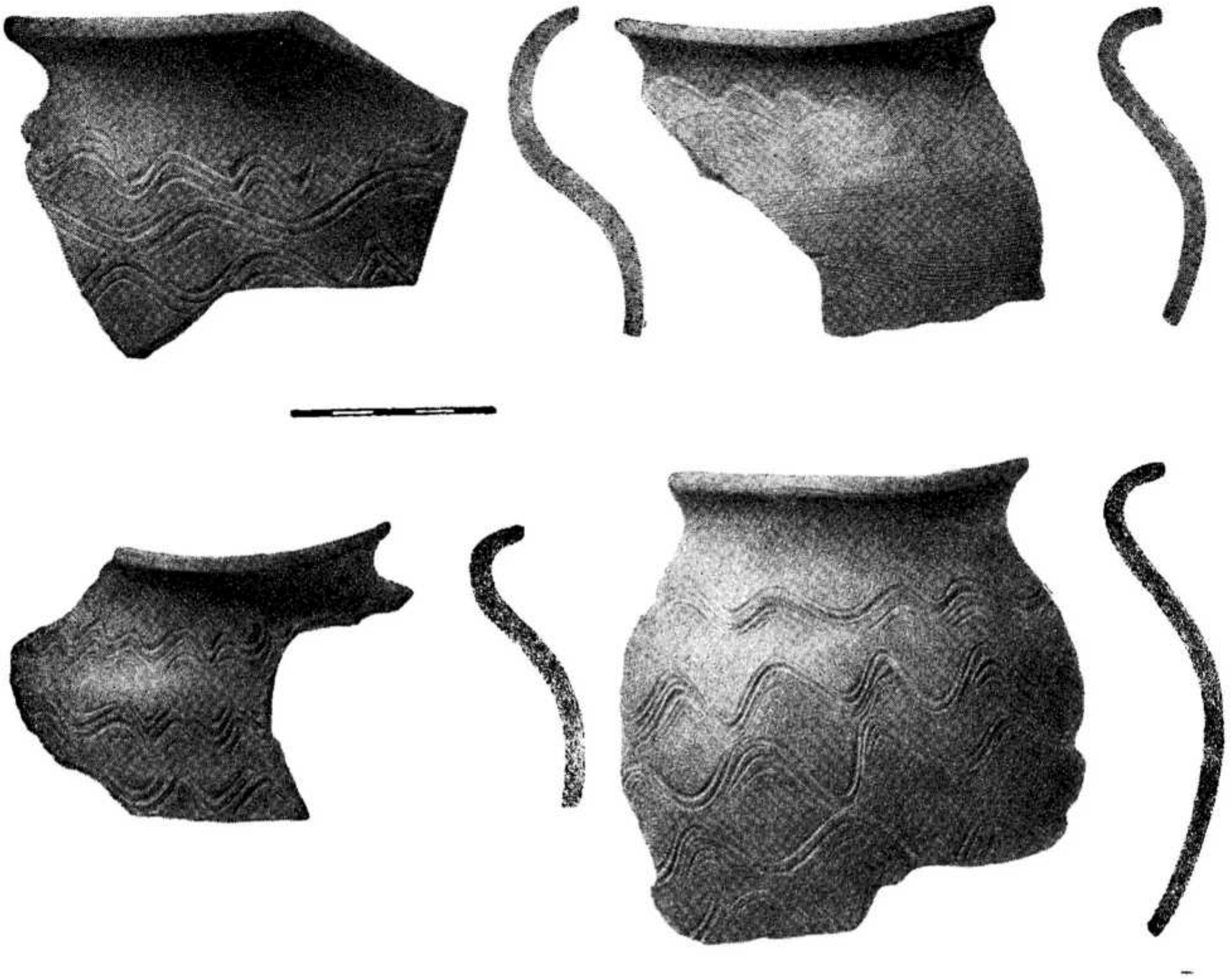

Обр. 66. Керамика (части от гърнета), работена на леко грънчарско колело — група Б

20 см, диаметър на дъното 6, 10, 11, 16, 20 см и дебелина на стените 0,7 см. Те имат керемиденочервен цвят и сравнително гладка повърхност. Върху дъната на гърнетата от тази група няма знаци.

Като се изхожда от профила на гърлото, и в група Б могат да се набележат 4 типа гърнета (обр. 67 и обр. 68). Към първия тип спадат гърнета с леко профилирано гърло и със срязан венец. Към втория тип са гърнета със силно извито навън гърло, с широк венец и полегат срез. Към третия тип спадат гърнета с право, непрофилирано или леко профилирано гърло. Към четвъртия, последен тип се отнасят гърнета с гърло, извито навън под прав, остър или тъп ъгъл. При някои гърнета от гърловата извивка стените са добре очертани — тялото на съда е заоблено. В други гърнета тази извивка отсъствува и тялото получава сферична форма. Има малък брой гърнета, при които след гърловата извивка стените са полегати и диаметърът в средата на тялото се разширява така, че образува ръб, а към дъното тялото отново се стеснява и се образува конус. Има и гърнета с форма, близка до цилиндър. При тази група керамика украсата е доста разнообразна и най-често покрива гърнето изцяло. Тя се състои от прави и вълнисти линии, единични или на групи, често съчетани. Широко е разпространен орнаментът от групи прави линии, а между тях вмъкнати вълнисти или начупени линии така, че да образуват ромбове, арки и други фигури. При някои съдове група прави хоризонтални линии се редуват с вълнисти. Понякога вълните биват едри или дребни на групи, най-често нанесени на гъсто и дълбоко; по-рядко се срещат единични, остри или заоблени. Орнаментът е нанесен с помощта на пръчица или на гребен с редки или гъсти зъбци. При някои гърнета освен по стените орнамент има и върху вътрешната стена на широкия ръб на венеца.

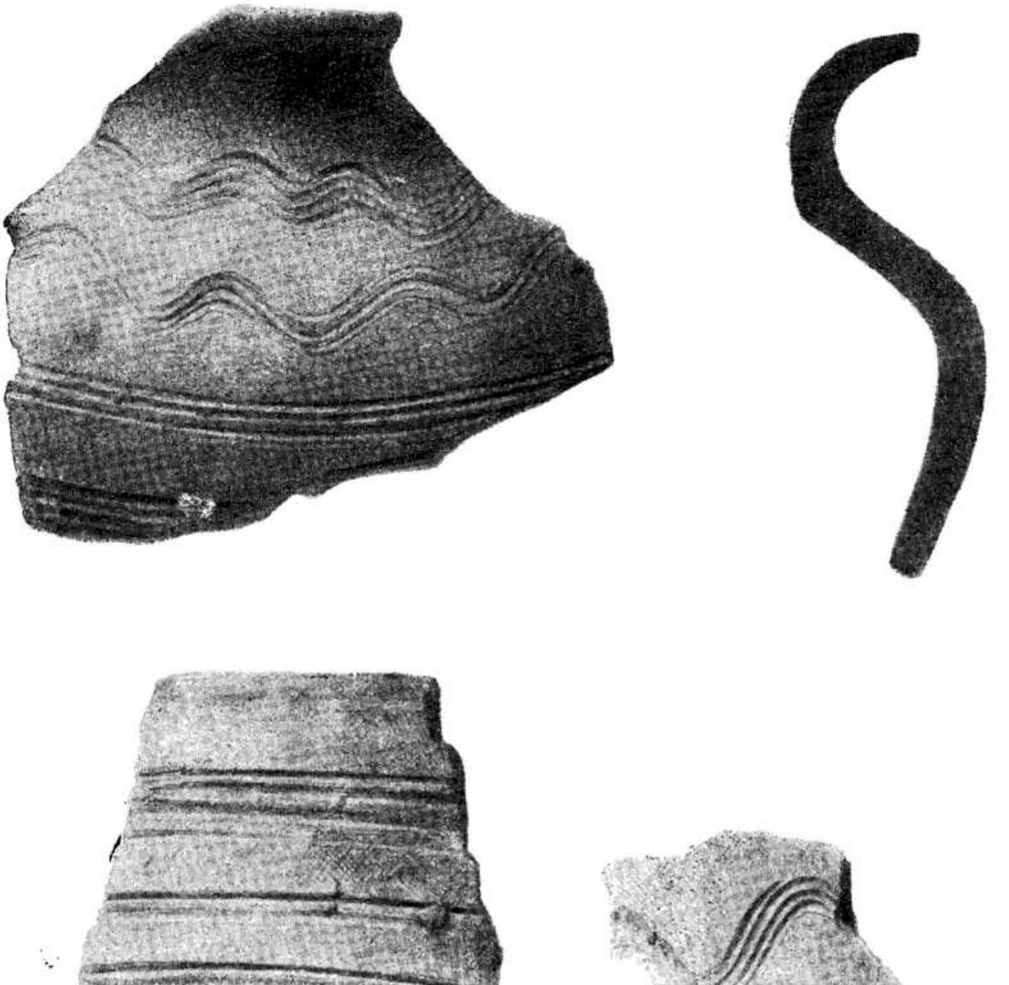

Обр. 67. Керамика (части от гърнета, стени и дъна), работена на леко грънчарско колело — група Б

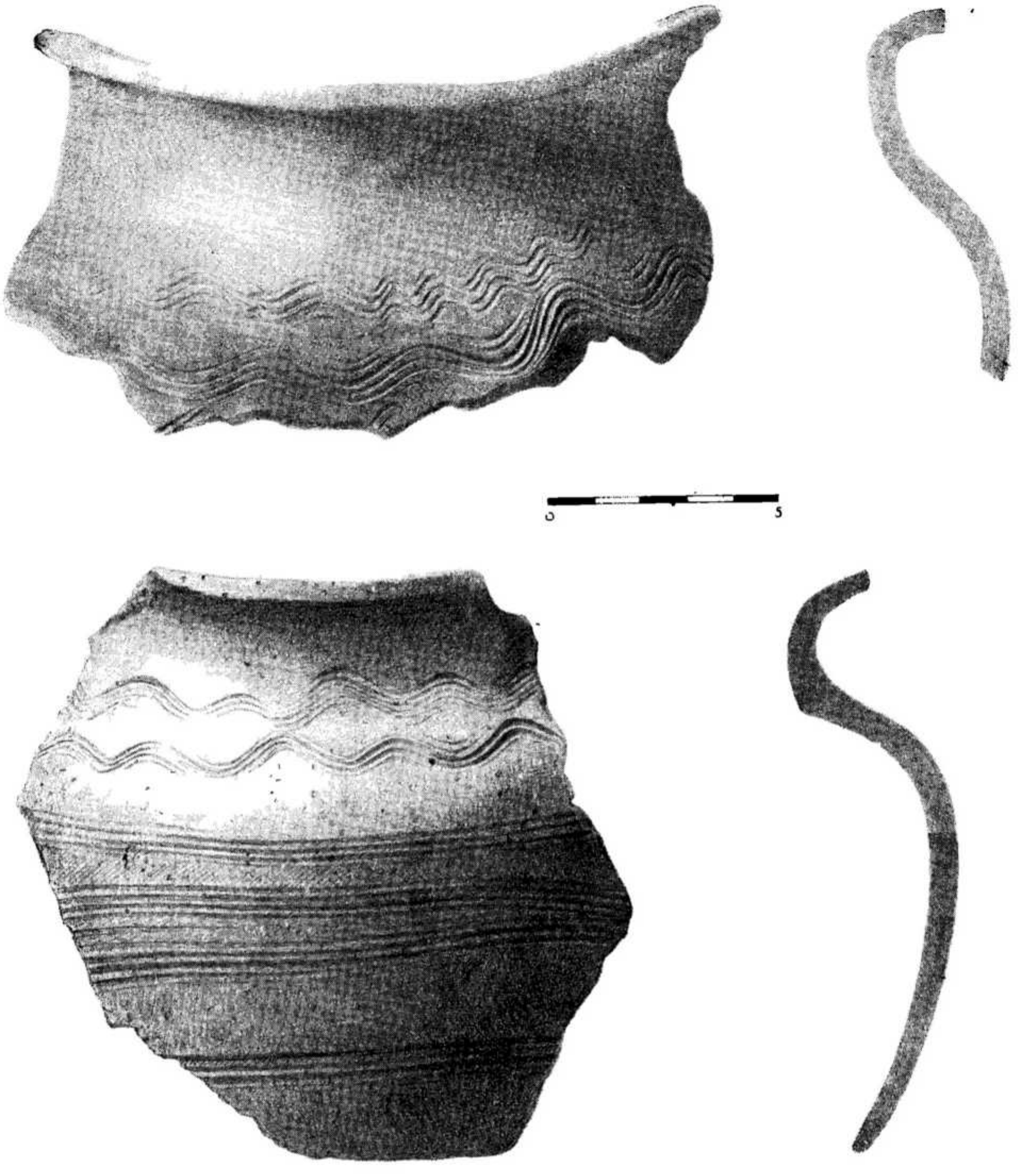

Обр. 68. Керамика (части от гърнета), работена на леко грънчарско колело — група Б

ГРУПА В

Керамиката от тази група е работена на усъвършенствувано грънчарско колело и е представена от два типа съдове. Към първия тип се отнасят гърнета с форма на строен, обърнат надолу конус (обр. 69 и обр. 70). Глината съдържа слаб примес от пречистен пясък и затова съдовете имат равна повърхност. Цветът им е ярко червен, тъмносив и много рядко бял. Оцветяването е равно, което показва, че са опечени добре. За това свидетелствува и звънкостта, която се получава при удар. Стените са украсени с врязани линии — прави и вълнообразни, —

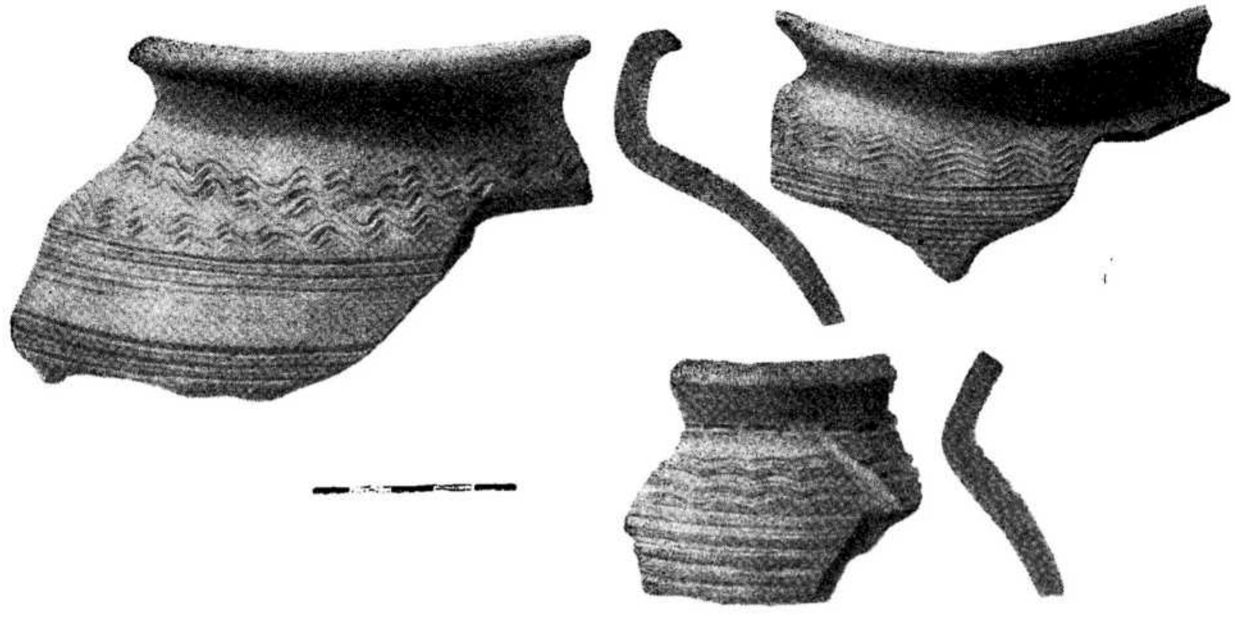

Обр. 69. Керамика (части от гърнета), работена на усъвършенствувано грънчарско колело — група В—I тип

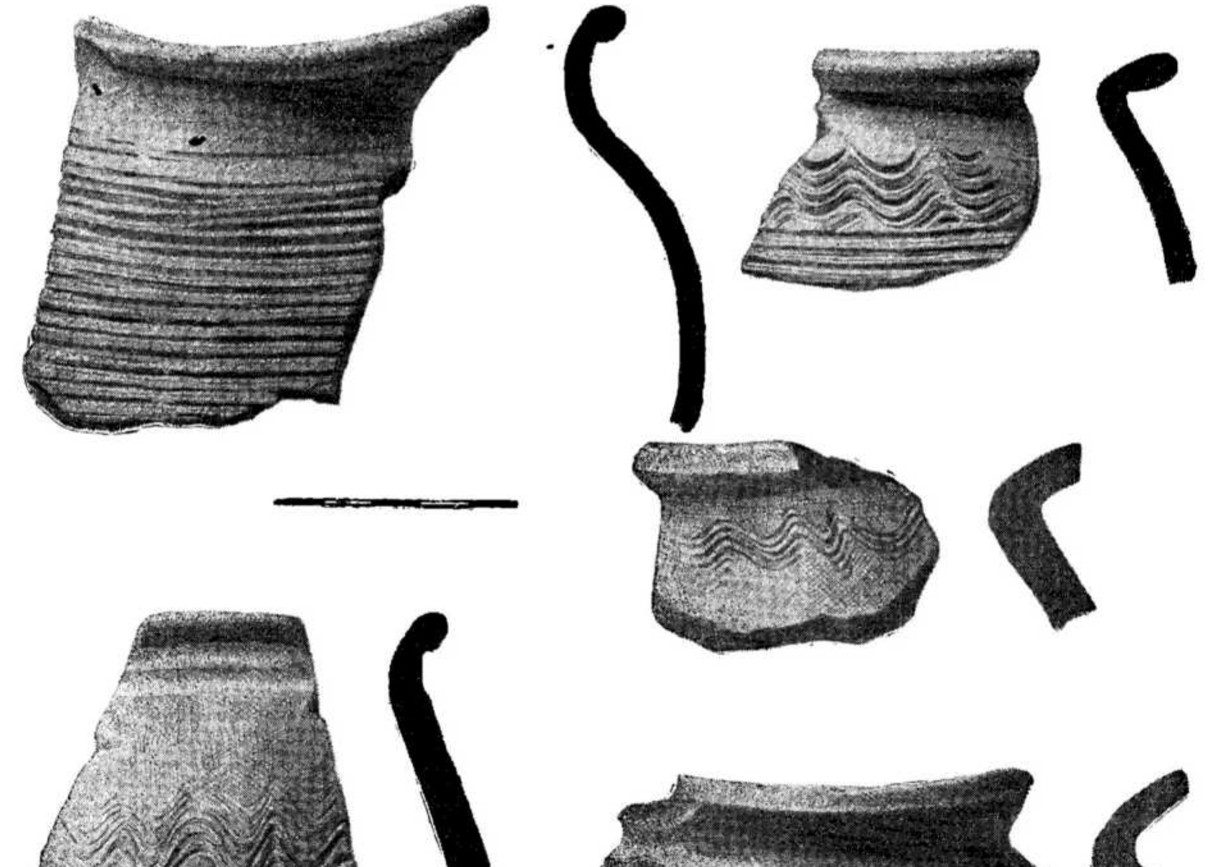

Обр. 70. Керамика (части от гърнета) — група В—I тип

Обр. 71. Гърне — група В—II тип

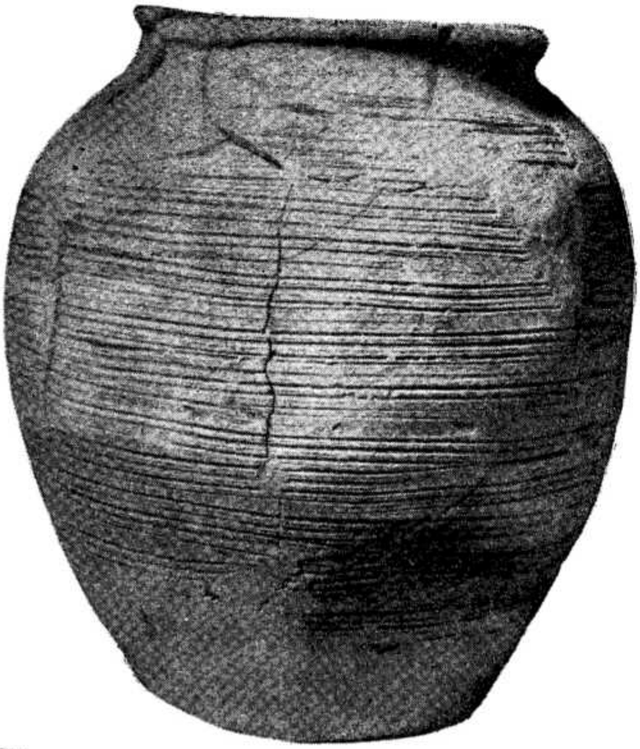

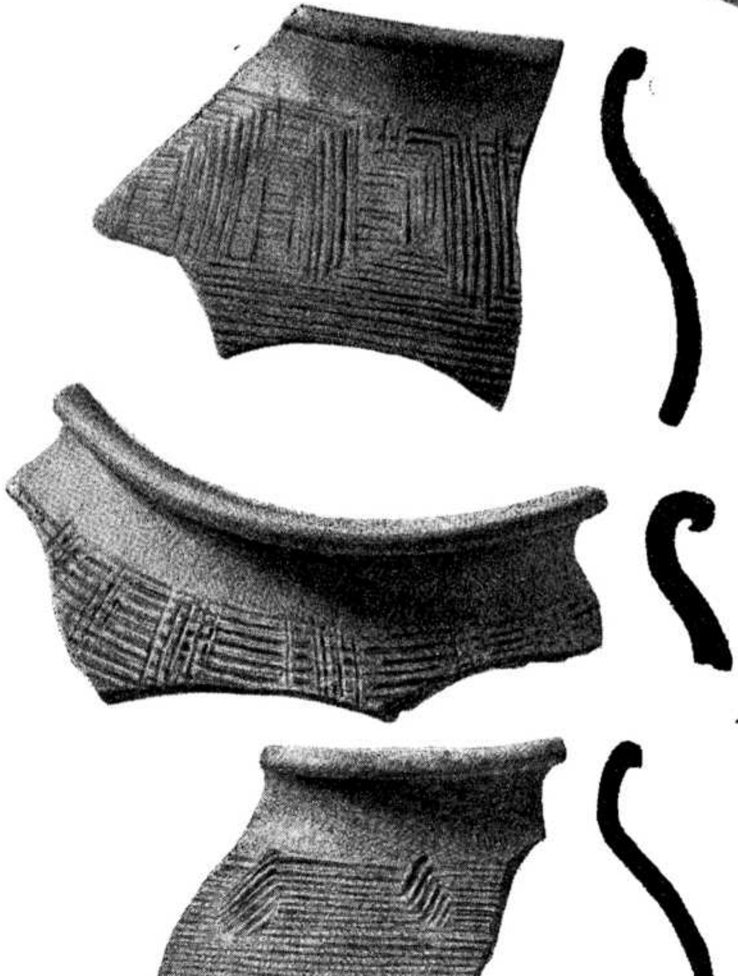

Обр. 72. Керамика (части от гърнета), работена на усъвършенствувано грънчарско колело — група В—II тип

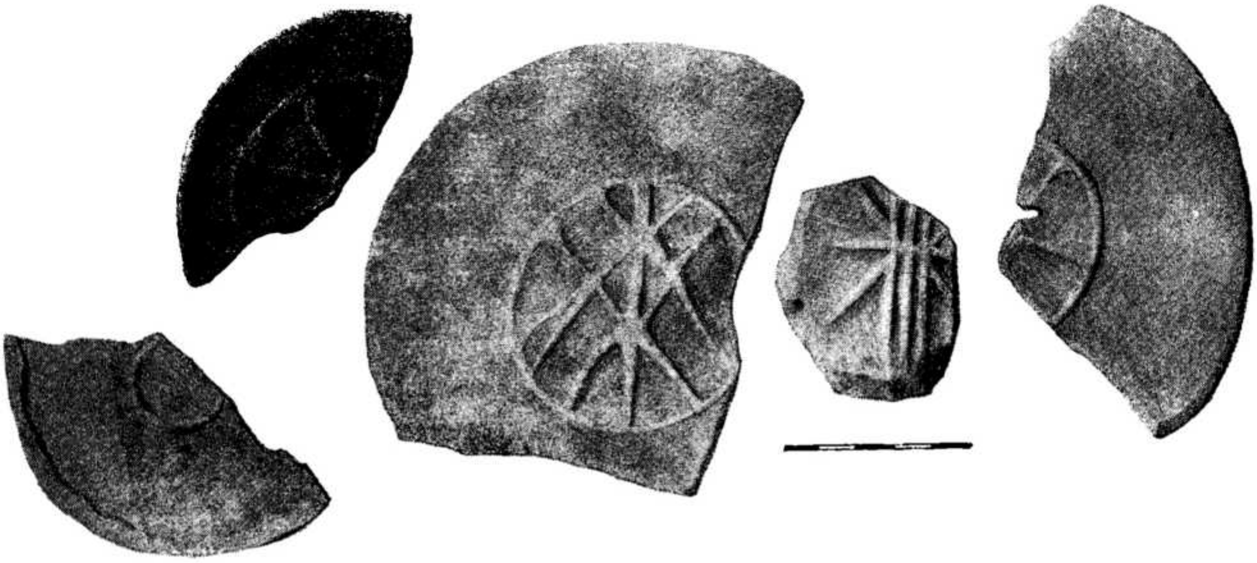

Обр. 73. Дъна от гърнета от група В с релефни знаци

със семковидни или кръгли ямички и пр. Венецът на съда е със заоблен, запетаеобразен или надебелен ръб.

Към втория тип се отнасят гърнетата с яйцевидна форма (обр. 71). По състав на глината и по цвят те не се отличават от първия тип гърнета на тази група. Орнаментът е нанесен по тялото на гърнето, но понякога е украсен и широкият ръб на венеца. Украсата се състои от врязани прави или вълнообразни линии, които понякога започват от шийката на гърлото и достигат до дъното. Врязаните прави линии са прокарани нагъсто по тялото на съда; често върху тях са нанесени групи от вълнообразни линии или групи от полегати врязани линии (обр. 72). Има само един фрагмент от съд, чиято украса се състои от прави линии, а върху тях прокарани начупени, които образуват меандър. Друг фрагмент има около шийката орнамент, който наподобява рибена кост. Често се среща украса от малки или големи вълнообразни линии на писма, а върху тях са нанесени хоризонтални линии. Понякога вълнообразните линии са единични, но в повечето случаи са на групи. Те могат да бъдат правилно или неправилно очертани.

Обр. 74. Гърне с релефен знак на дъното

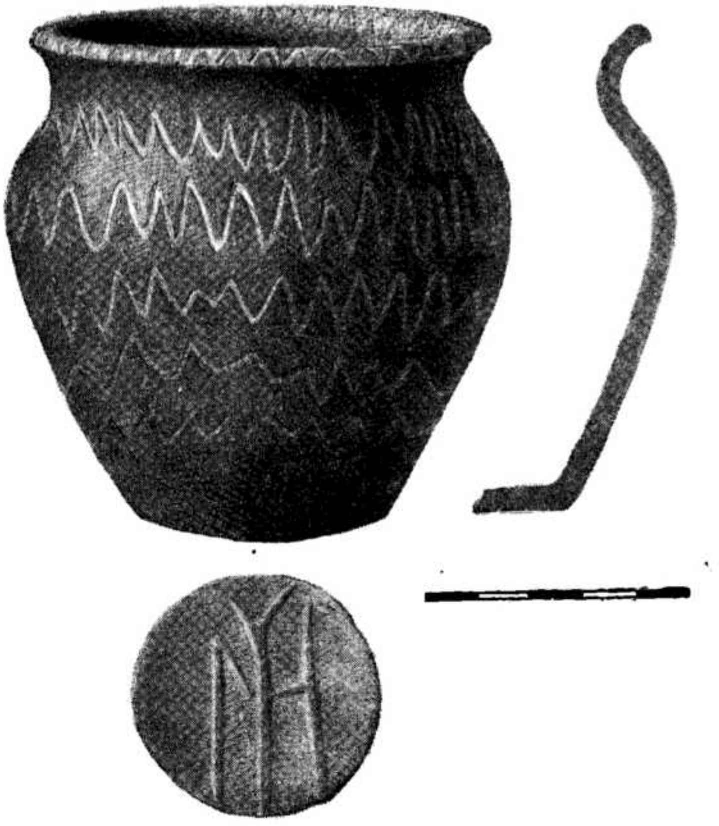

Към група В се отнасят и намерените части от цилиндричен съд. Неговият венец е запетаеобразен, гърлото му не е профилирано. Върху тялото му има орнамент от група врязани вълнообразни линии; а в горната част на съда са нанесени три кръгчета, разположени на разстояния. Върху дъната на малко на брой гърнета от група В се срещат изпъкнали знаци (обр. 73 и 74).

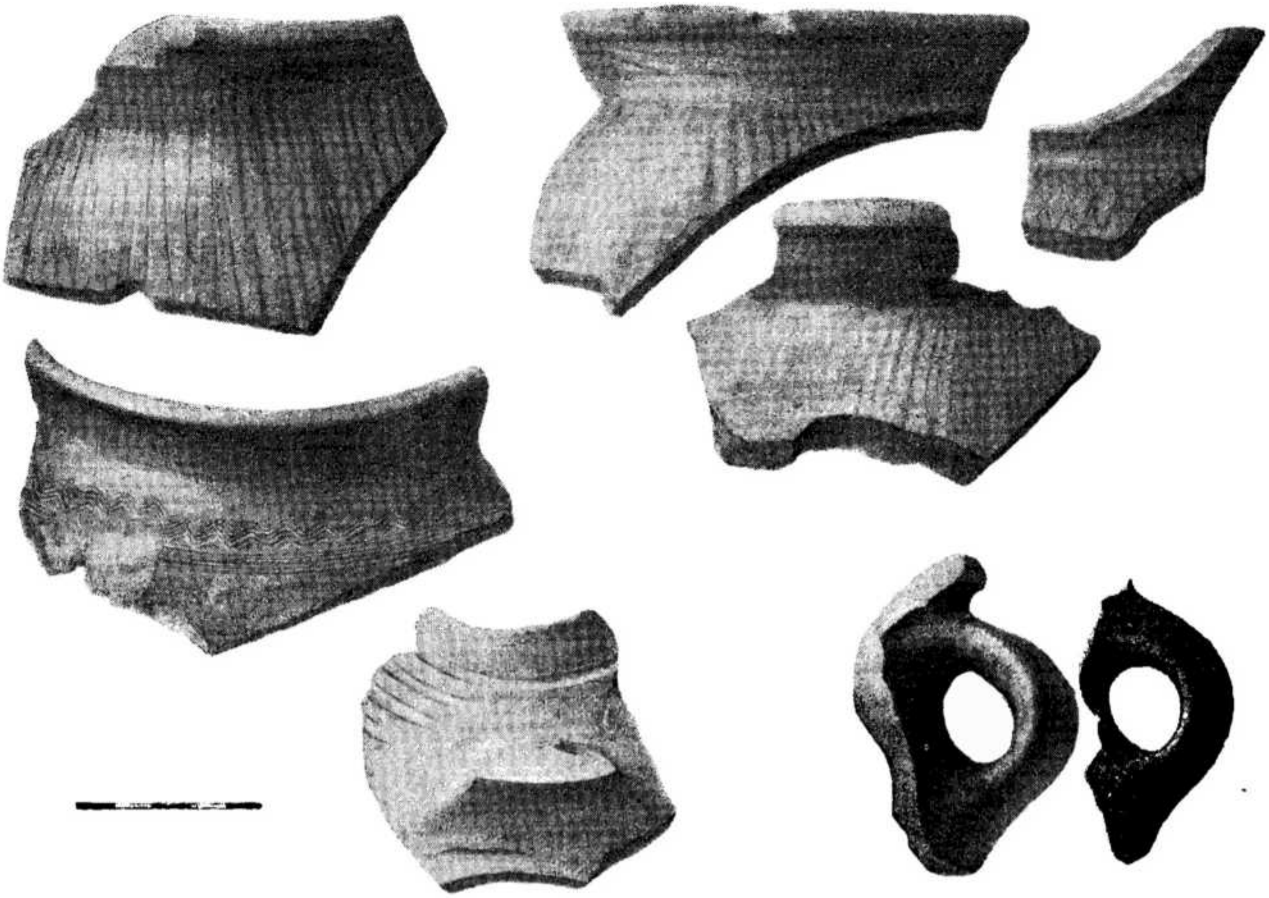

Обр. 75. Керамика (части от гърнета и кани), работена на усъвършенствувано грънчарско колело — група Г

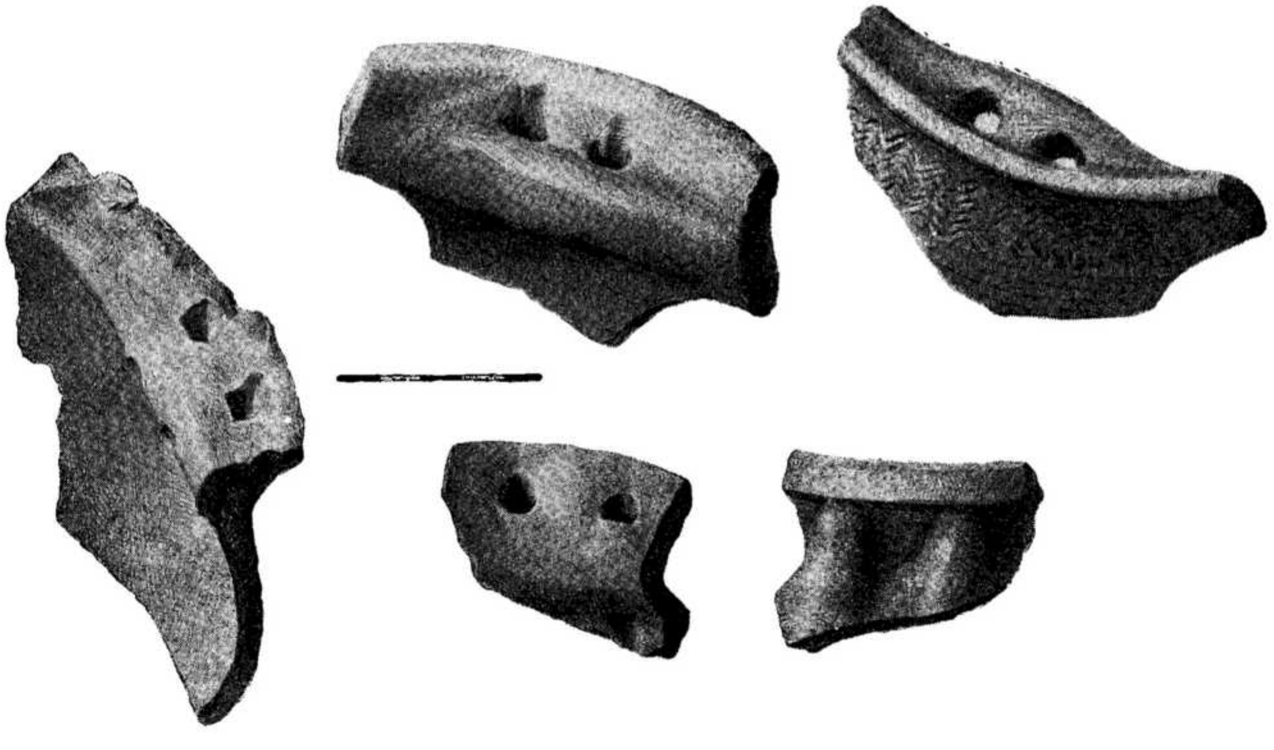

Обр. 76. Котли с вътрешни дръжки — група Д

ГРУПА Г

С група В в едни и същи жилища винаги се намираше и керамика, която означаваме като група Г (обр. 75). Към нея принадлежат гърнета и кани (стомни). Гърнетата според гърловата си извивка са: а) с леко извито навън гърло и надебелен ръб; б) с високо гърло и запетаеобразен ръб; в) с високо изправено гърло. Съдовете от група Г се отличават с матова повърхност и върху нея нанесена украса от лъскави хоризонтални или вълнообразни ивици или мрежа във вид на ромбчета. При някои съдове лъскавите ивици са вертикални. В едни те започват от гърловата извивка, а в други — от венеца на гърлото. От извивката започва и мрежестият орнамент. В някои гърнета се среща съчетание от дълбоки хоризонтални линии и под тях ромбовидна мрежа. В други гърнета под гърлото е нанесена група от вълни, а под тях—хоризонтални лъскави ивици. Само в един случай от тази група над мрежестия орнамент между шийката и тялото, около гърлото на гърнето, са нанесени семковидни ямички.

ГРУПА Д

Заедно с керамичния материал от групите В и Г в селището в Джеджови лозя бяха намерени няколко фрагмента от котли (обр. 76). Те са правени на грънчарско колело и от същата глина, от която са и съдовете от група В. По тялото на някои от тях е нанесен орнамент — група от прави и вълнообразни линии. От вътрешната страна, под устието, имат дръжки, през които се е провирала връв при поставянето им на открит огън.

Броят на намерените фрагменти от амфори и от тънкостенни съдове с червен цвят и срязани дъна е съвсем незначителен.

ПРЕШЛЕНИ ЗА ВРЕТЕНО И ТЕЖЕСТИ

Сред керамичните изделия голямо място заемат прешлените за вретено. Техният брой достига до 58. От тях 35 са цели, а останалите са половинки и части. Те се намираха по един, два, три и повече в отделни жилища. Най-често се откриваха между срутилите се камъни на печките и около тях. Повечето от прешлените за вретена са с двуконусна форма, с височина 1,2; 1,8; 2; 2,4; 2,6; 2,8; 3,3 см, ширина 2,2; 2,5; 2,8; 3; 3,2; 3,4; 3,5 см и диаметър на отвора 0,5; 0,6; 0,8; 1; 1,1 см. Повърхността им е излъскана и равна. Приготвени са от добре обработена глина, а в някои случаи и от керамични фрагменти. На някои от прешлените има бразди и стените им са обточени. Създава се впечатление, като че ли са правени на струг. На един от тях, изработен от глина, ясно се очертават бразди, получени при работа със струг. Други прешлени са правени обикновено от глина с много примес от варовити частици — същата глина, от която са изработени правените на ръка с примитивно грънчарско колело керамични съдове Повърхността им е неравна. Цветът им е червен и тъмносив. Те са много крехки. Явно е, че са работени по най-първобитен начин. Има и три прешлена за вретено във вид на два съединени в основата си пресечени конуса. Намерен е само един прешлен, приготвен от част на гърне. Той е плосък, има форма на кръг с кръгъл отвор. Към прешлените за вретено може да се отнесе и един глинен предмет, подобен на мънисто и правен на ръка. Той може да е служел и като тежест за рибарска мрежа. Сред прешлените за вретено се отделя един с плоска форма. При друг двуконусен прешлен около отвора му, върху излъсканата повърхност е врязан неправилен квадрат.

Обр. 77. Глинени питки

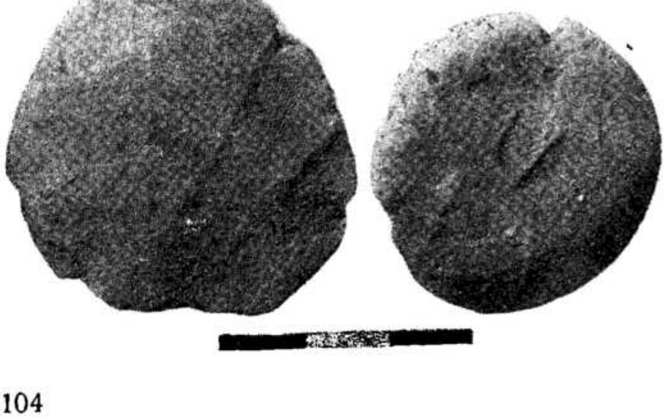

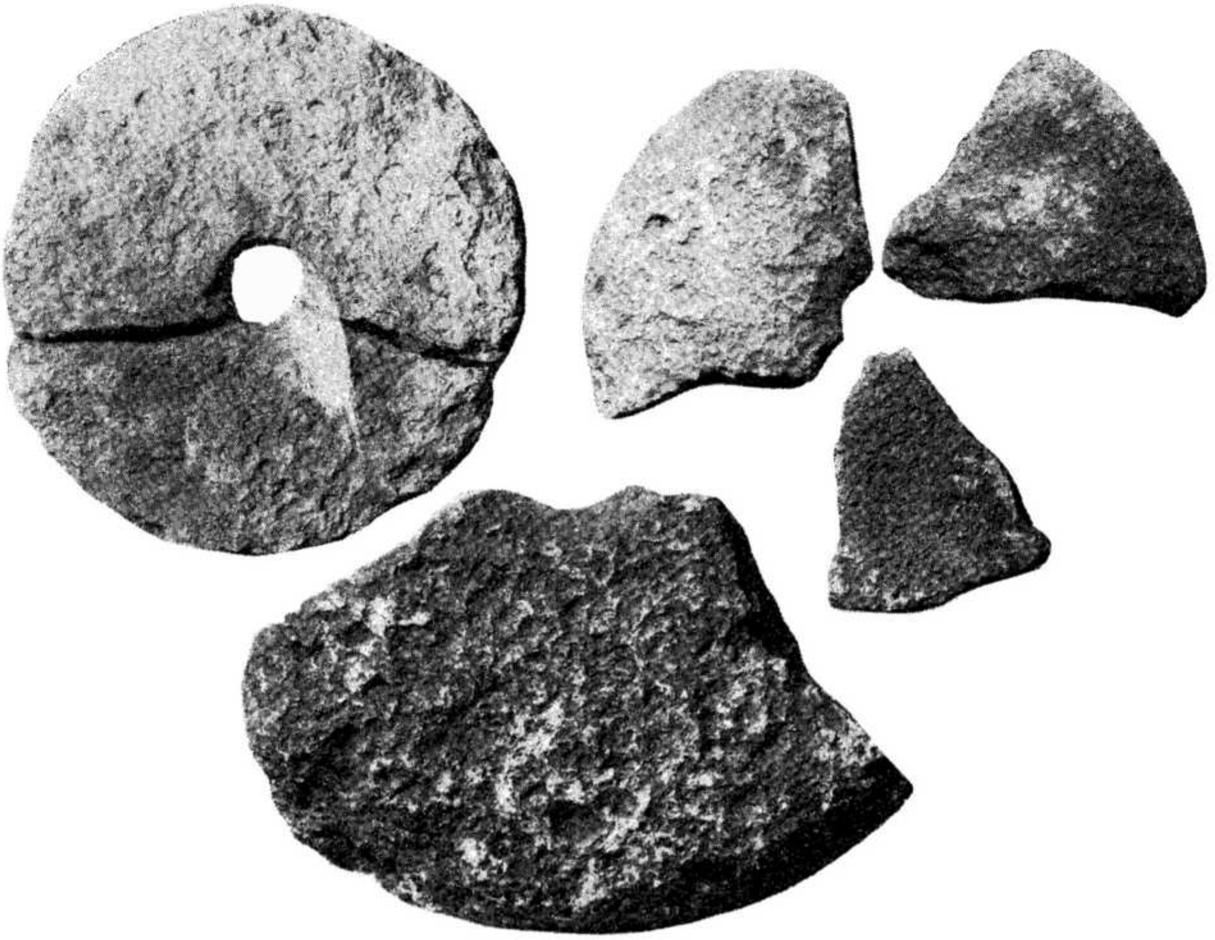

Обр. 78. Хромели

Не можем да не споменем и плочките-питки, направени от глина (обр. 77). Питки бяха открити в жилища № 20, 31 и 35 — всичко пет. Те имат почти кръгла форма със среден диаметър от 4,5 до 7 см. По ръба на една от тях е нанесен орнамент от полегати насечки, върху друга личат палците на майстора.

Към керамичните изделия ще отнесем и тежестите за рибарска мрежа и за стан. Те обикновено са изрязани от римски керемиди и тухли. Върху много от тях добре личат знаци на римски легиони. Тежестите за рибарска мрежа представляват сравнително добре изрязан кръг, с кръгло отверстие по средата или полукръг с малка кръгла дупчица. Има и с неправилна правоъгълна форма.

ПРЕДМЕТИ ОТ КАМЪК

От каменните изделия трябва да споменем хромелите (обр. 78), някои от които бяха цели, а повечето начупени. В жилища № 6, 48 и 55 и над трите пещи в изкоп XIII бяха намерени цели хромели. Хромелите се откриваха до отвора на печките. Те имат кръгла форма, със среден диаметър от 0,20 до 0,36 м и дебелина от 0,35 до 0,40 см, в средата имат дупка с диаметър 0,35 и 0,40 см. Направени са от пясъчник. Върху един от тях имаше полепени раковини.

От камък има и две форми с улей по средата. Те вероятно са служели при добиването на желязо. С още няколко сферични топки и с една каменна топка, сплесната от двете страни, списъкът на каменните изделия от това селище се изчерпва.

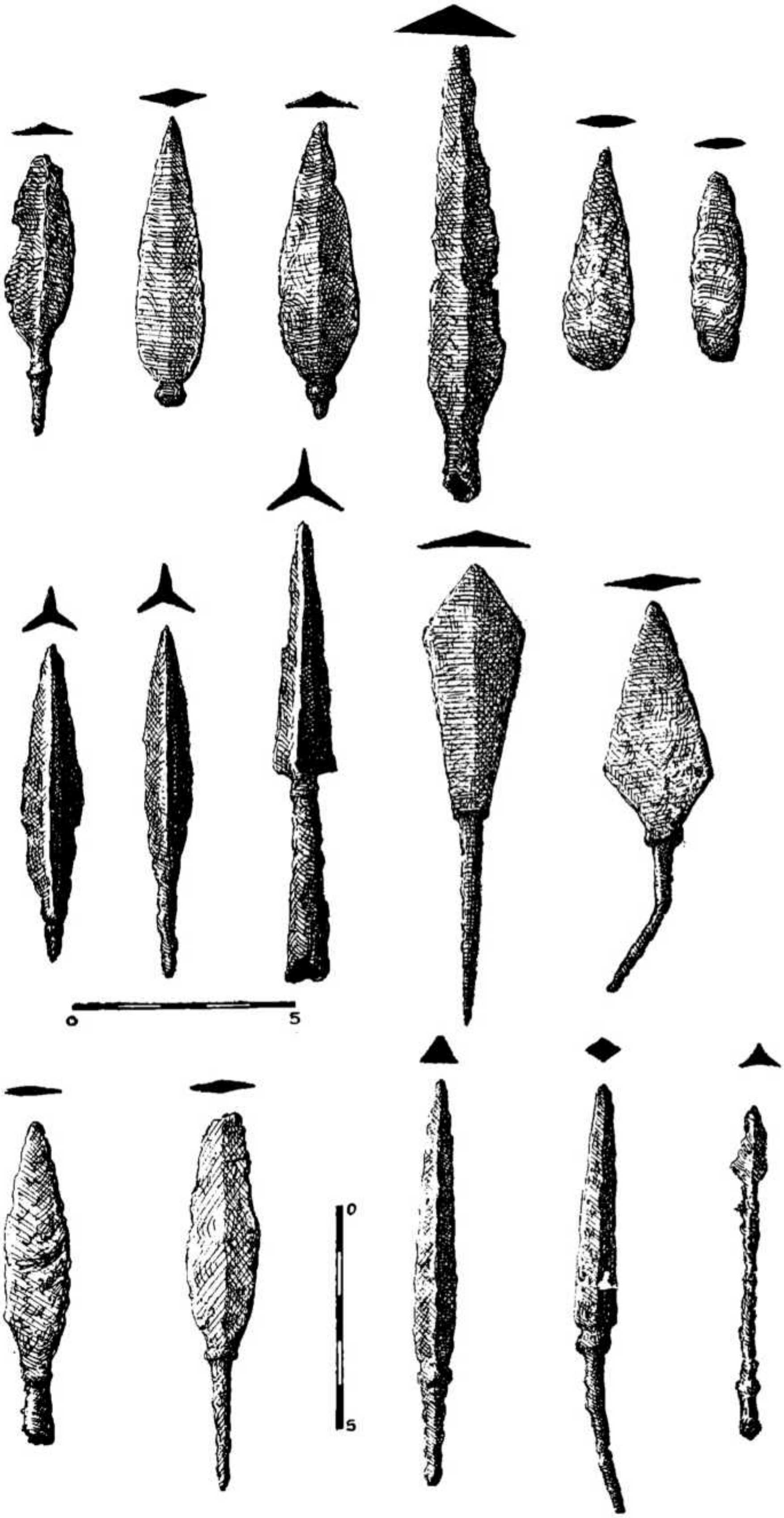

Обр. 79. Железни върхове на стрели

ПРЕДМЕТИ ОТ МЕТАЛ

Значително място сред находките, получени при разкопаването на селището в м. Джеджови лозя, заемат изделията от желязо. Най-много са ножовете — около 28. От тях 14 са цели, а останалите — части. Всичките ножове са с дръжки. При преминаването от режещата част към дръжката ножовете имат слаба извивка. Гърбът на режещата им част е прав. Общата дължина на ножовете е 7; 7,5; 8,5; 10; 11; 12; 13; 17 см, а дължината само на режещата част — 5; 5, 5; 8; 9; 10 см при ширина 1,2; 1,8; 2,3; 5 см и на дръжката 0,06—0,01 м. В сечение режещата част е клиновидна. Ножове бяха намерени почти във всички жилища, а някои и извън тях. Те са обикновено кухненски. Дръжките на някои ножове са били поставени в костени или дървени обвивки. Върху някои дръжки бяха намерени следи от дърво, по други имаше дупчици, през които се е заковавала обвивката.

Костени дръжки бяха намерени в жилище № 47. В разрез те са овални, с дължина 0,09 м и диаметър 0,02 м.

Голям е броят на върховете за стрели (обр. 79). Те са ковани и имат разнообразни форми. Има ромбовидни върхове за стрели. Техните шипове са шиловидни, с обло сечение. Други от стрелите имат листовидна форма, с шип също шиловиден и с кръгло сечение. Някои са с тръбеста втулка. Няколко от стрелите имат форма на триъгълна или четириъгълна пирамида и шиловиден шип. Между масивната конусовидна част на стрелите и шипа има надебеляване или пръстен за прикрепване на дърво. Само три от стрелите са с тръбичка за втулка. Тяхната форма е конусовидна, а в сечение триъгълна. Една от стрелите има копиевидна форма и шиловиден шип. Острието ѝ е с триъгълно сечение.

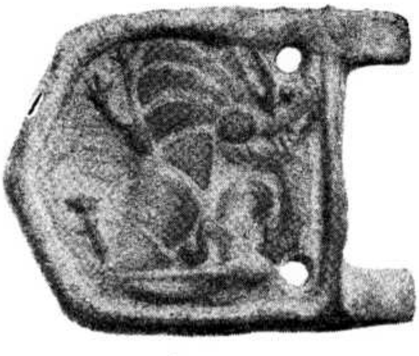

Обр. 80. Бронзова тока с изображение на животно (лъв или грифон)

Тук трябва да споменем и многобройните късове от желязна шлака, гвоздеите и другите железни предмети. Не можем да не отбележим големия брой от железни предмети в жилище № 34. В него се намериха 5 ножа, върхове от 5 стрели и около 20 железни предмета, на които формата не може да се определи.

Броят на бронзовите изделия е малък: две токи за колани и мъниста. Токата, намерена в кв. A_1, III изкоп, октомври 1960 г., има квадратна форма. Размери 0,025×0,025 м. Добре личат дупчиците, с които е била прикрепена върху колана. Украсата ѝ е много повредена. Втората тока има изображение на грифон (обр. 80). В жилище № 48 (обр. 66) е намерено много смачкано бронзово мънисто. Направено е от продълговата бронзова пластинка, съединена по дължината си. Мънистото е нагънато и образува няколко отделни дяла с ръбове. Размерите му са: дължина 2,5 см, ширина 1,2 см. От бронз е направена и една дръжка на кофа. Тя е сравнително добре запазена, отчупен е само единият завит край. Дължината ѝ е 20 см. Има кръгло сечение с диаметър 0,4—0,5 см. Намерени бяха също неправилно изрязана бронзова лента и бронзова пръчица.

ПРЕДМЕТИ ОТ КОСТ

Между находките от селището голямо място заемат и костените изделия. Най-голям е броят на костените шила — повече от 70, — намерени главно в жилищата, а някои и в ямите за смет. Шилата са работени от кости на елен или на други по-дребни преживни животни. Имат дължина 5, 7, 9, 10, 12 и 15 см. Някои от тях, с твърде заострен връх, са били използувани може би за плетене на рибарски мрежи и за нанасяне на орнаменти по грънчарските съдове. В горната част на няколко шила добре личат следи от пръсти.

Други изделия от кост са две костени апликации, намерени в жилище № 32. Те имат правоъгълна форма. Едната е цяла, а другата счупена. И двете са украсени с „птиче око“. Този орнамент се състои от по две концентрични кръгчета с отбелязан център. Кръгчетата са разположени на разстояние, в група по две или три. Върху изцяло запазената апликация добре личат и двете кръгли дупки, с които тя е била прикрепена към предмета. Нейните размери са: дължина 8,5 см, ширина в средата 1,4 см и в краищата 2 см. Не е напълно ясно предназначението на костените изделия, които приличат на шила, но са издълбани отвътре. На някои в горната част е направено пръстеновидно маншонче. Ако за по-малките може да се приеме, че са амулетчета, то за тези, които са по-големи, може да се предположи, че са служели за игленици.

В селището бяха намерени и ашици (астригали) с врязани по тях вертикални или хоризонтални линии. В жилище № 6 пред отвора на печката бяха открити пет големи ашика и два малки. В жилищата № 6 и 20 са намерени два ашика, които се отличават от другите: вдлъбнатата им част е запълнена с олово и изтрита на камък. Това са коняци.[1] Тези ашици са служели за игра.

Обработването на кост се вижда от намерената част от еленов рог, единият край на който е отрязан и добре полиран, а другият отчупен.

ПРЕДМЕТИ ОТ СТЪКЛО

Намерените изделия от стъкло са само няколко. Това са гривни и мъниста — цели или на парчета — и части от стъклени чашки със столчета. Гривните са със син цвят и с кръгло или триъгълно сечение. Намерена бе и част от гривна от бяло стъкло, в което прозира вита синя жилка (жилище № 28). Повечето от мънистата са силно деформирани. Цяло мънисто бе намерено в жилище № 55. То има сферична форма и е направено от тъмна непрозрачна стъклена маса. По повърхността му има нанесени преплетени жълти и червени ивици, между които е поставен орнамент „очи". Върху едното „око" има синя точка. Мънистото има диаметър 3 см, височина 2 см, диаметър на дупката 0,6 см. Цяло мънисто с ярко син цвят бе открито в жилище № 20.

От стъклените чашки са запазени главно столчетата. На една от тях се забелязват няколко букви. В жилище № 8 бе намерено част от устие на широка стъклена чаша с тъмнозелен цвят.

Много често в селищата бяха откривани безформени стъклени маси. Намерени бяха и няколко къса от плоско стъкло.

НЕКРОПОЛЪТ В МЕСТНОСТТА ДЖЕДЖОВИ ЛОЗЯ

В м. Джеджови лозя, на най-високата част на платото, на около 500 м южно от селището се е намирал некропол, в който урните са били заравяни на 0,20 до 0,40 м дълбочина. Голяма част от него е унищожена, когато мястото е било засадено с лози. Некрополът бе открит през 1961 г. От него бе разкопана площ около 350 кв. м. На дълбочина от 0,25 до 0,30 м от сегашната повърхност бе намерено почти цяло гърне № 1 с форма на пресечен конус, обърнат надолу, пълно с горели човешки кости. То бе работено на ръка от глина, в която имаше примес от кремъчета и чукана керамика. Венецът му бе леко профилиран. Имаше тъмносив цвят и грапава повърхност. На 5 м източно от гърне № 1 бяха открити две погребални урни № 2 и № 3, поставени една над друга. Правени са били на ръка, съвсем еднакви с гърне № 1. Гърне № 2 бе намерено на 0,30 м дълбочина от сегашната повърхност, а № 3 на 0,60 м под него. Гърне № 2 бе разчупено, а гърне № 3 напълно запазено. И двете бяха пълни с горели човешки кости, между които имаше цял череп. Долното гърне бе с леко профилирано устие и стройна форма. Имаше височина 0,21 м, диаметър на устието 0,15 м, а на дъното 6 см. Диаметърът в най-широката му част бе 0,22 м. Нямаше никаква украса (обр. 81). Между обгорелите човешки кости в гърнето се намери бронзово украшение, силно повредено, и бе трудно да се установи формата му. На 3 м южно от тези две гърнета и на 0,20 м дълбочина от сегашната повърхност се откри още едно гърне № 4, много разчупено. По вътрешните му стени бяха полепени горели човешки кости. По форма, по глина и изработка то е напълно подобно

---

[1] Коняк е ашик с олово, с който играчът играе и събаря другите ашици, наредени на земята в права линия.

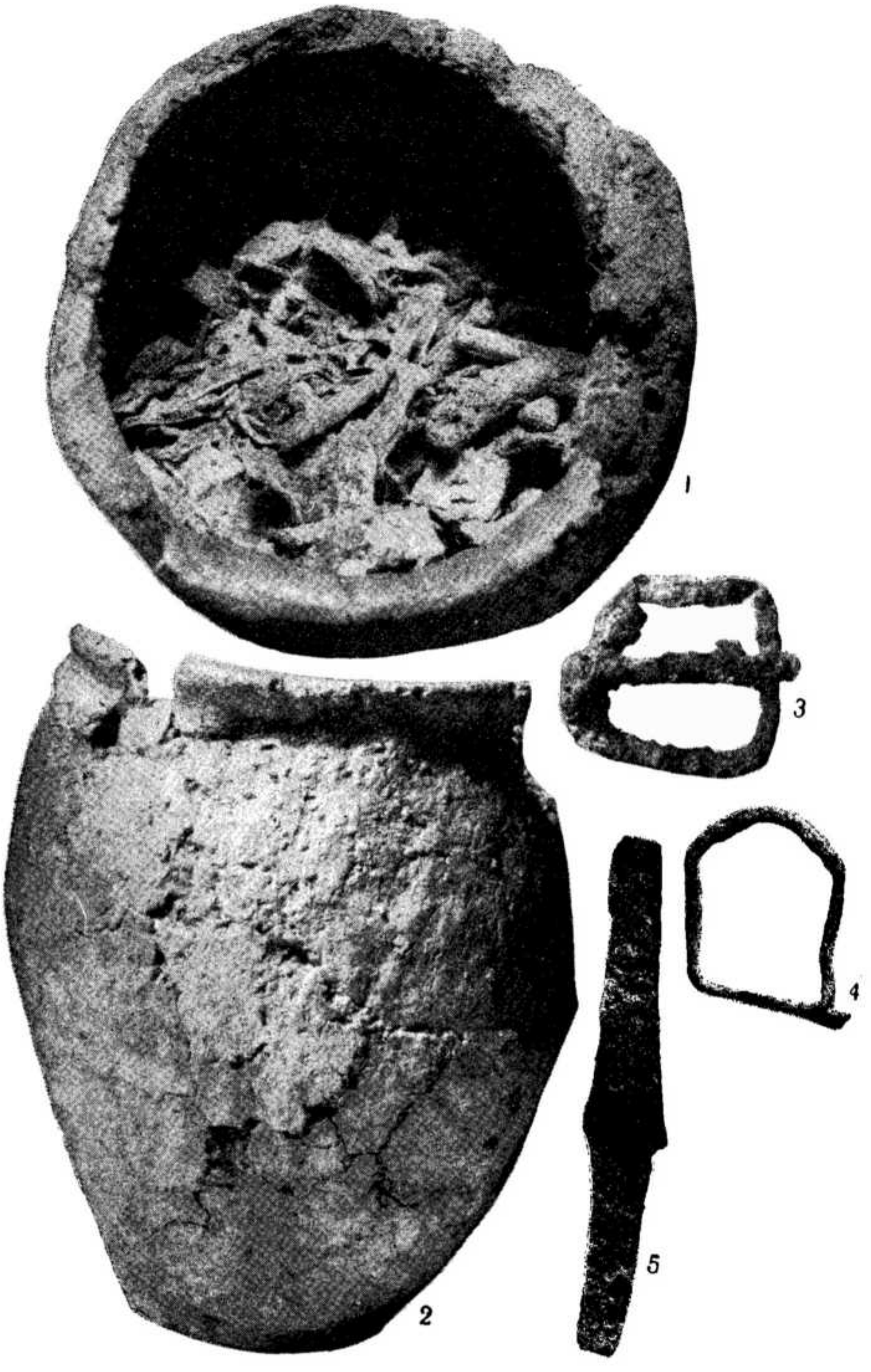

Обр. 81. Некропол в *м.* Джеджови лозя,
1 и *2* — погребална урна ; *3* и *4* — железни токи ; *5* — нож

на гърнета № 1, 2 и 3. На 4 метра североизточно от гърнета № 2 и 3 и на 0,25 м дълбочина от сегашната повърхност бе открита купчина от горели човешки кости, поставени в яма без погребална урна. Извън урната бе намерена и желязна тока с правоъгълна форма (обр. 81). На 23 м южно от гърне № 1, също само на 0,20 м дълбочина, се откри урна, много разчупена, пълна с обгорени човешки кости. Запазена височина на гърнето 0,11 м, с диаметър в най-широката му част 0,15 м. Върху горелите кости бе сложено желязно ножче с право гръбче (обр. 81). Западно от гърне № 1 на дълбочина 0,30 м от сегашната повърхност се откри още едно гърне, правено на ръка, разчупено в горната част, също пълно с обгорени човешки кости. Имаше запазена височина 0,17 м диаметър в най-широката му част 0,22 м и диаметър на дъното 6,5 см. Венецът му бе надебелен, а гърлото — леко профилирано. По форма, цвят и по състав на глината беше също като другите гърнета, намерени в този некропол.

Освен тези урни в разкопаната площ на некропола бяха намерени и фрагменти от стени и дъна от работени на грънчарско колело гърнета. По вътрешните им стени бяха полепени обгорени човешки кости. Бяха украсени с групи от хоризонтални и вълнообразни линии. Тези гърнета са подобни на гърнетата от група В.

На много места в този некропол се намираха малки купчини от горели дърва, но площадката, върху която са изгаряни труповете, изглежда, е била извън некропола. Тя не бе открита. Телата са били изгаряни на силен огън, затова костите са малко и са силно калцинирани. Прегорелите кости явно са били очиствани от въглените преди поставянето им в урната. Само в един случай в урната заедно с костите бяха намерени и няколко въгленчета.

В некропола бяха открити само 7 погребения, които отстояха по на 0,50—0,60 м едно от друго, но вероятно те са били много повече, защото по цялата разкопана площ имаше фрагменти от правени на ръка гърнета и от обгорени човешки кости.

* * *

Следователно откритите в некропола погребения са били извършвани чрез трупоизгаряне и поставяне на костите в урна или в яма. Погребалните урни бяха два вида. Първият вид са урни, правени на ръка. Те са без украса. В глината им има примеси от счукана керамика. Повърхността на стените им е грапава, със светлосиви и тъмносиви петна. Гърнетата са с леко профилирано гърло и строен силует. Изработените на ръка погребални урни от некропола са напълно подобни на тези, откривани в селището. Вторият вид са погребални урни-гърнета, правени на усъвършенствувано грънчарско колело (група В). Тяхната глина е добре пречистена и има слаб примес от пясък. По тялото им са нанесени вълнисти или хоризонтални линии. И тези урни са съвсем подобни на гърнетата, открити в горния културен пласт на селището. От голямата прилика на гърнетата от некропола с тези от селището става очевидно, че този некропол принадлежи на селището. Местността, в която бе открит, е била много пъти преоравана и прекопавана. Поради това не може да се установи дали работените на ръка гърнета са се намирали под гърнетата, източени на грънчарско колело, т. е. не може да се установи точната стратиграфия.

ХАРАКТЕРИСТИКА НА КУЛТУРНИТЕ ПЛАСТОВЕ И ПРЕДВАРИТЕЛНА ДАТА НА СЕЛИЩЕТО ДЖЕДЖОВИ ЛОЗЯ

Стратиграфското проучване на материалите от м. Джеджови лозя установява два отделни културни пласта в средновековното селище, което се е намирало на това място.

Ние установихме, че жилищата са били полуземлянки, от които са останали само долните им, вкопани в земята части. Обикновено тези жилища са били правени в здравата почва, но имаше и такива, построявани в културен пласт, които често са прерязвали други, стари жилища. Такива жилища са № 12, 23, 32 и други. За да покажем по-ясно стратиграфията на културните пластове в изследваното селище, ще се спрем още веднъж накратко върху тези жилища.

Жилище № 12. По-голямата част от жилищната яма е била в здравата почва, но северната ѝ част е пресичала южната стена на жилище № 11, т. е. изкопана е била в културен пласт (обр. 15 и обр. 16). В североизточния ъгъл на жилище № 12 се намираше печка, вкопана в насипа на жилище № 11. Под задната ѝ част или, по-точно казано, под подовата ѝ замазка се откриха камъни от полуразрушената печка на жилище № 11. Керамиката в жилище № 12 бе работена на усъвършенствувано грънчарско колело, а тази от жилище № 11 бе правена само на ръка и представена от две форми — гърнето и тавичката.

Жилище № 23. Неговата яма в по-голямата си част е била изкопана в здравата почва. Само в западната или, по-точно, в югозападната част тя е била в културен пласт (обр. 27), в който на дълбочина 1,20 м под подовата ѝ замазка се е показвала разрушената печка от жилище № 24. Чрез оставената от нас контролна стеничка в западната стена на жилище № 24 ни се удаде да проследим следното: до 1,50 м от сегашната повърхност почвата беше рохкава, аморфна, с примес от въглени, от късове опечена до червено глина, кости от животни, части от железни предмети и керамични фрагменти от съдове, работени на грънчарско колело. Под този първи пласт твърде ясно се проследи ивица трамбувана земя — подова замазка на жилище — с дебелина 4—8 см, а под нея малки, силно обгорени камъчета, пепел и керамични фрагменти от правени на ръка гърнета и тавички.

Жилище № 32. Жилищната му яма е пресичала отчасти друго жилище, което е било на дълбочина 0,60—0,80 м от сегашната повърхност. В югоизточния ъгъл на жилище № 32 под подовата замазка бе открита разрушена печка от друго жилище № 31, което се е намирало под първото. Върху пода на жилище № 31 се намериха части от гърнета и тавички, работени на ръка. Печката в жилище № 32 беше вкопана в здравата почва на южната му стена и подовата ѝ замазка беше 0,16 м по-високо от тази в жилище № 31. Керамиката в жилище № 32 бе работена на грънчарско колело — групи В и Г.

Над жилище № 1 също са били построени други жилища, от които бяха останали само две вкопани печки (план изкоп № 1). Върху подовите замазки на тези печки бе открита керамика от група В, а в жилище № 1 — от група А. В жилище № 3 се наблюдаваше следната картина: ямата му бе изкопана отчасти върху друго жилище, чиято вкопана печка открихме в западната му стена на около 2 м дълбочина от подовата замазка. Южната стена на жилище № 3 е била разрушена от ямата на друго жилище, построено по-късно. Като съдим по печката му, то се отнася към четвъртата подгрупа от първа група жилища и керамиката в него е от група В, докато тази в жилище № 3 е от група Б. Същото се наблюдава и пред жилище № 9, в което бе намерена керамика от група Б. И над него е било построено друго жилище, от което бе запазена подова замазка на печка, върху която замазка бе намерена керамика от група В.

Жилище № 18 с керамика от група В е разрушило жилище № 19 с керамика от група А. Жилищата № 53, 54 и 57 с керамика от групите В, Г и Д са били построени отчасти над други жилища. От последните бяха останали само печки, върху подовата замазка на които бяха намерени керамични фрагменти от група А.

За два културни пласта в селището свидетелствува не само разположението на изброените по-горе жилища. Това се доказва и при останалите жилища, разкопани при него.

Жилища № 1, 7, 10, 11, 15, 19, 24, 31, 36, 39, 41, 43, 59, чиито насипи са изпълнени с керамика от група А и жилищните им ями са построени в здравата почва, се обособяват в отделен културен пласт. Жилища № 2, 3, 9, 21, 22, 32, 33, 35, 40, 45, 55, 63, в които бе намерена керамика от група Б, са построени също в здравата почва. Само жилища № 21 и 22 (с керамика от група Б) се застъпват едно с друго, което явно е свързано с продължителността на живота тук. И тези жилища с керамика Б се обособяват в отделен пласт, който определяме като промеждутъчен. Не се изменя картината и при жилищата, в които има керамика от групите В, Г, Д. Те са построени в здравата почва или в културния пласт и не са разрушени от други съоръжения, т. е. имаме налице отделен културен пласт.

При изследване на жилищата се изтъкна вече, че в жилища № 12, 23, 32 се откри керамика, работена на усъвършенствувано грънчарско колело (групи В, Г, Д). При това тези жилища са построени над жилища, в които се намери керамика, работена на леко грънчарско колело (група Б) или пък над жилища с керамика, правена на ръка (група А). При внимателно разглеждане на керамиката, открита в Джеджови лозя, се вижда, че тя има по-ранни и по-късни елементи.

Кои елементи в тази керамика я причисляват към ранната група?

Най-характерното за ранния период е, че през него керамиката е правена само на ръка и без всякакъв орнамент. Представена е главно от две форми — гърне, несиметрично, с форма на обърнат надолу конус, и тавичка. В глината, от която са изработени, има примес от големи варовити късчета или от счукана керамика. В по-късната по време керамика основна форма е също гърнето. Профилът на устието му е по-развит от този на по-ранната група. По тялото на гърнето е нанесен орнамент от врязани вълнисти или прави линии. Гърнето е изработвано на дъсчица или на леко грънчарско колело. Глината му е много по-добре обработена, но е също с примеси от едри варовити частици. Преходът между гърнето, което принадлежи към най-ранната група, и това от по-късната е толкова постепенен, че е трудно да се долови винаги рязка граница.

При характеристиката на третата, най-късната група керамика необходимо е да се изтъкне, че тя е работена на усъвършенствувано грънчарско колело. Присъщи ѝ са няколко форми: гърнета, стомни (кани), котли с вътрешни дръжки. Глината, от която е направена керамиката, е пречистена, добре омесена. Повечето от гърнетата са орнаментирани, като освен хоризонтални и вълнообразни линии се срещат семковидни ямички и др. Върху дъната на някои от гърнетата и каните е нанесен релефен знак. Върху матовата повърхност на някои от гърнетата и стомните има лъскави ивици.

Следователно стратиграфското разположение на посочените жилища и керамиката в тях, която има несъмнено по-ранни и по-късни елементи, ни дават основание да различим в селището Джеджови лозя два културни пласта, в които е отразена култура от по-ранно и по-късно време. За удобство ние ще означим тези два културни пласта условно „култура I“ и „култура II“. Трябва да отбележим също, че освен тези два периода, които се свързват с културата от горния и долния пласт, се долавя и трети междинен пласт, чиято култура принадлежи на по-долния пласт.

След като имаме относителната хронологическа граница на културата от двата пласта в изследваното селище, смятаме, че ще бъде по-правилно да разкрием характерните черти на всяка една от тях поотделно.

Първо ще разгледаме какъв е обликът на култура I.

Жилищата от тази култура са струпани на групи и са построени на 12—17 м навътре върху високия бряг на блатиста низина. Броят на проучените жилища е не по-малък от 21. Долната им част е изкопана винаги в здравата почва. Като правило в единия им ъгъл се намира квадратна или правоъгълна печка, изградена от камъни, най-често с основа, направена от едри камъни, а стените ѝ — от дребни (жилища от първата подгрупа на група първа). В пода на някои жилища се откриват дупки от колове, които са поддържали покрива. Подът на жилищата е замазан с глина, понякога на няколко последователни пласта. В почти всички жилища бяха намерени глинени съдове (гърнета и тавички) от група А, обикновено разчупени, а само в жилище №25 и група А^1. Другите материали, които с увереност можем да свържем с жилищата от култура I, са: железни ножове, върхове на стрели, въдици, костени шила, прешлени за вретена, брусове. В пода на жилище №15 бе открита яма, която в план има елипсовидна форма. Нейното предназначение не бе изяснено, но вероятно е служела за запазване на храна.

Главно място между находките заемат керамиката и животинските кости. По-рядко се срещат различни изделия от глина, кост, желязо и др., повечето начупени. Голямо значение за характеристиката на култура I има керамиката. Тя е представена от гърне, тавичка, чаша (дълбока паница), правени на ръка, или гърнета, работени на дъсчица (група А и А^1). Между изделията от глина са и прешлените за вретена. Повечето от тях имат двуконусна форма с излъскана повърхност или неправилна кръгла форма. Глината, от която са изработени прешлените, подобна на глината на съдовете от същата група, е с много примеси от варовикови късчета. Шилата и рогчетата са изработени главно от кост. Предметите от камък са съвсем малко. От тях трябва да споменем точилата, някои от които са обработени, а други имат естествена форма. От камък са и двете половини от хромели (жилище №14). Те са приготвени от пясъчник и от едрошуплест варовик.

Металните предмети са главно от желязо. Най-многобройни са ножовете, следвани от въдиците, върховете за стрели и няколко предмета с неопределена форма и предназначение.

Находките от животински кости в култура I по количество са повече от керамиката. Те дават възможност да се определи характерът на скотовъдството.

Има много данни, които свидетелствуват за упражняване на земеделие — части от сърпове, люспи от зърна и др.

Добитият материал при разкопаването на култура I представлява само незначителни останки от стопанския и битов инвентар, употребяван от населението, което някога е обитавало това селище, и не може да се смята напълно достатъчен, за да ни представи цялостна картина на културата през този период. Но този материал е твърде ценен за определяне хронологията на археологическия комплекс в култура I.

В този пласт се различава и култура, която стратиграфски заема междинно положение, т. е. образува пласт, който напълно се отделя от горния, а от долния — само отчасти, т. е. представлява междинен пласт.

От този междинен пласт са проучени 12 жилища, грънчарска пещ и битов материал.

Жилищата, характерни за културата на междинния пласт, са също полуземлянки, долната част на които почти винаги е вкопана в здравата почва. Те принадлежат към втората група жилища, т. е. имат вкопани в здравия бряг печки, но се срещат и жилища от втората подгрупа на първата група — с печки, направени от средни по размер камъни и между тях вградени тухли и късове керамика. В пода на някои от жилищата са направени кръгли ями, вероятно за смет, но има и ями, пълни с обработена глина (жилище № 18). Основен материал в насипа на жилищните ями е керамиката. От нея се откриха и цели съдове (жилище № 2). Намират се също шила и рогчета, направени от кост. От глинените изделия освен керамичните съдове трябва да споменем и многобройните прешлени за вретена с двуконусна форма и лъскава повърхност.

Количеството на костените остатъци е голямо. Според мнението на проф. Ст. Иванов между този и предидущия пласт не се забелязват изменения в състоянието на скотовъдството.

Открити са и малки кръгли глинени питки, на някои от които по ръбчето са нанесени нарези (жилище № 32, 35). Малко са и стъклените предмети. Между тях ще споменем мънистото от жилище № 20 и части от гривна (жилище № 20, 28). От производствените съоръжения бе открита само една грънчарска пещ (изкоп XIII. кв. A_2^1). Тя бе вкопана в здравия бряг и се състоеше от огнище и скара. Върху скарата ѝ бяха намерени цели гърнета, а 2,30 м северозападно от отвора ѝ — купчина от неупотребявани гърнета, начупени от натиска на насипната земя. Керамиката, която бе намерена в жилищата и грънчарската пещ, е само от група В, т. е. гърне, правено на леко грънчарско колело.

Керамиката от група Б, сравнена с керамиката от групите А и A^1, представлява само тяхно развитие. Освен това виждаме, че нито едно жилище с керамика от група Б не е построено върху жилище с керамика от групите А и A^1. Имаме следователно основание да твърдим, че в случая се касае само до по-късен етап в развитието на култура I.

Границите на селището, чиято материална култура е отразена в култура II на селище Джеджови лозя, остават неизменени. От него са разкопани и проучени 23 жилища, отделени едно от друго и разположени на групи. И за този пласт са характерни само полуземлянки, които в план имат правоъгълна форма. Техните ями обикновено са изкопани в здравата почва, но има и изкопани в културен пласт. Подът на всички жилища е замазан с един или два пласта глина. В пода на някои жилища добре се очертават дупки от колове, на които се е държал покривът. По-съществени различия се забелязват в типа на печките и въз основа на тях разделихме жилищата на няколко групи. Доста са жилищата от първата група, но най-голям брой жилища в този пласт принадлежат към втората група, т. е. техните печки (пещи) са вкопани в здравия бряг.

Основни находки в насипите на жилищните ями са глинените съдове, най-вече късове от тях, прешлени за вретена, изделия от желязо, кост, стъкло, камък и др. След керамиката найголямо бе количеството на животинските кости.

В пода на някои жилища в този пласт бяха открити ями, запълнени с обработена глина, подготвена за грънчарски съдове (жилища № 18). Имаше и кръгли ями извън жилищата. Някои от тях явно са служили за пазене на зърнени храни (ями до жилище № 18), а други за изхвърляне на смет (жилище № 44).

Освен жилища в култура II се откриха две грънчарски пещи (изкоп XIII), вкопани в здравата почва, съвсем подобни на пещта от междинния културен пласт. Най-голямата част от археологическия материал и тук са глинените съдове. Те са правени на усъвършенствувано грънчарско колело. Основни форми са гърнето с яйцевидно тяло или с тяло във форма на пресечен конус, стомната (каната) и котлите с вътрешни дръжки, т. е. керамика от група В — тип I и тип II, Г и Д. Прешлените за вретена са двуконусни с излъскана матова повърхност.

Изделията от желязо са представени от ножове, върхове за стрели, гвоздеи, обковки, части от сърпове, коси, трион и др. Освен костните предмети — шила и рогчета, — известни и от култура I, в култура II се намират и костени апликации с орнамент „птиче око" (жилище № 32), късове от стъклени гривни (жилища № 20 и жилище № 28) и части от столчета на стъклени чашки. Късовете плоско стъкло (жилище № 32) и обезформената стъклена маса изчерпват стъклените изделия в култура II. И в този пласт, както в предшествуващия го по време, количеството на животинските кости е голямо. Според проф. Ст. Иванов забелязва се изменение в скотовъдството, т. е. чувствително нараства значението на овцевъдството за сметка на говедовъдството.

За съжаление трудно е да се каже нещо определено за стопанския инвентар — земеделските сечива, оръдията за обработка на дърво и други. Намерени са само няколко части от сърп, трион, пила и др. Намерени са и няколко изрязани от римски тухли тежести за рибарски мрежи. Единствени предмети, направени от камък, произхождащи от култура II, са точилата и хромелите (в жилища № 14, 49, 55).

* * *

От дотук направената кратка характеристика на културите I и II в селището Джеджови лозя се вижда, че те имат много общи черти, които се долавят в битовия материал, в някои от групите жилища, в грънчарските пещи, в стопанския облик и пр. Същевременно има и разлики, които особено ярко изпъкват в керамиката, в някои жилища и в изделията от желязо и бронз. Новото в керамиката проличава главно в техниката и в появата на нови форми глинени съдове. Така например в култура II керамиката е работена само на усъвършенствувано грънчарско колело. Освен гърнето, което е най-характерната форма за култура I, в култура II се появяват нови форми — стомна (кана), котел с вътрешни дръжки и др.

За култура II са характерни също жилища, полуземлянки, които принадлежат към втората, третата, четвъртата и петата подгрупа от първата група, а най-често са от втората група с печки, вкопани в брега.

Целият веществен комплекс, който принадлежи към култура II, с някои свои елементи несъмнено се явява като нещо ново, различно и по-богато в сравнение с това, което имаме в култура I. Уместно е да се постави въпрос: от какво се обуславят общите черти, които явно се преплитат в тези две култури, и как да се обясни известното различие и появата на нови елементи в археологическия комплекс от култура II?

При търсене отговор на този въпрос правилно е преди всичко да се намери мястото на двата пласта от културата в селището Джеджови лозя между археологическите паметници, които са им сродни по произход и имат същите хронологически рамки.

Глава втора

I. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ОБЕКТИ С КУЛТУРА, ПОДОБНА НА КУЛТУРА I ОТ СЕЛИЩЕ ДЖЕДЖОВИ ЛОЗЯ

Археологически обекти с култура I има открити досега още на няколко места в България. В м. Момчила при с. Гарван (Силистренско) селището се състои само от един културен пласт. Останалите селища — в местностите Дренчето (с. Попина), Опашката (Сребърна), Силистренско, и Печена могила (с. Вълчедръм), Михайловградско, и др. — имат и още един пласт, чиято култура или е подобна на култура II от селище Джеджови лозя, или пък принадлежи на траките отпреди н. е. Тези селища се намират обикновено по високите брегове на реките или над блатни низини (Дренчето, Опашката), или са оградени от блатисти места (Момчила, при с. Гарван). Те са били отделени от дълбоки долове, така че са били естествено укрепени. Намирали са се на 3—4 км близко едно от друго и обхващали едно пространство от около 3000 кв. м. С изключение на селището в м. Момчила останалите са възникнали на места, дето е имало селища от тракийския период (Дренчето — Попина, Опашката, Сребърна, Печена могила, Юрта, Старо село, Силистренско), или са възникнали и продължили своя живот и през българския период и по-късно (IX—XIII в.). От жилищата им е запазена само вкопаната в земята част. Това са обикновено полуземлянки (Дренчето). В план са правоъгълни или квадратни с дълбочина 0,60 до 0,80 м. Стените им са отвесни. В някои от жилищата бяха открити дупки от греди, върху които е лежал сламен или дървен покрив. В един от ъглите на всяко жилище е имало печка, изградена от камъни, различни по размер — големи, средни и малки (Дренчето, Момчила). В план печката е била с правоъгълна форма, засводена, с под, замазан с глина, добре трамбуван и вследствие на постоянното горене добил яркочервен цвят. Той се е намирал на едно ниво с жилищния под. Пред печките се очертава обгорена замазка. Повечето от тях са разрушени, и то най-често сводестата им част. Те са били и поправяни, особено подовата им замазка, при поправката на която са били употребени главно камъчета, замазвани с глина. При някои жилища печката е била кръгла, вкопана в здрава почва и извън жилището. Нейните размери са от 0,60 до 1,40 м, а височината ѝ от 0,30 до 0,50 м. Стените ѝ са били силно опечени до червено и дебели 4 см. Входът ѝ често е бил фланкиран от камъни. Подът ѝ е бил от глинена замазка, понякога положена върху камъни, и се е състояла от няколко пласта. Обикновено подовата замазка на печката е била на 0,10—0,40 м по-високо от пода на жилището. Комин няма и димът е излизал през входа ѝ, пред който често се вижда обгоряла замазка с размери до 1 м в диаметър. През този период подът на жилищата е бил измазван с глина. Понякога замазките са били от няколко пласта. Вход в жилищата не бе открит.

Между материалите, намерени в селищата, най-много бе керамиката. Тя се среща най-често във вид на фрагменти. Правена е на ръка или на най-примитивно колело — дъсчица. В селището (Момчила) бе намерена само керамика, правена на ръка. В глината ѝ има голям примес от едри варовити частици. Повърхността е грапава. По форма изработените на ръка съдове са гърнета и тави. Гърнето обикновено е със строен силует, като тялото в горната част е изпъкнало, а към дъното придобива форма на пресечен конус. Срещат се и други форми. Гърлото е ниско и венецът е леко извит навън. Тези съдове нямат никакъв орнамент, само на някои от гърнетата по ръба на венеца има полегати нарези или ноктовидни притискания (Дренчето, Опашката). Височината на гърнетата е 16,5 см до 26,5 см. Тавите приличат на днешните чугунени тави (Дренчето, Мом-

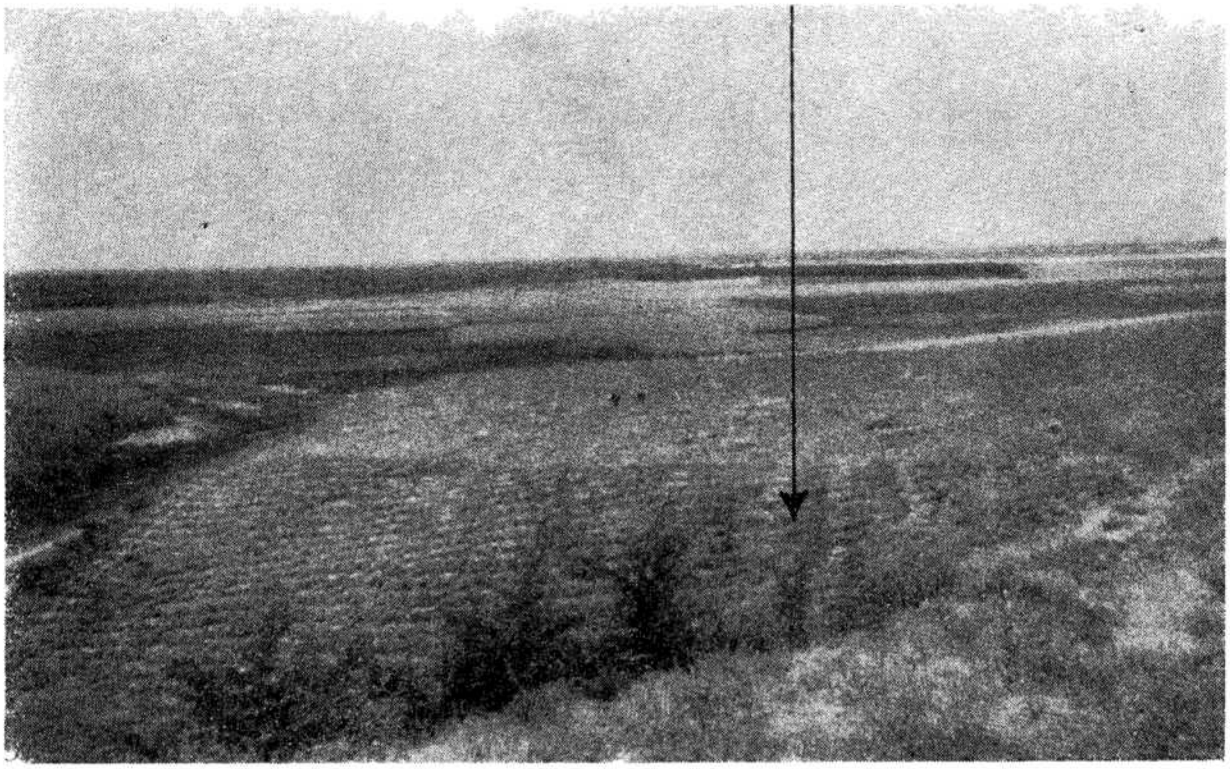

Обр. 82. Селището в м. Дренчето при с. Попина. Общ изглед

чила). Понякога по ръба им е нанесена украса от полегати нарези или ноктовидни притисквания Към тази култура се отнасят също и подниците и техните похлупаци (Момчила). Подниците имат кръгла и правоъгълна форма и са със среден размер 0,60 м. В глината им има примес от слама. От похлупаците бяха намерени само части. Употребявало се е също и гърне, изработено на най-примитивно колело — дъсчица. Глината, от която са направени тези гърнета, има същите примеси, каквито се намират в глината на работените на ръка. Повърхността им е грапава. Орнаментът е нанесен по тялото на гърнетата, а в някои екземпляри и по широкия ръб на венеца. Той се състои от врязани прави или вълнисти линии, които могат да бъдат единични, в групи и в най-различни съчетания — ромбове, арки и пр.

От другите керамични изделия ще споменем прешлените за вретена. Повечето от тях са с двуконусна форма с излъскана повърхност (Дренчето), но има и несиметрични. Изработени са на ръка от същата глина, от която са направени и гърнетата. Между изделията от камък са брусовете и хромелите (Дренчето). От железните предмети в най-голямо количеството са ножовете и върховете за стрели (Дренчето). Голям е и броят на костените шила и рогчетата. Основен стопански отрасъл на населението е било земеделието и скотовъдството. Населението се е занимавало още с предачество, тъкачество, дървообработване и пр. (Дренчето).

С. Попина, м. Дренчето — селище. Селището е било разположено на хълм, отделен от селището в Джеджови лозя с дол в западна посока (обр. 82). От север то е било заобиколено от блатиста низина. Склоновете му са били твърде стръмни с височина до 15—20 м. Цялото селище сега е засадено с акациева гора и с трева, поради което проучването му е трудно. Общата му площ е около 3 декара.

В 1953 г. то бе обходено от нас и бе събран материал от повърхността му. В 1954—1956 г. бяха направени няколко сондажа с размери 1,5×11 м, при което бяха открити следи от жилища-полуземлянки с печки, изградени от камъни или пък вкопани в здравия бряг. Сред събрания материал най-много бе керамичният (обр. 83). Това са късове от гърнета и тавички, направени на ръка, без орнамент. В глината им има примес от едри кремъчни зрънца (група А) Намерени са в голямо количество и фрагменти от гърнета, направени на леко грънчарско колело,

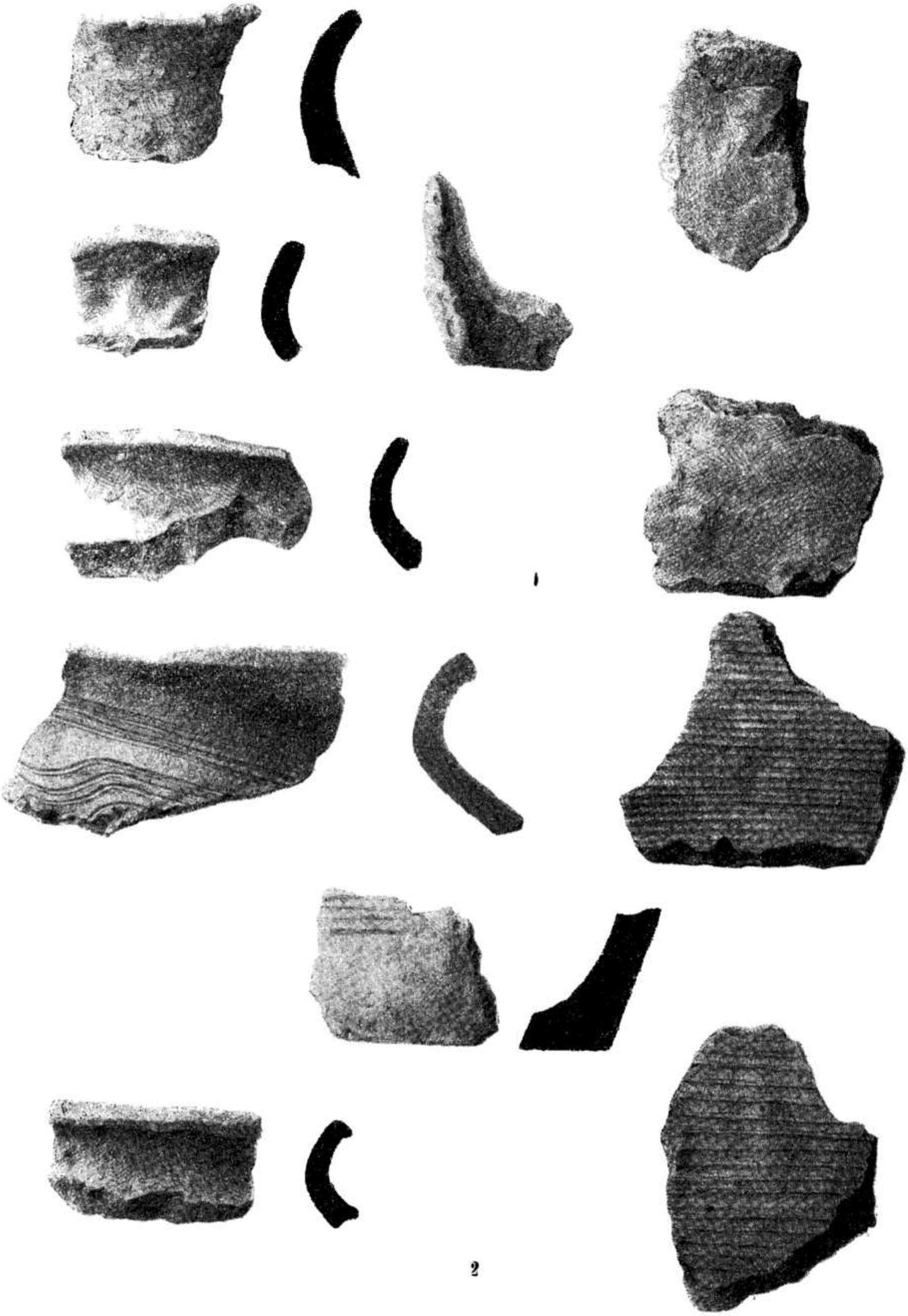

Обр. 83. Селище в м. Дренчето
1 и 2 — керамика (части от гърнета)

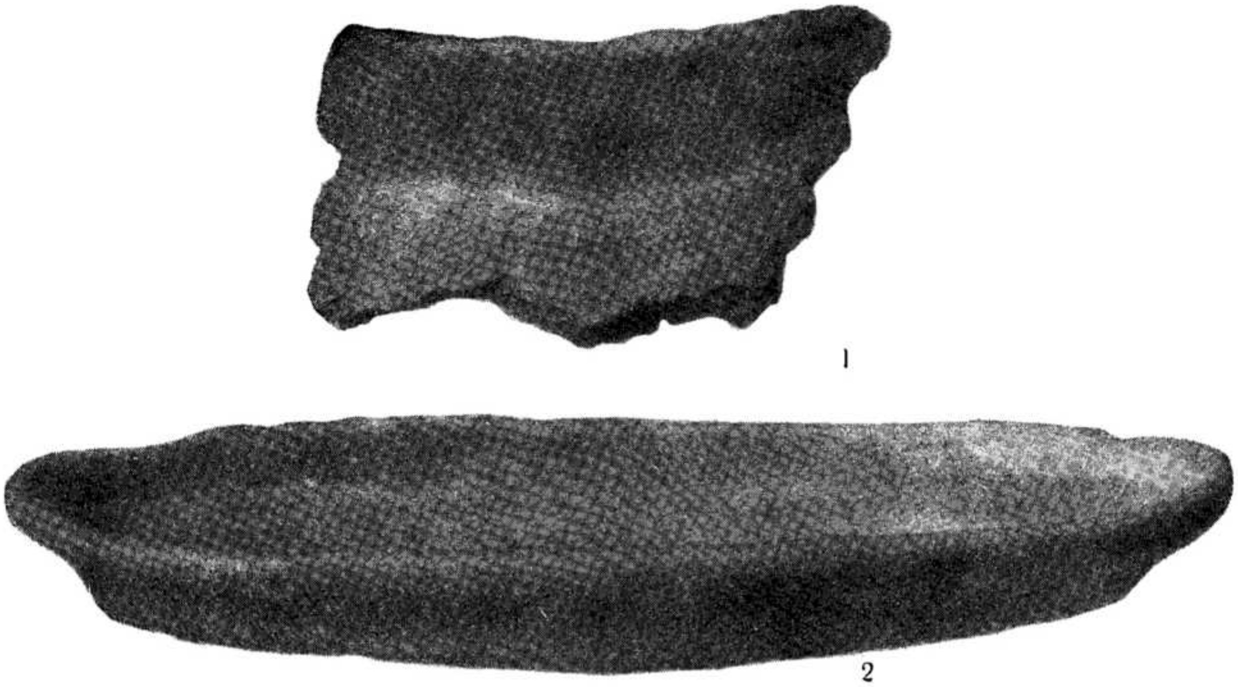

Обр. 84. Селище в м. Момчила, с. Гарван
1 — част от гърне ; 2 — тавичка

изработени от същата глина, от която са изработени и съдовете, правени на ръка (група Б). По повърхността им е нанесен орнамент най-често от врязани вълнисти или хоризонтални линии единични или на групи. Намерени са сравнително малко части от съдове, изработени на усъвършенствувано грънчарско колело (група В, I и II тип). Едни от тях са от гърнета, в глината на които има примес от пресят пясък, добре са изпечени и по цялото им тяло е нанесена украса. Украсата е доста богата и освен врязаните единични или на групи вълнообразни и хоризонтални линии има и семковидни ямички, а често и група от полегати линии, нанесени върху хоризонталните. Върху дъната на някои от тези съдове има релефни знаци. Други късове, правени на усъвършенствувано колело, са от кани (стомни). Те са изработени от много добре пречистена глина. По цвят са тъмносиви и по повърхността им, която е матова, са нанесени лъскави ивици — хоризонтални, вертикални, вълнообразни и във вид на мрежа (група Г). Има само няколко фрагмента от котли с вътрешни дръжки (група Д). Намерена е и керамика от тракийско, време. Освен съдове срещат се и прешлени за вретена, железни ножове, костени шила, брусове и голям брой кости от животни.

Материалите от тези археологически обекти са малко, но въпреки това те ни дават възможност да потвърдим, че целият археологически комплекс е съвсем подобен на този, който открихме в двата културни пласта на селището Джеджови лозя.

С. Гарван, м. Момчила — селище. Тази местност се намира на 4 км западно от Джеджови лозя и представлява остров сред блата. Той има трапецовидна форма и заема площ около 1600 м². При направения от нас сондаж с размери 2×4 м през 1961 г. открихме полуразрушена печка, изградена от камъни, части от разчупена подница с правоъгълна форма, части от гърнета и почти цяла тавичка, направена на ръка, подобна на тавичките от Джеджови лозя (обр. 84).

С. Сребърна, м. Опашката — селище. Тази местност се намира на около 7 км от Джеджови лозя в югозападна посока. Селището е било разположено в местност, заобиколена от трите страни с блата. Тъй като мястото е засадено с овощни градини, трудно бе да се направят разкопки. Между събрания от повърхността и от сондажите през 1954 и 1962 г. материал намерихме фрагменти от гърнета, правени на ръка от глина, в която има примес от едри кварцови частички. Те са съвсем подобни на тези от група А, открити в култура I.

Тази местност е била населявана и през тракийския период.

С. **Вълчедръм**, м. **Печена могила — селище**. Разположено на брега на р. Цибрица на 6 км от селото, в м. Печена могила, която сега е овощни градини. През 1961—1962 г. Ат. Милчев е направил няколко сондажа. В сондажа, направен през 1961 г., който има размери 158 м², е било открито жилище-полуземлянка и на пода две почти цели гърнета, фрагменти от други гърнета и цял сърп. Гърнетата са правени на ръка. В глината им има примес от кремъчни зрънца. Повърхността им е грапава. Те са със строен силует и венецът им е съвсем леко извит навън. Културният пласт, в който са открити тези гърнета, е с дебелина 0,80—0,60 м и е силно разрушен при прекопавания. В м. Печена могила освен културен пласт с находки от раннославянския период бяха открити и пластове от средновековнобългарския, тракийския и римския период.

Ат. Милчев, Доклад, четен на славянския семинар, състоял се в Букурещ 1962 г., Архив на Археологическия музей; Н. Джамбазов, Осма отчетна конференция на Археологическия институт при БАН за 1962 г., Археология, V, 1963, кн. III, стр. 99; Ат. Милчев, Проучвания на раннославянската култура в България и на Плиска през последните двадесет години, Археология, год. VI, 1964, кн. 3, стр. 24, обр. 1.

С. **Старо село**, м. **Юрта, Силистренско — селище**. На 8 км западно от Тутракан при копаене на напоителен канал в м. Юрта са били разкрити следи от селище. В профила на изкопите са се очертавали полуземлянки, пещи и погребения. Между находките в изхвърлената пръст са намерени части от глинени съдове, хромели, глинени тежести и др.

Между фрагментите от керамичните съдове от бронзовата, желязната епоха и римския период има и такива от периода на заселването на славяните и от славянобългарския период IX—XI в. Намерени са гърне и тавичка[1] от VI—VII в. Гърнето е изработено на ръка в сиво опушен цвят, има отрязано дъно, издута средна част и слабо профилирано гърло. Върху ръба на устието са нанесени ноктовидни притисквания. Гърнето е с размери: височина 10 см, диаметър на дъното 5,5 см, диаметър на устието 7,5 см, дебелина на стените 0,8 см. Тавичката е също правена на ръка. По цвят е керемиденочервена. В глината има примес от счукана керамика. Тавичката е с ниски стени. Има размери: височина на стените 3 см, диаметър на дъното 21 см и дебелина 2 см.

Керамичните съдове, гърнето и тавичката са подобни на тези от култура I в Джеджови лозя — с. Попина.

От периода IX—XI в. са намерени много фрагменти. Те са изработени на усъвършенствувано грънчарско колело. Глината им е пречистена. По цвят са сиво опушени. Съдовете имат форма на обърнат конус, издут в горната си част и стеснен към дъното. Ръбът на устието е извит навън. Главната украса на съдовете са гъсти хоризонтални врязани линии, снопове от хоризонтални и вълнообразни линии, единични вълнообразни и врязани линии и др. Те са по-

Обр. 85. Селище в м. Юрта, с. Старо село. Гърне, работено на ръка

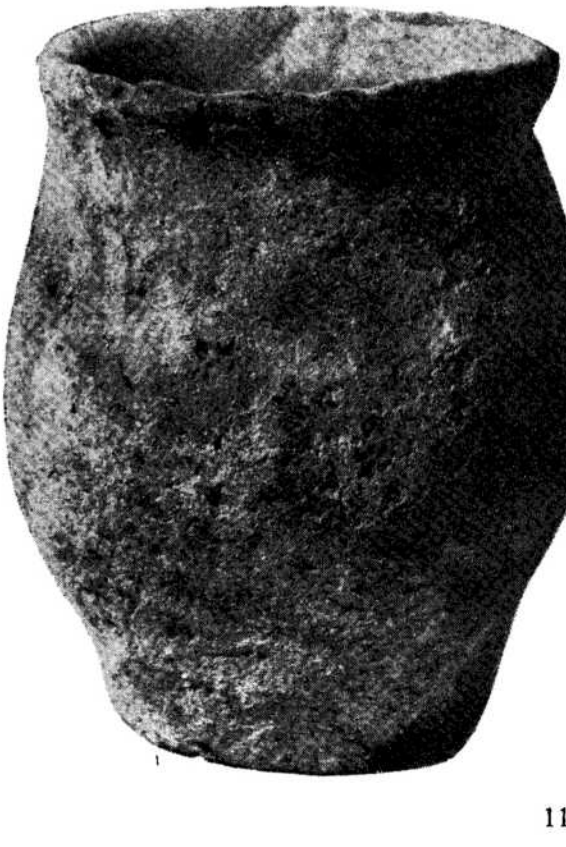

---

[1] Н. Ангелов е публикувал тези керамични съдове, без да ги определи като славянски.

добни на известните и от други средновековни обекти от IX—XI в. От намерените и обнародваните находки от периода VI—XI в. в м. Юрта може да се заключи, че там през VI—XI в. е имало селище, чиято материална култура влиза в един кръг с тази от селището в Джеджови лозя.

Н. Ангелов, Новооткрити селища по брега на Дунава между Русе и Тутракан, Археологически вести, ИАИ, XVIII, 1952, стр. 373 и сл.

Селища с култура, подобна на тази от долния културен пласт в селището Джеджови лозя, са доста на брой и в територията на Румъния. Те са известни в археологическата наука като хлинчи I. В тези археологически обекти жилищата представляват полуземлянки с правоъгълна или квадратна форма. Печките им са изградени от камъни или вкопани в здравата почва. Намерените в тях керамични съдове са направени на ръка или леко грънчарско колело и се представят от гърнето, тавичката, широката чаша и подницата — всички без орнамент. Само върху тялото на някои гърнета, правени на леко грънчарско колело, има украса от врязани вълнисти или прави линии. Останалият битов материал в тези селища е твърде еднообразен. Това са изделия от глина, кост, желязо и пр. Обредът на погребенията в некрополите, оставени от население с култура, подобна на тази от долния културен пласт в селището Джеджови лозя, е бил трупоизгарянето. Обгорените човешки кости са поставяни в погребални урни, направени на ръка, в глината на които има примес от едри варовити частици.

Археологическите паметници с култура, подобна на култура I, имат и по-широко разпространение на север. Намерени са много на брой и добре са проучени селища на територията на СССР (УССР и МССР). В науката тази култура въз основа на керамиката е известна под името карчак-житомирска, лука-райковецка и ромено-боршевска. Тук жилищата са също полуземлянки, с квадратна или правоъгълна форма, с печка, изградена от камъни, която се намира в единия ъгъл на жилището. Но срещат се и печки, вкопани в здравата почва. Керамиката има следните форми: гърне, тавичка, дълбока чаша и подница. Те са правени на ръка. Някои от гърнетата са изработени и на леко грънчарско колело и на тялото им е нанесен орнамент от прави и вълнисти линии. В глината на тези глинени съдове има примес от едри варовити частици. Битовият материал се състои от изделия от глина, кост, бронз, желязо и пр. От обнародваните няколко некропола на територията на УССР и МССР се вижда, че погребалният обред е бил трупоизгаряне и костите на умрелите са били поставяни в погребални урни или в ями.

Особено много на брой археологически обекти с култура, подобна на култура I, са проучени в територията на Чехословакия. Това са некрополи и селища. И тук жилищата са полуземлянки, с квадратна или правоъгълна форма, с печки, изградени от камъни или от глина. Керамиката, намерена в тях, е известна в науката като пражки тип. Тя е правена на ръка и е представена от гърне, но се срещат тавички и подници. Гърнетата имат форма на обърнат надолу конус със слабо профилирано гърло. Погребалният обред е бил трупоизгаряне или трупополагане. При трупоизгарянето обгорените кости са били поставяни в гърнета пражки тип. При трупополагането гърнетата са служили като погребален инвентар.

В земите на Югославия археологическите находища с култура, подобна на култура I, са проучени по-слабо, но все пак такива има. Известни са няколко некропола, между които и този от Станцевец, недалеч от Загреб. Основният обред на погребенията в този некропол е трупоизгарянето. Обгорените човешки кости са сложени в погребални урни-гърнета пражки тип.

От краткия преглед, който направихме на селищата и некрополите на север от Дунава, известни в археологическата наука като култура лука-райковецка[1], хлинчи I[2] и пражки тип,[3] се вижда ясно, че те имат много общи черти и са подобни на селището с култура I.

---

[1] И. И. Ляпушкин, Место роменско-боршевских памятников среди славянских древностей, Вест. ЛГУ, 1956, № 20, сер. история, вып. 4, стр. 45; И. И. Ляпушкин, К вопросу о культурном единстве славян, Исследования по археологии СССР, Сб. статей в честь профессора М. И. Артамонова, 1961, Л., стр. 203 и сл.

[2] М. Кишваси-Комша, Некоторые исторические выводы в связи с несколькими археологическими памятниками VI—XII в. н. э. на территории PHP, Dacia, n. s., I, 1957, стр. 309; М. Комша, Новые сведения о расселении славян на территории PHP, Romanoslawika, IX, Bucureşti, 1963, стр. 505 и сл.

[3] J. Poulík, Staroslovenská Moravá, Praha, 1948; J. Poulík, Jižni Moravà země dávných slovanů, Brno, 1948—1950; Z. Vinski, Gibt es frühslawische Keramik aus der Zeit der südslawischen Landnahme?, Archeologia Iugoslavica, I, Beograd, MCMLIV, стр. 71 и сл.

АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ОБЕКТИ С КУЛТУРА, ПОДОБНА НА КУЛТУРА II

В България са известни и проучени доста селища, градища, градове, а също и некрополи с култура, която има много общи черти с култура II в селището Джеджови лозя. При това необходимо е да отбележим, че не всички черти, които се явяват като характерни за археологическия комплекс от тази култура в селището Джеджови лозя, могат да се открият и в останалите археологически обекти. Обикновено в тези поселения се намира един културен пласт, но се срещат и такива, в които под него се явява, макар и по-рядко, и пласт с култура, подобна на култура I. По-често долният пласт е от късноантичния (III—VI в.) или от тракийския период преди н. е.

И за археологическия комплекс от култура II най-характерни са жилищата, керамичният и костният материал, а също и някои изделия от кост и желязо. Пред вид на това, че повечето от археологическите обекти с такава култура са вече обнародвани, както казахме по-горе, ще ги разгледаме накратко, като ще се спрем по-подробно на тези, които са недостатъчно дадени или неизвестни досега.

Паметници от този период са селищата, градищата, градовете, столиците на Първата българска държава и некрополите. Селищата, градищата, градовете и от този период са също найчесто разположени покрай реки (Калето при Попина, Малък Преславец, Якимово II и др.) и на удобни места за земеделие и скотовъдство (Плиска и Преслав).

Както селищата, така и градищата често заемат твърде големи пространства — няколко десетки и стотици декари площ.

Досега у нас нямаме изследвания на каменните укрепления, валовете и рововете, които ограждат градищата. Ние също не ще се спираме по-подробно на тях.

Както и в предшествуващия период, и тук основният вид на жилището е полуземлянката в култура II на Дренчето, Цар Асеново, Плиска, Якимово II и др. В Цар Асеново, с. Кладенци и др. се срещат и надземни жилища. В план както полуземлянките, така и надземните жилища са правоъгълни. Изключение правят някои жилища в с. Кладенци и с. Стърмен, които в план са кръгли. Жилищата се състоят от едно помещение — едноклетъчни. Освен общите черти с жилищата-полуземлянки от долния пласт в селището Джеджови лозя те имат и някои свои особености. Най-голяма разлика се забелязва в устройството на печките. Последните най-често са направени от глина, като са вкопани в здравата почва (Дренчето, Калето, Попина, Разград, Цар Асеново, Селище в Преслав, Якимово II, Кладенци). Някои печки са направени от средни или големи по размер камъни. Понякога са използувани няколко каменни плочи, така че се образува канал (Калето при Попина, Цар Асеново). Има печки, изградени от камъни, за които са направени специални ями в пода на жилището. В някои от жилищата (Цар Асеново, Плиска, Якимово II, с. Кладенци) има огнища. Открити са и ями, които са изкопани в жилището или извън него. В тях населението е поставяло обработена глина за съдове (Джеджови лозя) или пък е запазвало зърнените храни (Джеджови лозя, Якимово II). Открити са и грънчарски пещи (Калето при Попина, Плиска, Преслав и Якимово II, Печена могила, с. Вълчедръм). В градовете от този период — Плиска и Преслав — се откриват каменни сгради, свързани с монументално строителство — дворци, църкви, казарми и бани. Тях няма да разглеждаме в нашия труд като чужди на народните традиции в тесния смисъл на думата. В столиците Плиска и Преслав има стопански, търговски и производствени сгради, керамични работилници за рисувана керамика (Преслав), грънчарници, железарска работилница с навеси. Глинените съдове в селищата, градищата и некрополите са източени на усъвършенствувано грънчарско колело. Най-разпространен тип е гърнето, което има строен силует или яйцевидна форма. Гърнетата са различни по размер. Върху тялото им е нанесена украса от врязани вълнисти и хоризонтални линии, а понякога и семковидни ямички или група от полегати снопчета около шийката. Често върху дъната на някои от тях е нанесен и релефен знак. Друг тип, който често се среща през този период, са яйцевидните, приземестите гърнета и каните (стомните), които имат матова повърхност с излъскани ивици. Върху дъната на някои от гърнетата и каните от този тип има също релефни знаци. Устието на каните понякога е трилистно и с масивна овална дръжка от едната или двете страни (Дренчето, Калето, Разград, Плиска — могила XXXIII — и некропола в Нови пазар). Между съдовете от този пласт са котлите, от които са намерени само фрагменти. Те имат дръжки от вътрешната страна на стените и понякога по тялото са орнаментирани (Дренчето, Калето при Попина, Малък Преславец, Плиска, Кривина); амфори киевски тип (Преслав), бутилковидни стомни със зелена или жълтокафява глеч (Калето при Попина, Плиска, Преслав, Градешница), амфори — амбалажни съдове (Калето при Попина, Плиска, Преслав). От тази култура са и част от гърнетата и каните, направени от бяла глина и покрити с боя (Калето при Попина, Преслав). Голям е броят на глинените прешлени за вретена. Основен тип между тях е двуконусният прешлен с излъскана повърхност. Срещат се прешлени, направени от бяла глина, но оцветени (Калето при Попина), прешлени с надписи (Преслав, Плиска), направени от розов шифер (Калето при Попина, Градището при Лом и др.) и от кост (Калето при Попина, Преслав). От камък са главно хромелите, но има и калъпи — тигли и др. (Плиска, Преслав, Калето при Попина). В градовете Плиска, Преслав и Аула на Омуртаг разнообразието от архитектурни и скулптурни украси е голямо. В тази култура се повтарят много от железните изделия, като ножове, върхове за стрели, въдици, сърпове, обаче тук те са по-разнообразни и в по-голямо количество. Срещат се разни видове обкови, оръдия за дървообработване, земеделски и занаятчийски оръдия, ключове и ключалки, хлопатари, катарами, кръстове и пр. Всичко това свидетелствува за развит железарски занаят. Немалко са и предметите, изработени от бронз. Най-често това са украшения: токи (Калето при Попина, Плиска, Преслав, Якимово II, Градешница), обеци, гривни, пръстени и др. (Плиска, Преслав, Якимово II и др.). Голям е броят и на бронзовите кръстове (Преслав, Разлаград) и краища за колани, някои от които са позлатени. Налице имаме металообработване, вкл. тарството (Калето при Попина, Плиска, Якимово II и некрополите в Нови пазар и др.). Количеството на предметите от стъкло също е голямо. На първо място са стъклените гривни, които, макар и да са съставна част от материалите главно в градовете (Преслав, Плиска), са били употребявани и в селищата и градищата (Дренчето, Калето при Попина, Хисарлъка, Разград Якимово II). Броят на стъклените мъниста е сравнително малък. Изключение правят градището в с. Якимово II, м. Железния мост в Якимово II, некрополите в с. Букьовци, м. м. Греда и Райчин дол, с. Вълчедръм и с. Галиче. Почти във всички досега разкопавани археологически обекти се откриват стъклени чашки със столчета, а в градовете стъкла за прозорци (Дренчето, Калето при Попина, Преслав). Обработването на стъклото е било свързано с получаване на глазури за рисувана керамика и стъклени кубчета за мозайка. Най-често срещаните материали са предметите от кост. Това са шила, рогчета, дръжки на ножове и на колчани и др. Някои от тях са, орнаментирани.

Некрополите в България, принадлежащи към културата, подобна на култура II, са доста на брой. Като изхождаме от данните, получени при изследването им, можем да твърдим, че е имало два начина на погребване: с трупоизгаряне — некрополите в Джеджови лозя с. Букьовци, Върбовка, местностите Ванковица и Ломята, Разделна, Сини вир, с. Юпер, Русенско, и с трупозаравяне (Дибич, Коларовградско, Нови пазар, Плиска, Калето при Попина, Църквица, Коларовградско, Преслав, Греда и Ралчин дол, Вълчедръм, Михайловградско, с. Галиче, Врачанско, и др.).

В некрополите, в които основният обред е трупоизгарянето, човешките кости са били поставяни в погребални урни-гърнета или в ями. Инвентарът се състои от ножчета, железни токи, върхове на стрели, прешлени за вретена, стъклени мъниста, обеци, S-видни и с висулка, а също и земеделски оръдия (сърпове). Погребалните урни са слагани по една, две или три на едно място (Върбовка — м. Ломята и гара Разделна). В някои от некрополите се срещат специални гробчета — тухлени и каменни (гара Разделна), а в други погребалните урни са поставени в ями и отгоре са били захлупвани с камък или счупен съд (Върбовка, Разделна). Има и погребения, при които натрошените изгорели човешки кости са били слагани в яма, а над тях — погребалният инвентар (с. Разделна). Като погребални урни в некрополите от този период са служели гърнета, изработени на грънчарско колело. В глината на откриваните в некрополите гърнета има повече примес от едри пясъчни зрънца и са слабо опечени. По цвят най-често са кафявочервеникави. Върху тялото им е нанесен орнамент от врязани вълнисти и хоризонтални линии. Като погребални урни в некрополите (Върбовка — м. Ванковица, Разделна, Сини вир, Плиска — могила XXXIII) са били употребени и гърнета с яйцевидно тяло, приземеста форма с матова повърхност, по която са прокарани лъскави ивици, а също и кани с трилистно устие и тръбеста дръжка. Върху дъната на някои от тях има нанесен релефен знак.

Некрополите, в които основният обред е трупополагането, се характеризират с постоянната ориентировка на погребания: СИИ, ЮЮЗ (Нови пазар, с. Дибич) и ИЗ. Някои от скелетите са в сгънато положение, кръстосани крака (Нови пазар) или кръстосани ръце, поставени на корема (Греда). До погребания са поставяни металически, стъклени и костени предмети. В някои от гробовете са открити амулети и кости от животни (Нови пазар). До главата или краката на погребания са поставяни глинени съдове, правени на грънчарско колело — главно гърнета с яйцевидна форма или кани с матова повърхност и лъскави ивици, изработени на грънчарско колело. В няколко от гробовете в тези некрополи са открити и скелети на коне (Нови пазар, Плиска, Калето при с. Попина, с. Мадара). Има и погребения без всякакъв погребален инвентар (Калето при с. Попина, Плиска). В план гробовете са правоъгълни и изградени от големи каменни блокове. В някои от гробовете над насипаната над скелета пръст се намират части от керамични съдове (м. Греда, с Вълчедръм, Михайловградско).

А. СЕВЕРНА БЪЛГАРИЯ

С. Бежаново, Ловешко, м. Стублата — селище. Намирало се е на 7 км северно от селото. Разположено е върху висок хълм, отделен от друг хълм чрез дол, в който сега се намира извор. В направените от нас сондажи бяха открити два културни пласта: долен — тракийски и над него средновековен. В средновековния пласт бяха открити жилища с огнища, части от хромели, железни предмети и керамични фрагменти. Керамиката е правена на грънчарско колело група В — тип I, но се откриха и части от гърнета, правени на ръка — група А. Безспорно е, че селището е било заселено от народ с материална култура, в която добре се проследяват славянски традиции. Селището се датира от края на VIII—X в.

Ж. Вължарова, Славянското селище в м. Стублата край с. Бежаново, Ловешко, ИАИ, XXIV, 1961, стр. 317 и сл.

С. Борован, Врачанско, местността до извора Лапчовец — селище. Намира се на 4 км източно от селото. При оран на повърхността са били намерени късове от гърнета (IX—XI в.) и керамика от енеолита.

При нашето обследване през 1962 г. установихме, че намерените фрагменти от средновековна керамика са доста дребни, което показва, че селището е унищожено. Върху керамиката личи орнамент, който се състои най-често от врязани или хоризонтални линии (IX—XI в.).

Б. Николов, Раннобългарски находки край Островския окоп, Археология, IV, кн. 3, 1962, стр. 36.

С. Вирове, Михайловградско, м. Перун град — селище. Тази местност се намира на 2,5 км южно от селото. Представлява два хълма, разделени от дол, в който има извор. От повърхността ѝ събрахме голямо количество керамични фрагменти. Сред тях имаше части от средновековна керамика (IX—XI в.) и от тракийския период. Намерихме части от прешлени за вретено, части от хромели, железни ножчета с право гръбче и голямо количество от глинени пирамидки, които се слагат в огнищата.

С. Галиче, Врачанско, м. Босовите камъни — селище. Намира се на 2 км северно от селото. При копане за постройка и сондажни проучвания са били открити основи на жилище, изградени от камъни, споени с глина, огнища, хромели, железни гвоздеи. Намерено е едно цяло гърне и части от гърнета. Цялото гърне е намерено в двор в северния край на селото.

При нашето обхождане на тази местност през 1962 г., въпреки че тя е засадена, можа да се установи, че действително тук е имало селище.

Б. Николов, цит. съч., стр. 33—34.

С. Гиген (Ескус), Плевенско — селище. При с. Гиген са останките от римския град Ескус (I—VI в. от н. е.). През IX—XIII в. на същото място се е настанило население, което е оставило следи от своята материална култура. Освен изследвания на римския град тук

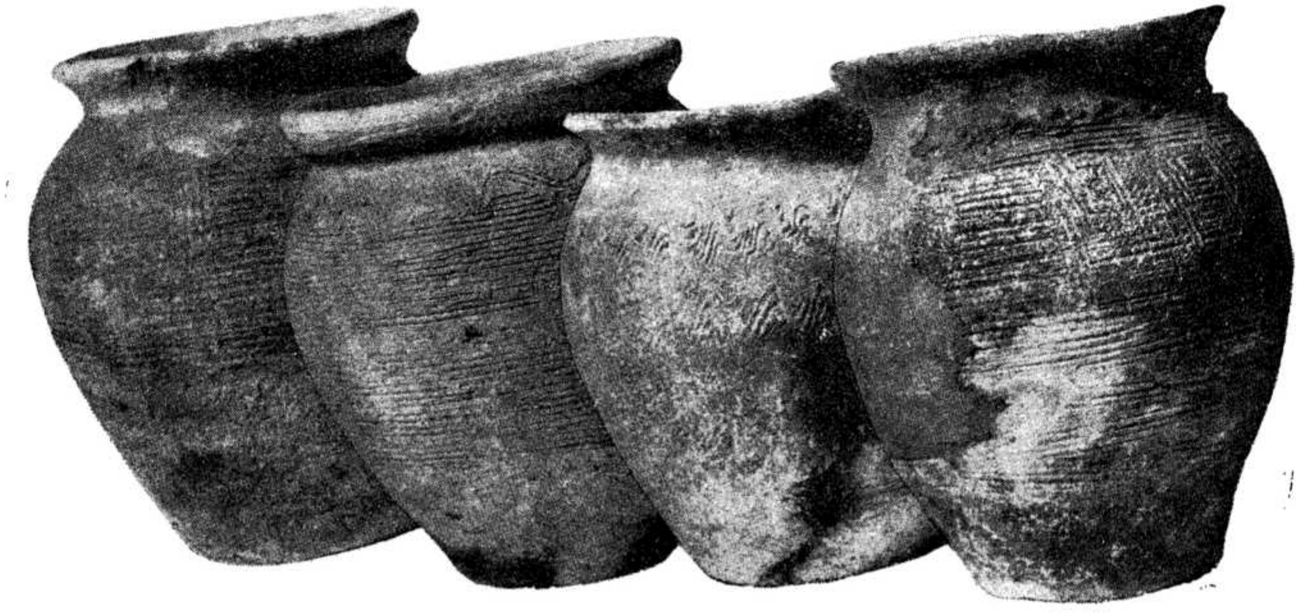

Обр. 86. Градище при с. Гиген. Керамика

са направени и проучвания на средновековния културен пласт, който се е намирал над къснoантичния. Според М. Станчева основен материал от средновековния пласт е керамиката, представена от фрагменти и цели съдове — гърнета без дръжки. Те са правени на грънчарско колело, в глината им има слаб примес от пясъчни зрънца. На цвят са червени. По тялото им е нанесен орнамент от гъсто врязани прави линии и над тях вълниста линия. Венецът им е надебелен и профилиран. Намерени са 13 цели гърнета (обр. 86). В някои от гърнетата са били открити обгорели зърна. Намерени са и земеделски оръдия: шест лемежа, две чересла, мотика, кирка, а също и 21 хромела. Последните имат кръгла форма, от едната страна са плоски с отвор за оста на ръчката. Диаметърът им е 0,45—0,60 м.

М. Станчева, Битовите материали от разкопките в Гиген в 1948 г. (непубликувана статия); Ж. Выжарова, О происхождении болгарских пахотных орудий, АН СССР, Москва, 1956, стр. 42; Ст. Станчев, Некрополът до Нови пазар, София, 1958, стр. 59, обр. 62—5.

С. Градешница, Врачанско, м. Калето и Градището — градище. Местностите Калето и Градището са две възвишения едно до друго, на 1,5 км северно от селото. Местността Калето е естествено продължение на Градището. Заградено е от три страни със стръмни и скалисти пропасти. В Калето е имало селище през каменно-медната и началото на бронзовата епоха. През римския период тук — на Калето — е била построена каменна крепост. През това време Градището е било използувано за гробища. При сондажните проучвания на Б. Николов в Калето са били намерени следи на живот от Първата българска държава. Това са главно глинени съдове — гърнета, украсени с вълнообразен орнамент, а също и амфоровидна стомна със зелена глеч. Открити са били железни върхове за копия и стрели, желязна брадва, мотика. Намерена е сребърна тока. Според мнението на Б. Николов българите са издигнали и втора крепостна стена откъм страната на Градището. Тази втора крепост е обхващала мястото, което сега се нарича Калугерче. От тази крепост тук-там още личат зидове.

С. Градешница, м. Селището — селище. Това селище се е намирало на отсрещния склон северно от Калето. То е силно разрушено. В изкопите добре личат следи от стенна мазилка и от пещи. Намерена е ръчна мелница (хромел). При нашето обхождане на това селище бе събрано голямо количество керамични фрагменти от гърнета, работени на грънчарско колело, с орнамент от врязани вълнообразни и хоризонтални линии.

Б. Николов, Градешница, Враца, 1963.

С. Долни Луковит, Плевенско, м. Помашката падина (Владимирово и Широката улица) — две селища. Първото селище се намира на 1,5 км северно от селото. При оран и копане в м. Помашката падина са били разкрити останки от късноримската епоха и средновековния период (IX—X в.). От находките, намерени в средновековния пласт, заслужава внимание една средновековна амфора.

В югозападната част на самото село в т. нар. „Широка улица" във второто селище поройт е изровил средновековна амфора. Вероятно тук също е имало селище.

Б. Николов, Раннобългарски находки. . . ., стр. 35.

С. Златия I, Михайловградско, м. Златийски геран — селище. Намира се на 10 км източно от селото. Селището е било разположено върху хълм, отделен от друг хълм с дол, в който има извор. От повърхността бяха събрани керамични фрагменти от съдове, правени на грънчарско колело, с орнамент от врязани вълнисти линии (IX—XI в.).

С. Кладенци, Толбухинско — градище. Намира се източно от селото и е укрепено с валове. Разкопките са започнали през 1960 г. Разкрити са били около 125 кв. м. Пластовете обхващат два периода. Първият — славянобългарски — VIII—X в., а вторият XI—XV в. В първия период се забелязват два културни пласта: долният е с кръгли надземни жилища, с открити огнища тип юрта. По мнението на Ст. Станчев този пласт е свързан с прабългарите. Във втория пласт са намерени полуземлянки с печки, изградени от камъни. От втория период са открити надземни жилища на каменна основа.

От първия — долен — пласт са събрани керамични фрагменти с врязани линии (IX—X в.) и с лъскави ивици по матова повърхност, кости от животни, много прешлени за вретено и сравнително малко железни предмети. Проучено е отчасти и земленото укрепление.

В това градище за първи път на наша територия е открито поселение с жилища, които явно са от номадски произход.

Ст. Станчев, Градището с. Кладенци, Доклад, четен пред отчетната конференция, София, 1961, Архив на Археологическия институт и музей при БАН; М. Чичикова, Шестата отчетна конференция на Археологическия институт и музей при БАН за 1960 г., Археология, III, 1961, кн. 2, стр. 53. (Накратко е предадено онова, което Ст. Станчев докладва — б. м.

Гр. Кнежа, Врачанско, м. Гостиля — селище. Разположено е на 9 км северно от града на левия бряг на р. Гостиля. Било е открито случайно при обработване на земята. Състои се от два културни пласта: средновековен (IX—XI в.) и къснoримски. Между находките от средновековния пласт е била открита добре запазена амфора с врязан знак.

През време на нашето издирване на славянски обекти в Северозападна България през 1962 г. в това селище от повърхността са събрани части от гърнета, правени на грънчарско колело, с орнамент от врязани вълнисти линии, подобни на тези от горния културен пласт в селището Джеджови лозя.

Б. Николов, цит. съч., стр. 36.

С. Кривина, Русенско — градище. Намира се на десния бряг на р. Янтра, непосредствено на югозапад от селото. Населението го нарича „Градището".

В този археологически обект се проучва кастелът Ятрус от римския лимес (II—VI в.), а също и средновековно градище (IX—XIV в.). Намерени са остатъци от жилища, подови замазки на огнища, оръдия на труда, оръжия — два железни меча, от които единият е в дървена ножница, много гърнета (обр. 87) с врязана украса, фрагменти от керамични съдове тип „сграфито", глинени прешлени за вретена. В едно от жилищата, които са били надземни, е било открито глинено гърне с девет златни византийски монети от края на X и началото на XI в.

К. Шкорпил, Некоторые из дорог Восточной Болгарии, ИРАИК, X, 1905, стр. 455, табл. XCIX, 1 и 2; *Ст. Стефанов*, Старините по долния басейн на Янтра, София, 1956, стр. 9 и сл.; *Т. Иванов*, Археологически проучвания в кастела Ятрус, Археология, III, кн. 3, 1961, стр. 18—26; *R. Heidenreich*, Die Ausgrabung auf der Gradischte bei Kriwina in Bulgarien в: Griechische Städte und einheimische Völker des Schwarzmeergebietes, Berlin, 1961, стр. 22.

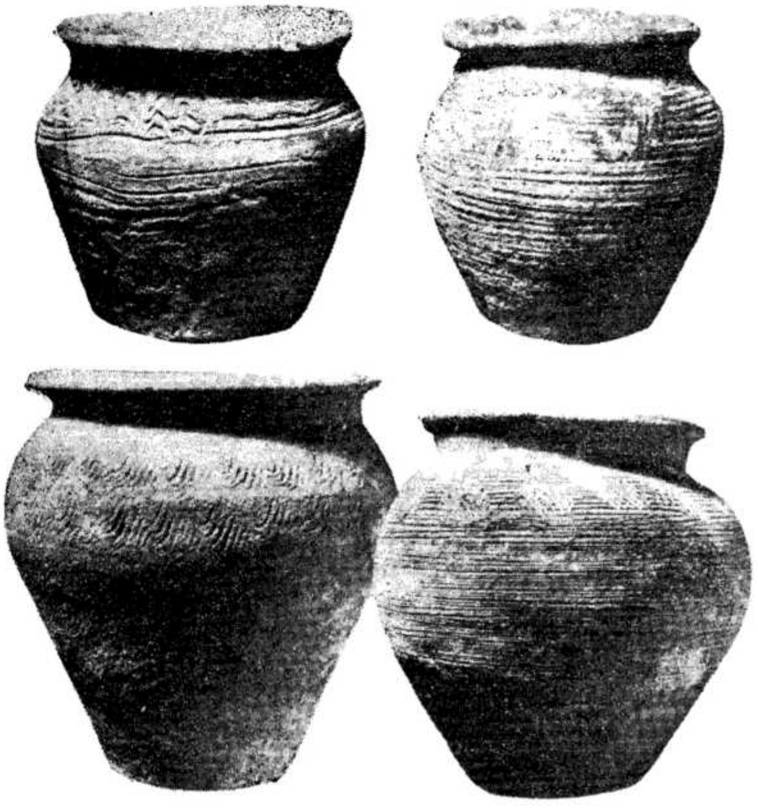

Обр. 87. Градище при с. Кривина. Керамика

С. Крушовица, Врачанско, м. Стублата — селище. Намира се на 2 км югоизточно от селото. При вземане на пръст е била намерена печка, вкопана в здравия бряг, а също и фрагменти от гърнета (IX—XI в.) от бронзовата и късножелязната епоха.

Б. Николов, цит. съч., стр. 136.

С. Малък Преславец, Силистренско, Горното и Долно Градище — градище. Градището се издига на стотина метра височина над брега на р. Дунав и от всички страни склоновете му са стръмни. Най-голямата му ширина е 32 м.

В резултат на проучванията се установи, че в това градище е имало няколко културни пласта с останки от епохата на неолита, желязната, късноантичната и средновековната (IX—X в.).

Ст. Станчев е правил сондажи на южния край на земленото укрепление, означено от К. Шкорпил като обект N, и разкрил една каменна стена от постройка и много фрагменти от гърнета, правени на грънчарско колело с врязана украса от вълнисти или хоризонтални линии. Ст. Станчев определя гърнетата като славянски. Тук са били намерени части от кани и от глазирана керамика, за която той смята, че е донесена от прабългарите.

Станчев отчасти е изследвал вала, който заобикаля градището, и смята, че той е бил построен след прекратяване живота на римското селище.

Според Ст. Станчав това градище е възникнало след римското в обекта S, и то по време, когато се появяват славяните. Това е вероятно времото на Юстиниана. Селището е просъществувало до X—XI в. Посочената в тази статия датировка на керамиката според Ст. Станчев е почивала на стари публикации и неверни датировки в Румъния и е само ориентировъчна.

ИРАИК, т. X, 1905, стр. 449; *Кр. Миятев*, Предварителни проучвания на Кадъкьойското градище, ИАИ, кн. XVIII, 1952, стр. 244 и сл.; *С. Георгиева*, Разкопки на обект S в Горно Градище при с. Кадъкьой, ИАИ, кн. XVIII, 1952, стр. 259 и сл.; *Ст. Станчев*, Разкопки на обекта N в Кадъкьойското градище, ИАИ, кн. XVIII, 1952, стр. 285; *Ст. Станчев*, Некрополът до Нови пазар, София, 1958, стр. 56.

С. Новград, Русенско, м. Стопански двор на ТКЗС — селище. Намирало се е на високия бряг на блатната низина, която е свързана с Янтра и Дунав. В него са били открити следи от живот през желязната епоха (IX—VII пр. н. е.), през тракийския период III—V в. пр. н. е. и през средновековието от края на VII до X в. От средновековието бяха открити жилища, които са имали правоъгълна форма, с пещи и огнища. Намерени са били голям брой находки, между които и керамични фрагменти и цели гърнета. Гърнетата са работени на грънчарско колело. Цялото им тяло е покрито с врязани хоризонтални линии. На едно от тях освен гъсто нанесени линии има пасма от полегати насечки и около шийката ямички.

Кр. Миятев, Славянска керамика..., обр. 36; *В. Миков*, Старите славяни на юг от Дунава, ИПр, год. III, 1946—1947, стр. 149.

Плиска, Коларовградско. Още при първите разкопки на Плиска, направени от Успенски и Шкорпил през 1899 г., когато вниманието е било насочено главно към изследване на монументалните постройки, са обнародвани отломки от керамични съдове и други вещи от материалната култура. През 1945—1947 г. се извършват разкопки във Външния град, гдето се откриват няколко базилики и други постройки и много предмети от желязо и глина. Между тях има глинени съдове — гърнета, работени на грънчарско колело. Те имат форма на обърнат пресечен конус или са яйцевидни (обр. 88). Орнаментът им се състои от успоредно набраздени хоризонтални или вълнообразни линии, често нанесени по цялото тяло на гърнето. Ст. Михайлов датира тази керамика от IX—XI в. и я определя като славянска.

При разкопаване на обект № 31, чието проучване е започнало през 1947 г. и подновено през 1951 г., Ст. Михайлов, след като разкрива граждански сгради и пещи, спира своето внимание на остатъците в културния пласт. Между находките, намерени от Ст. Михайлов, са: глинен потир, изделия от желязо, от кост — шило, рогче, украсено със знаци и рисунки, бронзова статуетка-ключ, дръжка от глинен съд с кирилски надпис. Най-интересни са многобройните рисунки по стените на сгради и по крепостната стена, които представляват ловни сцени, изображения на говедо, а също и на рала. Главно място в находките заема керамиката. В нея той отделя фрагменти от гърнета с орнамент от врязани вълнисти и хоризонтални линии, които нарича славянски, между тях късове с матова повърхност и лъскави ивици. Има и такива със зелена глазура. Ст. Михайлов открива през 1951 г. три жилища-полуземлянки, от които две са напълно разкрити, а третата — отчасти. Тя има форма на неправилен трапец. В пода ѝ се очертават дупки от греди. В един от ъглите се е намирала печката. В план тя е почти квадратна, изградена от камъни и засводена. Подовата ѝ замазка е трамбувана, силно обгорена и покрита с пепел. В насипа на жилището Ст. Михайлов намира фрагменти от гърнета с врязани линии,

Обр. 88. Плиска. Керамика

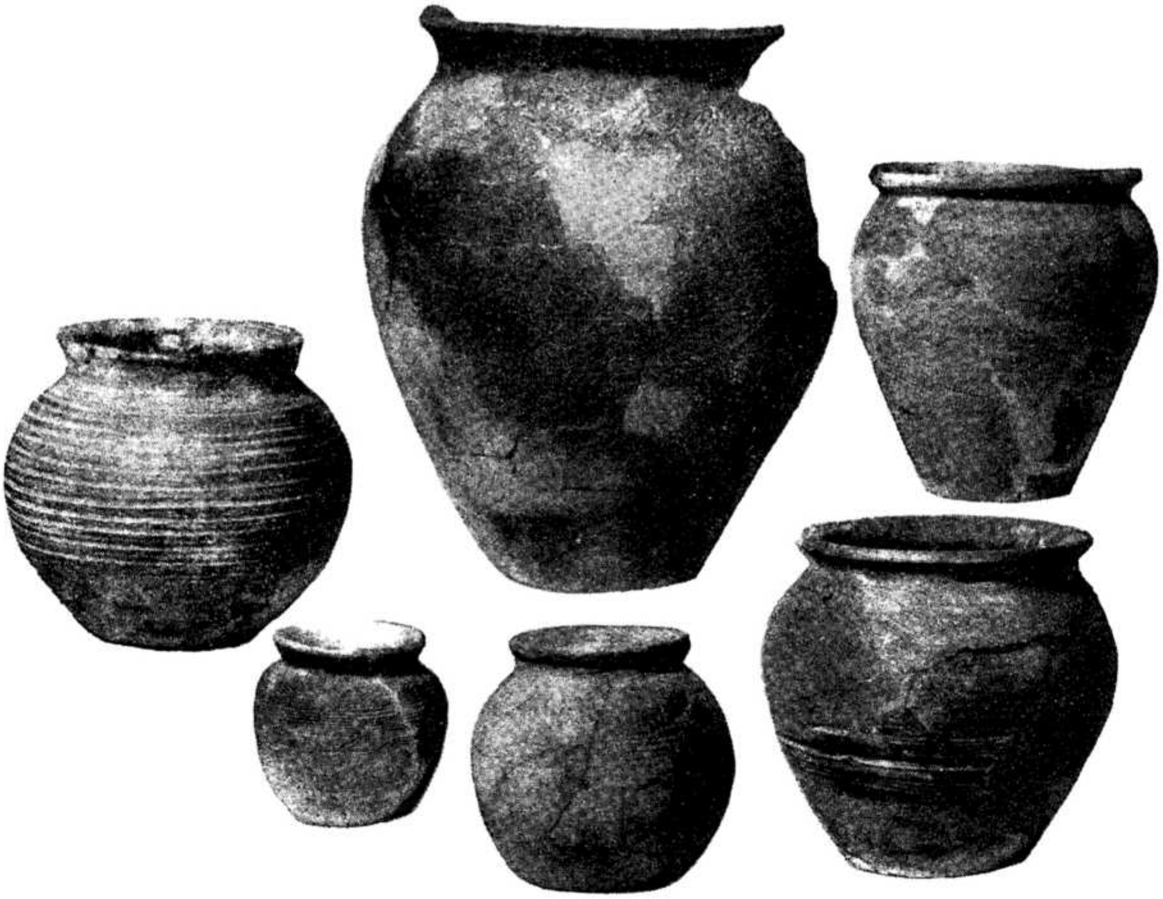

които определя като славянски, и подобни на тези от некропола в Нови пазар — с матова повърхност и излъскани ивици. Въз основа на устройството на землянките Ст. Михайлов ги смята за дело на славянско население. А като има пред вид намерените в тези землянки керамични фрагменти от гърнета и кани с матова повърхност и лъскави ивици, той заключава, че те отразяват местна култура, която предшествува идването на прабългарите.

До северозападния ъгъл на Вътрешния град Ст. Станчев е открил християнски погребения, които са били от X—XI в. Североизточно от сградата на Малкия дворец той е открил няколко граждански постройки с многобройна керамика, главно гърнета, които са изработени на грънчарско колело. От шийката надолу по тялото им е нанесен орнамент — сноп от вълнообразни и под тях хоризонтални линии. Върху дъната на някои от гърнетата има релефен знак. Ст. Станчев определя тази керамика като типична славянска и я датира не по-рано от втората половина на X в. Характерни за изследвания терен са амфорите от IX в. Между керамичните фрагменти е намерена част от котел с дръжки от вътрешната страна на стената и съдове с глазура, най-често със зелен цвят. Има и няколко къса от съдове, чиято повърхност е матово-сива и по нея са нанесени лъскави ивици.

Между материалите се намират железни оръдия и оръжия, женски украшения — пръстени, стъклени гривни, — костени шила, прешлени за вретено, бронзова обковка за меч.

Всички постройки и находките около тях, а също и монетите (X—XI в.) дават основание на изследвача да датира културния пласт на североизток от Малкия дворец към X в.

Битовите материали от разкопките в Плиска през 1945—1949 г. дават възможност на Ст. Станчев да тълкува проучваните паметници, оградната стена на Малкия дворец, дворцовата базилика и тронната палата и да изясни до голяма степен хронологията им. Предметите, които са открити в тях, са: гривна от стъкло, кръст-енколпион, пръстени от мед и бронз, железни обкови, въдици, железни токи, стрели, халка, части от ключалки, ножове, гвоздеи, обковки от лопати, сърп, длето, оловни печати, костена апликация от лък. Между тях има и бронзова тока с изображение на животно. По техника тя е еднаква с откритата през 1935 г. във Вътрешния град на Плиска в некропола около църквата, с тази в гроба на Мостич в Преслав и от Джеджови лозя. Намерени са също голям брой фрагменти и цели съдове.

Ст. Станчев разделя съдовете на следните видове: 1. Гърнета без дръжки, които са представени от няколко типа: а) с украса от врязани линии, б) без украса, в) сивочерни с лъскави ивици, г) сивочервени без излъскване, които по състав на глината са близки до гърнетата с врязани линии, а се отличават от тази на гърнетата с лъскави ивици. 2. Гърнета с една или две дръжки, гледжосани със зелена или кафява глазура. Устията им са фуниевидни. Негледжосаните са с удължено тяло.

Той отделя още един вид съдове, които нарича складови. Те са делвите и амфорите. Има фрагменти от кани.

Голяма част от материалите — монети, печати и керамика, главно амфори, намерени в югозападния ъгъл на дворцовия квартал — Ст. Станчев смята, че могат да се отнесат към 976 г. При това той твърди, че в керамиката от Плиска, която е представена от гърнета с врязани линии и от другите съдове, мъчно могат да се различат собствено славянските черти, затова той определя тази керамика като българска. Гърнетата с матова повърхност, върху която са нанесени лъскави ивици, той приписва на прабългарите.

Някои керамични съдове и предмети помагат да се изясни и крайният период от съществуването на разгледаните обекти, именно средата на XI в.

През 1947 г. бе открита от Ст. Михайлов керамична работилница, при която по-късно (1955) бяха открити и няколко полуземлянки. В една от тях се оказала засводена печка, изградена от ломен камък без спойка. В жилището са били намерени битови предмети и кости от домашни животни. Във втората полуземлянка добре личали гнездата от подпорните греди и по пода ѝ се проследявали множество гнезда от тънки колове. В нея добре е била запазена печката, която е била изградена от камъни. Както през 1951 г., така и през 1955 г. са били открити голям брой керамични материали. Цели съдове не са били намерени, а само фрагменти. От тях се отделя една група гърнета без дръжка, с къса шийка, понякога с надебелен ръб, с украса по тялото от вълнисти и успоредни врязани линии. Върху дъната на някои от тях има релефни знаци. Другата група е представена от части от съдове, покрити със зелена или жълтозелена глазура. Намерени са фрагменти от кани (стомни) с матова повърхност и лъскави ивици, подобни на тези от Нови пазар. Заедно с тази керамика е намерена част от котел с дръжка от вътрешната страна на венчето.

Между предметите, получени от разкопките през 1955 г., има прешлени за вретено, железни предмети — ножчета, гвоздеи, — а също и бронзови изделия.

Въз основа на керамичния материал Ст. Михайлов и Ат. Милчев отнасят полуземлянката към VIII в. Те са на мнение, че керамиката от салтово-маяцки тип, известна в България като прабългарска от края на VIII до X в., се е употребявала и от славянското население, и то не само в Североизточна България, но и на запад от р. Искър и по тази причина тя е престанала вече да бъде признак на етническа принадлежност.

На 400 м в западна посока от вътрешния град на Плиска се намира м. Асардере.

През 1959 г. в тази местност чрез сондажни проучвания от Ат. Милчев е било открито селище. Там са разчистени четири пещи за изпичане на глинени съдове, част от водопровод и няколко жилища-землянки с правоъгълна форма. В един от ъглите им е била построена каменна печка. Ат. Милчев отбелязва, че за печката е била изкопана специална яма. В културния пласт и по пода на жилищата са открити цели и части от съдове, прешлени за вретено, изделия от желязо и кост и кости от животни.

Ат. Милчев разделя керамичния материал на две групи: фрагменти и цели гърнета, които са съвсем подобни на тези от другите разкопани досега обекти в Плиска, Преслав, Калето при Попина и др. Той отнася тази керамика към VIII в. и я определя като славянска. Към втората група той отнася фрагменти от амфоровидни съдове и кани с трилистно устие. Намерил е фрагменти и цели съдове с матова повърхност и лъскави ивици, подобни на тези, открити в некропола Нови пазар и могила XXXIII в Плиска и др.

Въз основа на цялостния материал и главно на керамиката и жилищата Ат. Милчев твърди, че през VIII—X в. Плиска е била обитавана само от славянско население. Той не се съгласява с мнението на М. И. Артамонов, че Плиска е била първобългарски укрепен център.

Ст. Михайлов, Разкопки в Плиска през 1945—1947 година, РП, кн. III, София, 1949, стр. 171—225; *Ст. Станчев*, Керамика от голямата могила в Плиска, РП, кн. III, София, 1949, стр. 227—234; *М. И. Артамонов*, К вопросу об археологических памятниках славян и праболгар на Нижнем Дунае; вж. *Ж. Въжарова*, Славянобългарското селище край с. Попина, Силистренско, 1956, стр. 7; *Ст. Михайлов*, Археологически материали от Плиска, ИАИ, XX (1948—1951), 1955, стр. 49 и сл.; *Ст. Станчев*, Разкопки и новооткрити материали в Плиска през 1948 г., ИАИ, XX, 1955, стр. 184 и сл.; *Ст. Михайлов* и *Ат. Милчев*, Разкопки в Плиска през 1955 г., ИАИ, XXII, 1959, стр. 263 и сл.; *Ат. Милчев*, Разкопки в Плиска, западно от вътрешния град през 1959 г., Археология, год. III, 1960, кн. 3, стр. 30—43; *Ат. Милчев*, Археологически разкопки и проучвания в местността Асардере — Плиска през 1959 г., ГСУФИФ, т. LIV, кн. 2, София, 1960, стр. 33—66.

Преслав, Коларовградско. От 1945 г. в средновековния Преслав са започнати систематически разкопки. Наред с архитектурните паметници изучават се и материалите от културния пласт и града като занаятчийски център. Особено внимание се обръща на керамиката (обр. 89). Ст. Станчев отбелязва, че тя е представена от фрагменти на гърнета, подобни на тези от Плиска и Мадара, и я определя като типично славянска. Той говори и за керамика със зелена и кафява глеч. Разглежда и фрагменти с матова повърхност, върху която са нанесени лъскави ивици. Този вид керамика той датира към VII—VIII в. и сочи нейния източен „верхне-салтовски“ характер. При разкопаването на манастира под Вълкашина са били открити керемиди, прешлени за вретено, керамика, костени, стъклени, железни (връх за стрела, ключалка, катарама) и бронзови предмети, дръжки от ведро, два бронзови двойни кръста-енколпиони, части от меден съд и апликации от кост. Открити са три цели съда — преславска рисувана керамика — две блюда и една чаша.

Сред манастирските постройки е била открита църква. В нея, край нея и в манастирския двор са били разкопани няколко погребения. Погребаните са били сложени в дървени ковчези. Гробовете им са трапецовидни и изградени грижливо от варовити плочи, с каквито е било застлано и дъното. В гробовете не е бил намерен никакъв инвентар.

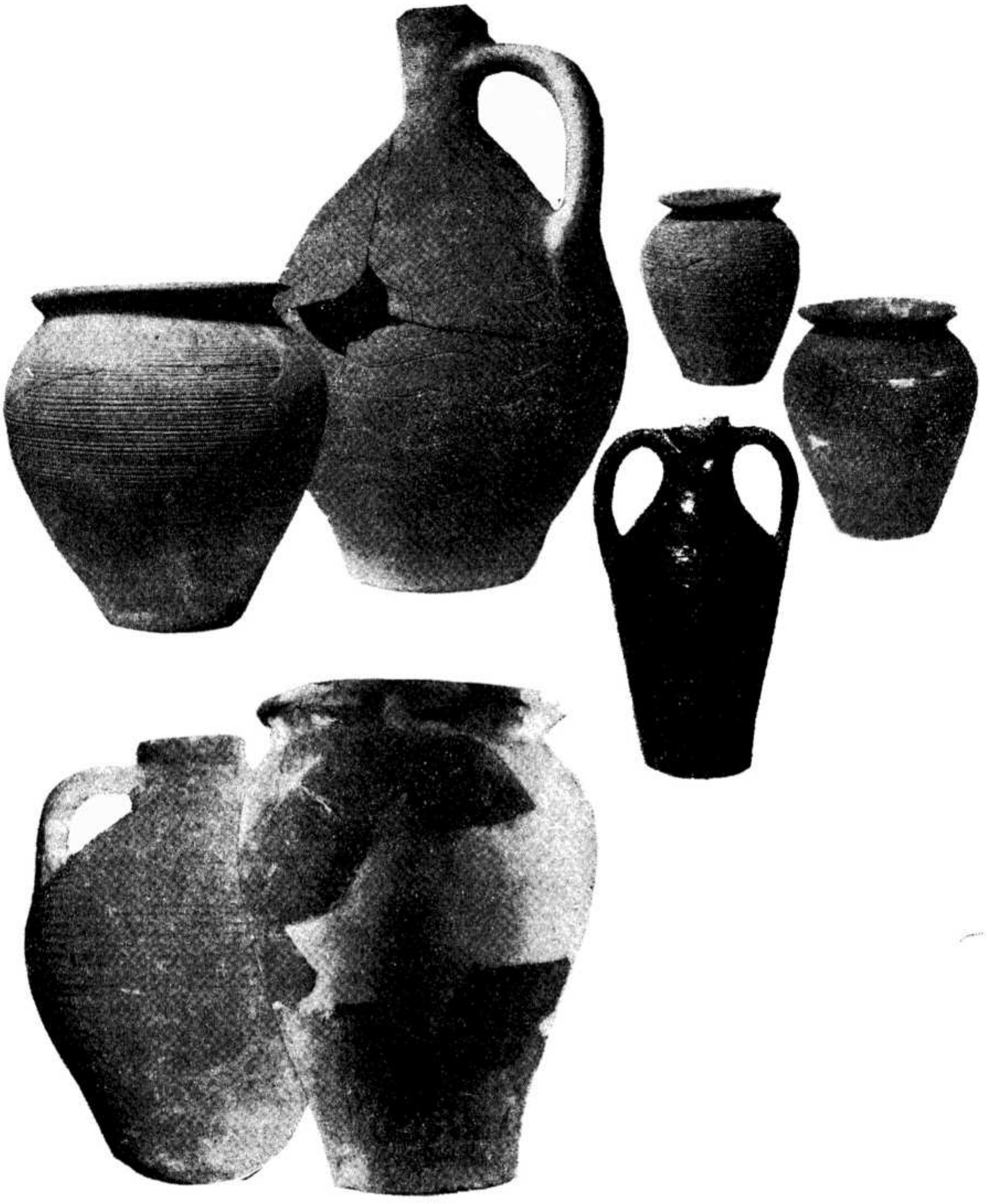

Фиг. 89. Преслав. Керамика

Въз основа на материала и плана на манастира изследователите отнасят целия комплекс към IX в.

Между материалите в една гражданска многостайна постройка са били открити фрагменти от гърнета, изработени на грънчарско колело, по тялото с украса от хоризонтални вълнообразни гъсти линии, а често и гъсти снопове от хоризонтални линии, които се пресичат. Намерени са и фрагменти от дебелостенни съдове. Повърхността им е гладка, понякога лъскава и често има сивогълъбов цвят. Има и фрагменти от широко отворени гърнета, по повърхността им с мрежа от лъскави черни ивици. Намерени са още и късове от амфори, връх от нож, върхове за стрели,

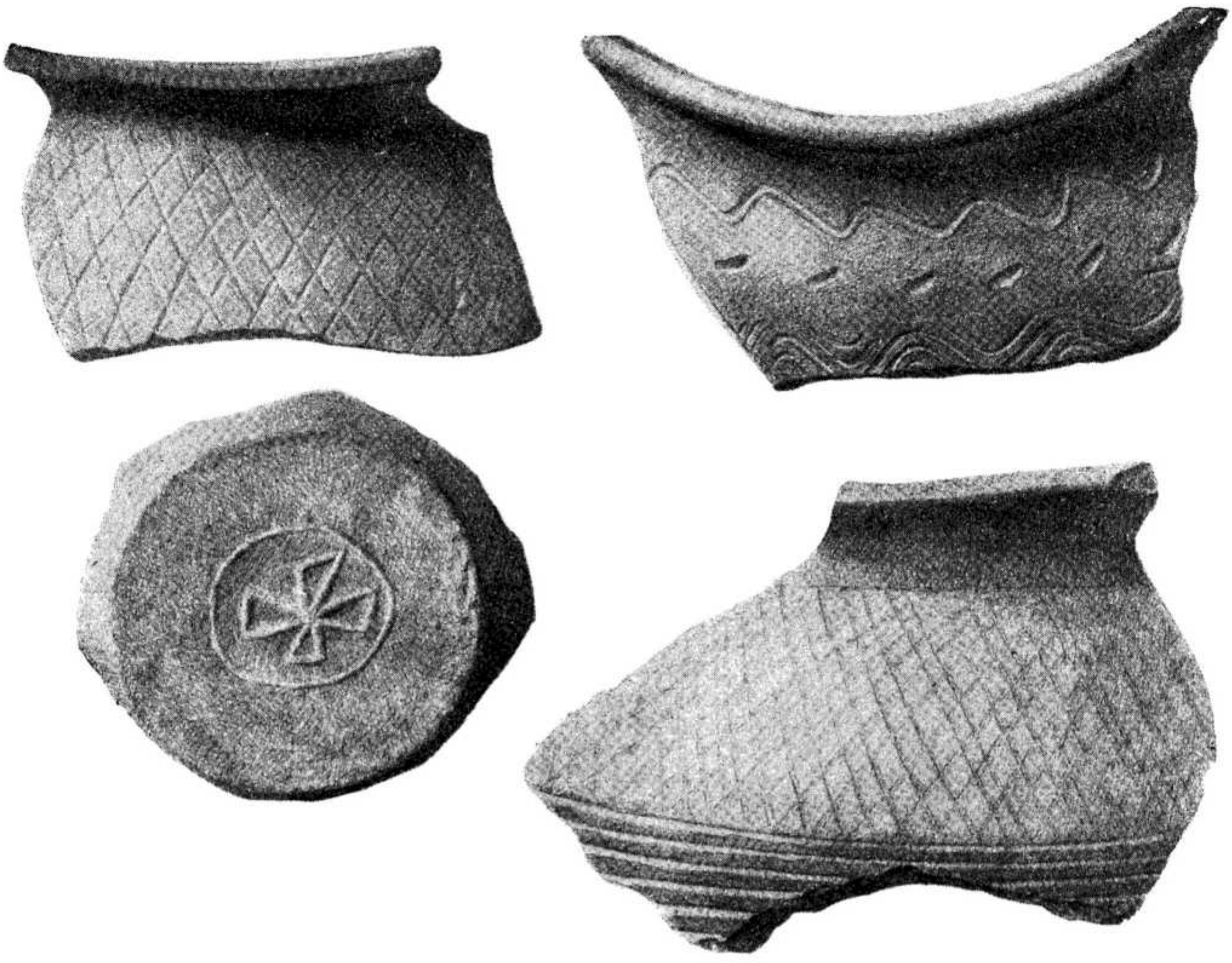

Обр. 90. Преслав — м. Селище. Керамика

бронзова тока за колан, коланни апликации, костено украшение с релефни орнаменти, много железни предмети и др. Според Станчев и Ангелов керамиката в този обект е от два типа: единият тип е славянска керамика, а другият — сивата керамика с лъскави ивици, подобна на тази от некропола в Нови пазар — от прабългарски произход. Данните за тази керамика се свързват с останалите находки, особено с коланните апликации, които се смятат за прабългарски. След сравняване на находките от другите обекти в Преслав тези изследвачи заключават, че изграждането на по-старата част от постройката е станало в началото на IX в., като през X в. сградата е била обитавана и разширявана, а през втората половина на същия век е била разрушена.

Открити са две пещи за изпичане на керамика от два типа — със скара и без скара. Те се намират на първия километър по шосето за Патлейна. Й. Чангова открила постройка, дълга 107 м, съставена от 18 еднакви, конструктивно свързани помещения, без проходи помежду им. В тези помещения са били намерени главно глинени съдове, които според формата им са разпределени на пет групи. Към първата група Чангова отнася амфорите, стомните и каните, към втората — гърнетата, към третата — чашите, към четвъртата — дълбоките паници и към петата — похлупаците. Разкопаните помещения и намерените в тях съдове, от които повечето са за течности, както и животинският костен материал дават основание на Й. Чангова да ги определи като магазини-лавки. Намерените монети от X в. и оловните печати от XI в., а заедно с тях керамиката и другите находки я карат да отнесе помещенията към X—XI в. С проучването на тази постройка се разкрива богата картина от керамични форми и в средновековния град, а това допринася да се уточни хронологията на битовата керамика в Преслав. Според

Чангова керамичните типове от тези помещения са: керамика, в която е отразена славянската грънчарска традиция, керамика със салтово-маяцки произход и керамика — трети тип (амфори) — с антична традиция.

При сондажни проучвания в м. Селището бяха намерени железни предмети. Тук бяха открити и няколко печки, вкопани в земята, а също и помещения, чието предназначение не можахме да изясним. В културния пласт бяха намерени фрагменти от гърнета, кани (стомни) и рисувана керамика (обр. 90). Някои от фрагментите от гърнета са работени на грънчарско колело и по стените им са нанесени орнаменти от хоризонтални и вълнообразни линии, ямички и др. Други от фрагментите са от гърнета и кани (стомни) с тъмносива повърхност, по която са нанесени лъскави ивици, които често образуват мрежа. Тези гърнета са правени на грънчарско колело. Има малък брой части от стомни, покрити със зелена глеч, и малко късове от рисувана керамика, известна в литературата като „преславска". Освен керамика в културния пласт бяха открити железни и бронзови предмети — хлопки, огрибки, мотички, гвоздеи, скоби, обковки, ключалки, кръстове, части от трион, ножове, токи за колан и др. Намерената сребърна монета от Лъв VI (886—912) показва, че тези железни предмети са работени тук през X в. За такава датировка говорят и сините стъклени гривни, които досега също се датират в X в. Керамиката (гърнета) ни дава основание да приемем, че в тази местност е имало живот от началото на IX в.

Ст. Станчев, Домашната керамика от Преслав, РП, III, 1949, стр. 129—148; *Л. Огненова* и *С. Георгиева*, Разкопките на манастира под Вълкашина в Преслав през 1948—1949 г., ИАИ, XX, 1955, стр. 373—417; *Ив. Акрабова*, Декоративната керамика от Тузлалъка в Преслав, РП, III, 1949, стр. 101—128; *В. Иванова*, Разкопки на Аврадака в Преслав, РП, кн. III, 1949, стр. 13—64; *Ив. Акрабова-Жандова*, Принос към проучване на керамичното производство в Преслав, ИАИ, XXII, 1959, стр. 223—236; *Н. Ангелов* и *Ст. Станчев*, Гражданска постройка в долината на Бял бряг при Преслав, ИАИ, XX, 1955, стр. 429—449; *Ст Станчев*, Разкопки по десния бряг на р. Тича в Преслав през 1951—1952 г., ИАИ, XX, 1955, стр. 419—428; *Ив. Акрабова-Жандова*, Работилница за рисувана керамика на юг от Кръглата църква в Преслав, ИАИ, XX, 1955, стр. 487—509; *В. Иванова*, Разкопки на Аврадака в Преслав, РП, кн. 3, 1949, стр. 13 и сл.; *Й. Чангова*, Търговски помещения край южната крепостна стена в Преслав, ИАИ, XXI, 1957, стр. 233—290; *Ж. Н. Въжарова*, Железарската работилница „Селище" — Преслав, Slawia antiqua, Warszawa — Poznan, 1960, т. VII, стр. 394—405.

С. **Попина**, м. **Калето — селище**. Селището е на 4 км северно от с. Попина. Намира се върху високия бряг на един от ръкавите на Малък Дунав. Тази местност има форма на трапец с височина около 25 м над нивото на р. Дунав. Селището заема площ около 3 декара. От всички страни е заобиколено от ров и вал.

В резултат на разкопките през 1954 г. бяха открити два културни пласта (долен — античен — и горен — средновековен). В горния пласт бяха намерени керамични съдове, правени на грънчарско колело (обр. 91). Това са гърнета повечето с яйцевидна форма, с вълнист и хоризонтален орнамент по тялото и със знак на дъното; кани (стомни) с матова повърхност и с лъскави ивици; стомни със зелена глеч. Бяха намерени също изделия от желязо (сърп, длето, ножица, скобел, брадвичка, въдица), костени шила, рогчета, чашка, хлопатар, огрибка, стъкло и пр. Жилищата представляват полуземлянки с печки, вкопани в здравата почва, или с правоъгълни печки, изградени от каменни плочи. Долният пласт изобилствуваше с керамика и предмети, които се отнасят към IV—VI в. В него се откри и част от укрепление, изградено от каменни блокове с жлебове.

През 1960—1961 г. отново направихме изкопи и отново установихме следните картини в културните пластове: долен пласт — късноантичен, III—VI в., и горен — средновековен — VIII—X в.

К. Шкорпил, ИРАИК, X, София, 1905, стр. 447—448; Ж. Въжарова, Славянобългарското селище край с. Попина, Силистренско, София, 1956.

Разград, **Хисарлъка — градище**. Това място се намира на 2 км източно от града и сред населението е известно под името „Хисарлък".

Неговият средновековен културен пласт бе открит през 1952 г. Установи се, че средновековен културен пласт съществува само в източната част на градището. В него са открити десет огнища и две пещи. В културния пласт са намерени изделия от желязо, от кост (шила

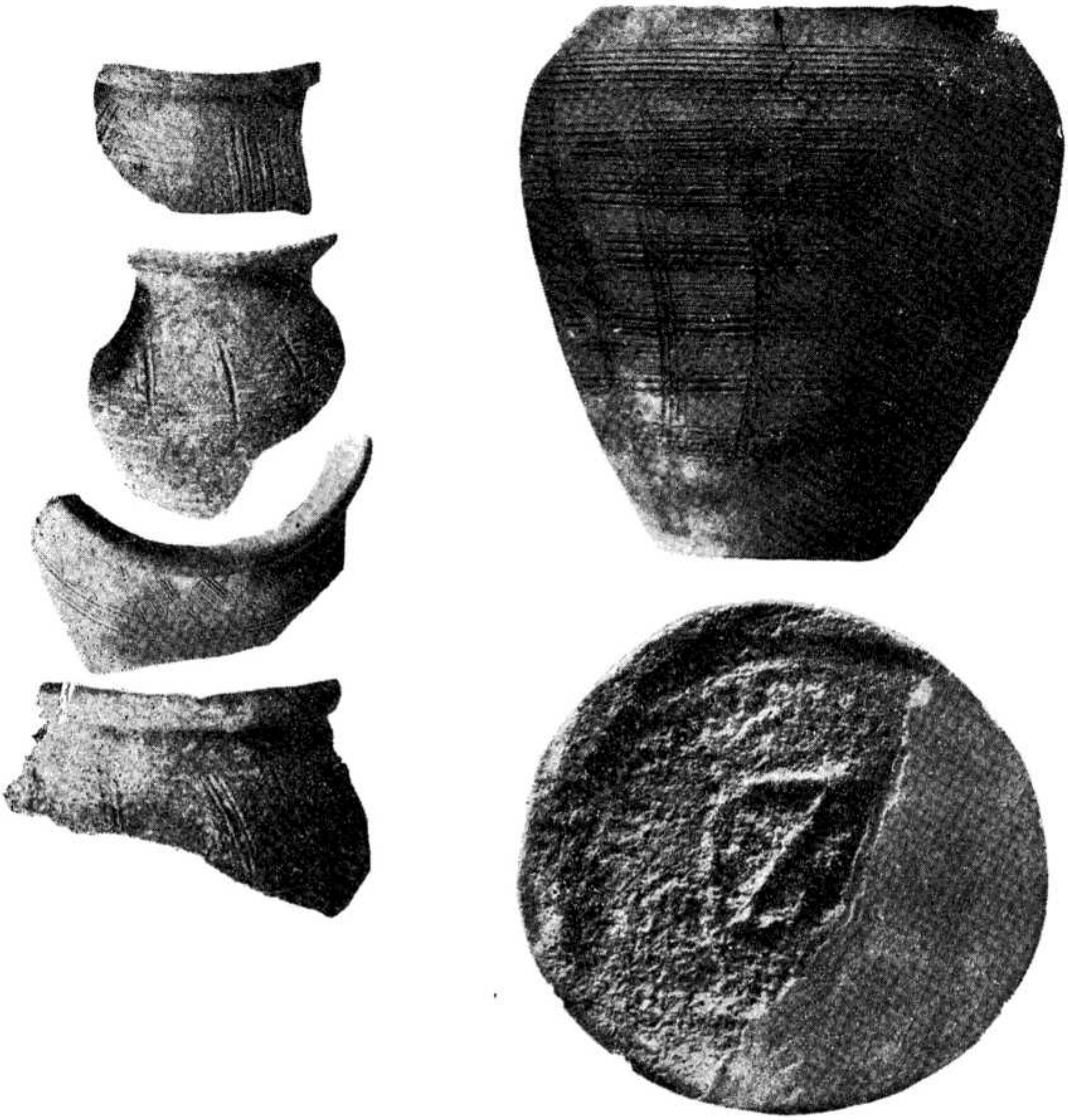

Обр. 91. Градище в м. Калето, с. Попина. Керамика

рогчета), от камък, а също и накити — пръстени, части от стъклени гривни, токи (железни, бронзови), части от бронзов кръст-енколпион. Най-многоброен материал са керамичните съдове, между които има и няколко напълно запазени (обр. 92). С. Георгиева разделя керамиката на няколко основни групи: към първата група спадат гърнета с къса шийка и извито навън устие. На дъната им са отпечатани релефни знаци. Едни от тези гърнета имат по-строен силует, а други са по-приземисти, с яйцевидна форма. Орнаментът, нанесен по тялото им, се състои от прави успоредни хоризонтални и вълнисти линии, ямички, направени с нокът, и прави успоредни линии, прокарани косо по тялото. Към тази група спадат също гърнета, правени на ръчно колело. Украсата им се състои от хоризонтални и врязани линии. Втората група са гърнета и стомни с тъмносива матова повърхност, по която са прокарани лъскави ивици. Формата на тези гърнета е по-тромава от формата при първата група. С. Георгиева отнася към отделна група стомните, паниците, чашките и гърнетата, покрити със светлозелена глеч. Намерени са и няколко фрагмента от гърнета, които по форма и украса тя причислява към първата група, но светлият цвят на глината ѝ дава основание да я сметне като подражание на рисуваната керамика.

С. Георгиева смята, че керамиката от градището Хисарлъка не се различава от керамиката, намерена в средновековните селища — Плиска, Преслав, Мадара, Калето при Попина,

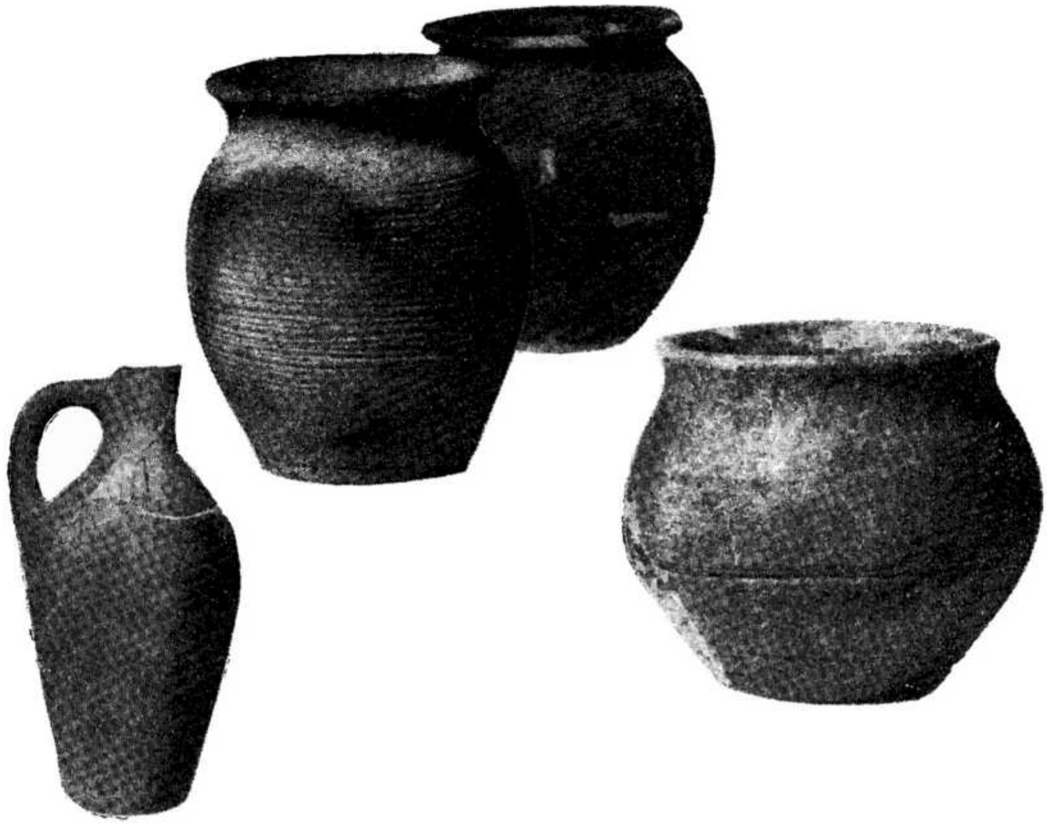

Обр. 92. Градище в м. Хисарлъка, Разград. Керамика

Нови пазар — и я датира в VII в., т. е. това градище е било обитавано от славяните през периода на тяхното заселване на Балканския полуостров. Тя поддържа, че керамиката от група Г по нашата класификация се е оформила на юг, вероятно в земите на Балканския полуостров и по Долния Дунав, под влияние на провинциалната римска сива керамика. Това е станало още при заселването на славяните на юг и запознаването им с античната култура. Поддържа също, че няма хиатус[1] между античния и средновековния културен пласт и определя началната дата на селището от края на VI в. или началото на VII в.

С. Георгиева, К вопросу о материальной культуре славян и праболгар на Нижнем Дунае, Изследвания в чест на Марин С. Дринов, София, 1960, стр. 357—368; *С. Георгиева*, Средновековното селище над развалините на античния град Абритус, ИАИ, XXIV, 1961, стр. 9—36.

С. Стърмен, Русенски окръг — градище. Градището се намира на 2,5 км северно от с. Стръмен на десния бряг на р. Янтра и се издига леко над околния терен. То е имало найинтензивен живот през Първата българска държава. От това време са разкопани надземни жилища и полуземлянки. Едни от жилищата са имали кръгла форма и са от типа на номадските юрти. Между находките от градището голямо място заема керамиката. Тя е подобна на тази от другите средновековни археологически обекти от Първата българска държава, VIII—X в. По-интересни материали са: ръчна мелница, лемеж, сърп, сребърна обеца и бронзова тока с изображение на лъв, подобна на тази от Плиска, Преслав, Джеджови лозя, Беден. Проучва се валът на градището и некрополът му. В некропола са открити само няколко погребения, извършени чрез трупозаравяне. В това градище има следи от живот от латенския и римския период.

С. Стефанов, Старините по долния басейн на р. Янтра, София, 1956, стр. 12; Ст. Михайлов, Разкопки на градището при с. Стърмен, Археология, V, кн. 3, 1963, стр. 5.

---

[1] Вж. P. Diaconu, Sonia Georghieva, SCIV, 2, 1962, стр. 471—475.

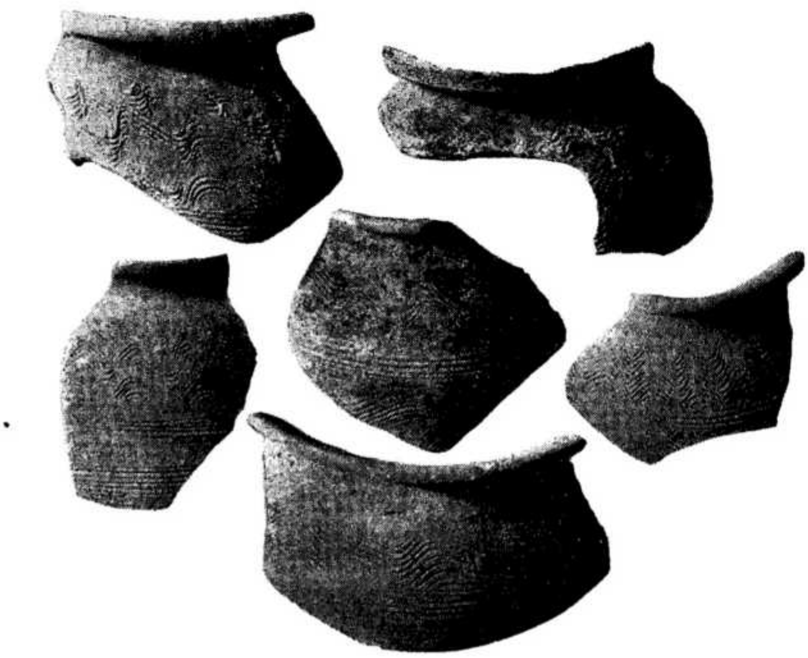

Обр. 93. Градище в м. Градището, с. Якимово II — керамика, събрана от повърхността

С. Якимово II, Михайловградско, м. Градището — градище. Намира се на изток от Якимово II и е разположено върху високия стръмен бряг на р. Цибрица. От всичките му страни има запазени следи от вал. Открити са били три културни пласта: тракийски, римски и средновековен (VIII – XI в.) (обр. 93). В средновековния пласт са установени 42 жилища — полуземлянки и надземни. В план полуземлянките имат правоъгълна или квадратна форма. В тях се намират печки, изградени от камъни или вкопани в здравия бряг. Редом с жилищата-полуземлянки са открити 12 ями за пазене на зърнени храни. В тези ями е било открито и жито. В едно от жилищата са намерени 9 цели съда с различна големина и украса, правени на грънчарско колело. В същото жилище са намерени три железни сърпа, брадви, дървено ведро, прешлени за вретено и монети. До пещта е намерено овъглено жито. В друго жилище са открити три цели глинени съда във вид на обърнат надолу конус, с орнамент от хоризонтални врязани линии и над тях ямички. Освен керамика в това жилище са намерени и 300 мъниста, подобни на тези от некропола в с. Букьовци. В градището са намерени около 30 коланни апликации с растителен и геометричен орнамент, гроздовидни обеци, гривни от бронз и сребро, 20 пръстена с надписи, стъклени гривни и украшения от сребро и други предмети.

Въз основа на целия комплекс от намерени вещи и монети Ат. Милчев определя два хронологически периода: първия, който обхваща VII—IX в., той определя като раннославянски, а втория, X—XI в., като славянски. По негово мнение това градище е било обитавано от славяните още след заселването им на юг от Дунава.[1]

М. Чичикова, Отчетна конференция за постиженията на българската археология през 1959 г., Археология, II, кн. 2, 1960, стр. 77; А. Димитрова, Седма отчетна конференция на Археологическия институт при БАН, Археология, II, кн. 3, 1962, стр. 74; Ат. Милчев, Първи румъно-български семинар по въпроса за славяните в Долнодунавския басейн и за балканодунавската култура в раннофеодалния период, Археология, V, кн. 1, 1963, стр. 69; Ат. Милчев, Ранносредновековни български накити и кръстове-енколпиони в Северозападна България, Археология, V, кн. 3, 1963, стр. 22.

С. Хърлец, Врачанско, м. Калето — градище. Градището представлява естествено укрепено място, ограничено от три страни с отвесни стени. Някога покрай североизточната му стена е текла р. Огоста. Сега старото корито е използувано за язовир. Повърхността на това градище е осеяна с късноантична (III—VI в.) и средновековна (IX—XI в.) керамика. При разчистване на източния бряг на градището се очертаха много добре два културни пласта: късноантичен и над него средновековен — IX—XI в. На някои места този пласт достигаше дебелина до 3,5 м. Според Кр. Миятев от този обект са двете гърнета — глинено и бронзово, — които той обнародва.

Кр. Миятев, Славянската керамика. . ., стр. 41.

---

[1] Такава датировка е неприемлиева, тъй като не се подкрепя от фактическия материал. По наше мнение градището се датира от края на IX и началото на X в.

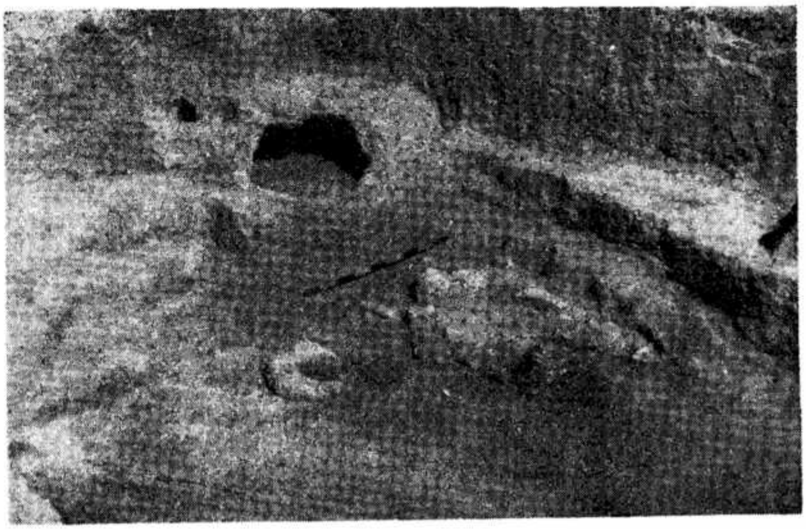
1

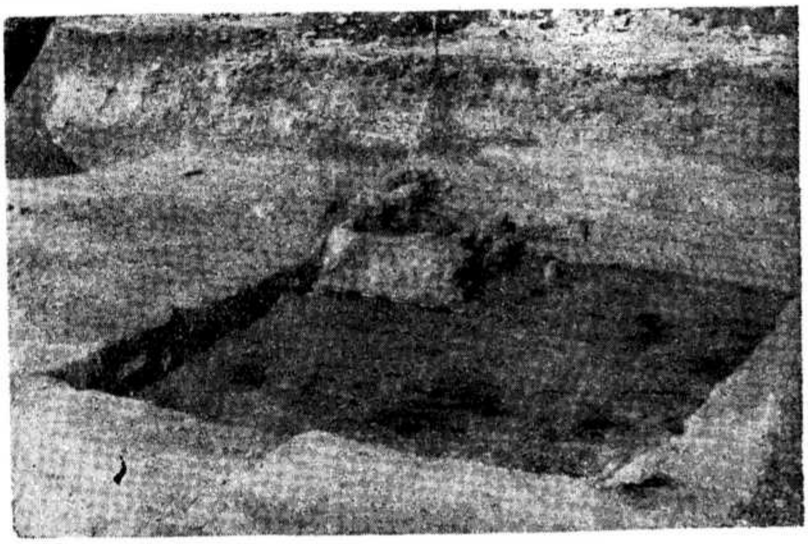
2

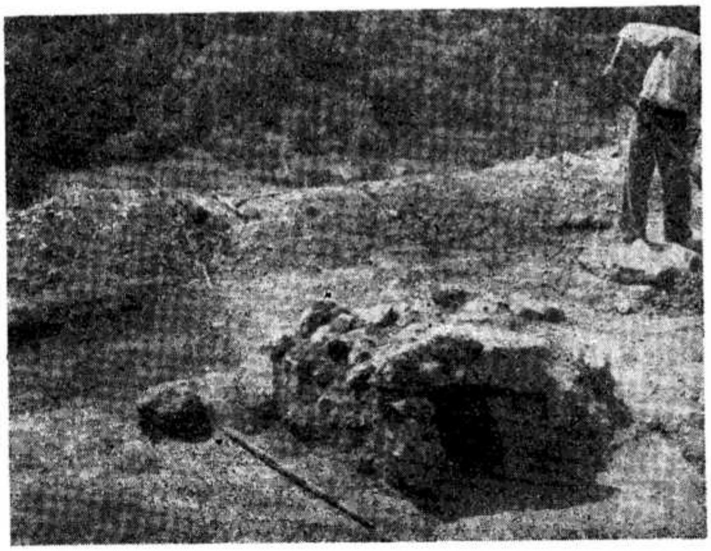
3

Обр. 94. Градище в м. Асардере, с. Цар Асеново — *1, 2, 3* — жилища

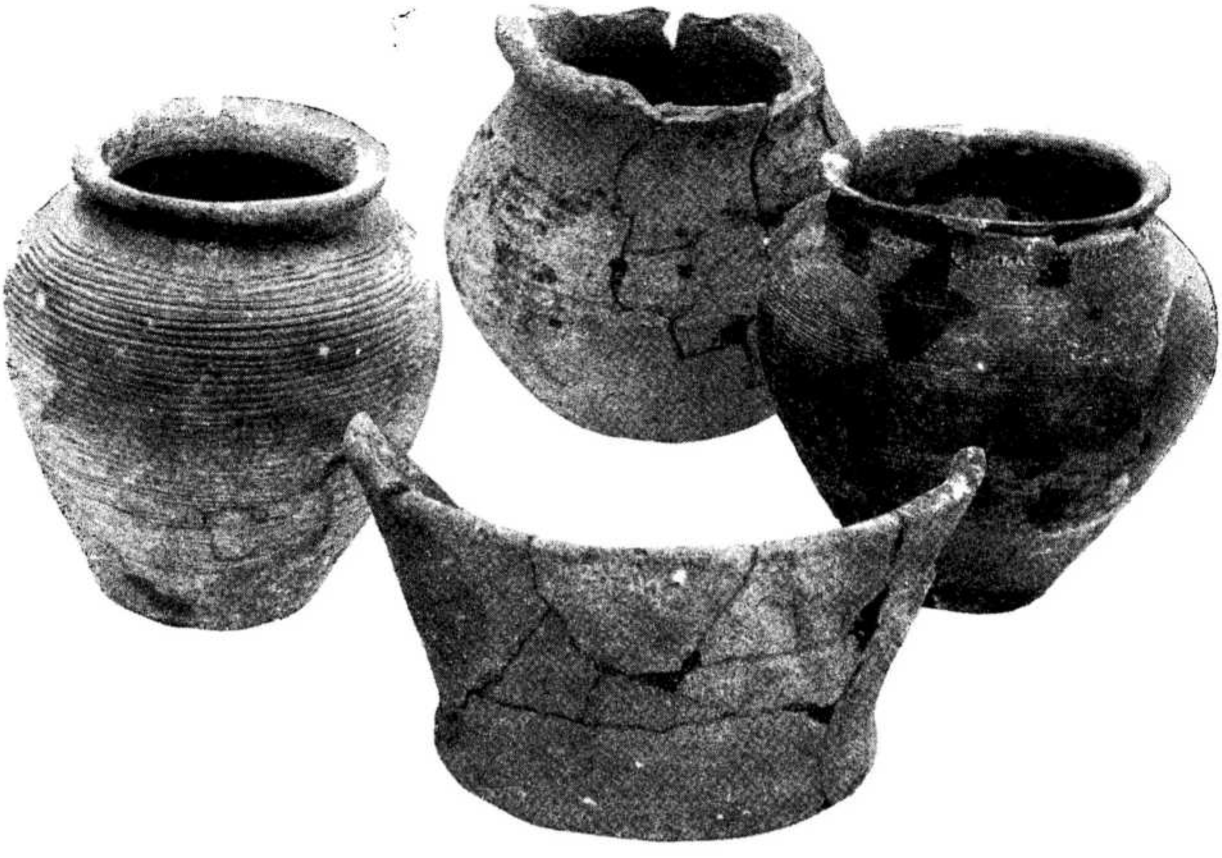

Обр. 95. Градище в м. Асардере, с. Цар Асен. Керамика

С. Цар Асеново, Силистренско, м. Асардере — градище. Изучени са крепостните съоръжения на градището, състоящи се от каменни стени и ров. В градището са открити жилища (обр. 94), които се проучват от Д. Ил. Димитров. Според него едни от тях са били полуземлянки, а други надземни. Надземните жилища в план са били четириъгълни, с размери 3×3,5 м. Стените им са били направени от плет с колове и замазани с глина. В единия им ъгъл се е намирало правоъгълно огнище, оградено с глинен бордюр. Полуземлянките са били вкопани на дълбочина от 0,50 до 1,20 м. По план те не се различават от надземните. В повечето от тях са открити дупки от колове. В полуземлянките са намерени три типа печки, вкопани в здравия терен, изградени изцяло от камъни. Печките, в план елипсовидни, вкопани в брега, са обикновено разположени или в средата, или близо до ъглите на една от стените. Често в жилища, в които има такъв тип печки, се намират и огнища. Печките върху каменна основа са вътре в жилището, в един от ъглите му и в план са правоъгълни. В долната си част са изградени от камъни, а в горната от глина, между която се откриват дребни камъчета или парчета от тухли и керемиди. Завършват с полуцилиндричен свод. Пред печката е имало площадка, която се е издигала над нивото на жилищния под. Срещат се и печки от трети тип. Те се намират в един от ъглите на жилищата. В план са правоъгълни. Основите им са изградени от дребни камъни, а стените от ломен камък. Понякога са облицовани с плочести камъни. Една от печките е била изградена от такива плочести камъни, два от които са служели за покрив.

Между находките от това селище най-много и най-добре е представена керамиката. Намерени са били цели съдове (обр. 95). Гърнетата са правени на грънчарско колело и са украсени с хоризонтални врязани линии. Върху дъната на някои от тях е отпечатан релефен знак. Между фрагментите има и такива с матова повърхност и лъскави ивици. Намерени са и части от дебелостенни амфори.

В градището са открити площадки, които в план имат правоъгълна форма. Те са изградени от камъни, споени с глина. На тези площадки са били поставени ръчни мелници—хромели.

Въз основа на намерената керамика и на другите находки може да се заключи, че това селище е било заселено още преди римската епоха. Към VIII в. то е отново обитавано, а към X в. се е разраснало като важен център. Разрушено е към средата на XI в.

Материалите от тези разкопки не са още издадени. Кратките сведения заемаме от М. Чичикова — Отчетна конференция на археологическия институт при БАН, ИПр, XIV, 1958, кн. 4, стр. 122.

Благодарение на любезността на Д. Ил. Димитров, сътрудник на Варненския музей, се запознах с подготвения за печат труд върху този археологически обект. Б. Димова — Русенски музей — ми предостави керамиката. Изказвам благодарност на двамата.

С. Цар Крум, Коларовградско (аулът на Омуртаг) — градище. Мястото е известно сред населението под названието Хисаря. То е на 2 км южно от десния бряг на Камчия. Земленото укрепление има четириъгълна форма, с дължина около 515 м и ширина около 405 м. Оградено е с ров, висок 6 м, широк до 8 м и с вал. В средата на земленото укрепление са открити останки от каменна крепост с четириъгълна форма, с размери 110/93 м. До северната и западната крепостна стена са били долепени казармени помещения. В северната половина на вътрешното укрепление са открити основи на баня, а край източната крепостна стена — основи от каменни постройки, вероятно жилища. От досегашните няколкогодишни изследвания В. Антонова и Цв. Дремсизова са установили, че външното и вътрешното укрепление са твърде подобни на укреплението от Плиска с разлика само в големината на площта. Керамичният материал представлява фрагменти от гърнета от IX—X в., работени на грънчарско колело, подобни на тези от Калето при Попина, Малък Преславец, Плиска, Мадара и пр., но има и от XI—XII в. В. Антонова и Цв. Дремсизова датират както външното, така и вътрешното укрепление към IX—X в.

ИРАИК, X, 508, табл. CXII, стр. 2; *В. Антонова, Цв. Дремсизова,* Аулът на Омуртаг край с. Цар Крум, Коларовградско (проучвания през 1958 г.). Археология, II, 1960, кн. 2, стр. 28 и сл.; В. Антонова, Нови проучвания в старобългарското укрепление при с. Цар Крум (Чаталар) през 1959 г., Сб. К. Шкорпил, София, 1961, стр. 131 и сл.; *Цв. Дремсизова,* Проучване на аула на Омуртаг през 1959 г., Сб. Шкорпил, София, 1961, стр. 111 и сл.

Б. ЮЖНА БЪЛГАРИЯ

За разлика от Северна България в Южна и Югозападна България средновековни археологически паметници с култура, която да има някои близки черти с култура II от селището Джеджови лозя, са известни досега твърде малко. С изключение на две градища в Югозападна България, които се проучват методично от няколко години, останалите още не са проучени и от тях има само отделни находки.

С. Баткун, Пазарджишко, м. Калето — градище. Намира се на 2,5 км от с. Баткун. Представлява високо плато, оградено от река Селище и нейния ляв приток Досамоков. Сред населението е известно под названието „Калето". Крепостните стени са били построени от ломен камък с хоросан, примесен с твърде едри части от тухли и керемиди.

Според Д. Цончев стените, които са имали дебелина 1—1,3 м, сега са разрушени почти до основи, само в северозападната им част те са запазени тук-там на 1—2,5 м. Вътре в крепостта са намерени части от керемиди и от глинени съдове. Като изхожда от орнамента, с който тези фрагменти са украсени, Д. Цончев ги определя като славянски, а също и градището като славянско от втората половина на първото хилядолетие.

Д. Цончев, К славянской керамике в Болгарии, Byzantinoslavika, XV/1, 1954, стр. 28.

С. Мирово, Старозагорско — селище. Намира се западно от селото. При разораване е била открита горната част на гърне, изработено на усъвършенствувано грънчарско колело. По тялото му е нанесен орнамент от врязани вълнообразни линии и под тях хоризонтални. То е подобно на откриваните в другите средновековни археологически обекти и на тези от горния културен пласт в селището Джеджови лозя и може да се датира към IX—X в.

Хр. Джамбов, Принос към проучване на славянската керамика в Пловдивския край, ГПлНМ, кн. IV, 1960, стр. 151.

Обр. 96. Пловдив. Керамика

Пловдив, квартал Университетски — селище. Намира се в селищна могила от неолита. От средновековното селище са обнародвани огнища, шила и кости от животни. Дадено е и кратко описание на няколко фрагмента — средновековна керамика от IX—X в. Гърнетата, намерени в средновековното селище, имат размери: височина 25, 50, 26 и 30,5 см, диаметър на устието 18, 24, 25 см и на дъното 11,5, 13,5, 14 см. Направени са доста грубо на грънчарско колело и имат сивочерен цвят. По цялото им тяло са нанесени врязани едри вълни (обр. 96).

През време на разкопките през 1962 г. на Небет тепе в Пловдив са намерени няколко фрагмента от гърнета, правени на грънчарско колело. В глината им има примес от пирит. Орнаментът им е врязани вълнисти линии.

Не е известно отгде произхожда гърнето от Пловдив, намиращо се в Археологическия музей в София. Това гърне е правено на грънчарско колело. По тялото му са нанесени врязани вълнисти линии на известно разстояние.

Намерените досега керамични съдове (средновековни) — гърнета — в Пловдив са подобни на тези от други средновековни обекти в България и се датират от IX—X в.

П. Детев, Селищната могила Ясатепе в Пловдив, ГПлНМ, I, 1948, стр. 1—14; Материали за праисторията на Пловдив, ГПлНМ, III, 1959, стр. 69 и сл., обр. 101, 102, 103; *Ж. Въжарова*, Славянската керамика от с. Попина, Силистренско, Изследвания в чест на акад. Д. Дечев, 1958, стр. 590, 10; Хр. Джамбов, цит. съч., стр. 149—154.

Хисаря, Пловдивско — селище. До главния южен вход на крепостта „Камилите“ при няколко разкопани помещения са намерени гърнета, изработени на усъвършенствувано грънчарско колело (обр. 97). Глината им е сивочерна, с примес от едри пясъчни зърна. Едното от тях има размери: височина 15 см, диаметър на устието 10 см и диаметър на дъното 6,5 см. Венецът му е профилиран и отрязан. По цялата повърхност на тялото му са врязани група от хоризонтални линии, редуващи се с група вълнообразни. Другото гърне по размери, по изработка и по състав на глината е съвсем подобно на първото и се различава от него само по орнамента, който се състои от врязани едри вълнообразни линии.

Тези гърнета са открити заедно с монети от Иван Цимисхий (969—976) и се датират в X в.

В южната част на Хисарската крепост са открити също случайно други две гърнета. Те са направени от глина с примес от пясъчни зърна и имат сивочерен цвят. По тялото на едното е нанесен орнамент от врязани линии — група от хоризонтални линии и под тях вълнообразни. Орнаментът на другото се състои само от врязани едри вълнообразни линии. Първото от тях има височина 12 см, диаметър на устието 6 см и диаметър на дъното 6 см. Второто е с размери: височина 12 см, диаметър на устието 10,5 см и на дъното 6,3 см. В тази част на Хисаря е било

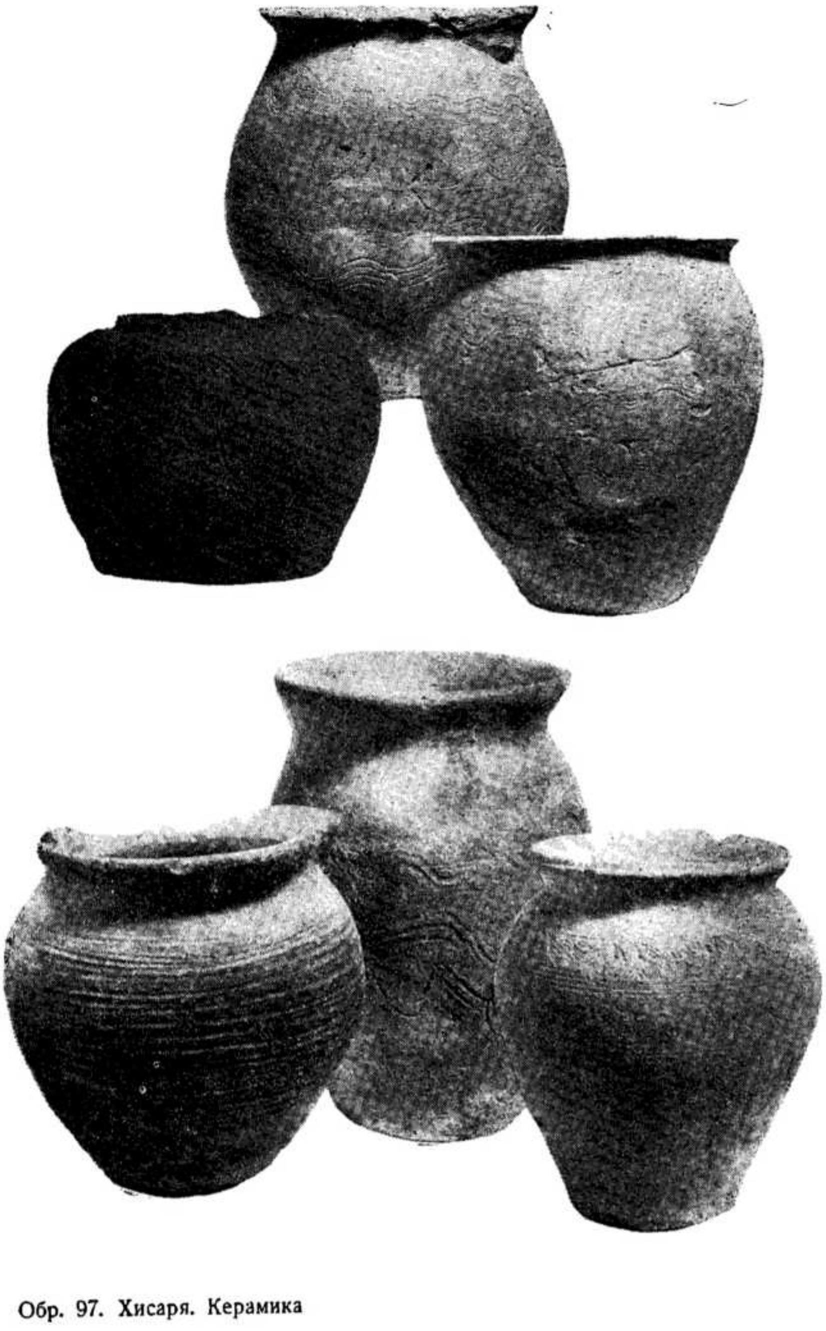

Обр. 97. Хисаря. Керамика

открито и трето гърне, което има тъмночервен цвят. Тялото му е украсено с врязани успоредни линии. Намерено е и четвърто гърне, твърде подобно на предидущото.

Д. Цончев, К славянской керамике в Болгарии. . ., стр. 27; *Хр. Джамбов*, цит. съч., стр. 151 — 156.

С. Чешнигирово, Пловдивско — селище. При случайно разкопаване за канал е открита част от глинено гърне, изработено на усъвършенствувано грънчарско колело. Украсено е с врязани хоризонтални линии. Открити са също и фрагменти от гърнета с вълнообразни линии.

Хр. Джамбов, Принос към проучване на славянската керамика в Пловдивския край, ГПлНМ, кн. IV, 1960, стр. 151.

Благоевград, с. Долно Церово — градище. Намира се на брега на р. Струма на около 8 км от града. Разположено е на високо плато над реката. Заградено е било от вал и ров, които личат сравнително добре. Запазени са отчасти крепостните стени, изградени от ломени камъни. Селището обхваща едно пространство от 22 декара.

Досега са разкрити и проучени част от вала, ровът, крепостната стена. Разчистени са и няколко редици от т. нар. помещения с „верижен план“, водохранилище и пр. В градището е открит изобилен керамичен материал, железни изделия и др., а също и монети. Между керамиката има няколко цели гърнета, а повечето са фрагменти (обр. 98). Те са правени на усъвършенствувано грънчарско колело. Както гърнетата, така и фрагментите имат тъмносив цвят, глината е добре омесена и пречистена, с примес от пирит. Изпечени са добре. Дебелината на стените е средно 0,5—0,7 см. Венчетата им са обикновено леко извити навън със и без надебеляване, а други са с отрязано ръбче. Орнаментът им обикновено е врязана единична вълна. Често се среща група от врязани единични вълни и под тях прави линии. На някои от тях единичните вълнообразни линии са нанесени с пръчица, а на други с едър или ситен гребен. Орнаментът обикновено се намира около гърлото и в горната част на тялото. Целите гърнета са с височина 0,10—0,20 см. Едно от малките по размер гърненца е направено на ръка и подправено на грънчарско колело. То има като орнамент само няколко отделени една от друга единични врязани вълнообразни линии. Намерени са и няколко фрагмента от амфоровидни стомни, някои от които са

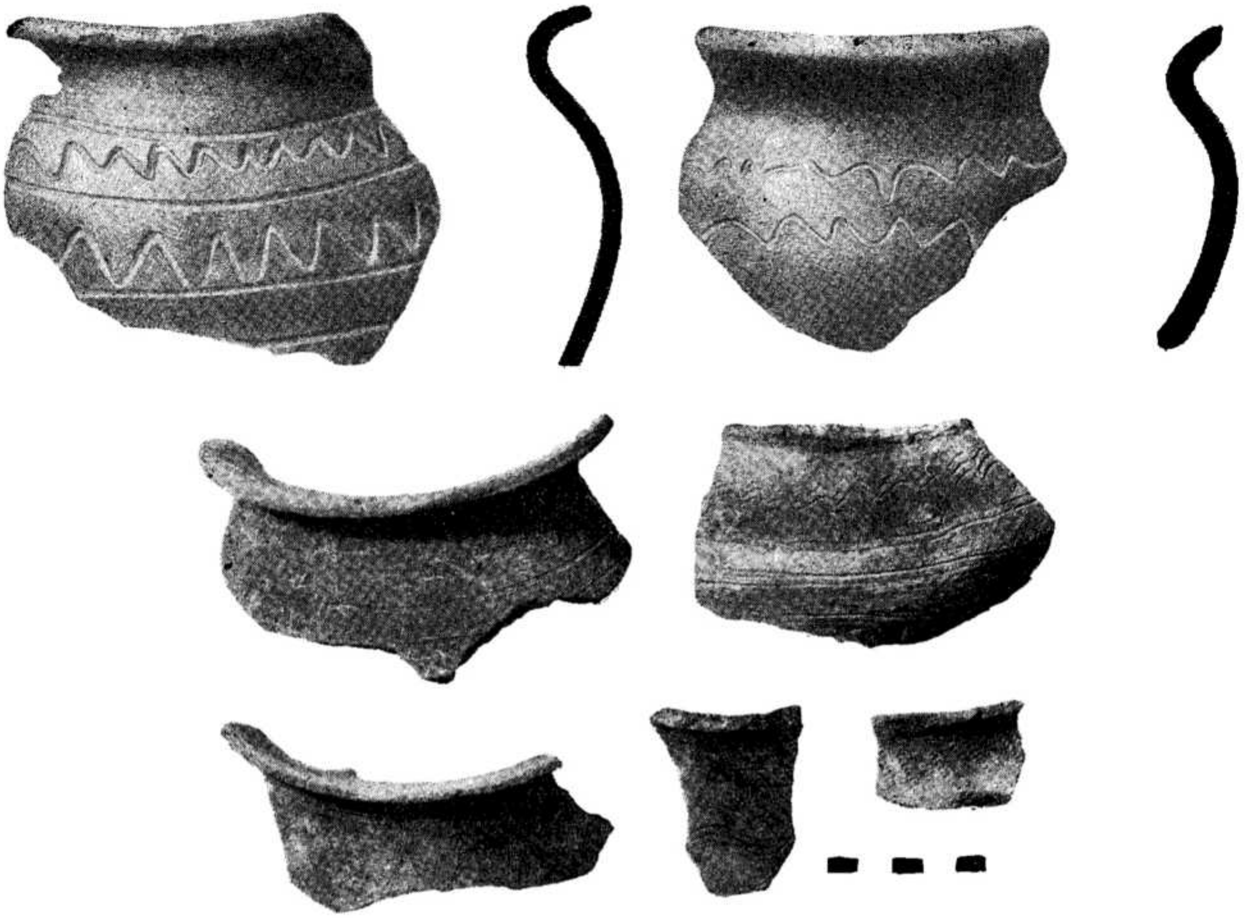

Обр. 98. Градище в м. Градището, с. Долно Церово. Керамика

покрити със зелена глеч. Не е открит нито един фрагмент от салтовския тип керамика. В гърнетата от това градище е отразена славянска грънчарска традиция.

Като изхождаме от керамиката и другите особености в културата, от начина на строеж и от развитието на някои занаяти, времето, през което е съществувало това градище, засега може да се определи в края на IX—X в.

Д. Стоянова-Серафимова, Разкопки на крепостта при с. Долно Церово, Благоевградско, Археология, IV, 1963, кн. 4, стр. 19 и сл.

Перник, м. Кракра — градище. Намира се в югозападна посока, непосредствено до град Перник, на десния бряг на р. Струма. Разположено е на естествено защитена височина. Тази местност е известна под името Кракра, а населението я нарича още Градо̀.

Редовни разкопки в това градище са започнати през 1960 г. В резултат на двегодишните разкопки е разкрита част от крепостната стена с кула, вероятно на порта, част от църква от V в. и основите на олтара на църква от X в., част от жилища, огнища и др. Вътре в крепостта е била разчистена част от жилищен квартал. Жилищата са били разположено надлъж покрай крепостната стена или перпендикулярно на нея. В долната си част са били изградени от речни и ломени камъни, споени с кал. Жилищата са се състояли от едно, две или повече помещения. В тях са се намирали огнища и пещи, направени от камъни и кал. Някои от помещенията са имали помежду си проход и са със сравнително големи размери (7×4 м). В тях са били открити голям брой късове от гърнета от IX—X в., малко тънкостенни от XI—XII в., късове от стъклени гривни и от съдове, прешлени за вретена, части от костени предмети, много железни изделия — длета, сърпове, стрели, ножчета — и голямо количество животински кости — отпадъчен материал от храна и др. Между керамичните съдове от VIII—XII в. най-често се среща гърнето, изработено на грънчарско колело (обр. 99). То е с обикновено плоско дъно, широки плещи, профили-

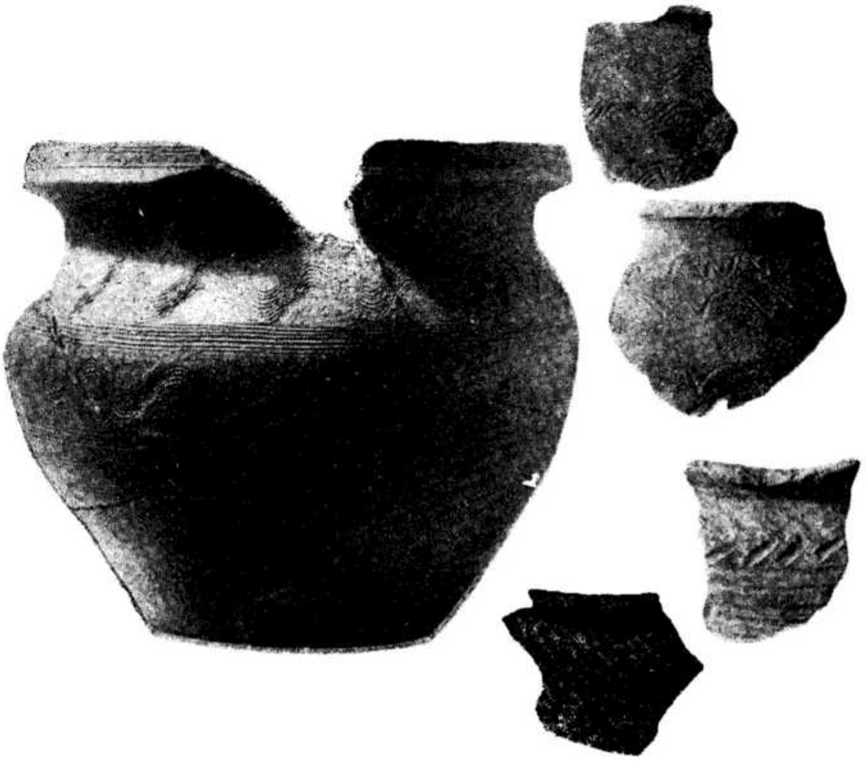

Обр. 99. Градище в м. Кракра, Перник. Керамика

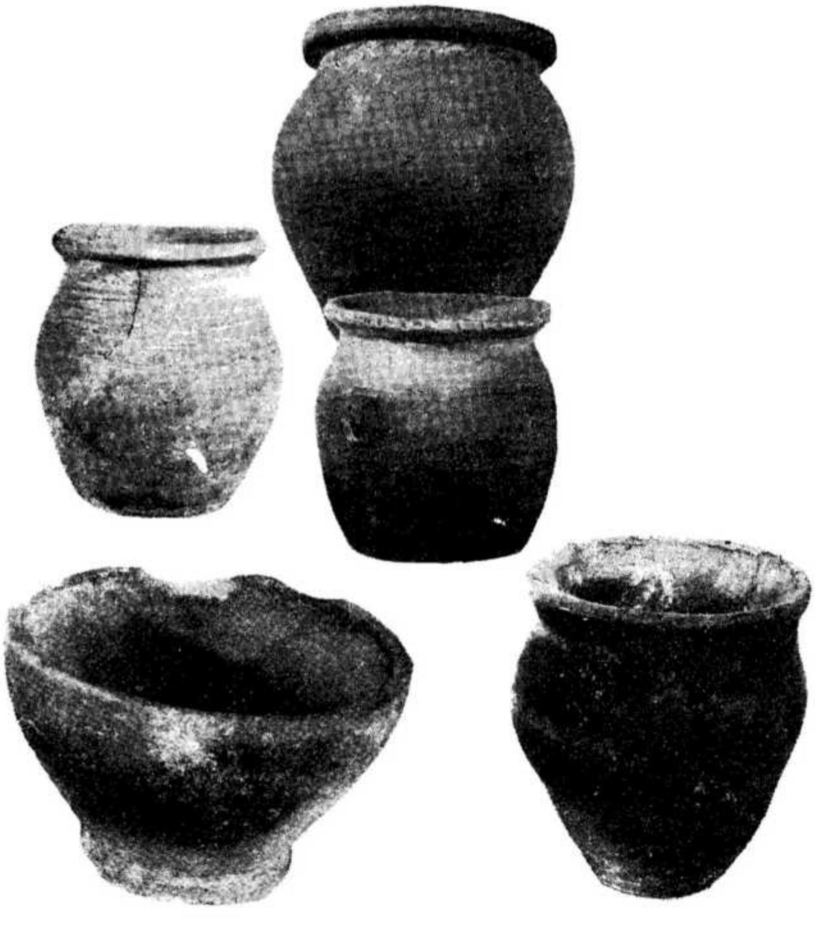

Обр. 100. София. Керамика

рано гърло. Украсата му се състои от хоризонтални или вълнообразни линии и пасма от тях. Върху дъната на някои от гърнетата има релефни знаци. Обикновено гърнетата са направени от добре пречистена глина и са изпечени добре, стените им са тънки. Има и части от гърнета, с груби стени, явно работени на най-примитивно колело. Тяхната украса се състои от вълнообразни, небрежно нанесени линии. Сред керамичните съдове от IX—X в. са чашите с форма на пресечен конус и стомните с плоски дръжки. Намерени са известен брой похлупаци.

Между другите предмети, свързани със средновековната епоха, са и две ядра за оловени печати, печати от XI в. и византийски монети от XI—XII в., което дава основание градището засега да се датира от това време.

Освен средновековен културен пласт в тази местност са открити и следи от енеолитно селище. Мястото е било заселено през бронзовата и през желязната епоха.

Й. Чангова, Проучвания в крепостта Перник, Археология, V, 1963, кн. 3, стр. 65 и сл.

София — селище. Слаби следи от селище има в североизточния ъгъл на крепостната стена на Сердика около Кръглата кула. Открити са части от гърнета, средни по размер, в глината на които има примес от пясък (обр. 100). Ръбът на венеца им е обърнат навън, ненадебелен. Дъната им са плоски и понякога имат релефен знак. Украсени са с врязани хоризонтални или вълнообразни линии, направени с гребен. Намерени са и няколко части от паници и чашки, подобни на преславските. Въз основа на керамиката и историческите извори това селище се датира между 811—1018 г. и се смята за българско.

От София са известни и други гърнета, намерени случайно, определени като славянски, (обр. 100). Те се свързват главно с гърнетата на западните славяни и се датират в VII—VIII в., а някои даже в VI в.

М. Станчева, Ранносредновековна керамика от София, Археология, II, кн. 3—4, 1959, стр. 61—68.

В. НЕКРОПОЛИ

Броят на досега известните на територията на България средновековни некрополи е все още малък и такива са открити само в Северна България. В тях се наблюдават два обреда погребване: трупоизгаряне и трупозаравяне. Погребалният им инвентар има общи черти с материалите от култура II в селището Джеджови лозя.

С. Букьовци, Врачанско, м. Оряховски дол. Местността представлява два хълма, прорязани от дол. Северният хълм, където е бил некрополът, е силно прекопан и е намален с 2—3 м.

Некрополът е бил случайно открит през 1940 г. За пръв път сведения за него се дават в необнародвана статия на Кр. Миятев. По-късно през 1947 г. пак от него този некропол се споменава в книгата му „Славянската керамика...“[1]. След тези кратки сведения в литературата некрополът дълги години остава неизследван. През 1958 г. при едно наше обхождане на м. Оряховски дол бяха направени няколко сондажа. Всички материали в сондажите ни разкриват, че погребването на мъртвите е ставало чрез трупоизгаряне. Изгорените кости са били поставяни в урни-гърнета. Гърнетата, от които са запазени само три на брой, са правени на грънчарско колело. Върху стените им е нанесен орнамент от снопове вълнисти или единични линии и под тях гъсто врязани хоризонтални линии (обр. 101). Между предметите, намерени в некропола и случайно в сондажите, са няколко бронзови обеци, които са с подвижна гроздообразна или пирамидална висулка или без висулка (обр. 101). Намерени са също и голям брой стъклени мъниста (обр. 101).

Ние сме наклонни да смятаме, че в тази местност е имало два некропола: един с трупоизгаряне, а друг с трупозаравяне. За това говори фактът, че през 1961 г. Б. Николов направил сондаж и открил скелет, ориентиран с главата към запад. При него са намерени само мъниста (обр. 101 и 101а). Случайни разкопвачи на некропола съобщават, че са намерени скелети в дола,

---

[1] Кр. Миятев, Славянската керамика в България и нейното значение за славянската археология на Балкана, 1948, стр. 53, обр. 42, стр. 63.

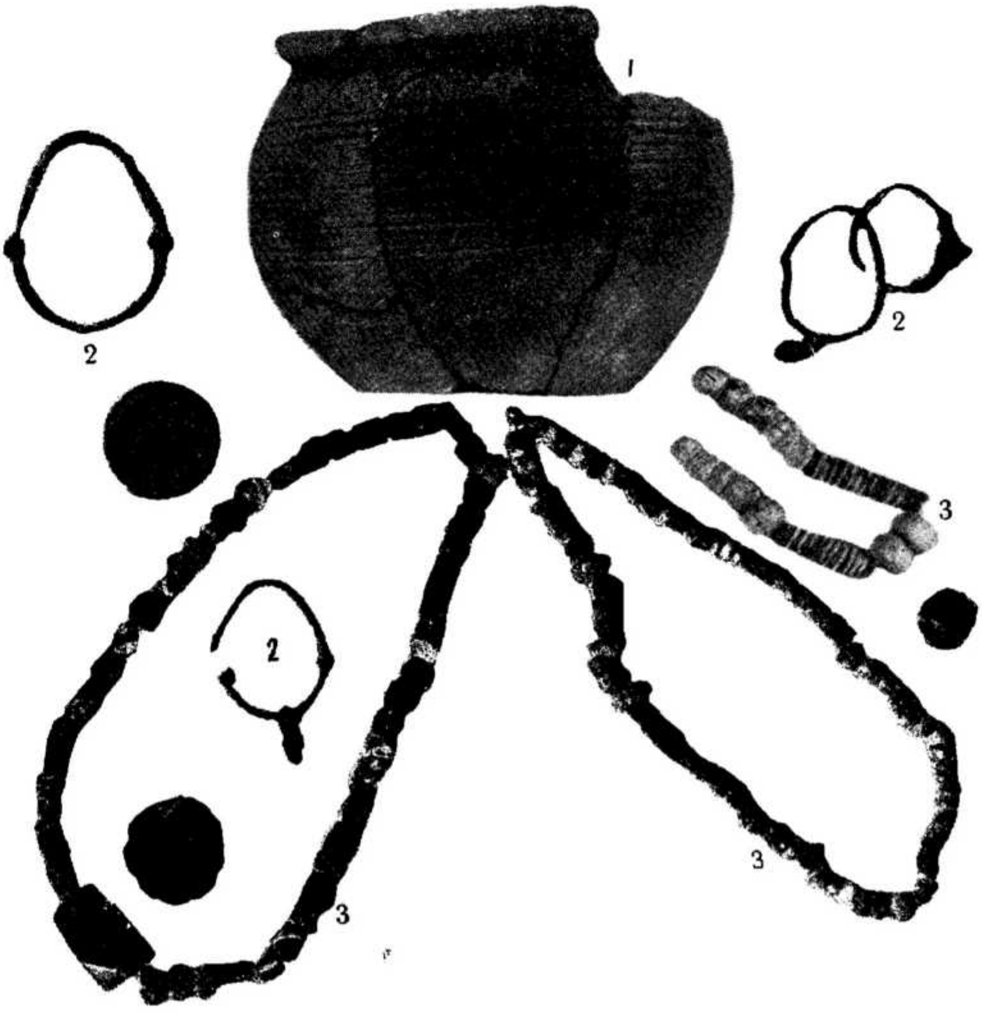

Обр. 101. Некропол при с. Букьовци, Врачанско
1 — погребална урна, *2* — обеци, *3* — мъниста

там, където Б. Николов е правил сондажи, а погребалните урни с изгорелите човешки кости се намирали върху рида (мястото на нашия сондаж). Това именно ни дава основание да допуснем, че се касае за два некропола.

От начина на погребване чрез трупоизгаряне и поставяне на човешки кости в погребални урни-гърнета и от направата, формата и орнамента на гърнетата можем да твърдим, че този некропол е оставен от население с култура, в която се проследяват ярко славянски традиции. Неговата начална дата е краят на VIII в.

Обеците и мънистата, които са намерени при скелетите, са подобни на тези от некропола в м. Босовите камъни при с. Галиче, Врачанско, и на тези от селището в с. Якимово II, от некрополите в местностите Железен мост, Якимово II, Греда и Ралчин дол, с. Вълчедръм, Михайловградско, и славянски обекти в Чехословакия. Този инвентар показва, че погребваните са били от славянски произход. Вероятната крайна дата на некропола е X в.

Кр. Миятев, Един старославянски двуобреден некропол при Букьовци (непечатана), Сборник в чест на Н. С. Державин, Ленинград — Москва, 1947, Институт по славяноведението АН ССР — Москва; Ж. Въжарова, Славянският некропол в с. Букьовци, Врачанско, Археология, I, 1959, кн. 1—3, стр. 20—23.

С. Върбовка, Търновско, м. Ванковица. Не един път в литературата се съобщава за този некропол. Според В. Миков през 1936 г. в м. Ванковица, която се намира на 4 км на юг от селото, при риголване за лозе са били открити на разстояние 1,2 до 1,5 м

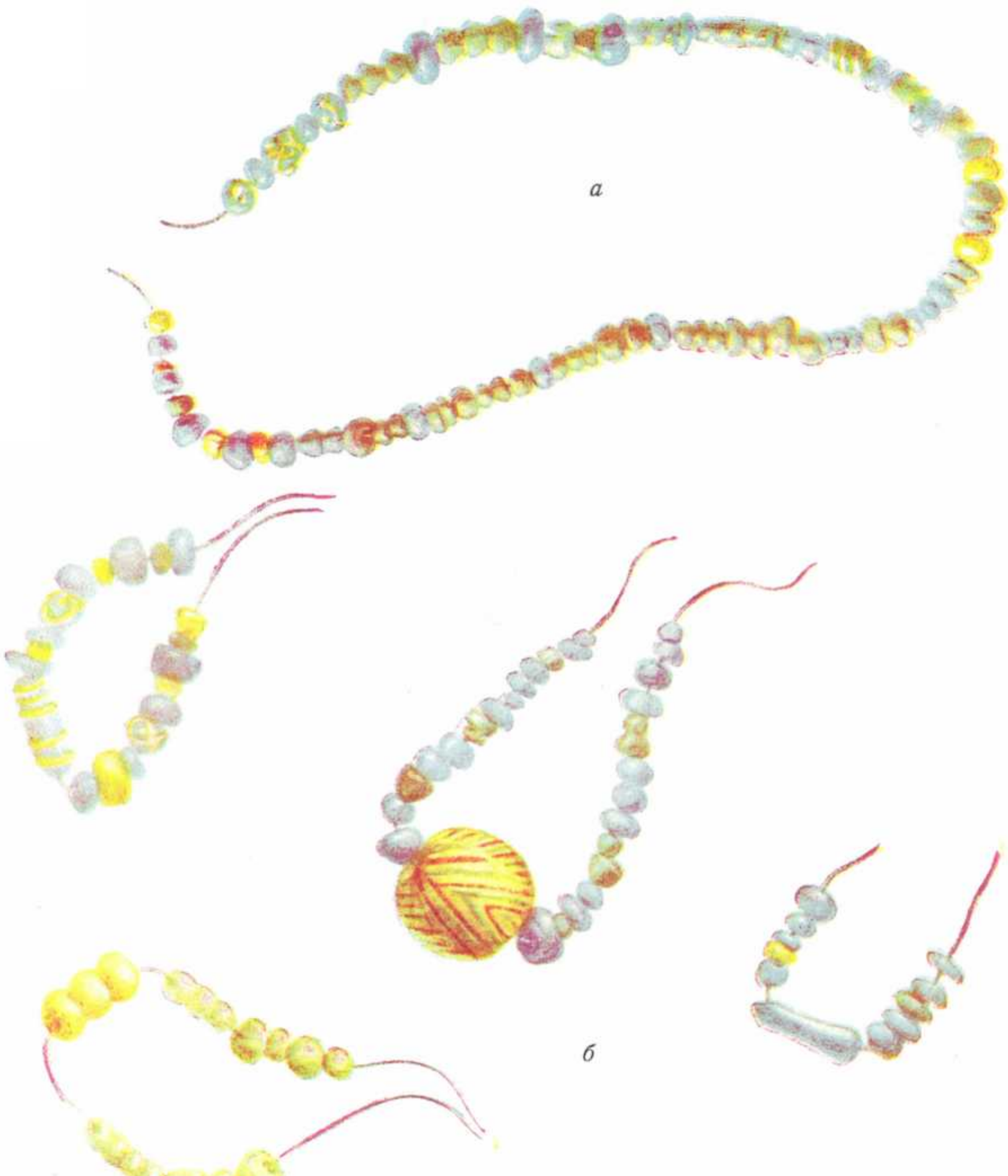

Обр. 101а. Мъниста, намерени в некрополите
а — с. Букьовци ; *б* — с. Вълчедръм

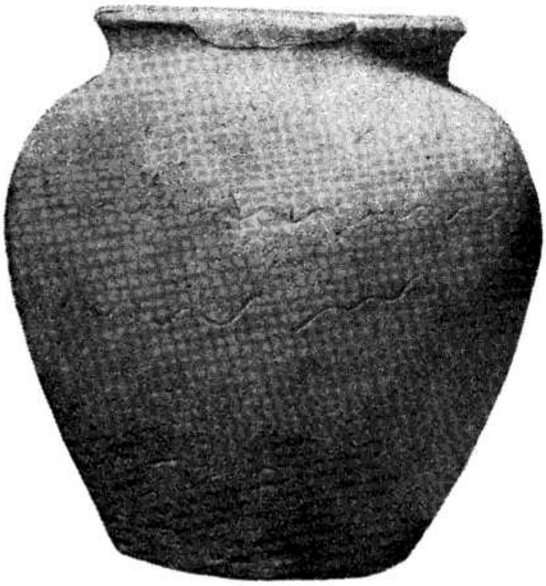

Обр. 102. Некропол в м. Ванковица при с. Върбовка. Погребална урна

една от друга и на дълбочина 0,20 до 0,40 м от сегашната повърхност 50—60 погребални урни-гърнета, пълни с начупени обгорели човешки кости. От откритите урни са били запазени само няколко в училищния музей на селото. Гърнетата са правени на грънчарско колело. Те имат тъмносив и керемиденочервен цвят и стените им са орнаментирани с вълнообразни и хоризонтални линии. В едно от тях са намерени четири медни обеци, направени от тънка медна жица и представляващи открито отгоре колело, а долната част минава в S-видна спирала. Нашето обследване през 1959 г. на м. Ванковица и разпитът на местните хора не дадоха никакви данни за некропола. В местния училищен музей на с. Върбовка сега се намира само едно гърне от м. Ванковица. То е правено на грънчарско колело. Неговата форма е яйцевидна, с леко профилирано венче. Повърхността му е матова, с прокарани по нея лъскави ивици Размерите му са: височина 16 см, диаметър на гърлото 8 см, диаметър на на дъното 6 см, диаметър в най-широката му част 18 см и дебелина на стената 0,8 см. Друго гърне от същата местност се намира в Окръжния музей в Търново. Направено е на усъвършенствувано грънчарско колело. То е със строен силует. По тялото му е нанесен орнамент, който се състои от вълнообразни линии. Размери: височина 17 см, диаметър на гърлото 10,3 см, диаметър на дъното 8,3 см, диаметър на най-широката му част 16 см, дебелина на стените 1,2 см (обр. 102).

Като изхожда от погребалните урни, инвентара и начина на погребване, В. Миков отнася този некропол към VIII в. и го определя като славянски.

В. Миков, Старите славяни на юг от Дунав, ИПр, год. III, кн. 2, 1947, стр. 155; *Кр. Миятев*, Славянската керамика. . ., стр. 63.

С. Върбовка, м. Ломята. Намира се на 3 км североизточно от с. Върбовка. Местността представлява низина, сега засадена с овощни дървета. Некрополът бе открит през 1959 г. при обхождането ни на Търновския район за издирване на славянски паметници. През същата година в него направихме няколко сондажа с обща площ 150 м². На дълбочина 0,40 м от сегашната повърхност открихме две урни-гърнета, поставени едно до друго, а само на 0,20 м от двете урни намерихме и трета урна-гърне (обр. 103). Те бяха пълни с горели човешки кости. Частите от урните, разчупени при землени работи, бяха на място. Тези гърнета (обр. 104) са правени на усъвършенствувано грънчарско колело и имат форма на обърнат пресечен конус. Глината им съдържа примес от едри пясъчни зърна. Цвят керемиденочервен. По стените е нанесен орнамент от вълнисти врязани линии. В една от урните между горелите човешки кости бе намерено ашиче от агне. Открита бе и друга урна-гърне, силно разчупена (запазена бе само долната ѝ част и дъното). Между горелите човешки кости в това гърне бе намерена добре запазена желязна тока. Гърнето бе съвсем подобно на откритите три урни. На дълбочина 0,25 м, на 5 м северно от трите урни се откри цяло гърненце, пълно с горели човешки кости и неопределен железен предмет. Още на няколко места в сондажите бяха намерени фрагменти от урни-гърнета, правени на усъвършенствувано грънчарско колело, нанесен по стените им орнамент от врязани вълнообразни или хоризонтални линии. Бяха открити купчини от кости на домашни животни и от въгленчета. По железните предмети (токата, обр. 103_2) и по типа на гърнетата този некропол може да се датира от края на VIII в. и началото на IX в. Гърнетата-погребални урни, които са типични за „градищния тип“, и обредът на погребване — трупоизгаряне — свидетелствуват, че в него се проследяват силни славянски традиции.

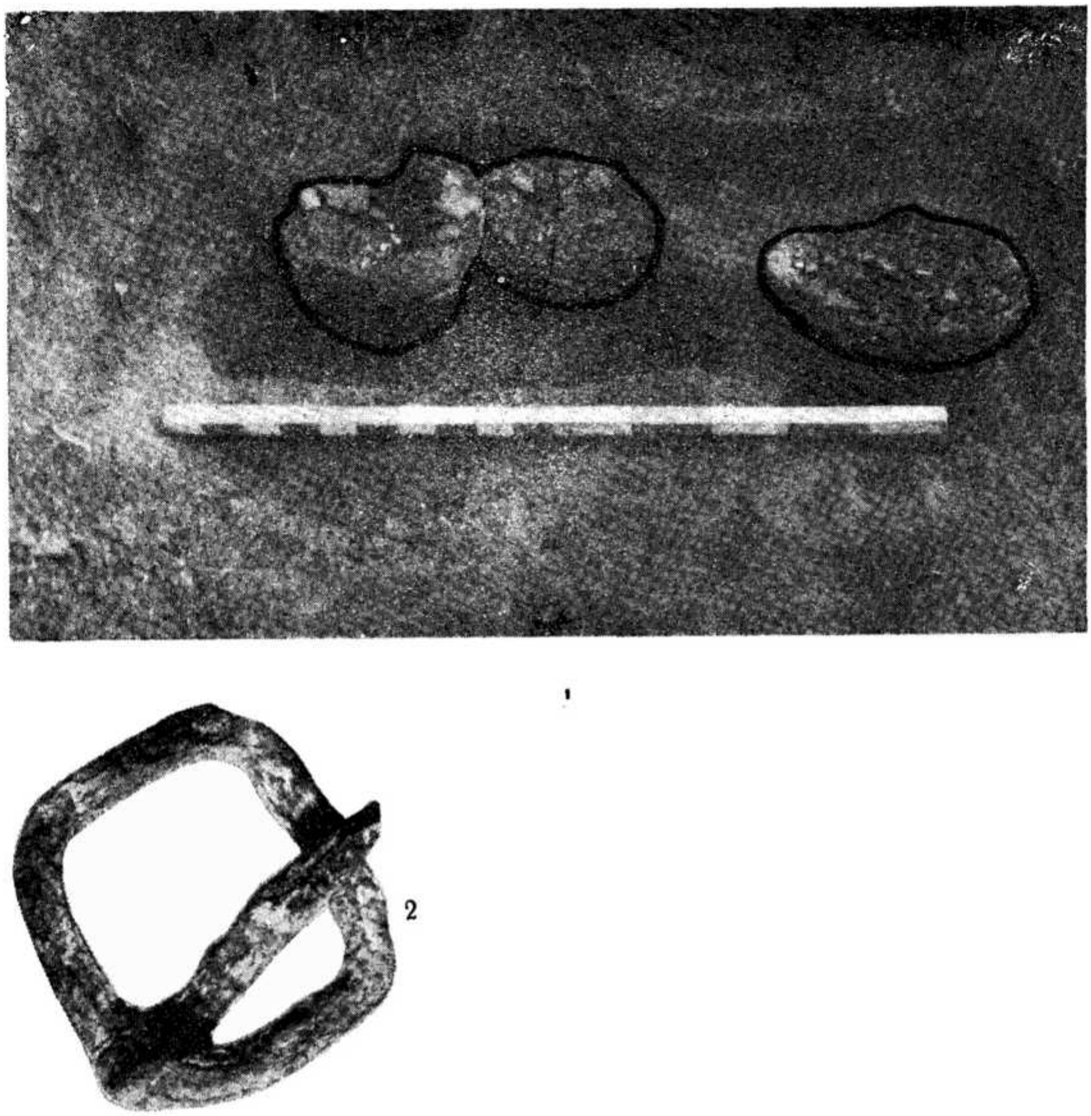

Обр. 103. Некропол в м. Ломята, с. Върбовка
1 — погребения в урна ; 2 — железна тока

С. **Вълчедръм, Михайловградско,** м. **Греда.** Некрополът е бил случайно открит на края на селото в м. Греда, където от няколко години се копае пръст за тухли. През 1962 г. тук са били направени сондажни проучвания, за които е съобщено в археологическата литература. Изследвани са 17 погребения с богати накити — обеци, мъниста от гердани, пръстени, гривни и др. При нашето обхождане по долината на р. Цибрица през юли 1963 г. установихме, че при изработването на тухли през времето от май до юни същата година на това място са унищожени повече от 40 погребения. В продължение на десет дни ние извършихме спасителни разкопки. Разкопана бе площ около 250 кв. м и открити още 27 погребения, от които 22 бяха добре запазени. Погребенията са извършвани чрез трупозаравяне. Скелетите са ориентирани на изток, поставени в хоризонтално положение, с ръце, сложени на кръст върху корема. Скелетите се откриват обикновено на 1,20 до 1,40 м дълбочина от сегашната повърхност. Гробовете бяха разположени в редици, като разстоянието помежду им бе от 0,60 до 3 м. Всички погребвания са били поставяни направо в гробни ями с правоъгълна форма. Скелетите са на мъже, жени и малки деца. От откритите 27 погребения само две бяха на деца. Некрополът е бил сравнително голям — заемал е пространство около 3,592 кв. м и в него е имало около 400 погребения. На дълбочина от 0,20 до 0,40 м от сегашната повърхност, обикновено там, където се откриваха скелетите, се намираха късове от разчупени гърнета (обр. 106). При скелетите бяха намерени на-

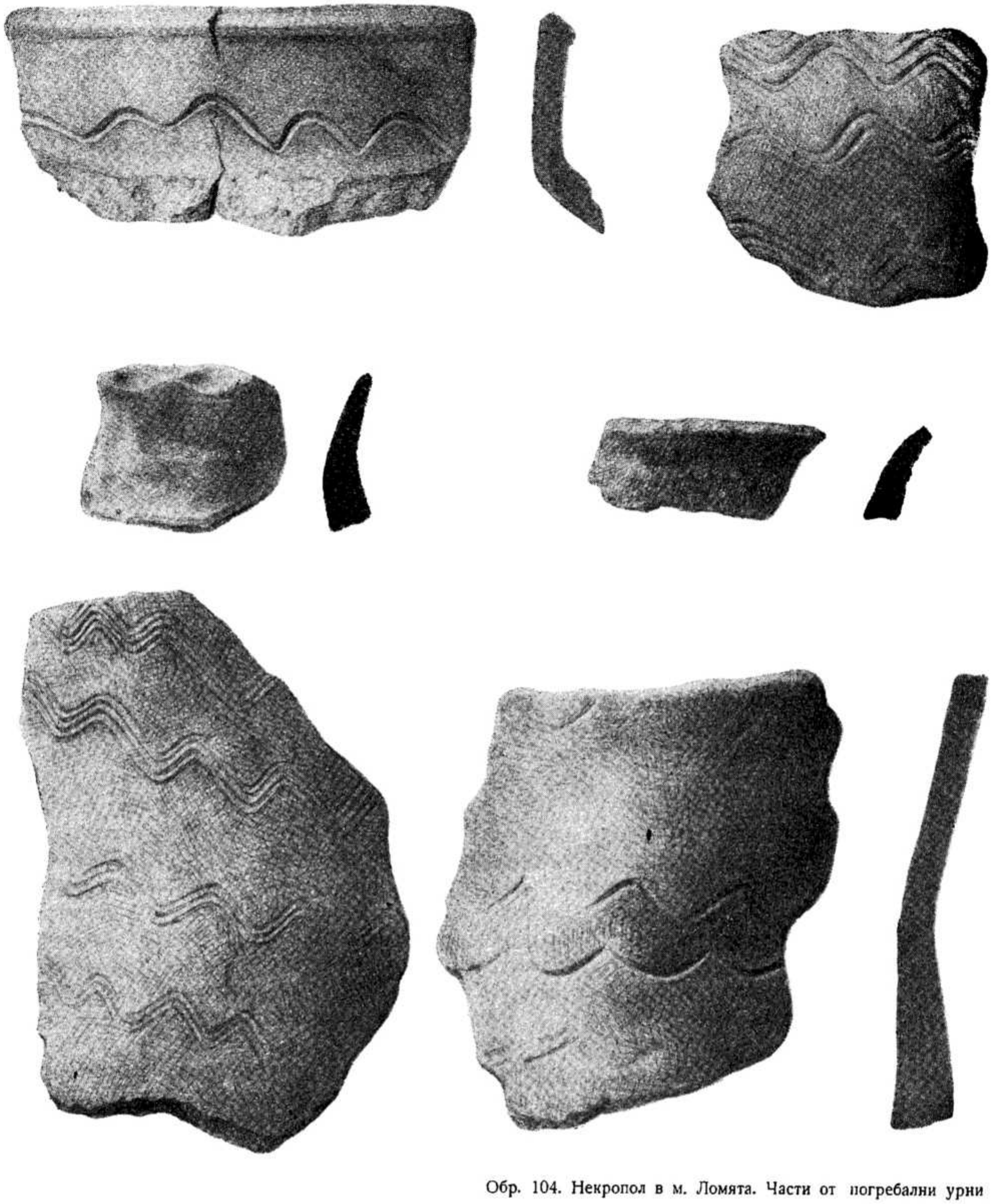

Обр. 104. Некропол в м. Ломята. Части от погребални урни

кити — обеци, гердани от мъниста, пръстени и пр. (обр. 107). Имаше и скелети без погребален инвентар. При скелет № 16 на двете му уши бяха намерени по една обеца, на ръката пръстен, около тазовата му част и при шията — гердан от мъниста. При скелетите № 4, 8 и 9 бяха открити по една бронзова обеца на едното ухо. Около двете слепоочни кости на скелетите № 7 и 24 личеше силно окисляване, което имаше триъгълна форма, вероятно от накит от вида на

Обр. 105. Некропол при с. Дибич, Коларовградско. Погребална урна

Обр. 106. Некропол в м. Греда, с. Вълчедръм. Керамика

задушниците. Освен тези накити бяха намерени още: верижка от бронз с висящо топче по средата желязно ножче, пръстени и копчета. Обеците са представени от два вида: проста отворена халка и халка с пирамидална или гроздовидна висулка, която е прикачена по средата на халката. В отделни обеци там, където се прикрепва висулката към халката, отвътре има още един чифт пресечени конуси, които се съединяват в широката си част или пък по средата на самата халка са разположени симетрично един срещу друг по един чифт пресечени конуси. Този тип обеци е най-много разпространен в Чехословакия, Югославия, СССР (Украйна) и Полша. Досега у нас са намерени в некрополите при с. Букьовци, Галиче, Железния мост — Якимово II и Ралчиндол — Вълчедръмско, и другаде. Датират се към VIII—IX в. Мънистата, открити в некропола, са главно от стъкловидна маса, стъкло и кост. Преобладаващи техни форми са цилиндричните, конусовидните, крушообразните, подобните на тръбички, прищипнати няколко пъти, кръгли и пр. Най-чести цветове са жълтият, синият и зеленият, други са позлатени или посребрени. Подобни мъниста от стъкло и стъклена паста са намерени в средновековните славянски археологически обекти, в Чехословакия, СССР, Югославия, Полша. Известни са също от некрополите при с. Букьовци, Галиче, Железния мост и Градището при с. Якимово II. В археологическата литература тези мъниста се датират към VIII—IX в. Пръстенчетата от този некропол са бронзови, с плочки (щит), с украса и без украса и със затворена халка. Те са подобни на пръстените от градищата Якимово II и Печена могила, Вълчедръмско. Намерени са и няколко копчета, които са кухи, с конусообразна форма. Копчета с подобна форма са известни от градищата Якимово II и Печена могила, Вълчедръмско. Керамичните късове, които се откриваха в насипа на гробовете, са части от гърнета, правени на усъвършенствувано грънчарско колело. Те са украсени с врязани вълнообразни хоризонтални линии. По цвят са тъмно керемиденочервени. Този тип гърне ни е добре познат от другите средновековни археологически обекти в България и извън нея, където са живели народи от славянски произход. Те се отнасят към VIII—IX в.

Според погребалния инвентар — обеците, мънистата, пръстените и пр. — некрополът произхожда от края на IX—X в. За такава дата свидетелствува и керамиката, която досега в археологическата литература се датира от IX в. Голямата прилика на погребалния инвентар и керамиката от некропола в м. Греда с тези от Чехословакия, Югославия, Полша и СССР, които се приписват на славяните, свидетелствува, че погребаните в този некропол са били от славянски произход.

Ат. Милчев, Ранносредновековни български накити и кръстове енколпиони от Северозападна България, Археология, V, кн. 3, 1963, стр. 22 и сл.

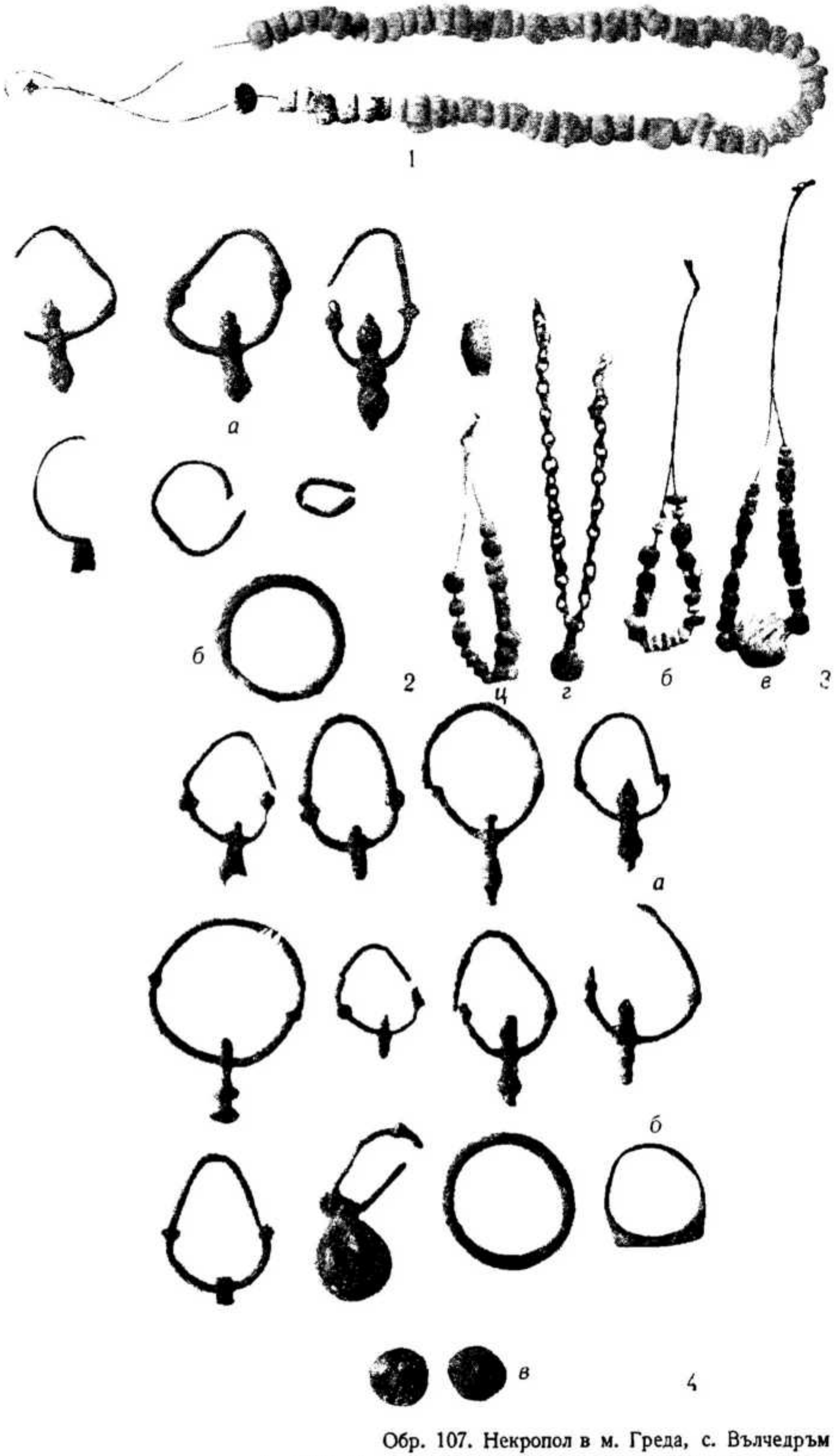

Обр. 107. Некропол в м. Греда, с. Вълчедръм
1 — мъниста, направени от кост; 2 — обеци, работени от бронз; 3 — мъниста от стъклена паста и стъкло, бронзово синджирче — огърлица; 4 — обеци, пръстени и копчета, направени от бронз

С. Галиче, м. Босовите камъни. Некрополът е бил случайно открит. При сондажни проучвания от Б. Николов са били разчистени 15 погребения, извършени чрез трупозаравяне. Скелетите са обърнати с глави към запад. Те са поставени в гробове на дълбочина 0,80—1 м от сегашната повърхност. В някои от тях са открити бронзови пръстени, обеци с гроздовидна висулка и копчета. До главите на скелетите са намерени и две амфори, които са изработени на усъвършенствувано грънчарско колело. По сивата повърхност на едната от тях са нанесени лъскави ивици, които образуват мрежа.

Подобен тип обеци са известни и от некропола в с. Букьовци, от селището Якимово II, а също и от случайната находка в Троян, нееднократно обнародвана в археологическата литература. Пръстените имат голяма прилика с тези от селището Якимово II. Амфоровидните глинени стомни със знаци са добре познати и от други средновековни археологически обекти на територията на България.

Като се има пред вид целият погребален инвентар и начинът на погребване, този некропол може да се смята за български и да се датира в X в.

Б. Николов, Раннобългарски находки край Островския окоп, Археология, IV, кн. 2, 1962, стр. 34.

С. **Дибич, Коларовградско.** В м. Селската бахча, която се намира на 150 м източно от селото, при изкопни работи случайно са открити три погребения, разположени на 3 м едно от друго. Те са били ориентирани североизток — югозапад. До таза на един от скелетите е било намерено гърне и фрагменти от други гърнета. Запазеното гърне е изработено на грънчарско колело и има яйцевидна форма. По тялото му е нанесен орнамент от седем успоредни линии (обр. 105). Това гърне е подобно на гърнетата от Злокучене и Нови пазар.

В. Антонова, Средновековни погребения от Коларовградско, Археология, I, кн. 1—2, 1959, стр. 88 и сл.

С. **Долни Цибър, Михайловградско,** м. **Наклата.** Местността се намира на север от селото, недалеч от пристанището, на самия бряг на р. Дунав. Според местните жители в тази местност са били намирани гърнета, пълни с обгорени човешки кости. От повърхността събрахме фрагменти от гърнета, правени на грънчарско колело. По стените им е нанесен орнамент от вълнообразни и врязани линии (IX—XI в.).

С. **Долни Цибър,** м. **Скендер Геран.** Западно от селото. По разказите на местни жители, при вадене на пръст за тухли са били намирани гърнета, пълни с обгорени човешки кости, също и човешки скелети, а до тях разчупени гърнета. При обследване на тази местност намерихме фрагменти от гърнета, изработени на грънчарско колело, с орнамент от врязани вълнообразни и хоризонтални линии (IX—XI в.).

Нови пазар. Некрополът се намира на 7 км от северната част на Нови пазар, разположен на високия склон на десния бряг на р. Крива река. Никакви могилни насипи не се забелязват на мястото, където е бил некрополът. Открит е случайно през 1948 г. Разкрити са общо 42 гроба, ориентирани североизток — югозапад. Гробовете не са в някакъв определен порядък. Основен обред е бил трупополагането. В някои случаи мъртвите са поставяни в свито положение. Има обаче и трупоизгаряне. В някои от гробовете има скелети на коне. В други са открити амулети, а също и кости от животни (от агне, овца, едър добитък, теле), които явно са били поставени като храна. Има и следи от ленена тъкан и тока от пояс. Голям брой от инвентара на погребаните представляват металическите, костените и стъклените предмети. Наред с тях, найчесто при главата или при краката на погребания, са открити глинени съдове. Тези съдове принадлежат към две групи (обр. 108) — гърнета и кани (стомни). Гърнетата са малки и широки, без дръжки или с две малки дръжки. Каните имат яйцевидна форма, с дръжки, с високо гърло и с трилистно устие. И двете групи съдове са работени на грънчарско колело. Каните имат матова повърхност с лъскави ивици, които образуват мрежа. Гърнетата без дръжки са покрити с хоризонтални врязани линии, а върху тях, под шийката на съда, снопче от вълнообразни линии; гърнетата с две малки дръжки са орнаментирани с лъскави ивици. В гробния инвентар има още пафти, мъниста, копчета, а най-характерна между тях е една сабя. Не по-малко интересни са и костените апликации от лък и игленици от кост.

Като разглежда двете групи керамика, открита в некропола до Нови пазар, Ст. Станчев смята, че те трябва да се припишат на прабългарите. При това, като взема под внимание

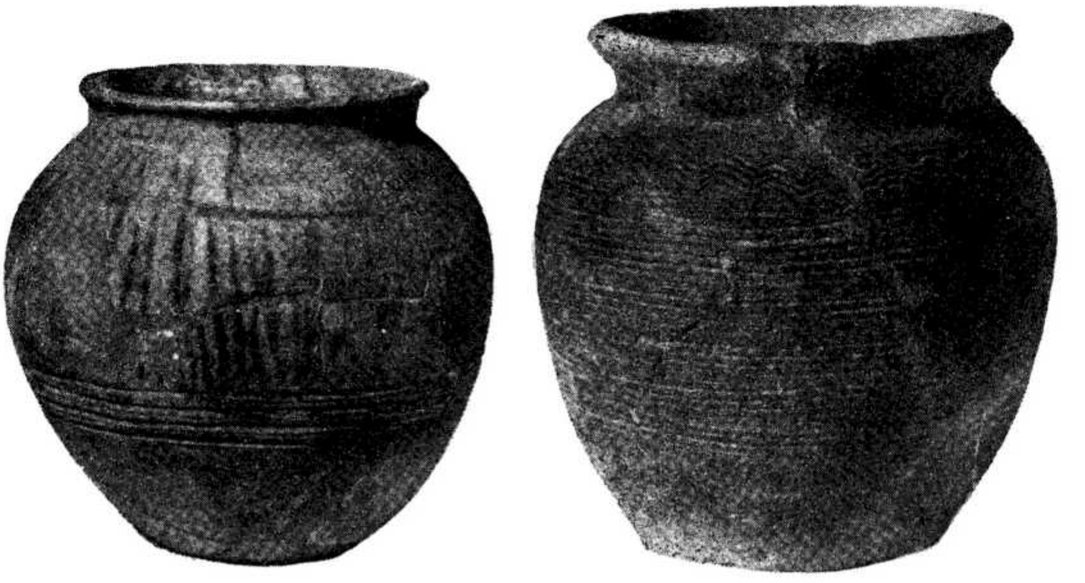

Обр. 108. Некропол при Нови пазар. Керамика

останалия погребален инвентар и начина на погребване, той определя датата му VIII в. Ст. Михайлов също разглежда керамиката от некропола. Той се спира на съдовете с излъскани ивици и твърди, че те са типични за неопределена в етническо отношение сарматска група, която по време се отнася към римската императорска епоха.[1] Съдовете със сферовидно туловище и особено трилистно устие издават несъмнено римско влияние. Ст. Михайлов нарича гърнето с хоризонтални врязани линии славянски тип, като поддържа, че преди да стане тази керамика славянска, на Балканите е била късноримска.

Той смята, че не може с положителност да определи кое население е оставило изследвания некропол и го отнася към IV—V в.

Ст. Михайлов, Един старинен некропол при Нови пазар, ИАИ, XX, 1955, стр. 293—336; *Ст. Станчев*, Каталог на керамиката от некропола до Нови пазар, ИАИ, XX, 1955, стр. 337—346; *Ст. Станчев*, Некрополът до Нови пазар, София, 1958.

Плиска, могили XXXIII, XXXII и XXXIV. Могила XXXIV се намира на около 200 м западно от западната порта на вътрешната крепост. През 1900 г. е била разкопана частично. В нея са намерени 15 човешки скелета. През същото това време в могила XXXII, която се намира на 100 м северно от североизточния ъгъл на вътрешната крепост, са били направени изкопи, но без резултат.

През 1934 г. Геза Фехер е започнал разкопаването на могила XXXIII, която се намира на север от северозападния ъгъл на вътрешната крепост, но не е оставил никакъв отчет за разкопките. В книгата си „Ролята и културата на прабългарите“ той споменава, че е разкопал могила, в която намерил погребение с изгаряне и огромно количество прабългарски керамични материали, а близо до гроба скелет на кон. В отчета за разкопките си в с. Калугерица той също съобщава за керамиката, открита в Плисковската могила. През 1948 г. Ст. Станчев в едно предварително съобщение е обнародвал всички съдове (обр. 109), открити в могила XXXIII.

През 1949—1951 г. под ръководството на Кр. Миятев, С. Георгиева и Цв. Дремсизова могила XXXIII бе доразкопана.

В насипа на могилата са намерени керамика и кости от животни. Керамиката е във вид на фрагменти. Тя е правена на грънчарско колело. С. Георгиева я разделя на няколко групи: 1) типична славянска керамика — гърнета, с украса от успоредни прави линии, с вълнисти линии, а

---

[1] Материалите и многото паралели от други археологически обекти не подкрепят тезата на Ст. Михайлов.

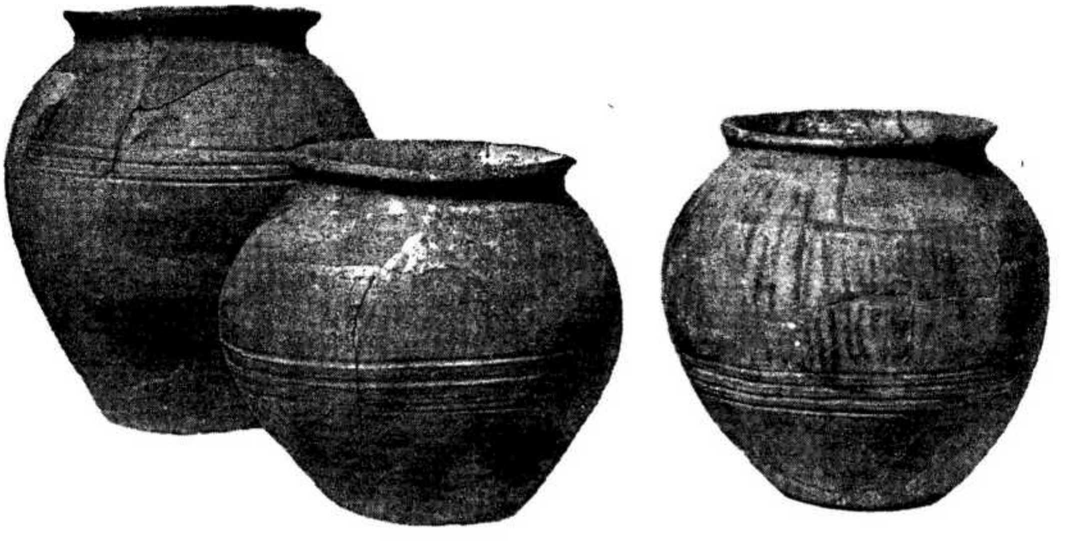

Обр. 109. Плиска. Могила XXXIII. Керамика

при някои — с вдълбани ямички; 2) големи съдове и амфори; 3) съдове с излъскан орнамент, които тя определя като характерни за салтово-маяцката култура и 4) съдове със зелена глазура.

Като използува личните бележки на Р. Попов, С. Георгиева установява, че намиращите се съдове в музея на Плиска са от могила XXXIII. Тя ги разделя на две големи групи — славянска и салтово-маяцка.

Освен керамика в насипа на могила XXXIII са открити два железни ножа. С. Георгиева е на мнение, че могила XXXIII е била издигната в чест на някой от вождовете на българския народ преди приемане на християнството, т. е. VIII в. Етническата принадлежност на погребания в тази могила според обреда и веществените материали е славянска.

През 1950—1951 г. С. Георгиева прави сондажни проучвания и на могила XXXII, която е била разкопана в центъра от К. Шкорпил. Тя твърди, че тази могила се състои от две малки могили, по-късно съединени с голям насип. Разкопана е малката източна могила, в която е открито погребение на мъж, жена и две деца. Единствена находка е обецата, която е намерена до дясната страна на мъжкия череп. В насипа на могилата е открита керамика — гърнета и амфори. С. Георгиева намира, че по техника и украса те се приближават към керамиката в Преслав и следователно могила XXXII е от по-късен период, отколкото могила XXXIII.

ИРАИК, X, 326 и сл.; *Ст. Станчев*, Керамика от Голямата могила, РП, III, 1949, стр. 227 и сл.: *С. Георгиева*, Разкопки на могили XXXIII и XXXII в Плиска, ИАИ, XX, 1955, стр. 11—41.

С. Разделна, Варненско. Намира се на 2 км източно от гара Разделна върху тераса, която се спуска към м. Балтата. Некрополът е открит през 1959 г. случайно при изкопни работи. През същата и следващата година Д. Ил. Димитров е продължил разкопаването на този некропол. Общо са били разкрити около 222 погребения върху площ от 3300 м². Обредът на погребване е трупоизгарянето. Изгорените човешки кости са поставяни в погребални урни-гърнета. Само няколко са без урни и костите са поставени в ями. Урните са били заравяни твърде плитко — 0,25—0,45 м и рядко до 0,60 м. Освен погребенията в ями в този некропол са открити тухлени гробници, каменни гробници и погребения в урни (обр. 110).

Тухлените гробници (50 на брой), в които се е поставяла една, две или три урни, са изградени от вторично употребени тухли. Гробниците имат правоъгълна или квадратна форма с размери 0,25×0,28 м. Те са били покрити също с подобни тухли. Тухлите са взети от римо-византийско селище.

В каменните гробници, 27 на брой, костите обикновено са поставяни в урна и само в един случай направо. Тези гробници обикновено са изградени от плочести камъни и затрупани с обикновен речен камък.

Погребенията в урни съставят основна част от гробовете в некропола. Урната се е поставяла в яма и се е покривала с камък, тухла или с част от друг съд.

Урните са поставяни по една — 123 случая, по две — 14 случая и в два гроба — по 3 и 4 урни. Погребалните урни са главно два типа. Първият тип са гърнета, работени на усъвършенствувано грънчарско колело. Някои от тях имат строен силует (обр. 111), но има и с широко приземесто тяло. Върху тялото им са врязани вълнообразни и прави линии. Височината на гърнетата е от 0,12 до 0,28 м. Вторият тип е представен главно от гърнета и кани с яйцевидна форма. Те също са работени на грънчарско колело. По матовата повърхност на тялото им са нанесени лъскави ивици. По количество вторият тип съдове е 10 % от намерените в този некропол. Погребалният инвентар е сравнително беден. Той се състои от железни ножове, бронзови обеци със спирален S-виден край и токи, направени от желязо и бронз, с овална или правоъгълна форма. Има и мъниста от стъкло, гривни от бронзова и желязна тел. Изключение прави само едно погребение. То е без урна, но в гроба са намерени две ножчета, три върха на стрели, тока на колан, сърп и предмет със сърцевидна форма и неясно предназначение. Д. Ил. Димитров смята, че не само керамиката, но и целият погребален инвентар има пълна прилика с инвентара от Нови пазар, че обредът му е славянски и затова го определя като славянобългарски (смесена славяно-българска култура). Въз основа на датата на некропола той го определя към средата на VIII в. и твърди, че за крайна хронологична граница на некропола може да послужи датата на покръстването на българския народ 865 г., защото християнската църква е била непримирима към трупоизгарянето като езически обред, а Разделна се е намирала на пътя между Плиска и християнския център Одесос (Варна).

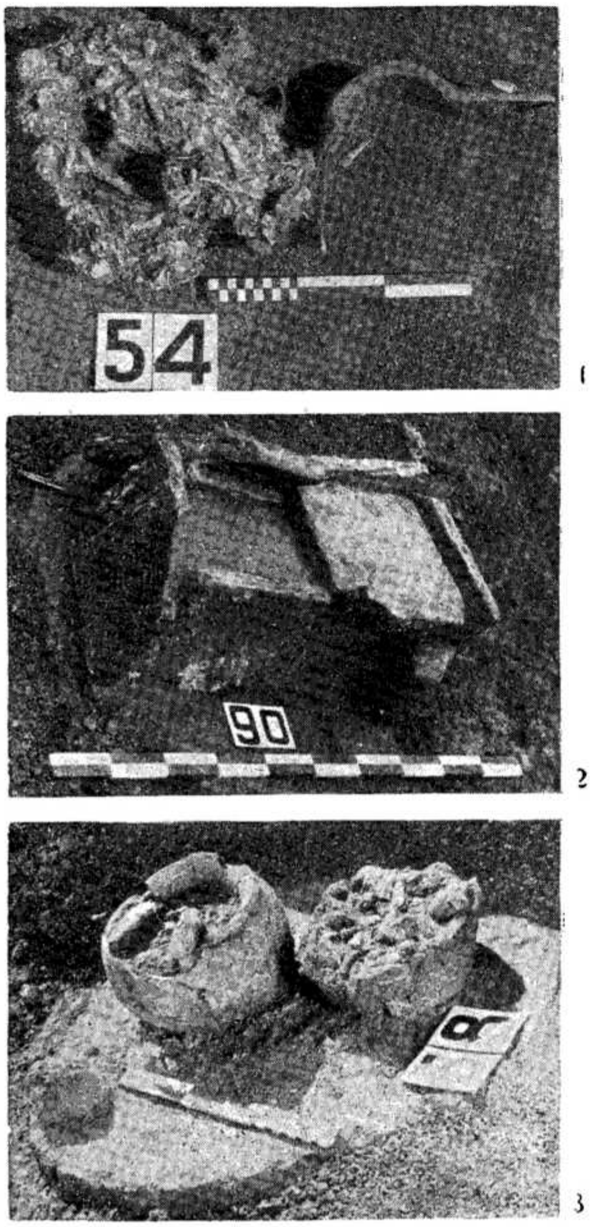

Обр. 110. Некропол — с. Разделна
1 — погребение без урна; 2 — погребение в гроб, направен от тухли; 3 — погребение в урни-гърнета

Д. Ил. Димитров, Ранносредновековен некропол при гара Разделна, Археология, I, кн. 3—4, 1959, стр. 55—60; *Д. Ил. Димитров*, Ранносредновековен некропол до гара Разделна, Варненско. Доклад, прочетен на румъно-българския семинар, състоял се от 12 до 15. XI. 1962 г. в Букурещ.

Синивир, Коларовградско. В източната част на селото при землена работа в двора на Райчо Неделчев на 1,50 м дълбочина от сегашната повърхност е намерено гърне, пълно с човешки кости и между тях връх на копие. Гърнето е било похлупено с камък. На около три метра от гърнето е било открито второ, но силно разчупено. Запазеното гърне (в Окръжния народен музей — Коларовград) е изработено на грънчарско колело, има яйцевидна форма и е със заоблено венче. По цялото му тяло е нанесен орнамент от гъсти хоризонтални и над тях група от вълнообразни линии (обр. 112). Върхът на копието е листовиден и има размери 34,5×5 см и

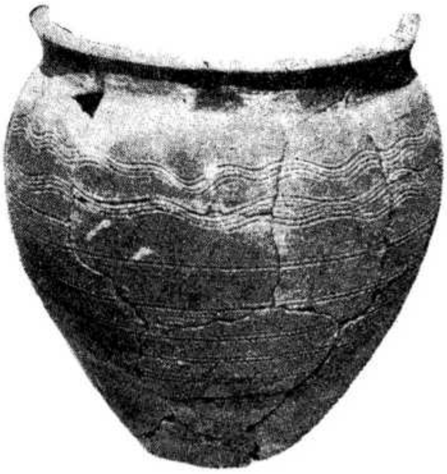

Обр. 111. Некропол — с. Разделна — погребална урна

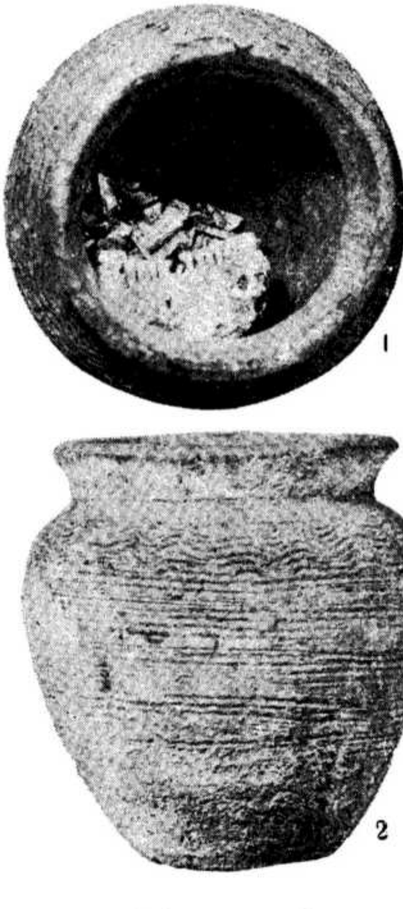

Обр. 112. Некропол — с. Сини вир — погребална урна

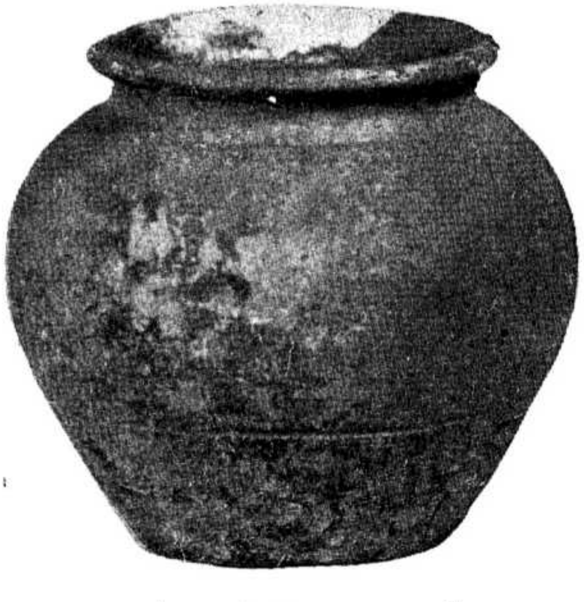

Обр. 113. Некропол — с. Църквица — погребална урна

дръжка 13 см. По начина на погребението В. Антонова установява славянски погребален обред, но въз основа на формата на съда, който има белезите на съдовете от салтово-маяцката култура, тя смята, че този некропол принадлежи на славянобългарско население от езическия период и го датира в IX—X в.

В. Антонова, цит. съч., стр. 88—89.

С. Църквица, Коларовградско. В м. Екичешме юстю при обработване на земята са били намерени късове от съдове и човешки кости.

През 1956 г. е направен сондаж. На 1,20 м дълбочина от сегашната повърхност е открит скелет, ориентиран североизток — югозапад. Под пръстите на дясната му ръка е намерена бронзова тока от колан с трапецовидна форма. На 0,20 м от главата на скелета е открито гърне (обр. 113) със сферична форма и с две пръстеновидни дръжки, изработени на грънчарско колело. Глината е тъмночервена, примесена с едрозърнест пясък.

В. Антонова, цит. съч., стр. 90 и сл.

* * *

На територията на Румъния и СССР съществуват многобройни и добре изучени археологическите обекти с материална култура, която има прилика с култура II в селището Джеджови лозя.

В Румъния такива археологически обекти са известни в археологическата наука под името култура „Дридо" или средновековна култура, създала се в Долнодунавския басейн. Приликата между културите на находищата в басейна на Долния Дунав е толкова голяма, че по-правилно е да се говори за една и съща култура на север и юг от Дунава. Жилищата в поселенията на територията на Румъния са също полуземлянки, но има и надземни. Те имат квадратна или правоъгълна форма. В единия от ъглите е изградена печка от камъни, но има и вкопани печки в здравия бряг. Керамичните съдове, работени на грънчарско колело, са гърнета с яйцевидна форма или обърнат надолу конус, и гърнета-кани (стомни) с матова повърхност, по която са нанесени лъскави ивици. Откриват се и котли с вътрешни дръжки, амфори, изделия от кост, желязо, бронз, стъкло и пр. Основният обред при погребенията е трупоизгарянето и трупополагането.

На територията на СССР за култура II не може да се установи такова единство, каквото виждаме в Румъния. Отделни елементи на култура II са подобни на културата, известна в науката като славяноруска култура (великокняжески период), а други са подобни на културата, позната под името салтово-маяцка. Гърнета с яйцевидна форма и с орнамент група от полегати нарези, нанесени върху група врязани прави или вълнообразни линии, гърнета с тъмносива матова повърхност с лъскави ивици и кани с яйцевидно тяло с матова повърхност и с лъскави ивици, а особено котли с вътрешни дръжки свързват култура II със салтово-маяцката култура. Скелет на кон в някои некрополи на българска територия до скелет на човек имат аналогични примери и в салтово-маяцката култура. Намерените в горния пласт на селището Джеджови лозя гърнета с форма на обърнат надолу пресечен конус и жилищата-полуземлянки с печки, изградени от камъни, имат пълна прилика с материалите от славяноруския период. Трупоизгарянето е присъщо на някои археологически находища от славяноруския период, но обикновен негов обред е трупополагането. Много от стъклените гривни и мъниста, както и изделията от кост в култура II на селището Джеджови лозя са трудно отличими от типичните за културата от славяноруския период.

Прилика с култура II в селището Джеджови лозя се забелязва и в много елементи на културата, открита в селищата, градищата и некрополите на територията на Югославия, Чехословакия, Полша. Там обаче не са известни гърнета с яйцевидна форма и гърнета и стомни (кани) с матова повърхност и лъскави ивици. Липсват и котли с вътрешни дръжки и погребения с коне.

От казаното дотук следва, че културата в селището Джеджови лозя, представена в двата пласта, образува една културно-хронологическа общност с културата на север от Дунава в широкия смисъл на думата.[1]

---

[1] М. Кишваси-Комша, Некоторые исторические выводы в связи..., стр. 312; М. Комша, Новые сведения. . ., стр. 505; И. И. Ляпушкин, Днепровское лесостепное левобережье в эпоху железа, МИА, 104, 1961, М.—Л., стр. 183 и сл. и 315 и сл.; И. И. Ляпушкин, Памятники салтово-маяцкой культуры в бассейне р. Дона, МИА, № 62, т. I, 1958, стр. 147 и сл.; С. А. Плетнева, Средновековые поселения верховьев Северского Донца, КСИИМК, вып. 79, 1960, стр. 17; М. Comşa, Cu privire la evoluţia culturii Balkano-Dunărene in sec. IX—XI, SCIV, I, XIV, 1963, стр. 107 и сл.

Глава трета

ДАТИРОВКА НА СЕЛИЩЕТО ДЖЕДЖОВИ ЛОЗЯ И НА ДРУГИТЕ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ОБЕКТИ С ПОДОБНА НА НЕГОВАТА МАТЕРИАЛНА КУЛТУРА

Трудно е да се определи точно времето, през което са съществували селището в Джеджови лозя и археологическите обекти с подобна на неговата материална култура. Особено сме затруднени да уточним датата на заселването им. Трябва веднага да кажем, че да се определи датата на селищата с култура I, проучени и на територията на СССР, УССР, МССР, РНР и др., е сложно дело — това са паметници, които се изучават само от няколко години и предметите в тях са хронологически твърде неопределени.

По-друго е положението относно датата на култура II в селището Джеджови лозя. Не само сред находките, които се намират в тази култура на споменатото селище, но и в останалите археологически обекти — селища, градища, некрополи в България и извън нея — се съдържат достатъчно много материали, които дават възможност да се определи времето на съществуването им, т. е. имат повече или по-малко добре определена хронология.

Особено много опорни точки за определяне датата на култура II ни дава битовият материал и преди всичко керамичните съдове, открити в горния пласт на селището Джеджови лозя.

Най-многобройният материал е керамиката. Тя е представена изключително от групите В — двата типа, Г и Д и има много общи черти с керамиката от другите средновековни селища, градища и некрополи — Плиска,[1] Преслав,[2] Малък Преславец,[3] Калето при Попина,[4] Хисарлъка при Разград,[5] Цар Крум (Чаталар),[6] Цар Асеново,[7] Кривина—Гиген,[8] Якимово II,[9] също и некрополите

---

[1] Ст. Михайлов. Разкопки в Плиска..., стр. 212, обр. 38 и сл.; Ст. Михайлов, Археологически материали..., стр. 63 и сл.; Ст. Станчев, Разкопки и новооткрити материали..., стр. 193, обр. 11а; Ст. Станчев, Материали от дворцовия център..., стр. 42 и сл.; Ст. Михайлов и Ат. Милчев, Разкопки в Плиска... стр. 277; Ат. Милчев, Разкопки в Плиска..., стр. 36 и сл.; Ат. Милчев, Археологически разкопки..., стр. 37 и сл.

[2] Ст. Станчев, Домашната керамика..., стр. 129 и сл.; Л. Огненова и С. Георгиева, Разкопките на манастира..., стр. 398; В. Иванова, Разкопки в Преслав..., стр. 46 и сл.; Н. Ангелов и Ст. Станчев, Гражданска постройка..., стр. 430 и сл.; Ив. Акрабова-Жандова, Работилница..., стр. 503 и сл.; Й. Чангова, Търговски помещения..., стр. 257 и сл.

[3] Ст. Станчев, Разкопки на обекта N..., стр. 289.

[4] Ж. Въжарова, Славянобългарското селище..., стр. 20, обр. 11а, стр. 37 и сл.

[5] С. Георгиева, Средновековното селище..., стр. 17 и сл.

[6] В. Антонова и Цв. Дремсизова, Аулът на Омуртаг..., стр. 33 и сл.

[7] Вж. труда, стр. 137.

[8] Вж. труда, стр. 126.

[9] Вж. труда, стр. 135; Ат. Милчев, Проучвания..., стр. 217.

Плиска (могила XXXIII),[1] Върбовка,[2] Разделна,[3] Сини вир,[4] Букьовци[5] и Нови Пазар,[6] Сердика,[7] Пловдив,[8] Хисаря,[9] Долно Церово,[10] Перник.[11]

Според досегашните изследвания керамиката от тези находища се отнася към края на VIII в. Тази керамика е добре известна и от средновековните селища и некрополи на територията на Румъния и СССР. Нейните изследователи също я датират в края на VIII—IX в., въпреки че спорят за етническата ѝ принадлежност.

В горния пласт на селището Джеджови лозя бе намерена бронзова тока за колан.[12] На нея е изобразено животно, вероятно лъв. Подобни токи са и обнародваните от Плиска,[13] от некропола Беден,[14] от м. Градището, Стърмен,[15] Кърджали,[16] а също и от средновековни археологически обекти извън България. Тези токи се датират към IX—X в. Следователно може да се приеме, че културният пласт, в който са намерени токи от този тип, е също от периода IX—X в. В култура II на селището Джеджови лозя бяха намерени и части от стъклени гривни. Те са направени от синьо прозрачно стъкло и са с правоъгълно или кръгло сечение. Изследователите[17] на тези гривни все по-често приемат, че те са били употребявани в IX в., следователно и според тях култура II в селището Джеджови лозя и другите средновековни археологически обекти може да се датира в IX в. В култура II — Джеджови лозя са открити предмети от кост, между които са и костените апликации, украсени с орнамент „птиче око". Такива апликации и други предмети от кост са намерени в други ранносредновековни селища и некрополи не само у нас, но и в Румъния и СССР и се датират в X в. За такава дата говорят и бронзовите накити (обеци, пръстени и гривни) от некропола в с. Букьовци и другите средновековни археологически паметници. Те са подобни на накитите, носени от населението, което е обитавало съседните земи — Чехословакия, Румъния, Югославия — и се датират в IX—X в.

Въз основа на намерените монети в градището Якимово II, които са от края на VIII в., а също и от другите средновековни обекти, в които монетите са от IX—XI в., култура II в селищата и градищата Джеджови лозя, Калето при Попина, Плиска, Преслав, Хисарлъка при Разград, Кривина, Цар Асеново, Гиген и др. може да се датира от края на VIII в., началото на IX в. до XI в.

От особено значение за хронологията на културните пластове в селището Джеджови лозя е стратиграфското им разположение. Както изтъкнахме по-горе, над долния културен пласт, т. е. над някои негови жилища, се проследява горен пласт с жилищни ями, изкопани в долния културен пласт.

Въз основа на богатия с данни за датировка материал, който досега е открит в много археологически обекти в България и извън нея, култура II се отнася към края на VIII—XI в., следователно култура I, която се намира в долния пласт на селището Джеджови лозя, ще има крайна граница VIII в., т. е. това е terminus post quem non за култура I в селището Джеджови лозя.

---

[1] Ст. Станчев, Керамика от Голямата могила..., стр. 227; С. Георгиева, Разкопки на могили XXXIII и XXXII в Плиска..., стр. 15 и сл.; вж. труда, стр. 152.

[2] В. Миков, Старите славяни на юг от Дунав..., стр. 155; Кр. Миятев, Славянска керамика..., стр. 5, обр. 41.

[3] Д. Ил. Димитров, Ранносредновековен некропол..., стр. 57 и сл.

[4] В. Антонова, Средновековни погребения..., стр. 88 и сл.

[5] Ж. Въжарова, Славянският некропол..., стр. 20; Кр. Миятев, Славянската керамика...,стр. 53, обр. 42.

[6] Ст. Станчев, Каталог на керамиката от некропола..., стр. 337 и сл.; Ст. Станчев, Некрополът до Нови пазар..., стр. 46 и сл.

[7] М. Станчева, Ранносредновековна керамика..., стр. 63 и сл.

[8] Хр. Джамбов, Принос към проучване на славянската керамика..., стр. 149 и сл.; Ж. Въжарова, Славянската керамика..., стр. 590.

[9] Пак там.

[10] Д. Стоянова, Разкопки на крепостта..., стр. 24 и сл.

[11] Й. Чангова, Проучвания в крепостта Перник..., стр. 71.

[12] Вж. труда, стр. 107.

[13] Ст. Станчев, Материали от дворцовия център..., стр. 29, обр. 3_{10} и 18_4.

[14] Устно съобщение от С. Георгиева.

[15] Ст. Михайлов, Разкопки на градището при с. Стърмен..., стр. 9, обр. 6.

[16] Ек. Манова, Разкопки на средновековна църква в Кърджали, Археология, V, 1963, кн. 3, стр. 77 и сл., обр. 5.

[17] Й. Чангова, За стъклените гривни в средновековна България, Сб. К. Шкорпил, София, 1961, БАН, стр. 179 и сл.; З. А. Львова, Стеклянные браслеты и бусы из Саркела — Белой Вежи, МИА, № 75, т. II, 1959, М.—Л., стр. 307 и сл.

Ако разгледаме внимателно керамиката, открита в култура I — Джеджови лозя, ще забележим, че тя е работена на ръка без орнамент (група А), след това се появяват гърнета, работени на дъсчица, с неправилно очертана вълниста линия (група A_1), после гърнета, правени на леко грънчарско колело, орнаментирани с неправилни вълнисти и хоризонтални линии, в повечето случаи с прецизно нанесен орнамент и с щамп (група Б).

Вече споменахме, че при изследването на селището Джеджови лозя бе открита грънчарска пещ с около 70 съда от група Б. Наличието на такава пещ и в нея керамика от група Б, в която вече се забелязват елементи на занаятчийско производство, показва голямата крачка, направена в керамичното производство. От ръчното изработване на глинени съдове и изпичането им на открит огън се е стигнало до съдове, изработвани на примитивно грънчарско колело и изпичани в специална грънчарска пещ.

Като изхождаме от типологичните белези на керамиката от група Б, трябва да я определим с по-късна дата от керамиката в група А. Известна яснота в периодизацията на керамиката от група Б се получава от това, че такава керамика не бе намерена в нито едно жилище в култура II на селището Джеджови лозя, а също в градищата Малък Преславец, Плиска, Цар Асеново, Цар Крум и др., в които се намери керамика от група В, Г и Д. Това дава основание да се приеме, че крайната граница на употреба на тази керамика отговаря на началната дата на керамиката от групите В, Г и Д, т. е. края на VIII в. или средата на IX в.

В жилищата с керамика от група Б бяха намерени някои предмети, които дават възможност да се определи времето, през което тази керамика е била употребявана, а следователно и времето, през което култура I на селището Джеджови лозя е продължавала да съществува. В жилище № 55 се откри мънисто от стъклена паста. В публикациите подобни мъниста нямат точно определен хронологически диапазон, но откритите в някои археологически обекти на територията на Чехословакия[1] и СССР са датирани от VIII в. Да приемем датата VIII в. за керамиката от група Б ни дава основание и намереното с нея друго мънисто в селището Джеджови лозя. То е от бронз и има форма на шипка. Подобен тип мъниста са известни и извън България. Според чешките археолози те произхождат от VIII или средата на IX в.

При разрешаване на въпроса за началната дата на култура I ни помага и голямата ѝ еднаквост със същата култура на север от Дунава. Безспорен факт е сходството на керамиката от група А, характерна за култура I, с керамиката от селища и некрополи (VI—VIII в.) на румънска територия,[2] между които са некрополът Сарата-Монтеору, селищата Шипот, Сучава, Спиноаса и др. В Сарата-Монтеору освен керамика са открити и токи, лъчеви фибули и други предмети, които дават основание на Й. Нестор да го датира в VII в.[3] Има достатъчно материали: лъчева фибула, огниво и други и от селището Шипот, които го отнасят към VI и началото на VII в.[4] В селището Спиноаса заедно с керамиката са открити и други материали, въз основа на които се датира също в VII в.

Такава дата на култура I в селището Джеджови лозя се подкрепя и от откритата в СССР керамика, в селища при устието на Тясмина, в средната част на южното Побужие. Д. Т. Березовец, който е направил разкопки и проучвания на славянските селища в с. Пенковка, Нови Георгевски район, Кировградска област, Макаров остров и Луг, е открил керамика, правена на ръка. Въз основа на нея той датира селището в Луг в края на VII в. и първата половина на VIII в.[5] Същата дата VII—VIII в. Д. Т. Березовец дава на градищата и некрополите, открити на територията на Путиловския район, Сумска област. П. И. Хавлюк изтъква: „Сопоставление побужного керамического материала с польским и чешским (пражский тип сосудов) приводит к выводу, что раннесредневековая керамика западных славян в общих чертах была близкой с восточнославянской. Что же касается румынских памятников, то они свидетельствуют о передвижении славян в VI—VII в. на эту территорию и дальше на Балканский полуостров."[1] Част от лъчева фибула, която досега се датира от VI в., и бронзово украшение с животинско изображение, напълно подобно на това от мартиновското съкровище,[2] намерени заедно с правена на ръка керамика в разкопаните славянски археологически обекти от П. И. Хавлюк, определят времето им от VI—VII в. Такава дата приемат и В. К. Гончаров,[3] В. Д. Баран[4] и В. В. Аулих.[5] Лъчева фибула, намерена с керамика пражки тип, дава основание на археолозите от Югославия да я датират в VII в.[6]

---

[1] J. Poulík, Staroslovanská Morava, Praha, 1948, табл. XXIX, 43.

[2] В своя доклад „Могилник в Ношлаке" по въпроса за славяните по Долния Дунав и балкано-дунавската култура, в раннофеодалния период, изнесен на състоялия се румъно-български семинар от 12—15 ноември 1962 г. в Букурещ М. Русу между многото други материали показа и гърнета лука-райковецки тип, хлинчи I. Въз основа на богат датиращ материал М. Русу отнася тези славянски гърнета към края на VI—VII в.

[3] I. Nestor, La nécropole slave d'époque ancienne de Sărata Monteoru, Dacia, n. s., I, 1957, стр. 293 и сл.

[4] М. Д. Матей, Славянские поселения в Сучаве, Dacia, n. s., IV, 1960, стр. 392.

[5] Д. Т. Березовец, Славянские поселения в устье Тясмина, КСИА, Акад. наук Украинской ССР, 1959, вып. 8, стр. 44 и сл.; Д. Т. Березовець, Дослідження на території Путивльського району, Сумської області, АП УССР, т. III, 1952, стр. 250; Д. Т. Березовец, Поселения уличей на р. Тясмине, ИАИ, 108, стр. 190. Тази датировка се оспорва от И. И. Ляпушкин. Вж. Памятники вольнцевского типа, СА, XXIX—XXX, 1959, стр. 60 и сл.

Като изхождаме от датата на аналогичните паметници извън България с култура, подобна на култура I в селището Джеджови лозя, най-вероятно време за неговото съществуване е краят на VI—VIII в. И така въз основа на изложеното по-горе може да се твърди, че културата, която проследихме в двата пласта в селището Джеджови лозя, има хронологически рамки вероятно от края на VI до XI в.

Налага се сега да отговорим на въпросите: откъде се е появила тази култура в края на VI в. в земите на България, няма ли тя местни корени и кои са нейните носители?

Преди всичко ще изясним въпроса: каква е била предшествуващата я култура до VI в. на територията на България.

---

[1] П. И. Хавлюк, Раннеславянские поселения в средней части Южного Побужья, СА, кн. 3, М., 1961, стр. 198.

[2] П. И. Хавлюк, Раннеславянские поселения Семенки и Самчинци в среднем течении Южного Буга, МИА, № 108, М., 1963, стр. 321.

[3] В. К. Гончаров, Лука-Райковецкая, МИА, № 108, 1963, стр. 312 и сл.

[4] В. Д. Баран, Раннеславянское поселение у с. Рипнева (Рипнев II) на Западном Буге, МИА, № 108, М., 1963, стр. 364 и сл.

[5] В. В. Аулих, Славянское поселение у с. Рипнева (Рипнева I), Львовской области, МИА, № 108, М., 1963, стр. 378 и сл.

[6] Z. Vinski, цит. съч., стр. 80.

Глава четвърта

КУЛТУРАТА ПРЕДИ ПОЯВАТА НА СЕЛИЩЕТО В ДЖЕДЖОВИ ЛОЗЯ—III—VI В.

Между керамичните съдове от селищата на късноантичния период, т. е. III—VI в. (обр. 114), намираме следните видове: лампи,[1] стомни,[2] кани,[3] вази[4] с две, три, четири дръжки, долии[5] (кюпове), амфори,[6] паници,[7] капаци,[8] дълбоки чаши,[9] с дъно-столче, гърнета с дръжки[10] и гърнета[11] без дръжки (обр. 114). Всички тези съдове са изработени на грънчарско колело. Направени са от добре пречистена глина, в която се забелязва слаб примес от пясъчни зрънца. Имат жълточервен, червен или сив цвят.

Отделяме в отделна група широко отворените гърнета и стомни с дръжки, които са направени от чиста глина на грънчарско колело, а също и съдовете със сивочерен цвят, с нанесени по повърхността им лъскави ивици.

Освен тази керамика, която има местен произход, през периода II—III в. голямо място заемат съдовете на така наречената terra sygilata.

Керамичният материал, намерен като погребален инвентар в некрополите от късноантичната епоха, има общи форми с материали от селищата. Той е по-многоброен и въз основа на монетите и други материали е по-добре датиран в IV—VI в.

---

[1] **Хр. Джамбов**, Тракийски некропол край рудник в Родопите, Археология, II, кн. 3, 1960, стр. 51; **Д. Цончев**, ИБАИ, XV, 1946, стр. 219; **K. Majewski**, Sprawozdanie tymczasowe zwykopolask w Nowae w 1960 roku, Archeologia, XII, стр. 83, обр. 14, стр. 86, обр. 20, стр. 97, обр. 39, стр. 117, обр. 83, стр. 220, обр. 93; **Д. Цончев**, Хисарските бани, ГПНБМ, 1935—1936, София, стр. 151, фиг. 66; **Ат. Игнатиев**, Градището при с. Комарево, Карнобатско, ИБАИ, I, 1921—22, София, 1924, стр. 210 и сл.; **Л. Ботушарова**, Тракийско могилно погребение с колесница, ГПлНМ, II, 1950, стр. 107, обр. 13.

[2] **Д. Цончев**, цит. съч., стр. 152, обр. 68; **Й. Иванов**, Отчет за разкопките при Кадин мост (Кюстендилско), ИБАД, I, 1910, София, стр. 178, обр. 32, стр. 188, обр. 59, 62; **Б. Николов**, Грънчарска пещ при с. Алтимир, Археология, III, кн. 4, 1961, стр. 52.

[3] **Й. Иванов**, Отчет за разкопките при Кадин мост (Кюстендилско), ИБАД, I, 1910, стр. 188, обр. 63.

[4] **Хр. Джамбов**, Тракийски некропол край рудник в Родопите..., стр. 50, обр. 1 и 2.

[5] **Д. Цончев**, цит. съч., стр. 151, обр. 65; **Й. Иванов**, Кюстендилският Хисарлък и неговите старини, ИБАД, VII, 1919—1920, стр. 97 и сл.; **Т. Иванов**, Археологически проучвания при Сапарева баня, ИАИ, XXI, 1957, стр. 219, 220, обр. 8; **Ат. Игнатиев**, цит. съч., стр. 210.

[6] **K. Majewski**, цит. съч., стр. 105, обр. 58, стр. 112, обр. 72, стр. 120, обр. 91, стр. 121, обр 95, стр. 144, 1—4, стр. 150, табл. XVI, 7; **Д. Цончев**, Хисарските бани, стр. 152; **Ат. Игнатиев**, Градището при с. Комарево, Карнобатско, стр. 212.

[7] **K. Majewski**, цит. съч., стр. 112, обр. 73, стр. 140, табл. 5, стр. 212, стр. 143, табл. VII, обр. 7, стр. 150, табл. XII 2, 3; **Й. Иванов**, Отчет за разкопките..., стр. 178, обр. 26, 28, 29.

[8] **K. Majewski**, цит. съч., стр. 121, обр. 99, стр. 143, табл. VII, обр. 13, 15, стр. 155, табл. VIII, обр. 16.

[9] **Й. Иванов**, Отчет за разкопките..., стр. 188.

[10] Пак там, стр. 188, обр. 55.

[11] **Ат. Игнатиев**, цит. съч., стр. 212; **Й. Иванов**, Отчет за разкопките..., стр. 188, обр. 56.

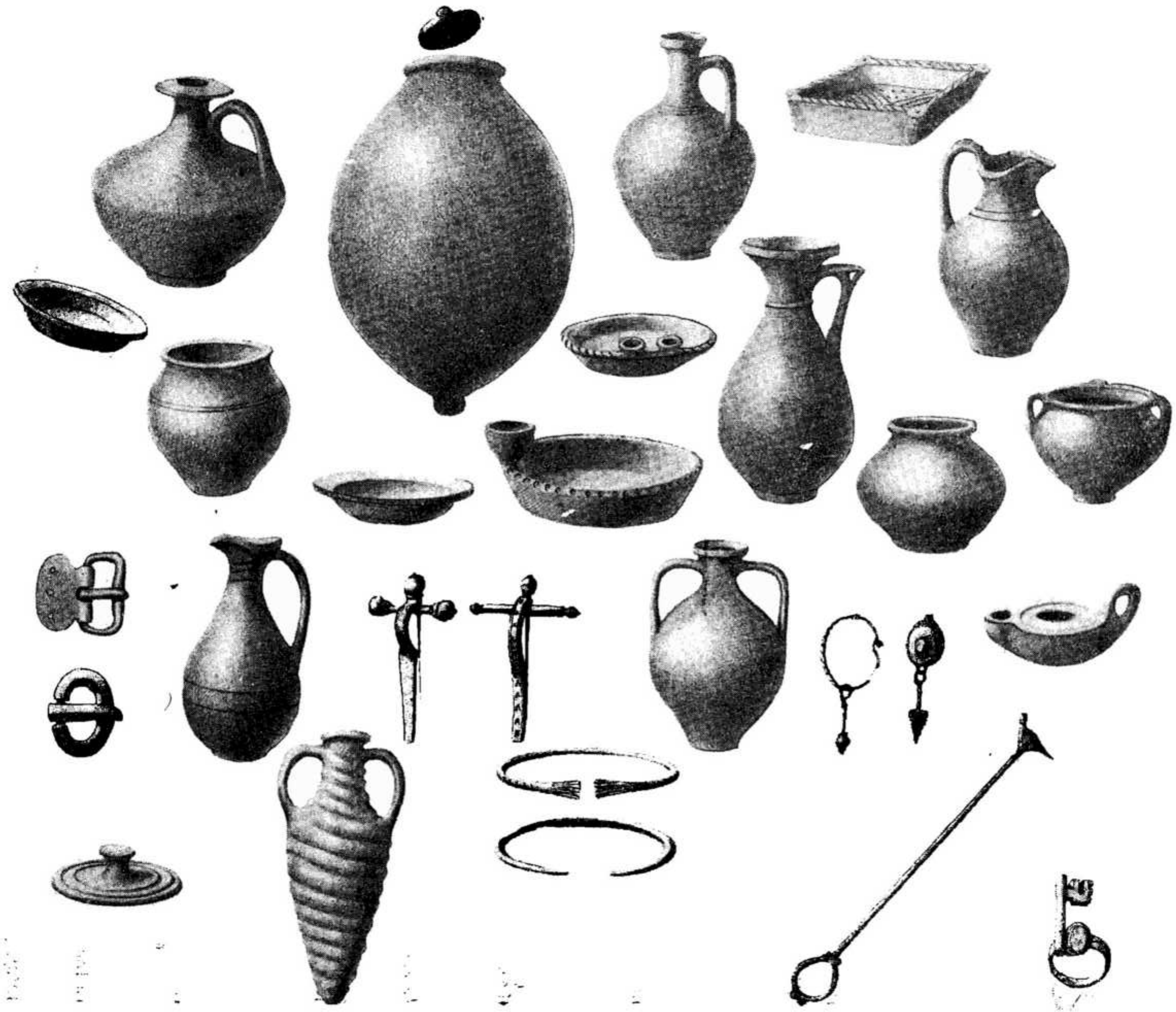

Обр. 114. Керамични съдове и други предмети от късноантичния период — III—VI в.

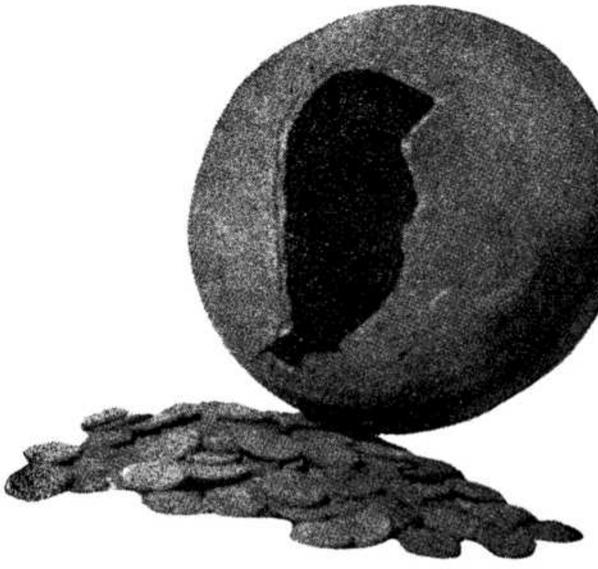

Обр. 115. С. Старо село, Силистренско — гърне с колективна монетна находка

Керамичните съдове (обр. 114) от некрополите имат същата форма, като тези от поселенията. Те са лампи,[1] стомни,[2] купи[3] с две, три или четири срещуположно стоящи дръжки, паници[4] (разлати или дълбоки), балсамарии,[5] глинени паници с луличка в единия край или пък паница с две лулички,[6] амфори,[7] гърнета,[8] обикновено с дъно-столче.

Основни форми за глинените съдове, намерени в светилищата[9] при Копиловци (Кюстендилско) и при с. Варвара, Пазарджишко,[10] са стомните, паниците, лампите. Те не се отличават от съдовете, намерени в селищата и некрополите.

От местната керамика през V—VI в. в България особен интерес представляват случайно откритите керамични съдове, в които са намерени монети от това време. Така едно гърне[11] от с. Галата, Варненско, е съдържало колективна находка от 52 монети от Анастасий и тримата управлявали след него византийски императори. Монетите са от периода 539—579 г. Гърнето е правено на грънчарско колело. Глината му е пречистена. То е тънкостенно, с венче, силно извито навън. Около шийката му са нанесени група врязани хоризонтални линии.

Друго гърне с колективна находка от монети бе намерено от нас в Североизточна България. Според Т. Герасимов монетите са от IV—V в. Гърнето е правено на грънчарско колело, има яйцевидна форма. Устието му е отчупено. По повърхността му са нанесени няколко канелюри и се забелязват две псевдодръжки. Глината му е пречистена, опечена е добре (обр. 115).

За облика на материалната култура I в селището Джеджови лозя особено характерен е начинът на погребване. Затова трябва да се спрем и на погребалния обред през III—VI в. от н. е.

---

[1] Б. Дякович, Сбирка д-р Ив. Назлъмов, ГПНБМ, 1923, стр. 302 и сл.; Н. Мавродинов, Гробница от IV век сл. Хр. в Пловдив, ГПНБМ, 1926, стр. 25, обр. 4; Д. Джонова, Могилни погребения от Видинско, Археология, IV, 1962, кн. 3, стр. 33; Ив. Велков, Разкопките около Мезек и гара Свиленград, ИБАИ, XI, 1937, стр. 150; Т. Д. Герасимов, Разкопки на могилата при с. Свети Кирилово, ИБАИ, XV, 1946, стр. 183, обр. 70; Г. И. Кацаров, Антични паметници из България, ИБАИ, VI, 1930/31, стр. 128 и сл.

[2] Ст. Станчев, Й. Чангова и Хр. Петков, Некрополът в местността „Кайлъка" при Плевен, Археология, III, 1961, кн. 1, стр. 36, обр. 4; Л. Ботушарова, Късноримска гробница при Кап. Димитриево, ИБАИ, XVII, 1950, стр. 245, обр. 180; Г. И. Кацаров, Антични паметници из България, ИБАИ, VI, 1930, стр. 127 и сл.; Д. Джонова, Могилни погребения..., стр. 33; Д. Цончев, Тракийски некропол при с. Поповица, ГПлНМ, 1954, стр. 220, обр. 6 и 7.

[3] Ив. Велков, Разкопки около Мезек..., стр. 161; В. Миков, Разкопки из Родопите, ГПНБМ, 1941—1942, стр. 29, обр. 7; Ст. Станчев, Й. Чангова и Хр. Петков, Некрополът в местността Кайлъка..., стр. 38; Т. Д. Герасимов, Разкопки на могили при свети Кирилово, ИБАИ, 1946, стр. 182, обр. 67.

[4] Д. Цончев, Тракийски некропол..., стр. 218 и сл., обр. 3 и 4; Л. Ботушарова, Тракийско могилно..., Археологически вести, ГПлНМ, т. II, София, 1950, стр. 106; В. Миков, Разкопки из Родопите..., стр. 29, обр. 7; Ив. Велков, Стари селища и градища по долината на р. Вит, ОБАИ, 1921, стр. 29; Ив. Велков, Разкопки около Мезек..., ИБАИ, XI, 1937, стр. 163; Д. Джонова, Могилни погребения ..., стр. 31.

[5] Л. Ботушарова. Тракийското могилно..., стр. 106, 107, обр. 12; Т. Д. Герасимов, Разкопки на могили..., стр. 183, обр. 70.

[6] Ив. Велков, Могилно погребение при с. Горни Дъбник, ИБАИ, XIV, 1940/1942, 1943, стр. 214 и сл.

[7] Ив. Велков, Разкопките около Мезек..., стр. 161, обр. 153.

[8] Д. Цончев, Тракийски некропол..., стр. 218, 219, обр. 5 а и б; Г. И. Кацаров, Антични паметници из България..., стр. 131.

[9] Г. И. Кацаров, Светилище на Зевс и Хера при Копиловци, Кюстендилско, ИБАД, кн. IV, 1915, стр. 80 и сл.

[10] Д. Цончев, Тракийското светилище при с. Варвара, Пазарджишко, и старините в съседната околност, ГПНБМ, 1940/41, стр. 61 и сл.

[11] М. Мирчев, Разкопки на тракийското селище край с. Галата, ИВАД, IX, 1953, стр. 11, обр. 17.

От обнародваните досега некрополи, разкрити на територията на България, които се отнасят към античния период до края на VI в., се установява, че е имало два начина на погребване: чрез трупоизгаряне[1] и чрез трупополагане.[2] Погребването е ставало в гробници[3] — каменни саркофази, в зидани сводести гробници от тухли, покрити с керемиди; в гробове, направени от тухли и плочи, в дървени ковчези,[4] в глинобитни ями, покрити с керемиди,[5] в трапове или в стомни и разлати паници.[6] Някои от старохристиянските гробници са били семейни и са имали легла. Погребалният инвентар в тях е богат и разнообразен. Освен глинените съдове при погребаните или при кладите, на които са били изгаряни мъртвите, са намерени ножове, стъклени чаши, балсамарии, накити — кръстовидни фибули, златни огърлици, бронзови и позлатени токи, гривни, предмети и апликации от злато, бронз и желязо, костени предмети и др. (обр. 114).

Данни за характерните черти на култура I дава и жилището. Досега са проучени само няколко градски жилища от IV—VI в. Те са построени от тухли или камък и хоросан. По форма те следват традициите от други области на античния свят. От този период са открити жилища в Сердика,[7] Ятрус,[8] Абрит,[9] Мадара[10] и др. Голям е броят и на жилищата от VI в., открити в Садовец.[11]

При разглеждане материалите от селището Джеджови лозя и от неговия некропол се оказа, че между тях има земеделски оръдия от желязо, накити от бронз, от желязо и от стъкло.

От бронзовите предмети освен разните видове апликации има и лампи, токи, гривни, пръстени, обеци, фибули и др. Някои от бронзовите накити са и позлатени. Гривните,[12] които се отнасят към този период, са отворени и затворени. Отворените са направени от тел и са без всякаква украса. Някои от тях са с леко сплеснати краища, а други завършват със стилизирани змийски глави. Затворените гривни са по-еднообразни. Най-голям брой са гривните, направени от обла тел, с краища, завити спирално един около друг. Броят на кръстовидните фибули е също голям.[13] Стъклените накити са или мъниста от тъмносиньо стъкло, или огърлици от стъклени халки. Токите за колан[14] са обикновено с кръгла, правоъгълна или елипсовидна форма.

Сред материалите от късноантичния период до VI в. има добре датирани земеделски сечива:[15] клещи, ключалки, брадви, лемежи, сърпове. Съпоставим ли керамичните съдове, погребалният обред и погребалните съоръжения, жилището и другите елементи в култура I с тези от III—VI в., виждаме, че са налице две култури, напълно различни една от друга.

Керамиката от култура I в Джеджови лозя както по форма, така и по техника се напълно различава от керамиката през периода IV—VI в. В култура I имаме като основни керамични форми гърнето в тавичката, дълбоката чаша и подницата, всички правени на ръка. През античния и късноантичния период формите, които господствуват, са стомната, лампичката, каната, купата с дръжки, амфората, паницата и др. Гърнето се среща рядко и е с форма, която се отличава от гърнетата в култура I в Джеджови лозя. То обикновено е с дъно-столче и има биконично тяло. Всички керамични съдове от периода IV—VI в. са изработвани на грънчарско колело.

---

[1] Ив. Велков, Стари селища и градища..., стр. 28 и сл.; Ив. Велков, Разкопки около Мезек..., стр. 147 и сл.; Д. Джонова, Могилни погребения..., стр. 30 и сл.; Д. Цончев, Тракийски некропол..., стр. 217 и сл.

[2] Д. Цончев и А. Саркисян, Некрополите на стария град при Хисарските топломинерални извори, Археология, III, 1960, кн. 4, стр. 36; Г. И. Кацаров, Антични паметници..., стр. 127; Л. Ботушарова, Къснoримска гробница..., стр. 244 и сл.; Ст. Станчев, Й. Чангова и Хр. Петков, Некрополът в местността Кайлъка..., стр. 32 и сл.; В. Миков, Разкопки из Родопите..., стр. 28 и сл.

[3] Н. Мавродинов, Гробница от IV век сл. Хр. ..., стр. 21; Д. Цончев, Новооткрити старини от Пловдивско, ИБАИ, т. XV, стр. 214 и сл.; Археологически вести, ИБАД, V, 1915, София, стр. 217.

[4] Ст. Станчев, Й. Чангова и Хр. Петков, Некрополът в местността Кайлъка..., стр. 33.

[5] Д. Джонова, Могилни погребения..., стр. 33, обр. 6.

[6] Д. Цончев, Тракийски некропол..., стр. 217.

[7] Д. П. Димитров, Последните археологически разкопки в България, София, стр. 55.

[8] Т. Иванов, Археологически проучвания в кастела Ятрус, Археология, III, кн. 3, 1961, стр. 24 и сл.

[9] Т. Иванов, ИПр, XII, 1956, кн. 1, стр. 79, 91.

[10] Цв. Дремсизова, Научноизследователската дейност на Коларовградския музей, Паметници на културата и музеите, II, 1957, кн. 2, стр. 16, 17.

[11] Ив. Велков, Разкопки при Садовец, Уч. Пр., XXXVI, кн. 4, 1934, стр. 489.

[12] С. Станчев, Й. Чангова и Хр. Петков, Некрополът в местността Кайлъка..., стр. 98 и сл.; Т. Иванов, Археологически проучвания при Сапарева баня, ИАИ, XXI, 1957, стр. 217; Г. И. Кацаров, Светилище на Зевса..., стр. 107; Б. Филов, Римското съкровище от Николаево, ИБАД, IV, стр. 12, табл. III, IV, V.

[13] Ст. Станчев, Й. Чангова и Хр. Петков, цит. съч., стр. 34, обр. 13; Л. Ботушарова, Къснoримската гробница..., стр. 248.

[14] Ст. Станчев, Й. Чангова и Хр. Петков, цит. съч., стр. 34, обр. 2, стр. 38, обр. 6; В. Миков, Разкопки из Родопите, стр. 30, обр. 7; Л. Ботушарова, Къснoримската гробница..., стр. 246, обр. 181.

[15] Т. Иванов, ИПр, XII, кн. I, 1956, стр. 90—91; Д. Цончев, Хисарските бани..., стр. 145; Iw. Welkow, Germania, 19, 1935, стр. 187—188.

Пълно различие има и през двата периода и по отношение на погребалните обреди,[1] съоръженията и инвентара. Невъзможно е да се намерят паралели и в устройството на жилището. Макар и да са малко накитите, открити в култура I в Джеджови лозя, и в тях не могат да се долавят никакви общи черти с тези от късноантичния период IV—VI в.

В заключение ще изтъкнем, че най-характерните елементи на култура I в Джеджови лозя в земите на България не се откриват в културата през късноантичния период. Следователно корените на култура I от селището Джеджови лозя не могат да се търсят на българска територия. Населението, което оставило тази култура, явно е ново и неговата култура не се намира в генетическа връзка с местната по-стара култура. Понеже много пъти се е подчертавало в българската археология, че култура II се намира във връзка с културата от III—IV в., ще се спрем и на този въпрос. При внимателно изучаване на някои елементи от едната и другата култура не може да не се доловят на пръв поглед някои общи черти. Така например в култура II от края на VIII в. се намират глинени кани с матова повърхност, по които са нанесени лъскави ивици и които на пръв поглед изглеждат подобни на тези от късноантичния период. В действителност въпросните съдове, намерени в средновековните находища, са направени от глина, която е на пластове, тяхната форма е яйцевидна и са с тъмносив цвят и с релефен знак на дъното — белези, които не се срещат в късноантичния период (III—VI в.). Сред накитите, характерни за култура II от края на VIII—XI в., като че ли се забелязват някои общи черти с тези от късноантичния период, обаче най-характерният накит от тази епоха — кръстовидната фибула — има крайна граница на употреба IV в., а през VI в. се намират само лъчистите фибули. До известна степен земеделските оръдия и оръдията на труда от средновековните археологически паметници от края на VIII—XI в. изглеждат като по-късно развитие на късноантични форми.

За да се изясни по-добре въпросът за съотношението между тези две култури, ще се спрем и на други техни страни. Трудно е да се намери приемственост и между погребалните обреди в разглежданите култури. За населението, оставило култура II в селището Джеджови лозя и подобните нему по култура други селища в България, характерен начин на погребване през езическия период е бил трупоизгарянето, а по-късно — трупополагането в обикновени некрополи. За населението от късноантичния период пък са характерни разните видове гробници и могили, в които, както отбелязахме, трупоизгарянето като обред престава да съществува още в IV в., а се практикува трупополагането. Съвършено друг характер имат и жилищата през двата периода. Жилищата в средновековния период — края на VIII до XI в. — са полуземлянки и надземни, изградени от кал и греди, докато тези през античния период са надземни и направени от камък.

Приведените дотук археологически данни показват, че между културата от късноантичния период от III до VI в. и културата от края на VIII до XI в. непосредствена приемственост няма. Това още повече се подкрепя и от факта, че ги разделя голям период от време — почти три века.

И така несъмнено е, че културата от края на VI до XI в. не може да се свърже генетически с късноантичната култура в българските земи от III до VI в. Тогава къде са корените на тази култура извън пределите на България и какво обуславя нейната поява на юг от Дунава?

Както вече бе изтъкнато по-горе, тази култура не е характерна само за Балканския полуостров, тя е широко разпространена на север от Дунава (СССР, Румъния и др.) и нейната етническа принадлежност е отдавна и добре доказана. Културата, която е подобна на култура I в Джеджови лозя, се определя в науката като славянска, другата, която има много общи черти с култура II на селището Джеджови лозя, се свързва с народите от две етнически групи — славяни и салтовци.

---

[1] Трупоизгарянето и издигането на тракийски надгробни могили се прекъсва в края на IV в. От това време нататък през V и VI в. започва да се среща типичното християнско погребение. Трупът се поставя с глава на запад. Погребалните дарове намаляват или напълно изчезват.

Глава пета

НОСИТЕЛИ НА КУЛТУРА I И II В СЕЛИЩЕТО ДЖЕДЖОВИ ЛОЗЯ И ДРУГИТЕ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ НАХОДИЩА В БЪЛГАРИЯ

Култура I в Джеджови лозя се проучва в българската археологическа литература за първи път и затова уместно е да покажем всички нейни елементи, които ще ни помогнат да определим славянския ѝ характер. Това се налага, понеже дълго време българските археолози определяха друга култура като славянска.

Селището в м. Джеджови лозя е било разположено покрай брега на Попинско блато. То е било отделено с дол от друго селище със същата култура, което се намира в м. Дренчето. Само на 4 км от тях, сред блата на Гарванско блато, е било селището в м. Момчила. Селището в м. Опашката се е намирало над блата, а това в м. Печена могила е на брега на р. Цибрица.

Псевдо Маврикий съобщава в своя Стратегикон за селищата на славяните следното:... „Селата на славяните и антите са разположени по продължението на реките и се допират едно до друго, така че помежду им няма значително разстояние. Близо до тях са гори, блата или тресавища..."[1]

Това и други исторически сведения се покриват с археологическите наблюдения относно топографското разположение на селищата на славяните.

Жилищата в селището Джеджови лозя в култура I изяснихме, че са полуземлянки, в които има два типа печки — изградени от камъни и вкопани в здравия бряг. В м. Момчила е открита полуземлянка с печка, изградена от камъни. Жилището от селището в м. Печена могила е също полуземлянка.

От досега проучените в Румъния[2] славянски селища се установява, че жилищата в тях са били полуземлянки с печки, изградени от камъни в ъгъла, с печки, вкопани в здравия бряг. Разширим ли кръга на славянските селища от този период и стигнем ли до СССР[3] (УССР и

---

[1] Arriani Tactica et Mauricii, Artis militaris, libri XII, Upsalae, 1664, цит. по Извори за българската история, III, 1959, стр. 287.

[2] М. Д. Матей, Славянские поселения в Сучаве..., стр. 375 и сл.; M. D. Matei, Contribuţii la cunoaşterea ceramicii slave de la Suceava, SCIV, 2, X, Bucureşti, 1959, стр. 409 и сл.; М. Кишваси-Комша, Некоторые исторические выводи в связи с несколькими археологическими памятниками VI—XII вв. н. э. на територии РНР, Dacia, I, n. s., 1957, стр. 312; M. Petrescu-Dîmboviţa, Slovanské sidliská, v Moldawskej oblasti Rumunska, Slovenská archeólogia VI—I, Bratislava, 1958, стр. 209 и сл.; M. Petrescu-Dîmboviţa и колектив, Şantierul archeologic Hlincea-Jaşi, SCIV, t. IV, Bucureşti, N 1—2, 1954, стр. 233—255; M. Petrescu-Dîmboviţa и колектив, Şantieriul archeologic Hlincea-Jaşi, SCIV, VI, 3—4, 1955, стр. 687—701; Anton Niţu şi D. Teodoru, Raport asupra sondajului din aşezarea prefeudalǎ de la Spinoasa, Materiale şi cercetări archelogice, vol. V, 1959, стр. 485—493. През 1962—1963 г. под ръководството на Й. Нестор и С. Золтан отчасти е разкопано славянското селище Фелиаш на р. Търнава, район Одохей, Унгарска област. В него са открити досега 20 полуземлянки с печки, изградени от камъни. Керамиката, намерена в жилищата, е направена на ръка. Селището се датира към VI—VII в.

Полуземлянки с печки, направени от камъни, са открити и в селищата: Кандешти, район Безеу, Будуряская и Бузени, район Мезил, област Плоещ. Въз основа на фибулите и керамиката селищата се датират към VI—VII в. Разкопаването на тези археологически обекти се извършва от В. Тудореску—Плоещ, под ръководството на Г. Дякону—Букурещ.

[3] И. И. Ляпушкин, О жилищах восточных славян Днепровского Левобережья VIII—X вв., КСИИМК, вып. 68, М., 1957, стр. 4 и сл.; И. И. Ляпушкин, Городище Новотроицкое, МИА, № 74, М.—Л., 1958, стр. 51 и сл.; И. И. Ляпушкин, Славянское поселение на территории хут. Ближняя Мельница, МИА, № 62, 1958, т. I, стр. 339 и сл.; И. И. Ляпушкин, Днепровское лесостепное левобережье в эпоху железа, МИА, 104, 1961, М.—Л., стр. 225 и сл.; Д. Т. Березовець, До питання про літописних сіверян, Археологія, VIII, Київ, 1953, стр. 33 и сл.; Д. Т. Березовець, До-

МССР), Чехословакия,[1] Югославия[2] и Полша[3] намираме все жилище-полуземлянка най-често с печка от камъни или вкопана в брега.

Известно е, че полуземлянката е твърде стар тип жилище, свързано главно с бита на земеделско-скотовъдните племена, и че се е развило в зависимост от природните и историческите условия. Този вид жилище е бил доста разпространен в гористо-степните райони в Югоизточна Европа и особено сред славяните през втората половина на първото хилядолетие. Според И. И. Ляпушкин жилища-полуземлянки с печки от глина или камък са характерни за славяните за разлика от жилищата в салтово-маяцката култура, които са с открити огнища.[4] Понеже жилищата-полуземлянки от Джеджови лозя и археологическите обекти с подобна култура в България имат общ облик, общо устройство с тези от досега проучените славянски селища извън България, вероятно в разглежданите селища у нас е живяло славянско население.

Ярко доказателство, че култура I в селището Джеджови лозя, некропола му и селищата в Дренчето, Опашката, Момчила, Печена могила, Юрта са принадлежали на славяните, е керамиката. Това са гърнета, тавички, широки паници (чаши), подници, изработени на ръка и без орнамент. Очевидна е голямата прилика между керамиката от Джеджови лозя и от другите археологически обекти в България по форма и направа с тази от Чехословакия,[5] Полша,[6] СССР,[7]

слiдження слов'янських пам'яток на Сеймі в 1949—1950 pp., АП, т. V, Kuïb, 1955, стр. 49 и сл.; Д. Т. Березовец, Славянские поселения в устье Тясмина, КСИА, Акад. Наук УССР, Киев, 1959, вып. 8, стр. 39; Г. Б. Федоров, Население Прутско-Днестровского междуречья, МИА, 89, М., 1960, стр. 187 и сл.; П. И Хавлюк, Раннеславянские поселения в средней части Южного Побужья, СА, кн. 3, 1961, М., стр. 188, рис. 9; П. И. Хавлюк, Раннеславянские поселения Семенки и Самчинцы в среднем течении Южного Буга, МИА, № 108, 1963, стр. 322 и сл., рис. 7, 10, 12; В. В. Аулiх, Основнi результати археологiчного дослiдження древньоруського селища в с. Рiпнiв, Львiвскої областi, Дисертацiоний збiрник АНСССР, Київ, 1958, стр. 28 и сл.; В. В. Аулих, Славянское поселение у с. Рипнева (Рипнев I) Львовской области, МИА, № 108, М.—Л., 1963, стр. 367, рис. 1, 3, 4; В. К. Гончаров, Лука-Райковецкая, МИА, 108, 1963, стр. 296; П. П. Ефименко и П. Н. Третьяков, Древнорусские поселения на Дону, МИА, 8, М.—Л., 1948, стр. 20 и сл.; К. В. Берняковин, Древнеславянские памятники..., Slovenská Archeológia, V—2, Bratislava, 1958, стр. 439 и сл.; И. П. Русанова, Поселение у с. Корчака на р. Тетереве, МИА, 108, 1963, стр. 41 и сл.; Н. В. Линка, А. М. Шовкопляс, Раннеславянское поселение на р. Тясмине, МИА, 108, стр. 234 и сл., рис. 3, 5; В. А. Башилов, Раннеславянское жилище на поселении у с. Хански в Молдавии, МИА, 108, стр. 382 и сл.; В. Д. Баран, Раннеславянское поселение у с. Рипнева (Рипнев II) на Западном Буге, МИА, 108, стр. 351, рис. 1, 2, 3, 4, 5; G. I. Smirnova, Câsně slovanská osoda u obce Nezvisko nad Dněstrem, Památky archeologické, XLI, 1960 (seperatum), стр. 224 и сл.

[1] I. Poulík, Staři Moravané Buduje, Svůj. stát., 1960, стр. 35 и сл., обр. 14; B. Novotný, Výzkum velkomoravsckého hradiště „Pohansko" u Nejdku na lednickem ostrově, Památky archeologické, LIV, čislo 1, 1963, seperatum, стр. 12 и сл.; J. Kudrnáč, Slovanská obydlí na hradišti v Klučově, Archeologické rozhledy, R., VII, sešit 1, 1955, стр. 1, 61—75; V. Budinský-Krička, Nález staroslovanskej zemnice v Prešove, Arch. rozhl., R., VII, 1955, sešit 4, стр. 494, обр. 233; D. Bialeková, Zaverečná zpráva z výskumov, slovanských sídlisk v Nitr'ianskom Hrádku a Bešenőve, Slovenská archeológia, VII—2, Bratislava, 1959, стр. 440 и сл., обр. 1 и 2; D. Bialeková, Záchranny výskum slovanských sídlisk v Nitrianskom Hrádku a Bešeňove okr. Šurany, Slovenská archeológia, 1958, VI—2, стр. 390 и сл.

[2] D. Bošković, Nouvelles foulles et recherches exécutées par l'institut Archéologique de L'Académie serbe des sciences, Actes du VIe congrès intérnational d'études Byzantines, t. II, Paris, 1951, стр. 56 и сл., обр. 3; Р. Л. Веселиновић, Старосрпско насеља на Бостаништу код Мошорина у Бачкој, Рад војвођанских музеја, 2, Нови Сад, 1953, стр. 19.

[3] J. Kostrzewski, Les origines de la civilisation polonaise, Paris, 1949, стр. 131, обр. 132.

[4] И. И. Ляпушкин, Днепровское лесостепное левобережье в эпоху железа..., стр. 191; С. А. Плетнева, О связах алано-болгарских Подонья со славянами в VIII—IX в., СА, кн. 1, 1962, стр. 86 и сл.

[5] J. Poulík, Staroslovanská Morava..., табл. III, IV; J. Poulík, Jižni Morava země dávných Slovanů, Brno, 1948—1950, обр. 92; J. Eisner, Děvinska Nová Ves Slovanské pohrebište, Bratislava, 1952, обр. 4,5, 6, 7, 19, 23, 25; J. Kudrnáč, Výskum na klučovském hradišti v Roce 1952. Arch. rozhl., R., VI, 1954, sešit I, стр. 54 и сл.; V. Budunský Krička, Ein Greberfeld aus der späten Awarenzeit im Žitavská Tôn in der Slowakei, Slovenská Archeólogia, IV, 1956, Bratislava, стр. 115, табл. XXII, стр. 129, табл. XXXI; L. Krakovská, Slovanské pohrebište pri Devínskom jasere, Arch. rozhl., VIII, 1956, sešit 4, стр. 672, 684 и сл., обр. 267; J. Pástor, Siedlungforcshung auf der Samotorská hora im Jahre 1955, Slovenská Archeológia, VI—2, Bratislava, 1958, стр. 331, табл. VIII; D. Bialecová, Staroslovanská osada v Siladiciach (Bez. Hlohovec), Arch. rozhl., XII, 6, 1960, стр. 810—816, 827—828, 833.

[6] B. Zielonka, Zabitky z osady wszenosredniowcrnej w miejsconoswosclubic pow. Torum Wladomosci archeologiczne, t. XXVI, 3—4, 1959—1960, LVIII, LIX, LX; E. Dobrowska, в том Igolomia, I, Wrocław—Warszawa—Krakow, 1961, стр. 142, 155 и табл. XXXIII/1, стр. 156.

[7] В. К. Гончаров, Райковицкое городище, Киев, 1950, стр. 10—13; В. К. Гончаров, Посад і сільські поселення коло Райковецького городища, АП, т. I, Київ, 1949, стр. 32—34; В. К. Гончаров, Лука-Райковецкая..., стр. 306; К. В. Берняковин, Археологiчнi дослiджння в Закарпатськiй областi в 1948, АП, т. IV, Киïев, 1952, стр. 179—181; К. В. Берняковин, Исследования древнославянского поселения VIII—IX в. в. г. Ужгороде, КСИА, вып. 3, Киев, стр. 39—48;

(УССР, МССР), Румъния[1] и Югославия,[2] известна в науката като пражки тип, карчак-житомирски, лука-райковецка, ромено-боршевска и Хлинчи I.

Съветските,[3] българските[4] и румънските[5] археолози наричат намерената на наша територия керамика, правена на ръка (Джеджови лозя — култура I), тип лука-райковецки, Хлинчи I и пражки тип.

Следователно и керамиката способствува да определим като славянска култура I в Джеджови лозя с неговия некропол и другите селища с подобна керамика в България. Че разглежданата култура на Джеджови лозя е славянска, свидетелствуват и гърнетата от групите A_1 и Б.

К. В. Бернякович, Древнославянские памятники Закарпатской области (СССР), Slovenská Archeológia, V—2, Bratislava, 1957, стр. 436 и сл.; М. Ю. Брайчевский, Разкопи на третьому Городськаму городищі, АП, т. III, Київ, 1952, стр. 192; М. Ю. Брайчевский, К происхождению древнорусских городов, КСИИМК, вып. XLI, М., 1951, стр. 32; Д. Т. Березовець, Розвідка у верхів'ях р. Південного Бугу, АП, т. III, Київ, 1952, стр. 207—219; Б. О. Тимощук, Розвідка в басейні р. Пруту, АП УРСР, т. III, Київ, 1952, стр. 414; Д. Т. Березовец, Славянские поселения в устье Тясмина, КСИА, Акад. Наук Украйнской ССР, 1959, вып. 8, стр. 39 и сл., табл. I; Д. Т. Березовец, Поселения уличей..., стр. 152, обр. 9, 16; Г. И. Смирнова, Раннеславянское поселение в с. Нивзвиско, Станиславской области, Исследования по археологии СССР, Сборник статей в честь профессора М. И. Артамонова, Ленинград, 1961, стр. 215 и сл.; М. И. Артамонов, Археологические исследования в Южной Подолии в 1952—1953 г., КСИИМК, вып. 59, 1955, стр. 109—110; Особено интересен керамичен материал под ръководството на М. И. Артамонов е намерен в градището, с. Григоровка. Материалите се намират в Държавния Ермитаж — Ленинград. Вж. Археологічні дослідження на Південному Поділі в 1948, АП, т. IV, Київ, 1952, стр. 194; И. И. Ляпушкин, Городище Новотроицкое, стр. 32 и сл.; П. П. Ефименко и П. Н. Третьяков, Древнорусские поселения на Дону, стр. 39; Г. Б. Федоров, Население Прутско-Днестровского междуречья ..., стр. 278 и сл.; П. И. Хавлюк, Раннеславянские поселения в средней части Южного Побужья, стр. 187 и сл.; П. И. Хавлюк, Раннеславянские поселения..., стр. 327, обр. 8; G. J. Smirnova, цит. съч., стр. 232 и сл.; Д. Т. Березовець, Дослідження словянских пам'яток на Сеймі ..., стр. 52 и сл.; О. Ратич, Древ'норус'кі археологічні памятки на території західних областей УРСР, Київ, 1957, стр. 83, табл. I, обр. 1—6; Г. М. Шовкопляс, Керамічний комплекс епохи бронзи та ранньослов'янского часу з Юр'евоі Гори поблизу м. Сміли, Археологія, т. XI, Київ, 1957, стр. 145—147; Г. М. Шовкопляс, Археологічні пам'ятки гори Киселівки в Київ, Праці Київского державного історичного музею, вип. I, Київ, 1958, стр. 136 и сл., табл. 2; Г. М. Шовкопляс, Словянські памятки в районі Канева, Замітки про археологічні памятки УРСР, Археологія, т. X, VIII, 1957, стр. 136—140; А. М. Шовкопляс, Славянская керамика VII—IX в. из Киева, КСИА АН УССР, вып. 8, 1959, стр. 169—172; А. М. Шовкопляс, Раннеславянская керамика с горы Киселевки в Киеве, МИА, 108, 1963, стр. 138 и сл.; Г. М. Шовкопляс, Раннеславянское поселение..., стр. 235, обр. 2, 4; С. А. Плетнева, Керамика Саркела-Белой Вежи, МИА, № 75, т. II, М.—Л., 1959, стр. 225 и сл.; И. И. Ляпушкин, Археологические памятники зоны затопления Цимлянского водохранилища, МИА, 62, I, М.—Л., 1958, стр. 241, обр. 14; И. И. Ляпушкин, Славянское поселение на территории хут. Ближняя мельница, стр. 343, обр. 8, и стр. 346, обр. 13 и сл.; И. И. Ляпушкин, Днепровское лесостепное левобережье..., стр. 238 и сл.; В. В. Аулiх, Матеріали из верхнього горизонту горидища біля с. Зимне, Волинскої області, Матерьали дослiдження археологiї Прекарпаття і Волині, выпуск 3, Київ, 1961, стр. 132 и сл.; В. В. Аулiх, Славянское поселение..., стр. 309, обр. 2, 8, 10; В. В. Аулiх, Основні результати..., стр. 33 и сл.; В. А. Башилов, Раннеславянское жилище..., стр. 384, обр. 2; Н. В. Линка, А. М. Шовкопляс, Раннеславянское поселение..., стр. 235, обр. 2, 4.

[1] М. Кишваси-Комша, Некоторые исторические выводы..., стр. 309 и сл.; М. Матей, Славянские поселения в Сучаве..., стр. 235, обр. 8; M. Petrescu-Dîmboviţa, Slowanske sedliska v Moldawskej oblasti Romansku..., стр. 213, обр. 3, стр. 215; M. Petrescu-Dîmbowiţa и колектив, Şantierul Hlincea-Jaşi, SCIV, IV, 1—2, 1953, стр. 312—334; M. Petrescu-Dîmbowiţa şi Zaharia, Sondajul archeologic de la Dăneştí, Materiale şi cercetári archeologice, VIII, 1962, стр. 53; I. Nestor, Şantierul Sărata-Monteoru, SCIV, 1—2, IV, B., 1953, стр. 69—87; I. Nestor şi, E. Zaharia, Şantierul archologic Sărata-Monteoru (1954), SCIV, 3—4, VI, B., 1955, стр. 497—512; I. Nestor, La Néoropole slave d'époque ancienne de Sărata-Monteoru, Dacia, n. s., I, 1957, стр. 291; I. Nestor şi E. Zaharia, Săpăturile de la Sărata-Monteoru, Materiale şi cercetări acheologice, V, B., 1959, стр. 511—518; D. G. Teodoru şi Em. Zaharia, Sondajele le de la Spinoasa şi Erbiceni, Materiale şi cercetări archeologice, VIII, 1962, стр. 37 и сл.

[2] Z. Vinski, цит. съч., стр. 71 и сл.

[3] М. И. Артамонов, К Вопросу об археологических памятниках славян и праболгар на Нижнем Дунае. Вж. Ж. Въжарова, Славянобългарското селище край с. Попина, Силистренско, София, 1956, БАН, стр. 6; И. И. Ляпушкин, Место роменско-боршевских памятников среди славян древностей...., стр. 45—60; И. И. Ляпушкин, К вопросу о культурном единстве славян..., стр. 207.

[4] Ж. Н. Выжарова, О происхождение болгарских пахотных орудий..., стр. 36 и сл.; Ж. Н. Въжарова, Славянската керамика от с. Попина, Силистренско, Сб. в чест на акад. Д. Дечев, София, 1958, стр. 590; Ж. Въжарова, Раннеславянская керамика..., стр. 148.

[5] М. Кишваси-Комша, Некоторые исторические выводы..., стр. 309 и сл.; М. Комша, Новые сведения, расселении славян на территории РНР..., стр. 517; М. Д. Матей, Славянские поселения в Сучаве..., стр. 391—394.

Те имат известна близост със славянските гърнета, открити в Румъния[1 и 2] (Хлинчи I, Истрия, Солдат Кован Николай, област Букурещ, Селашур, област Брашов, и др.), СССР,[3] Полша,[4] Чехословакия.[5]

За славянския облик на култура I в Джеджови лозя, Дренчето, Опашката, Печена могила, Юрта заедно с другите ѝ елементи свидетелствува и некрополът, открит около селището в Джеджови лозя. В него погребването е извършено чрез трупоизгаряне. Човешките кости са поставени в погребални урни-гърнета, група А. Некрополът не само по начин на погребване, но и по вида на погребалните урни-гърнета е напълно подобен с некропола „Сарата-Монтеору" (Румъния), който се намира в м. Четацуя на платото Пояна Скорошулий. Разкопан е под ръководството на Йон Нестор и Евгения Захария. Досега за него са дадени само предварителни съобщения.[6] Открити са 1080 погребения. Едни са в урни, а други — в ями. Материалите — керамика и останалият инвентар от некропола — се пазят в Археологическия музей АРНР —Букурещ. Повечето от гърнетата са работени на ръка, а само няколко на подставка (дъсчица). Голям брой от тях имат формата на пресечен конус. В глината им има примеси от натрошена керамика и повърхността им е грапава. Те са кафяви или кафявочервеникави. Некрополът Джеджови лозя е подобен и на некропола, открит в Налбант[7], а също и на славянските некрополи, открити в СССР,[8] едни от които са могили, а други без могили.

Около с. Пенковка, Новогеоргиевски район, Кировградска област, през 1956—1957 г. е открито славянско селище, а през 1962 г. Д. Т. Березовец е намерил и некропола му. В него основният обред е трупоизгарянето, като костите са поставяни в погребални урни-гърнета.[9]

В Новотроицкото градище И. И. Ляпушкин[10] е разкопал няколко отделни гроба и погребални урни, пълни с обгорели човешки кости. Погребалните урни са подобни на тези от градището, т. е. роменоборшевски тип. За разлика от разкопаните и известни досега славянски некрополи гробовете са били оградени с горяло дърво.

---

[1] М. Матей, Славянские поселения в Сучаве..., стр. 385, обр. 8; M. Petrescu- Dîmbowiţa и колектив, Şantierul archeologic, Hlincea-Jaşi, SCIV, 1—2, 1953, стр. 312—314; M. Petrescu-Dîmbowiţa и колектив, Şantierul archeologic Hlincea-Jăşi, SCIV, VI, 3—4, 1955, стр. 687—701; V. Leahu, Raport asupra săpăturilor archeologice efektuate în 1960 la Caţelu Nou, Cercetări archeologice in Bucureşti, B., 1962, стр. 42 и сл., обр. 28, 29.

[2] Z. Srékely, Contribuţii la cultura slavă în sec. VII—VIII in sud-estul Transilvaniei, SCIV, 1, XIII, 1962, стр. 47; М. Макря, Славянский могильник в Сомашени, Dacia, II, 1958, стр. 362, обр. 12_2.

Сред материалите от Истрия, Солдат-Кован Николай, се намира керамика, подобна на група Б. Тази керамика можах да видя благодарение на Вл. Заря и Й. Нестор в Археологическия институт на АНРНР. Изказвам им благодарност,

[3] И. И. Ляпушкин, Городище Новотроицкое ..., стр. 34 и сл., рис. 20, 21; В. К. Гончаров, Лука-Райковецкая ..., стр. 295 и сл.

[4] B. Zielonka, цит. съч., стр. 243, табл. LVIII, LIX.

[5] J. Poulík, Storoslovanská Morava..., табл. III, 3, 4, 5; J. Poulík, Jižni Morava..., табл. 114; J. Borkowský, Neistarši slovanská keramiká ze střednich Čech, Památki archeologické Skupina pravéká 1936/1938, VI—VIII, dil XXXI, Praha, 1939, стр. 97—108, табл. LX, X; B. Chrapovsky, Belobrdské pohrebište vo Vozokonoch na Slovensku, Arch. rozhl., VII, 1954, sešit 4, стр. 619, обр. 271, 272; L. Kraskovská, Slovanské pohrebište v Bratislave — Karlovej Vsi, Slovenská arheológia, III, 1955, стр. 237; J. Porubský, Slovanský mohilník vo Velkých Hostiach, okr. Bánovce n/Beb, Slovenská archeológia, III, 1955, стр. 222, табл. II; J. Pástor, Avarsko-slovenské pohrebište v Barci, okres Košice, Slovenská archeológia, IV, 1954, Bratislava, стр. 136, табл. IV; J. Pástor, Siedlungsforschung..., стр. 343, табл. IX, X, XI; J. Pástor, Staroslovanské zemnice v Somotore, Arch. rozhl., IX, 1957, sešit 6, стр. 827, обр. 334, 335; J. Eisner, Dêvinska Nová Ves..., обр. 4 и сл.; V. Budinský- Krička, Ein Grabenfeld..., стр. 79, табл. XI, XII XVIII_{21}, XX_{18}, $XXI_{16, 17, 21}$.

[6] Поради любезността на Й. Нестор и Е. Захария можах да се запозная с него. Затова им изказвам благодарност. I. Nestor, Şantierul Sărata-Monteoru, SCIV, 1—2, IV, B., 1953, стр. 83—86; I. Nestor şi E. Zaharia, Şantierul archeologic Sărata-Monteoru, SCIV, 1955, VI, 3—4, VI, стр. 510—511; I. Nestor, La Nécropole slave d'époque ancienne de Sărata-Monteoru..., стр. 288—295.

[7] Заб.: В Налбант на 16 км от гр. Тулча през 1960—1931 г. С. Гавраил е разкопал некропол. В него са открити погребални урни-гърнета пражки тип. Основният обред е трупоизгаряне. С материалите се запознах по време на моята командировка в РНР през 1964 г.

[8] О. Ратич, Древньоруські археологічні пам'ятки ..., стр. 27 и сл.; Л. В. Артишевская, Могильник раннеславянского временни на р. Десне, МИА, 108, стр. 85—96; И. П. Русанова, Поселение..., стр. 44. През 1963—1964 г. И. П. Русанова е разкопала три некропола в Житомирска област. Основен обред трупоизгаряне. В некропола на селището Шумское са открити 7 погребения. В селището с. Тетеровка — 16 погребения, а в с. Карчак — няколко.

[9] Сведенията ми бяха дадени устно от Д. Т. Березовец, който бе любезен да ми покаже и погребалните урни. Те се намират в Института по археология — АНУССР, Киев.

[10] И. И. Ляпушкин, Городище Новотроицкое..., стр. 187 и сл.

Още през 1906 г. близо до с. Будок, Роменски район, Полтавска област, М. О. Макаренко[1] разкопал некропол, в който погребенията са били извършвани чрез трупоизгаряне и поставяне на костите в погребални урни-гърнета. В 1948 г. около с. Волинцево е било разкопано градище и принадлежащите му некрополи със и без могила. Според изследователя му Д. Т. Березовец[2] в този некропол са били открити 19 погребения. Установено е, че мъртвите са били изгаряни. Погребалните им урни-гърнета, които са били поставени по 1 до 8 на едно място, са правени на ръка или на грънчарско колело. Такива некрополи са открити и в Чехословакия,[3] в Полша[4] и Югославия.[5] Като се вземат под внимание и историческите сведения за погребалните обичаи у славяните, а особено у тези, които по това време са живеели по средното и долното течение на Дунав, не остава съмнение, че селищата в м. Джеджови лозя, Дренчето, Момчила, Опашката и Печена могила са славянски.

Следователно налице са многобройни археологически данни, чрез които може с положителност да се установи произходът на населението, което е създало материалната култура I в Джеджови лозя, и тази от Дренчето, Момчила, Опашката и Печена могила, Юрта, с. Старо село и др. Това са били славяни.

В Джеджови лозя бе открита, както вече казахме, култура II, подобна на културата на другите средновековни обекти, проучвани досега в българските земи. Правилно е да си зададем въпроса: само славяните ли са били носители на тази култура? За да отговорим на този твърде сложен въпрос, ще разгледаме някои открити в тази култура жилища в селището Джеджови лозя и в другите средновековни обекти — Калето при Попина, Плиска, Якимово II, Цар Асеново, с. Стърмен и др. — и намерените в тях археологически находки, на първо място керамиката. Основен тип жилище и в култура II в Джеджови лозя се явява полуземлянката с правоъгълна форма и с печка, изградена от камъни, т. е. жилище, характерно за славяните. Но има и жилища, надземни, в план кръгли и с огнища (с. Стърмен, с. Кладенци), които са характерни за салтовската култура, т. е. за номадските племена. При определяне на групите жилища от селището Джеджови лозя отделно стои четвъртата подгрупа от първата група жилища. Печки с подобно устройство открихме и в селището в м. Калето при с. Попина[6] и с. Цар Асеново.[7] Подобни на тези печки са открити в Саркел[8] и в други археологически обекти в СССР и се приписват на неславянски народи. Следователно този тип печки издава неславянския характер на част от населението, което е оставило култура II в селището Джеджови лозя, и в другите средновековни селища и градища в България с подобна култура. Неславянският елемент от този период се потвърждава и от огнищата,[9] които са намерени в жилищата от градището Якимово II, Кладенци. Между керамичния материал в жилищата на култура I в Джеджови лозя се откриха съдове, които се различават от тези в долния. Това са групите В, Г и Д. При внимателно съпоставяне на гърнетата и каните (стомните) от група Г с тези от средновековните некрополи, селища и градища в СССС[1] (известни като салтовски) и некрополите в Румъния[2] (Истрия, Султана, Сату ноу (и селищата Блъндиана, Дридо, Диногеция, Гарван, Кападава и др.) се вижда, че между гърнетата и каните, открити в изброените места, и тези от култура II има големи прилики както по форма, така и по направа. В България тези керамични съдове са най-добре представени в средновековния некропол до Нови пазар. Изследователите на този некропол въпреки разногласието между тях относно датировката[3] са съгласни, че това е неславянска керамика. В могила № 33 в Плиска също бе открита керамика от тази група. Тя също не се свързва етнически със славяните.[4] Гърнетата и каните (стомните) от група Г са известни и от други археологически обекти: в Калето при Попина,[5] Хисарлъка — Разград,[6] Селището — Преслав,[7] Преслав,[8] Плиска,[9] Разделна,[10] с. Дибич[11] и др.

---

[1] Н. Е. Макаренко, Отчет об археологических исследованиях в Полтавской губернии в 1906 г., ИАК, вып. 22, СПб, 1907, стр. 50—54.

[2] Д. Т. Березовець, Дослідження на територіï Путивльського району Сумськоï області, АП, т. III, 1952, стр. 248 и сл.

[3] V. Budinský-Krička, Staroslovanský mohylník v Královskom Chlmci na východnom Slovensku, Arch. rozhl., II, 1950, sešit 1, 1—2, стр. 70—74; J. Paulík, Staři Morovanĕ..., стр. 33; J. Pástor, Zachranny výskum na staroslovenskom Mohylovom pohrebisti v Kraschlmd, Arch. rozhl., II, 1950, sešit 1—2, стр. 60—62. През 1963 г. в Бжицлов, Поханско, проф. Колоусеке започнал разкопки на некропол, в който погребването е чрез трупоизгаряне. Погребалните урни-гърнета са пражки тип.

[4] W. L. Bernat, Wczsnośrednowiezne cmentazysko cialopalne w Międzyborowie pod Waszawa, Arch. rozhl., R., VII, sešit 3, 1955, стр. 348.

[5] Z. Vinski, цит. съч., стр. 71 и сл.

[6] Ж. Въжарова, Славянобългарското селище..., стр. 36.

[7] Вж. труда, обр. 94.

[8] М. И. Артамонов, Саркел—Белая Вежа..., стр. 59, обр. 39.

[9] Огнища са открити и в жилища на местни племена, които са обитавали на територията на България до идването на славяните. Освен това огнището е характерно и за народи с неславянски произход—салтовски. Вж. М. И. Артамонов, Саркел—Белая Вежа..., стр. 31 и сл.; И. И. Ляпушкин, Памятники второй половины и начало II тисячелетия..., стр. 191.

В научната археологическа литература има главно две мнения по въпроса за етническата принадлежност и произход на тази група керамика. Съветският археолог М. И. Артамонов,[12] който поддържа едното от тези мнения, след като спира вниманието си на тази керамика от територията на СССР и България, изказва предположение, че тя има общ произход със салтовската култура и че тази култура включва и българското население, което е останало в VIII—X в. на територията на СССР. Повечето от съветските археолози[13] — И. И. Ляпушкин, Н. Я. Мерперт, Д. Т. Березвец, С. А. Плетнева и други — смятат тази култура за салтово-маяцка и я наричат прабългарска. Някои от българските археолози приемат това мнение, т. е. определят групата Г като салтовска,[14] и смятат, че по етническите си белези тя е прабългарска. Има български археолози, които я определят като „типична салтово-маяцка“ и смятат, че съдовете от група Г са се употребявали от славянско население.[15] Други от тях са на мнение, че каните и гърнетата с лъскави ивици по повърхността, които са намерени в средновековните обекти в България, могат да се свържат пряко с късноантичната керамика, като подчертават нейния местен характер.[1]

---

[1] И. И. Ляпушкин, Памятники салтово-маяцкой культуры . . ., стр. 112 и сл., табл. XXXVI; Н. Я. Мерперт, О генезисе салтовской культуры, КСИИМК, вып. XXXVII, 1951, стр. 14; А. П. Смирнов, Н. Я. Мерперт, Из далекого прошлого народов среднего Поволжья, Сб. По следам древних культур, М., 1954, стр. 35 и сл.

[2] С много от материалите се запознах през 1961 г. в музеите в Румъния; Gr. Florescu, R. Florescu şi P. Diaconu, Capidava, 1958, стр. 208, табл. XXVII; D. Berciu şi colaborotori, Săpăturile de informare de la Gostinu şi Gizdaru, Materiale şi cercetări archeologice, VII, стр. 294, обр. 3; B. Mitrea, Săpăturile de la Satu Nou, Materiale şi cercetări archeologice, VI, 1959, стр. 589, обр. 11; B. Mitrea, Şantierul Archeologic Satu Nou, Necropola feodală timpurie NR 1, Materiale şi cercetări archeologice, VII, стр. 556, обр. 5; B. Mitrea, Şantierul Sultana, Materiale şi cercetări archeologice, VIII, 1962, стр. 669, обр. 2; Б. Митря, Некоторые данные о могильниках с трупосожжениями из Сату Ноу (Добруджа), Материалы и исследования по арxологии юго-запада СССР и Румынской народной республики, Кишинев, 1960, стр. 290 и сл., рис. 15, 16 (отдельный оттиск); B. Mitrea, Săpăturile de la Satu Nou, necropole le Feodale, Timpurii, Materiale şi cercetări archeologice, VIII, 1962, стр. 643; I. Nestor şi E. Zaharia, Săpăturile de la Dridu, Materiale şi cercetări archeologice, VII, стр. 563, обр. $I_{7,8}$; M. Chisvasi-Comşa, Săpăturile de la Bukov, Materiale şi cercetări archeologice, VI, 1959, стр. 574, обр. 3.

[3] С. Михайлов, Един старинен некропол . . ., стр. 325 и сл.; Ст. Станчев, Керамика от Голямата могила . . . стр. 227 и сл.

[4] С. Георгиева, Разкопки на могили XXXIII и XXXIV в Плиска . . ., стр. 18 и сл.

[5] Ж. Въжарова, Славянобългарското селище . . ., стр. 43 и сл.

[6] С. Георгиева, Средновековното селище . . . , стр. 22 и сл.

[7] Вж. труда, стр. 131.

[8] Н. Ангелов и Ст. Станчев, Гражданска постройка в долината на Бял бряг . . ., стр. 433, обр. 54, и стр. 439.

[9] Ст. Станчев, Разкопки и новооткрити материали . . ., обр. 18; Ст. Станчев, Материали от дворцовия център . . ., стр. 46 и сл.; Ст. Михайлов, Археологически материали от Плиска . . ., стр. 132, 136, 149.

[10] Д. Ил. Димитров, Ранносредновековен некропол . . ., стр. 57 и сл., обр. 40 и 41.

[11] В. Антонова, Средновековни погребения . . ., стр. 89, обр. 70.

[12] М. И. Артамонов, К вопросу об . . ., стр. 7.

[13] Н. Я. Мерперт, О генезисе салтовской культуры . . ., стр. 15 и сл.; И. И. Ляпушкин, Памятники салтово-маяцкой культуры в басейне р. Дона . . ., стр. 84; А. В. Гадло, О культуре городища на плато Тепсень близ с. Планерское, Археологический сборник, Тр. VIII Всесоюзной студенческой конференции, Ленинград, 1964, стр. 102; С. А. Плетнева, О связах алано-болгарских племен Подонья . . ., стр. 147; С. А. Плетнева, Керамика Саркела-Белой Вежи . . ., стр. 212 и сл.

[14] Ст. Станчев, Материали от дворцовия център . . ., стр. 60; Ст. Станчев, Некрополът до Нови пазар БАН, София, 1958, стр. 63 и сл.; Й. Чангова, Средновековна битова керамика от България (VIII—XI в.), Археология, I, кн. 1—2, 1959, стр. 137.

[15] Ст. Михайлов и Ат. Милчев, Разкопки в Плиска през 1955 г. . . ., стр. 288; Ат. Милчев, Разкопки в Плиска, западно от вътрешния град през 1959 г. . . ., стр. 38 и сл.; С. Георгиева, По въпроса за характера на средновековната българска култура, Археология, IV, кн. 3, 1962, стр. 4.

Някои румънски археолози също подчертават, че това е салтовски тип керамика, т. е. привърженици са на първото мнение,[2] а други виждат нейните преки корени в античните форми, т. е. споделят второто мнение.[3]

Между разглежданата керамика от средновековните обекти в България, Румъния и СССР (УССР и МССР), определяна като „салтовска", приликата е очебийна. Керамиката от група Г е открита и се открива само в селища и некрополи в Североизточна България. В другите райони на страната — сравнително по-добре изучени — Северозападна[4] и Южна България (Хисаря), София, Долно Церово, Благоевградско, където късноантичната култура е била по-силно изразена и е траела по-продължително време от североизточната част, керамика от група Г досега не е намерена. Гърнета и кани (стомни) от група Г не са намерени също и в славянския некропол Сарата-Монтеору (Румъния). Този тип керамика не бе открит и сред материалите от култура I в Джеджови лозя, която хронологически предшествува култура II.

Независимо от това, как ще бъде разрешен въпросът за народностната принадлежност на керамиката от група Г, явно е, че по произход тя не е славянска.

Румънският археолог Г. Дякону, който копае археологически обекти от II—XI в., смята, че сивата керамика с лъскави ивици е прекратила своя живот в началото на V в.

От общия керамичен материал в култура II в Джеджови лозя 90% от керамиката е от група В. Различават се два типа гърнета. Към първия тип, както го определихме, се отнасят гърнета във форма на обърнат надолу пресечен конус с нанесена по тялото му най-често украса от врязани прави и вълнообразни линии, семковидни ямички и пр., които са напълно подобни на тези, известни досега в литературата като „градищен тип". Вторият тип са гърнета, твърде подобни на известните в науката като „салтовски тип". По въпроса за етническата принадлежност и произход на керамиката от група В също са се оформили няколко мнения. Едни археолози не различават двата типа в тази група, т. е. не забелязват, че гърнетата от втория тип по форма и орнамент нямат характерните славянски черти. Те допускат грешка, като разглеждат група В като нещо цяло и я наричат славянска.[5]

---

[1] С. Георгиева, К вопросу материальной культуре славян на Нижнем Дунае..., стр. 365; Ст. Михайлов, Относно произхода на ранносредновековната..., стр. 9 и сл.; вж. P. Diaconu, Sonia Gheorghieva, „Средновековното селище над развалините на античния град Абритус", SCIV, 2, 1962, стр. 471—475; П. Дьякону, Стамен Михайлов, „Относно произхода на ранносредновековната чернолъскава керамика в България", Археология, III, кн. IV, София, 1961, стр. 5—11, Dacia, VI, 1962, стр. 555 и сл.

[2] Това гледище се застъпва в работите главно на М. Комша, К. Хорет и Б. Митра. Вж. М. Кишваси-Комша, Некоторые исторические выводы в связы..., стр. 320; M. Comşa, Contribuţii la cunuaşterea culturii străromîne în lumina săpăturile de la Bucov (r. şi reg Ploeşti), SCIV, I, X, 1959, стр. 82—99; M. Comşa, Die Bulgarische Herrschaft nördlich der Donau, während des IX und X jh, im Lichte der archeologischen Forschungen, Dacia, n. s., IV, 1960, стр. 397; B. Mitrea, Şantierul archeologic Satu Nou, Materiale şi cercetări archeologice, VII, стр. 559.

[3] Най-ярък негов представител е Йон Нестор.

[4] През време на обхождането ни през 1953—1956 г. на Силистренско, Тутраканско, Русенско и др. (Североизточна България) бяха намерени сред изследваните средновековни селища извънредно голям брой фрагменти от салтовски тип, докато при обиколката ни, извършена в района на Михайловградско и Врачанско през 1957—1963 г., в нито едно от средновековните селища не бе открит нито един фрагмент от разглежданата керамика. Това наше наблюдение още повече се потвърди с разкопаването и проучването на средновековните селища в с. Якимово II, Печена могила и некропола Греда, където не е намерен нито един фрагмент от съд — група Г.

[5] Кр. Миятев, Славянска керамика в България..., стр. 36 и сл.; Ст. Михайлов, Разкопки в Плиска..., стр. 215 и сл.; Ст. Станчев, Домашната керамика..., стр. 129 и сл.; Ст. Станчев, Керамика от голямата могила в Плиска..., стр. 233; Ст. Станчев, Разкопки на обект N..., стр. 293. В по-късните си статии и трудове авторът се отказва от това становище.

Дълги години българските археолози наричаха тази група карамика славянска. След като М. И. Артамонов я нарече салтовска-прабългарска (К вопросу об археологических памятниках славян..., стр. 6), Ст. Станчев я определи уверено като салтовска-прабългарска (вж. Ст. Станчев, Некрополът до Нови пазар..., стр. 56 и сл.). Повечето от останалите български археолози продължават да я приписват на славяните.

Втория тип от тази група други приписват на племена, които са имали обща салтовска прародина — произход.[1] През последните няколко години се изказва мнение, че керамиката от група В е изгубила етническата си същност и отразява само обществено-икономическото развитие.[2]

Румънските археолози смятат, че тази керамика се е оформила в Балкано-Дунавския район, и изтъкват, че тя носи белези на местни култури.[3] Повечето от тях обаче не отричат славянските и салтовските ѝ елементи.[4]

При сегашното състояние на въпроса за керамиката от група В все още е трудно да се изясни нейният произход.

Трябва да се каже, че досега не е точно определена хронологията на салтовската керамика от група В II тип. Тя е могла да се създаде въз основа на керамични форми, взети от сарматските и видоизменени под влияние на латено-черняховския тип гърне. Също така тя е могла да се зароди и в друга етническа среда, т. е. като има за прототип славянското гърне. Вторият начин на възникването ѝ обаче е по-малко вероятен, защото, когато у славянските племена, които живеят на север от Дунава, е господствувала все още правената на ръка керамика, керамиката от група В II тип е имала вече напълно оформен вид.

Произходът и на група В I тип също не е изяснен досега. Безспорно е само това, че някои характерни черти за този вид гърнета се явяват като повторение на правените на ръка славянски гърнета, при което традиционната славянска форма се е видоизменила поради по-различната техника и изработването ѝ на грънчарско колело.

Гърнета от група В тип I и II, каквито бяха открити в култура II—Джеджови лозя, досега са намирани в средновековните селища и некрополи главно в Северна България (Плиска, Мадара, Преслав, Селището Гиген, Цар Крум, Калето при Попина, Кривина, Разделна, Сиви вир и др.). Керамика от група В само I тип досега е намерена в градището край с. Якимово II, селището Печена могила, некрополи в с. Букьовци и м. Греда, с. Вълчедръм, м. Перунград, с. Вирове и др. и в Южна България (Хисаря, Пловдив и Пловдивско, София, Долно Церово, Благоевградско, и др.).

Тази група гърнета са известни в селища и некрополи, открити в Румънската народна република,[5]

---

[1] И. И. Ляпушкин, Славянорусские поселения IX—XII ст. на Дону и Тамани по археологическим памятникам МИА, № 6, М.—Л., 1941, стр. 191 и сл.; И. И. Ляпушкин, Днепровское лесостепное Левобережье..., стр. 193; И. И Ляпушкин, Памятники салтово-маяцкой культуры..., стр. 108 и сл.; М. И. Артамонов, К вопросу об..., стр. 5 и сл.; М. И. Артамонов, Хазарская крепость Саркел, Budapest, 1956, Acta Archaeologica, VII, 1—4, стр. 233, обр. 8, стр. 233; Ст. Станчев, Некрополът до Нови пазар..., стр. 63 и сл.; С. Георгиева, К вопросу материальной культуры славян и праболгар..., стр. 364; Ст. Михайлов, Относно произхода на ранносредновековната..., стр. 7 и сл.; Ст. Станчев, Материали от дворцовия център..., стр. 60.

[2] С. Георгиева, Разкопки на могили XXXIII и XXXII..., стр. 15; Ст. Михайлов, Археологически материали..., стр. 130 и сл.; Ст. Станчев, Разкопки и новооткрити материали ..., стр. 215 и сл. В тези трудове керамиката група В се нарича славянска. С. Георгиева, Средновековното селище..., стр. 28 и сл.; Ст. Михайлов, Относно произхода на ранносредновековната..., стр. 10 и сл.; Ст. Михайлов и Ат. Милчев, Разкопки в Плиска..., стр. 288; Ат. Милчев, Разкопки в Плиска, западно от вътрешния град през 1959 г...., стр. 40 и сл.; С. Георгиева, По въпроса за характера..., стр. 4.

[3] Най-ярък представител на това твърдение е Йон Нестор, — J. Nestor, Contributions archéologiques au problème des proto-roumains. La civilisation de Drido, Dacia, n. s., II, 1958, стр. 372—382.

[4] Това гледище се застъпва в работите на М. Комша — М. Кишваси-Комша, Некоторые исторические выводы в связи с несколькими археологическими памятниками ..., стр. 316; M. Comşa, Contribuţii la cunoaşterea culturii străromîne în lumina săpăturilor de la Bucov (r. şi reg. Ploeşti), SCIV, 1, X, 1959, стр. 82—99; M. Chişvasi-Comşa, Săpăraturile de la Bucov, Materiale şi cercetări archéologice, V, 1959, стр. 499. Вопрос происхождения и развития балкано-дунайской культуры (IX—XI в.) доклад, прочетен на румъно-българския семинар, състоял се от 12 до 15 ноември 1962 г. в Букурещ; B. Mitrea, Şantierul arheologic Satu Nou, Materiale şi cercetări arheologice, VII, стр. 558 и сл.

[5] Gr. Florescu, R. Florescu şi P. Diaconu, Capidava..., стр. 152—210; I. Nestor, Sondajele de la Dridu, Materiale şi cercetări archoelogice, V, 1959, стр. 550 и сл. I. Nestor, Săpăturile de la Dridu, Materiale şi cercetări archeologice, VI, 1959, стр. 596—603; B. Mitrea, Săpăturile de la Satu Nou, Materiale şi cercetări archeologice, VI, 1959, стр. 579—592; B. Mitrea, Săpăturile de la Satu Nou Necropolele Feodale Timpurii, Materiale şi cercetări archeologice, VIII, 1962, стр. 644—647; B. Mitrea, Şantierul Sultana, Materiale şi cercetări archeologice, VIII, 1962, стр. 667 и сл.; Gh. Ştefan, J. Barnea, M. Comşa, Şantierul archeologic Garvăn (Dinogeţia), Materiale şi cercetări archeologica, V, VII, стр. 591, обр. 4_{11-12}; P. Diaconu, Şantierul Archeologic Pacuil Lui Soare, Materiale cercetări archeologice, VII, стр. 601, обр. 3, стр. 602, обр. 4; M. Comşa, A. Rădulescu, şi N. Harţuchi, Necropola de incine-

Съветски съюз,[1] Югославия[2] и др.[3] Сред керамиката от група В, намерена в култура II на селището Джеджови лозя, в Калето при Попина, в Плиска, в Селището—Преслав, в Мадара, в Цар Крум (Чаталар), в Цар Асеново, в Хисарлъка при Разград, в Кривина и в некрополите при с. Разделна, Сини вир и с. Върбовка и др. голям брой от намерените гърнета по своите пропорции, форма и орнамент не могат да се отличат от тези, които са типични за салтовските, но има и такива, които не могат да се отделят от славянския тип гърнета. Явно е, че сред гърнетата от група В, открити в някои от археологическите обекти в Северна България, салтовските признаци са по-слабо изразени, а в други — повече Същото се отнася и до славянските. Гърнетата от тази група в Северозападна Южна и Югозападна България са с форми, подобни на т. нар. градищен тип, и имат славянски произход. Следователно можем да предположим, че гърнетата, означени с буква В, проучени досега главно в археологическите обекти в Северна България, имат за основа формите на глинените съдове, които са господствували през периода на смесването главно на славянските и салтовските племена, т. е. по времето, когато се е създавала културата на българския народ.

Съвършено ясно е, че керамичните съдове — гърнета от група В — I тип от средновековните археологически обекти в Южна и Югозападна България — ясно свидетелствуват за решаващата роля на славянския компонент при създаване културата на българския народ.

В културата от края на VIII—XI в. в средновековните археологически обекти на Северна България се проследяват елементи, внесени от славянски и от неславянски етнически групи. Това може да се проилюстрира с начина на погребването. В някои некрополи в България — при с. Върбовка, с. Разделна, Сини вир и непубликуваните в с. Блъсково, Варненско, Юпер — основен обред е трупоизгарянето и погребалните урни са гърнета от групите В и Г.

В средновековните некрополи от края на VIII в. в Румъния — Сату ноу,[4] Султана,[5] Кастело,[6] Пауляска,[7] Истрия[8], Налбант[9] и др. — основният обред на погребването е също трупоизгарянето и

---

raţie de la Castelu, Materiale şi cercetări archeologice, VIII, 1962, стр. 649—660; M. Comşa, Cu privire la evoluţia culturii Balkano-Dunărene in sec. IX—XI, SCIV, 1, XIV, 1963, стр. 107 и сл.

[1] Като салтовски тип керамика вж. И. И. Ляпушкин, Памятники салтово-маяцкой культуры..., стр. 108; И. И. Ляпушкин, Археологические памятники зоны затопления Цимлянского водохранилища, МИА, 62, I, 1958, стр. 240, обр. 12; И. И. Ляпушкин, Карнауховское поселение, МИА, № 62, I, 1958, стр. 293, обр. 35, стр. 305, обр. 51, стр. 307, обр. 52; И. И. Ляпушкин, Средновековое поселение близ ст. Суворовской, МИА, № 62, I, 1959, стр. 326, 327, обр. 6, 330, обр. 10; М. И. Артамонов, Саркел-Белая Вежа..., стр. 64, обр. 42. Като „градищен" тип керамика вж. И. И. Ляпушкин, Днепровское лесостепное Левобережые в эпоху железа ..., стр. 316, и С. А. Плетнева, Керамика Саркела-Белой Вежи..., стр. 226 и сл., обр. 14; Г. Б. Федоров, Население Прутско-Днестровского междуречья в I тысячилетия н. э., МИА, № 89, М., 1960, стр. 372, табл. 66, стр. 376, табл. 69 за „градищен" тип керамика от Чехословакия, Полша, Югославия, Германия и пр. Вж. Кр. Миятев, Славянска керамика..., стр. 1 и сл.

[2] Л. Веселиновић, Ранословенскје лончарске пеħи и гробови код Мошорина у Бачкој, Рад војвођанских музеја, 1, Нови Сад, 1952, стр. 154, обр. 9 и 10; Ш. Наħ, Словенске посуде из Чортановаца, Рад војвођанских музеја, 5, Нови Сад, 1956, стр. 163 и сл.

[3] L. Rauhut, Sprowozdanie z Badan Wykopoliskowych w fordanie Pow. Rydgsz cz na grodzizku Wyszograd w roku 1958, Wiadomosci, archeologiczne 3—4, Warszawa, 1959—1960, стр. 148, табл. XVI—XXII; I. Poulik, Jižni Morava..., обр. 100, 101, 102, 10); J. Poulik, Staroslovanská Morava, табл. VIII_4, VIII, IX; W. Unverzagt und E. Schuldt, Teterew ein slawischer Bürgwall in Meklenburg, akademie, verlag, Berlin, 1963, стр. 84, табл. 10, 29; A Soš, S. Bökönyi Zalawar, Budapest, 1963; M. Comşa, Cu priwiare la ewoluţia Balkano-Dunărene in sec. IX—XI, SCIV, XIV, 1963, стр. 107.

[4] Запознаването с материалите от този некропол стана чрез непосредственото ми участие в разкопките през 1959 г. благодарение любезността на Б. Митра; B. Mitrea, Săpăturile de la Satu Nou, Materiale şi cercetări archeologice, VI, 1959, стр. 579—590; B. Mitrea, Şantierul archeologic Satu Nou, nekropola feodala ..., стр. 551—560; вж. използ. литер.

[5] B. Mitrea, Şantierul Sultana ..., стр. 667—674; вж. използуваната литература в този труд.

[6] M. Comşa, Radulescu şi N. Harţuchi, Necropola de incineraţie de la Castelu, Materiale şi cercetări archelogice, VIII, 1962, стр. 649—660.

[7] Материалите се намират в Археологическия институт АРНР — Букурещ. Благодарение на любезността на М. Комша можах да се запозная с тях.

[8] Целият материал от този некропол се намира в Археологическия институт АРНР — Букурещ; Vi. Zira, Un cimitir biritual din epoca feodală timpurie de la Histria, comunicareţinuta in çadrul Seminarului romîno-bulgar, Bucureşti, 12—15 noembre, 1962.

[9] Материалите се намират в музея на Тулча. Досега са разкопани около 100 погребения.

погребалните урни-гърнета са главно от групата В, но има и от група Г. В Югославия също са известни некрополи с трупоизгаряне.[1]

Както посочихме по-горе, изгарянето на мъртвите и поставянето на човешките кости в погребални урни-гърнета, известно ни по археологически път и от историческите източници, е бил погребален обред, характерен у славяните през езическата епоха.

В градището Калето при с. Попина бе открит гроб, в който до скелета на човек е намерен скелет на кон.[2] С керамичен материал от групите В и Г е било открито погребение с кон и в Плиска в могила XXXIII.[3] Не можем да не споменем и вторичното погребение № 5 в могила III, върху платото, северно от Мадара, при което над погребания е намерен скелет на кон. Това погребение се датира към VIII—IX в.[4] В гроб № 33 на некропола до Нови пазар,[5] в който бе открито едно гърне от група В — II тип, а останалите съдове — гърнета и кани (стомни) от група Г, са намерени кости от два човешки и два конски скелета. Инвентарът и начинът на погребването могат да се припишат на неславянски народ. Погребването с коне свидетелствува за народ, който е запазил много от източноазиатските си обичаи. Фрагментите от котли с вътрешни дръжки, открити в култура II в Джеджови лозя, в Дренчето при с. Попина и в Малък Преславец,[6] Плиска[7] и Кривина, са подобни на тези от СССР,[8] РНР,[9] ФНРЮ.[10] Те са също доказателство, че в изграждането на култура II в Северна България са участвували и номадски племена.[11] Известни указания за това ни дават някои от намерените оръжия. Върховете на стрели с трикрила форма, намерени в с. Попина, с. Цар Асеново, са подобни на тези, които се срещат в степните области на Черноморието и са употребявани от неславянски племена. Същото може да се каже и за четирирърбестите върхове на стрели. Ромбовидните стрели (Попина и др.) с плосък връх и куха втулка според периодизацията на Н. Я. Мерперт се датират към края на VIII и началото на IX в.[12] Копията с конусовидна форма от североизточната кула на крепостта Плиска и Калето при Попина с нищо не се отличават от тези, намерени в Салтово и Северен Кавказ, и са от VIII—IX в. Н. И. Мерперт и Н. И. Шендрик[13] приписват на прабългарите върховете на стрелите и копията с конусовидна форма.

Култура II в Джеджови лозя и подобните й по култура археологически находища се намират главно в област, която има степен характер и със своите големи пасища е удобна за номади. Това ни дава основание да смятаме, че нейни носители са били номадски племена.

---

[1] М. С. Филиповић, Спаљивање мртвих код Јужних словена, Рад Војвођанских музеја, 8, Нови Сад, 1959, стр. 121: „На тлу Југославје нађен е само један словенски гроб са спаљивањем у Смрдељима код Скрадина (Далмацја), а од гробова са делјмичним спаљевањем нађен е јдан Најевој Циглани код Панчева, затим у Горици код Книна и у Врљицу у Чрномељу."

[2] М. И. Артамонов, К вопросу. . ., стр. 7.

[3] С. Георгиева, Разкопки на могила XXXIII и XXXII в Плиска. . ., стр. 15.

[4] В. Миков, Последни могилни находки, Сб. Мадара, I, 1934, 432 и сл.

[5] Ст. Станчев, Некрополът до Нови пазар. . ., стр. 11.

[6] Ст. Станчев, Разкопки на обект N . . ., стр. 290, обр. 285$_1$.

[7] АП Албом табл. X, д. 7, Ст. Станчев, Разкопки на новооткрити мэтериали в Плиска през 1948 г. . ., стр. 197; Ст. Станчев, Материали от дворцовия център. . ., стр. 48, обр. 15$_{5, 7, 8}$.

[8] М. И. Артамонов, Средновековье поселения на Нижнем Дону, Известия ГАИМК, вып. 131, Л., 1935, 68 и сл.; И. И. Ляпушкин, Карнауховское поселение, . . . стр. 306, 307, обр. 52; И. И. Ляпушкин, Археологические памятники. . ., стр. 240, обр. 12; И. И. Ляпушкин, Памятники салтово-маяцкой културы. . ., стр. 108 и сл., обр. 6$_4$; И. И. Ляпушкин, Карнауховское поселение. . ., стр. 307, обр. 52$_{3, 6}$; С. А. Плетнева, Керамика Саркела-Белой Вежи. . ., стр. 222 и сл., обр. 10.

[9] Gh. Ştefan, Garvan, SCIV, III, B., 1952, стр. 384; K. Kurt, Sąntierul Aseţari Slawe in regionuluile Muresti Cluy Moldovenesti, SCIV, III, B., 1952, 319; M. Comşa, A. Radulescu, Necropola. . ., стр. 655, обр. 5; P. Diakonu, Cu privire la problema caldaritor de lut in Epoca Fecdala Timpurile (sec. X--XIII), SCIV, t. VII, 3—4, 1956, стр. 422; D. G. Teodoru, Sâpâturile archeologice de la Râducanem, Materiale şi cercetări archeologice, VIII, 1962, стр. 727.

[10] Ш. Наħ, Словенске посуде из Чортановаца, Рад војвођанских музеја Нови сад, 1956, стр. 163 и сл., табл. I.

[11] М. И. Артамонов, Средновековие поселения на Нижнем Дону, Известия ГАИМК, вып. 131, Л., 1935, стр. 50; И. И. Ляпушкин, Памятники салтово-маяцкой культуры. . ., стр. 146.

[12] Н. Я. Мерперт, О генезисе салтовской культуры. . ., стр. 18 и сл.

[13] Н. І. Шендрик, Наконечники стріл з Княжої Гори, Праці Київського державного Історичного музею, вип. I, Київ, 1958, стр. 160 и сл.

Като се има пред вид цялостният облик на култура II в Джеджови лозя и в другите средновековни обекти главно в Североизточна България (Малък Преславец, Калето, Хисарлъка, Разград, Плиска, Селището — Преслав и др.), най-правилно е тя да се определи като смесица от две култури — славянска и прабългарска.

Виждаме, че в находките от Североизточна България се долавят елементи, явно свързани с култура I в Джеджови лозя (жилища, начини на погребване и пр.). Това показва, че макар племената със салтовски произход да са играли голяма роля при създаването на култура II, те са приели много и от културата на славяните. Последното идва да покаже, че въпреки политическото господство на прабългарите при образуването на българската държава и въпреки изселването от района на Североизточна България на голям брой славянски племена славяните не само са запазили своите селища, но са оказали и голямо влияние при изграждане на културата, която наричаме славянобългарска. Освен безспорно славянските елементи в българската култура, които се проследяват в археологическите поселения в североизточната част на България (Добруджа), има значително количество елементи, които не са характерни за славянските обекти в земите на СССР, Чехословакия, Полша и др. Това са преди всичко жилища — юрти с огнища и жилища с печки, изградени от камъни, които ние определихме като четвърта подгрупа от група първа, керамични съдове — гърнета от група В — II тип, т. е. яйцевидни с приземиста форма, и от група Г — гърнета и кани (стомни) с матова повърхност и лъскави ивици по нея. Тук се числят и котлите с вътрешни дръжки, погребването чрез трупополагане с коне и някои оръжия от т. нар. салтовски тип. Всичките тези неславянски елементи в разглежданата култура напълно съответствуват на т. нар. салтовска култура в широкото ѝ значение, която е разпространена в югоизточните райони от европейската част на СССР.

Няма съмнение, че както славяните са донесли известна култура в земите на юг от Дунава, така и елементите в българската култура, които явно се свързват с тази на салтовските племена, са донесени от народ неславянски, който според историческите данни могат да бъдат само прабългарите. Не може да не ни направи впечатление, че културата на прабългарите у нас по време съвпада с тази от районите на СССР, т. е. и двете се отнасят към VIII в. Това обстоятелство показва, че те не могат да произлизат една от друга. Всичко това ни дава основание да предполагаме, че двете еднакви култури са се оформили на обща основа. За съжаление техният извор досега все още е слабо проучен. Съществуват обаче предположения и догадки по този въпрос. Така М. И. Артамонов смята, че за съществуване на тази култура се долавят следи в археологическите обекти по средното течение на Днепър, а именно в Пасторското градище, което има по-ранна дата (VII в.) от тази на другите археологически находища, определени като славянски.

Не можем да не отбележим, че досега и в България не са открити паметници, чиято култура би могла изцяло да се определи като прабългарска, ако не приемем, че некрополът край Нови пазар може да се датира по-рано, например в VII в., а не както се датира досега — в VIII в. За такава датировка има известни опорни точки.

И така въз основа на получените по археологически път и подкрепени и от исторически извори данни ние обрисувахме етническата картина на територията на България от края на VI до XI в.

* * *

От писмените източници от VI до VIII в. е известно, че тогава славяните са били решаваща сила в живота на Източна Европа. В този период те са един от главните противници на Византийската империя. Големи маси от тях нахлуват в Тракия, Илирия и стигат до „дългите стени“, които защищават Цариград. В течение на VI—VII в. славяните успяват да заемат почти целия Балкански полуостров.

Проникването на славяните в земите на Византийската империя започва към времето на Юстин I (518—527). От съчинението на Прокопий „De bello Gothico“ узнаваме, че славяните често нахлували, съпровождани от хуни, българи и авари. Прокопий съобщава, че в 545 г. голямо множество славяни преминали река Истър (Дунав), опустошили тамошните земи и пленили преголям брой ромеи.[1] През 549 г. те превзели и гр. Топир в Тракия.[2] През следната 550 г. стигнали до Ниш, а в 555 г. проникнали в Илирия.[3] Други сведения отбелязват, че славяните отново нападат Тракия през 575, 582 и 584 г. По сведения на Йоан Ефески в 584 г. те са нахлули чак до Дългите стени. От 585 до 688 г. славяните неведнъж нападат Солун. За тези нападения се разказва подробно в „Чудесата на св. Димитър Солунски". Там се съобщава, че „това беше най-голямата войска, която сме видели в наше време. Едни я изчисляваха на повече от сто хиляди войници, други на по-малко, а трети на много повече"[4]. През VII в. славяните нахлуват и в Гърция.[5]

Без да изброяваме много от писмените източници за движението и заселването[6] на славяните в Тракия и в Югозападна и Южна България през втората половина на първото хилядолетие, ще споменем сведението, в което се казва, че постоянни жители в Тракия и Родопите са смоляните[7] на границата на Тракия и Македония край р. Места. Известно е, че в Македония през VII в. се е образувало славянско княжество, което гръцки и арабски писатели наричат Склавиния. Изтъква се, че до времето на завоевателната политика на приемниците на Омуртага (IX в.), на които се е удало да подчинят някои области в Македония, тези места са били в състава на Склавиния.[8]

От особено значение за установяване местонахождението на смоляните е надписът, открит между развалините на град Филипи,[9] в който се говори за похода, предприет от българския кавхан Исбул в земята на смоляните по времето на Пресиян (836—852)[10] между 847—849 г.

При изброяване на славянските племена, които се заселили на юг от Балкана в провинциите Хемимонт, Тракия и Родопа, византийските историци споменават за загорци, живели до Берое (Стара Загора), драговичи — по р. Драговица,[10] приток на р. Марица, или югозападно от Солун между Бер и Бистрица,[11] и за мораци — по източния клон на Родопите (Доспат).

Още в 482 г. император Зенон повиква на Балканския полуостров[12] прабългарите, за да му окажат помощ срещу готите. За първото нахлуване на прабългарите в Илирия и Тракия в 499 г.[13] съобщава Комес Марцелин. Огромни маси прабългари нападат земите на Балканския полуостров и достигат до Цариград.

В края на VII в. в древна Мизия се заселили и прабългарите. Пред общия враг — Византийската империя — славяните и прабългарите се обединили и образували най-голямата славянска държава на Балканския полуостров през средновековието. Като говори за нахлуването на прабългарите във Византия през VII в., Теофан съобщава: „А българите, като видели това, започнали да ги преследват подире им и повечето погубили с меч, а мнозина наранили. И като ги преследвали чак до Дунава, пленили го и дошли при т. нар. Варна, близо до Одесос и до тамошната вътрешна земя. Като видели, че мястото е много сигурно, отзад поради реката Дунав, отпред и отстрана поради теснините на Понтийско море, и след като покорили измежду намиращите се там славянски племена така наречените седем племена, поселили северите от предната клисура на Вергава към източните части, а към юг и запад до Авария останалите седем племена, които плащали данък.“[1]

---

[1] Procopii, Caesariensis Opera omnia, rec. J. Hauri, I—III (Lipsae 1905—1913). Вж. Извори за българската история, III, стр. 123 и сл.

[2] Ibid., p. 475.

[3] Ibid., p. 481—483.

[4] Извори за българската история, VI, стр. 114.

[5] Според Константин Багренородни цялата страна се пославянила и станала варварска. Вж. Const. Porphyrogeniti de thematibus, ed. Bonn, стр. 53, 18; M. Vasmer, Die Slawen in Griechenlanhd, Berlin, 1941.

[6] Вж. М. Дринов, Съчинения, т. I, София, 1909, стр. 16 и сл.; Л. Нидерле, Славянские древности, М., 1956, стр. 51 и сл.; E. Dvornik, Les slaves, Byzance et Rome au IXe siècle, Paris, 1936, стр. 357.

[7] Д. Дечев, Где са живели смоляните?, Сборник в чест на В. Н. Златарски, София, 1925, стр. 45 и сл.

[8] И. Дуйчев, Нови житийни данни за похода на император Никифор I в България през 811 г., Сп. БАН, кн. LIV, София, 1937, стр. 150; В. Н. Златарски, История на българската държава през средните векове, т. I, ч. 1, стр. 342. Той смята, че по това време българите са заели Западна Македония до Охрид и Прилеп, а също и областта по средното течение на р. Стримон (Струма).

[9] Надписът е публикуван в CIL, IV, p. 318, п. 8691 а; вж. Йор. Иванов, Български старини из Македония, София, 1921, стр. 1 и сл.; В. Златарски, Известия за българите в хрониката на Симеона Метафраста, Логотета, БСб. 19, кн. XXIV, 49.

[10] В. Златарски, История на българската държава през средните векове, т. I, 349—350.

[11] М. С. Дринов, цит. съч., стр. 27. Вж. Извори за българската история, VI, София, стр. 129.

[12] Ал. Бурмов, Въпроси из историята на прабългарите, ГСУ ФИФ, XLIV, 1947/1948, стр. 10.

[13] Marcelinus Comes, ad a, 499 = Chronica minora, ed Th. Momsen, Berolini, 1893, стр. 94, цит. по Извори за българската история, II, стр. 313.

Сведенията на Теофан почти съвпадат с тези на патриарх Никифор.[2]

Според Анастаси Библиотекар „през същата година (през пролетта на 809 г. — б. м.) преди Великден българският владетел Крум насочил военните си действия срещу Сердика и я превзел с коварство“[3].

Българската държава, която била призната официално от Византия около 681 г., заема територия между Дунав, Стара планина, Черно море и на запад Искър. При хан Крум след сключването на мира в 815 г. земите между Стара планина и Родопите били присъединени към българската държава и по този начин тя обединява близките ѝ славянски племена.

На основание на тези исторически сведения идваме до извода, че култура I от селището Джеджови лозя и от поселенията с подобна култура в Северна България безспорно е славянска. Култура II от Джеджови лозя и от археологическите находища, разкрити главно в Североизточна България, е култура на българския народ, в образуването на която са играли роля две етнически групи — славяни и прабългари. Ще бъде обаче неправилно и несъответствуващо на историческите и археологическите данни да приемем, че образуването на българския народ е резултат на смесване на славяни и прабългари по начина, както това е станало в Североизточна България (Добруджа). При образуването на българския народ са взели активно участие и онези славянски племена, които са влезли в състава на Първата българска държава и са живели в западните и южните ѝ райони.

Славяните са представлявали по-голямата част от населението на Първата българска държава и с това само може да се обясни решаващата роля, която те са изиграли при формирането на българската култура и са определили нейния славянски характер.

Като приемаме, че в Северна България (Джеджови лозя и Печена могила, с. Вълчедръм и др.) е открита славянска култура от края на VI—VII в., напълно подобна на културата на север от Дунава, можем с увереност да считаме за установено не само по исторически, но и по археологически път, че движението на славяните на юг от Дунава е станало главно през Добруджа.

Поради малкото на брой разкопани археологически находища трудно е да се проследи какъв е пътят на славяните в останалите райони на страната и какъв е бил броят на славянските маси, които са се заселили в тях. Безпорно е само това, че в Южна и отчасти в Югозападна България са се заселили главно славяни.

---

[1] Teophanis Chronographia, ed. C. de Boor . . ., стр. 339, 812, цит. по Извори за българската история, VI, стр. 263.

[2] Nicephori Patriarche, Opuscula historika ed. C. de Boor, стр. 35; вж. Извори за баларската история, VI, стр. 296.

[3] Anastasi, Bibleothecari, Chronographia tripertita, цит. по Извори за българската история, VII, София, стр. 206. Според Theophanes Confessor „през същата година (през пролетта на 809 г. — б. м.) преди Великденските празници Крум, вождът на българите, който се отправил срещу Сердика, превзел я с измама и обещания. . .“.

Глава шеста

СТОПАНСКИ ОБЛИК НА НАСЕЛЕНИЕТО ОТ КРАЯ НА VI ДО XI В. СПОРЕД СРЕДНОВЕКОВНИТЕ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ОБЕКТИ

Историческите данни показват земеделско-скотовъдния характер на стопанството у славяните и българския народ през втората половина на първото хилядолетие от н. е. Археологическите находки допълват тези данни и свидетелствуват, че в нашите земи както през славянския период от края на VI—VIII в., така и през българския — края на VIII—XI в. — основни отрасли на стопанството са били земеделието и скотовъдството. Между находките, които се отнасят към тези два периода и характеризират земеделското стопанство, са сърповете, косите, лемежите.[1] Сърпове са намерени в селището Джеджови лозя, Калето при Попина,[2] в градището Хисарлъка,[3] при Разград, в Плиска,[4] Преслав и в некропола Разделна.[5] Косите в Джеджови лозя и Калето при Попина са с широк корпус и сравнително малка извивка. В Плиска,[6] в Калето при Попина, в Преслав[7] са намерени лемежи (наралници). За земеделския облик на материалната култура през периода IX—XI в. свидетелствува също и изображението на рало[8] върху каменен блок (Плиска на стената на Малкия дворец). Намерени са и хромели (Джеджови лозя, Калето при Попина,[9] в Плиска,[10] в Гиген,[11] в Цар Асеново[12] и др. Хромелите, макар и да са с твърде несъвършени форми (малки по размер 0,35—0,40 м и дебелина 4—5 см), са имали сравнително по-висока производителност от предшествуващите ги ръчни мелници. Убедително доказателство, че жителите на славянските и славянобългарските селища са се занимавали със земеделие, са намереното овъглено просо и жито и овалните конусообразни ями, служещи за прибиране на зърнените храни. Такива ями са открити в селището Джеджови лозя, в градището при с. Долно Церово и градището Якимово II. В последното са намерени 12 ями, измазани отвътре с глина и козина.

Тези археологически данни напълно се потвърждават от историческите извори. Така Псевдо Маврикий, живял в края на VI и началото на VII в., съобщава, че у славяните има голямо количество разнообразни животни и земни плодове, които се намират на купове, особено просо и пшеница.[13]

---

[1] Й. Чангова, Средновековни оръдия на труда в България, ИАИ, XXV, 1962, стр. 21 и сл.

[2] Ж. Въжарова, Славянобългарското селище. . ., стр. 24 и сл.

[3] С. Георгиева, Средновековното селище. . ., стр. 13, обр. 5 и сл.

[4] С. Станчев, Материали от дворцовия център. . ., стр. 32.

[5] Д. Ил. Димитров, Ранносредновековен некропол. . ., стр. 56, обр. 31.

[6] Й. Чангова, Средновековни оръдия. . ., стр. 21 и сл.

[7] Й. Чангова, Търговски помещения в Преслав. . ., стр. 251. Колекции в музея.

[8] Ж. Н. Выжарова, О происхождении болгарских пахотных. . ., стр. 45.

[9] Ж. Въжарова, Славянобългарското селище. . ., стр. 34, обр. 25.

[10] Музея Плиска.

[11] Вж. труда, стр. 124.

[12] Вж. труда, стр. 137.

[13] Arriani Tactika et Mauricii artis militaris, libri XXI, стр. 272; срв. Г. Цанкова-Петкова, Материалната култура и военното изкуство на дакийските славяни според сведенията на Псевдо Маврикий, ИИБИ, т. VII, 1957, стр. 339—341.

В много от съобщенията на византийските автори за нахлуванията на аварските племена в славянските земи се говори, че нападателите преди всичко изгаряли и унищожавали нивите и посевите.[1]

Намерените при разкопки копачки и обковки от права лопата в Плиска,[2] Преслав,[3] Разград[4] и др.[5] свидетелствуват, че наред с използуването на ралото и плуга ръчното обработване на земята е заемало немалко място.

Ние имаме всички основания да твърдим, че наред с простото рало са се употребявали и плуг (в Преслав и Гиген), лемежи и чересла; използувани са били коне[6] и едър рогат добитък, от който бяха намерени кости. В подкрепа на горното свидетелствуват и рисунки върху камък (Плиска). По онова време обработването на земята е било сравнително високо развито.

Големият брой кости от домашни и диви животни разкриват важната роля на скотовъдството. Според проф. Ст. Иванов, специалист по анатомия на животните, изследваните кости от Джеджови лозя показват следното съотношение на домашните и дивите животни от славянския период — VI—VIII в. — и славянобългарския — края на VIII—XI в.

	Славянски VI—VIII в.	Славянобългарски VIII—XI в.
Домашни бозайници		
Говедо	46,06	38,53
Малки преживни	18,54	28,57
Свиня	21,21	20,87
Кон	5,84	5,45
Куче	22,13	1,88
Котка	1,11	0,94
Диви		
Елен	1,85	1,88
Сърна	0,56	0,38
Тур	0,28	
Глиган	1,85	0,75
Заек	0,28	0,75
Лисица	0,19	
Рис	0,09	

По такъв начин съотношението между групите животни от двата периода на селището Джеджови лозя, дадено в проценти, е следното:

	Славянски VI—VIII в.	Славянобългарски — края на VIII—XI в.
Домашни бозайници	94,65%	96,20%
Диви	5,35%	3,80%

Забелязва се, че през славянския период, VI—VIII в., процентът на малките животни (овце и кози) е 45,40%, а процентът на говедата спада. Той е само около 39,58%. През славянобългарския период процентът на малките преживни рязко се увеличава. Намаляването на говедата и увеличаването на малките преживни животни в славянобългарския период на селището идва да покаже, че през това време в сравнение със славянския период имуществено нивото на населението е било доста нараснало.

За да се изясни съотношението на отделните видове животни от славянобългарския период спрямо славянския, не ще бъде без значение да се приведат данни, които характеризират отделните видове животни. Ще вземем за пример Преслав.

---

[1] Срв. Excerepta e Menandri Historia, ed Boon, стр. 405, 20—24.

[2] Ст. Михайлов, Разкопки в Плиска. . ., стр. 213; Ст. Станчев, Материали от дворцовия център. . ., стр. 35, обр. 8.

[3] С. Георгиева, Л. Огненова, Разкопките на манастира. . ., стр. 409, обр. 57.

[4] С. Георгиева, Средновековното селище. . ., стр. 13, обр. 6.

[5] Й. Чангова, Средновековни оръдия. . ., стр. 26 и табл. V.

[6] Срв. Ph. Koukoules, Vie et civilisation byzantines, t. V, Athènes, 1952, стр. 255; Ст. Иванов, Животински костни. . . стр. 207 (настоящата публикация).

Видове животни в Преслав	Материал в югоизточното помещение до портата		Северозападното помещение — кулата	
	брой	%	брой	%
Говедо	664	27	507	51,5
Малки преживни	962	39,2	267	27,1
Свиня	829	33,8	211	21,1
Елен	303	19,8	6	6,5
Сърна	377	24,7	3	3,3
Дива свиня	449	29,4	77	82,6
Тур	13	0,8	1	1,1
Заек	387	25,2	6	1,5

За голямата роля на скотовъдството през славянобългарския период говорят и намерените железни хлопатари (Преслав,[1] Плиска,[2] Долно Церово[3]), а също и рисунките на говеда и други животни върху каменни блокове от Плиска.[4] По-голямата част от костите на животни, намерени в селището Джеджови лозя, и тези от Калето при Попина, Плиска и Преслав показват, че животните са били употребявани за храна. Някои от костите от свиня и агне са от млади индивиди, което показва, че те са били консумирани, когато месото е най-вкусно и хранително. Населението от селището Джеджови лозя и Калето при Попина и в Преслав е употребявало като храна риба и домашни птици. Малкото на брой кости от риба и домашни птици в сравнение с костите от домашни и диви животни се дължи на това, че техните кости са малки и по-лесно изгниват. Намерени са само няколко железни въдици (Джеджови лозя,[5] Калето при Попина,[6] в Плиска,[7] Разград.[8] В поминъка на населението в селища и градища риболовът е бил по-слабо развит отрасъл не само през славянския, но и през славянобългарския период.

По размерите на въдиците (Джеджови лозя, Плиска) може да се заключи, че рибите, които е ловило населението, са били едри. Костите от малки риби дават основание да се предположи, че наред с лова с въдица е бил практикуван и лов с мрежа. Неопровержимо доказателство за това са намерените тежести за риболовна мрежа — пирамидални и кръгли по форма обикновено изрязани от римски тухли (Джеджови лозя, Калето при Попина). В селището Джеджови лозя, Калето при с. Попина, Дренчето, Момчила, Опашката е имало прекрасни условия за риболов. Тези селища се намират над широка низина с блата, образувани от водите на р. Дунав. Ловът е заемал сравнително важно място в поминъка на населението и от двата периода. Рисунките на диви животни и на ловни сцени (Плиска[9]) показват, че ловът е бил любимо занятие особено през славянобългарския период.

Между костите на диви животни в селището Джеджови лозя според изследването на проф. Ст. Иванов са намерени и кости от рис. Досега в българските земи кости от това животно са известни в епохата на палеолита. За рис има данни и през тракийския период.[10] Проф. Ст. Иванов отбелязва, че в северозападното помещение по южната порта в Преслав са намерени 92 кости от диви бозайници. От тях 76 са от дива свиня. Останалите са от елен, сърна, заек и тур (13 фрагмента). Проф. Ст. Иванов[11] смята, че турът е живял в Преславската околност и в Плиска през IX в. Със земеделско-скотовъдния отрасъл е било тясно свързано и предачеството. Почти във всяко жилище на славянските и славянобългарските селища са откривани по два-три прешлена за вретена. Те бяха намирани най-често около печката в Джеджови лозя. По-голям брой от прешлените за вретена, които се намериха в културния пласт от края на VIII—XI в., са двуконусни. Те са изработени от глина, която е била изпичана и има тъмносив цвят с лъскава повърхност. Между прешлените, намерени в жилища от славянския период (Джеджови лозя), освен двуконусовидни прешлени с излъскани повърхности се срещат и прешлени с цилиндрична и асиметрична форма.

---

[1] Ж. Въжарова, Железарската работилница. . ., стр. 393.

[2] Ст. Станчев, Материали от дворцовия център. . ., стр. 37, обр. 7_{17}.

[3] Д. Стоянова, цит. съч. . ., стр. 26.

[4] Ст. Михайлов, Археологически материали от Плиска. . ., стр. 58.

[5] Вж. труда, стр. 18.

[6] Ж. Въжарова, Славянобългарското селище. . ., стр. 29, обр. 21б.

[7] Ст. Станчев, Материали от дворцовия център. . ., стр. 40 и сл.

[8] С. Георгиева, Средновековното селище. . ., стр. 16.

[9] АП, Альбом табл. LIV, LV; Ст. Михайлов, Разкопки в Плиска. . ., стр. 177; Ст. Михайлов, Археологически материали от Плиска. . ., стр. 58 и 178, обр. 7.

[10] Цит. по Извори за старата история и география на Тракия и Македония, София, 1949, стр. 103.

[11] Ст. Иванов, Храната от животински произход на обитателите на южната порта в Преслав, ИАИ, XXII, 1959, стр. 213 и сл.

Прешлените за вретена от славянобългарския период понякога се отличават с добрата си изработка. Някои от тях са направени на струг (Калето при с. Попина, Плиска), което създава впечатление, че са изработени от специалист занаятчия. На някои от прешлените (Плиска[1], Преслав[2]) има надпис. На този от Преслав е написано ПРѦСЛЄНЪ ЛОЛИН.

Намерени са прешлени, изработени от шифер[3] (Калето при с. Попина, Градището — Лом) и от кост (Преслав[4]). Предачеството е било тясно свързано с тъкачеството. Броят на овцете и козите и през двата периода е бил голям, от което следва да се заключи, че вълната им е била не само предена, но и от нея са били приготвяни тъкани за облекло. Следи от ленена тъкан, полепнала върху железен къс от некропола до Нови пазар,[5] и отпечатъци върху опакото на облицовъчни плочки[6] от лито тъкано платно също свидетелствуват, че през VIII—XI в. тъкачеството е било развито.

Немалко място в стопанската дейност на населението (VI—XI в.) е заемало дървообработването. Дървообработващите инструменти[7] са многобройни и разнообразни — секира, трион, скобел и други оръдия за обработване на дърво (Джеджови лозя, Калето при с. Попина,[8] Плиска,[9] Разград,[10] Преслав.[11] Изделия от дърво не са намерени, защото при нашите почвени условия те изгниват. Намерени са само част от дървена ножница за меч при с. Кривина[12] и следи от дръжки за ножове (Джеджови лозя и некрополът до Нови пазар[13]). Железните обковки, гвоздеите, а особено още обгорелите греди от покривни конструкции (Калето при с. Попина[14]) свидетелствуват, че дървообработването е било свързано и със строеж на жилища. В края на VIII—XI в. дървообработването е било не само развито, но вероятно се е оформило като занаят.[15] Било е развито и стъклообработването.[16]

Немалко място е заемало и обработването на кост. Във всички археологически обекти през VI—XI в. са намерени костени шила, рогчета, игленица, прешлени за вретено, пулове, апликации и предмети за украса (Джеджови лозя, Плиска,[17] Преслав,[18] Попина[19] некрополът при Нови пазар[20] и др.).

От костените изделия са намерени главно шила и рогчета, но в края на VIII до XI в. костените предмети са по-разнообразни[21] и тяхната украса (Плиска, Преслав, Нови пазар), говори, че по това време обработването на кост е било много напреднало и има белезите на изкуство. Най-често употребяван материал за направа на костени изделия е бил рогът от елен. Такива изделия са намерени при разкопки в селищата и градищата (Джеджови лозя, Калето при с. Попина, Плиска, Преслав).

Наред с другите отрасли на стопанството, разпространени през славянския и славянобългарския период, съществувало е и каменоделство. През славянския период (VI—VIII в.) хромелите са несъмнено дело на каменоделец, който е продължавал да бъде и земеделел-скотовъд. През славянобългарския период каменоделството е бил отделен занаят. Каменната продукция е била богата. В селищата и градищата от края на VIII—XI в., като Калето при с. Попина, все още хромелите, каменното корито, тиглите за обработване на метал и други изделия от камък са могли да бъдат правени от каменоделец. Каменните архитектурни и скулптурни украси (Плиска, Преслав, аулът на Омуртаг — Цар Крум), а особено градежът на грамадните крепости (Плиска, Преслав, аулът на Омуртаг при Цар Крум) несъмнено свидетелствуват, че каменоделството в края на VIII—XI в. е вече силно развит занаят, който се е превърнал в изкуство.

---

[1] С. Михайлов, Разкопките в Плиска. . ., стр. 211, обр. 36.

[2] В. Иванова, Надписът на Мостич и преславският епиграфски материал, стр. 80; вж. Ст. Станчев, В. Иванова, М. Балан — П. Боев, Надписът на чъргубиля Мостич, София, 1955.

[3] Необнародвани, намират се в Археологическия музей — София и Окръжния музей — Лом.

[4] Т. Тотев, За обработка на кост в средновековна България, Археология, V, 1963, кн. 3, стр. 92, обр. 7в.

[5] Ст. Станчев, Некрополът до Нови пазар. . ., стр. 12, обр. 1.

[6] Ив. Акрабова-Жандова, Работилница за рисувана керамика. стр. 497.

[7] Й. Чангова, Средновековни оръдия. . ., стр. 36 и сл., табл. 7.

[8] Ж. Въжарова, Славянобългарското селище. . ., стр. 16, 18, 24.

[9] Ст. Станчев, Материали от дворцовия център. . ., стр. 35 и сл.

[10] С. Георгиева, Средновековното селище. . ., стр. 16.

[11] Много от дървообработващите инструменти се намират в музея — Преслав.

[12] Т. Иванов, Археологически проучвания в кастела Ятрус. . ., стр. 27.

[13] Ст. Станчев, Некрополът до Нови пазар. . ., стр. 97.

[14] Ж. Въжарова, Славянобългарското селище. . ., стр. 34, обр. 25.

[15] Кр. Миятев, Жилищната архитектура в България през IX и X в., ИАИ, XXIII, стр. 1 и сл.

[16] Г. Джингов, Средновековна стъкларска работилница в Патлейна, ИАИ, XXVI, София, 1963, стр. 47 и сл.

[17] Ст. Михайлов, Археологически материали от Плиска. . ., стр. 65.

[18] В. Иванова, Двете църкви при чупката на източната стена на вътрешния град в Преслав, ИАИ, XX, 1955, стр. 477, обр. 16; Л. Огненова и С. Георгиева, Разкопки на манастира под Вълкашина в Преслав. . ., стр. 407, обр. 50.

[19] Ж. Въжарова, Славянобългарското селище. . ., стр. 16, обр. 5; Й. Господинов, Разкопки в долината. . . стр. 76, обр. 9.

[20] Ст. Станчев, Некрополът до Нови пазар. . ., табл. XI и XXXI.

[21] Т. Тотев, За обработка на кост в средновековна България, Археология, V, 1963, кн. 3, стр. 83 и сл.

През VI—VIII в. обработването на металите (златарство и железарство) според досегашните археологически данни е било слабо развито. Намерени са само няколко бронзови и други украшения (некрополът на Джеджови лозя). Също малко на брой са железните изделия извън ножовете и токите. През по-късния период (VIII—XI в.) златарството и железарството стават вече развити занаяти.[1] За това свидетелствуват: калъпчето за отливане на метални украси (Плиска), токите с изображение на животно (Плиска,[2] Преслав,[3] горния пласт на Джеджови лозя[4] и некропола при Беден[5]), везните (Плиска[6], Преслав[7]), коланните краища, които са обикновено позлатени (Мадара,[8] Преслав[9]), бронзови обеци, пръстени, гривни, апликации (Якимово II,[10] Босовите камъни,[11] Букьовци,[12] некропола при Разделна,[13] Хисарлъка при Разград,[14] Плиска,[15] Преслав,[16] Нови пазар,[17] Мадара,[18] некрополите Железен мост, Ралчин дол и Греда[19]). Умението на майсторите от това време да обработват метала е толкова голямо, че правилно ще бъде златарството да се смята като художествен занаят.

Обработването на желязото е било не по-малко сложна работа от обработването на другите метали и безспорно с него са се занимавали обособени занаятчии. При анализа на материалите от разкопките забелязваме, че обработването на железни изделия е ставало в специално приготвени за тази цел помещения (Преслав,[20] Плиска[21]). Леярните клещи (Преслав,[22] Хисарлъка при Разград,[23] Долно Церово[24]), потите (Преслав[25]), голямото количество желязна шлака и значителното разнообразие от намерени железни изделия, особено тези в Селището при Преслав,[26] земеделски оръдия, битови предмети, като ножове, ключалки хлопатари, кръстове, разни видове обкови и катарами, откривани във всички славянобългарски селища, градища и некрополи, всичко това ярко свидетелствува, че през периода от края на VIII до XI в. железарството е било един от най-ранните занаяти. Йоан Екзарх, живял през X в., споменава между другите занаятчии и за ковачи.[1] Основната работа на ковачите е била да изковат или да поправят земеделски и битови оръдия, но освен това те са изработвали и оръжие.

---

[1] Ст. Станчев, Разкопки и новооткрити материали. . ., стр. 192 и сл.

[2] Ст. Станчев, Материали от дворцовия център. . ., стр. 30_{73}, обр. 18_{4}.

[3] В. Иванова, Разкопки на Аврадака в Преслав. . ., стр. 45, обр. 39.

[4] Вж. труда, обр. 107.

[5] С. Георгиева, устно съобщение.

[6] Ст. Станчев, Материали от дворцовия център. . ., стр. 39.

[7] Ив. Акрабова-Жандова, Работилница за рисувана керамика. . ., стр. 502, обр. 22.

[8] Сб. Мадара, кн. I, София, 1934, стр. 148.

[9] Н. Ангелов и Ст. Станчев, Гражданска постройка. . ., стр. 440 и сл.; Й. Господинов, Разкопки из долината Бял бряг. . ., стр. 76; Л. Огненова, С. Георгиева, Разкопките на манастира. . ., стр. 404, обр. 44.

[10] Ат. Милчев, Ранносредновековни български накити. . ., стр. 23.

[11] Б. Николов, Ранноблгарски находки край Островски окоп. . ., стр. 34, обр. 2.

[12] Ж. Въжарова, Славянският некропол. . ., стр. 21.

[13] Д. Ил. Димитров, Ранносредновековен некропол. . ., стр. 59.

[14] С. Георгиева, Средновековното селище. . ., стр. 15, обр. 10.

[15] Ст. Станчев, Материали от дворцовия център. . ., стр. 32, обр. 9_{50}.

[16] Й. Господинов, Разкопки из долината Бял бряг. . ., стр. 75.

[17] Ст. Михайлов, Един старинен некропол при Нови пазар. . ., стр. 319, обр. 15; стр. 320, обр. 16; Ст. Станчев, Некрополът до Нови пазар. . ., стр. 96 и табл. XXV.

[18] Сб. Мадара, кн. 1, София, 1934, стр. 149 и сл.

[19] Ат. Милчев, цит. съч., стр. 32 и обр. 12.

[20] Ж. Въжарова, Железарската работилница. . ., стр. 397.

[21] Н. Мавродинов, Разкопки и проучвания в Плиска. . ., стр. 163.

[22] Й. Чангова, Средновековни оръдия. . ., стр. 32, табл. I, II.

[23] С. Георгиева, Средновековното селище. . ., стр. 14, обр. 7.

[24] Намират се в Окръжния музей в Благоевград, Д. Серафимова-Стоянова.

[25] Ж. Въжарова, Железарската работилница. . ., стр. 401, обр. 17.

[26] Пак там, стр. 394—405.

Оръжие[2] в славянските археологически обекти (VI—VIII в.) в българските земи е намерено твърде малко, и то изключително върхове на стрели (Джеджови лозя). Археологическите материали, които се отнасят към въоръжението през периода от края на VIII до XI в.,[3] са разнообразни и доста на брой. На първо място са кованите върхове на стрели, които са няколко вида: лястовича опашка (Преслав, Калето при с. Попина, Видин, Пловдив, Лом), плоски ромбовидни с щик или с втулка (Калето при с. Попина, Мадара, Преслав), триръбести тесни „противобронни" (Калето при Попина, с. Цар Асеново), четириръбести и други. На второ място са върховете на копия. Те имат листовидна форма (Калето при Попина, Плиска, Сини вир и пр.). Намерени са мечове (Кривина,[4] Островски окоп[5]) и сабя (Нови пазар).[6] Открит е предпазител за меч (Плиска[7]) и костена апликация за лък[8] (Нови пазар, Преслав, Гиген).

В некропола до Нови пазар е намерена и брадва.[9] Върху каменни блокове от Плиска[10] и Преслав[11] има нарисувани конници. Един от тях има плетена ризница. Някои пък от конниците са с кръгли щитове и конически шлемове. В надписите с гръцки букви на прабългарски език се говори за склад на ризници и шлемове.[12]

Историческите извори са твърде богати с описания на въоръжението и начина на воюване у славяните през VI в. Много са историческите сведения и за въоръжението на българите от по-късния период (IX в.).[13]

Жителите на средновековните археологически обекти са се занимавали с грънчарство, което през славянския период е заемало едно от първите места и имало вече белези на занаят. В славянския период, VI—VII в., изработването на съдовете е било домашно производство. Гърнетата, тавите и паниците са се изработвали на ръка и са без всякакъв орнамент. През VIII в. единствена форма е гърнето. В орнамента и в размерите на гърнето се забелязва голямо разнообразие. То е правено на дървена поставка и на примитивно леко грънчарско колело. Полепналият пясък по дъната на някои от гърнетата показва, че те действително са изработвани на най-примитивно грънчарско колело. Гърнета, които са изработвани на дървена поставка, са украсени с небрежно нанесени врязани вълнисти линии. Орнаментът им често се състои от последователно нанесени вълнисти и хоризонтални линии.

През VIII в. гърнетата се пекат в грънчарски пещи[14] — доказателство, че грънчарството в своето развитие е направило крачка напред. Следователно може да се смята, че още през VIII в.

---

[1] Из „Шестоднева" на Йоан Екзарх, Ив. Дуйчев, Из Старата българска книжнина, кн. 1, стр. 80.

[2] Въоръжението у славяните както по исторически сведения, така и въз основа на някои археологически материали от територията на България е разгледано в статията на Л. Бобчева, Въоръжението на славяните и първобългари, Военно-исторически сборник, кн. 3, 1957, стр. 40—77.

[3] Също вж. статията на Л. Бобчева, Въоръжението на българската войска от втората половина на IX в. до падането на България под турско робство; Военно-исторически сборник, кн. 2, 1958, София, стр. 41—47.

[4] Т. Иванов, Археологически проучвания. . ., стр. 24.

[5] Б. Николов, цит. съч. . ., стр. 37, обр. 9.

[6] Ст. Станчев, Некрополът до Нови пазар. . ., стр. 97, табл. IX.

[7] Ст. Станчев, Разкопки и новооткрити материали. . ., стр. 207.

[8] Ст. Станчев, Некрополът до Нови пазар. . . , стр. 104; Л. Огненова и С. Георгиева, Разкопките на манастира. . ., стр. 407.

[9] Ст. Станчев, цит. съч., стр. 106.

[10] ИРАИК, X, альбом, Вена, 1905, табл. 15, обр. 1—3; Ст. Станчев, Разкопки и новооткрити материали в Плиска. . ., стр. 211, обр. 28 и сл.

[11] Л. Огненова, Рисунки на конници върху вътрешната крепост на Преслав, РП, IV, 1950, стр. 195 и сл.

[12] Ив. Венедиков, Новооткритият в Преслав първобългарски надпис, ИАИ, XV, стр. 146. Trois inscriptions protobulgares, РП, IV, стр. 167.

[13] Подробно това е разгледано в цитираните статии на Л. Бобчева. Срв. също Българското военно изкуство през феодализма, София, 1958.

[14] Вж. труда, стр. 89; Ат. Милчев, Археологически разкопки и проучвания в местността Асър-дере. . ., стр. 41. Според устно съобщение на Ат. Милчев през 1962 г. грънчарски пещи са намерени и извън градището Якимово II. Грънчарски пещи са били открити и в с. Вълчедръм, Михайловградско, недалеч от селището в м. Печена могила. Пещ за изпичане на керамични съдове е открита също в м. Долни ливади, Севлиевско.

изработването на съдовете е излязло от тесните рамки на отделното семейство и се е превърнало в занаят.

В IX—XI в., славянобългарския период, господствува усъвършенствуваното грънчарско колело и изработените съдове, гърнета, кани (стомни) са дело вече на занаятчия. Съдовете имат разнообразна форма, орнаментът е нанесен с щамп. От вътрешната страна на гърнетата и каните (стомните) личат следи от концентрични линии, получени при оформянето на съда върху грънчарското колело. Върху дъната на много съдове са поставени знаци. Не се забелязват никакви следи от подсипка на пясък, което показва, че съдът е изработен на усъвършенствувано грънчарско колело. При изработката съдът е прилепвал плътно върху колелото и е имал устойчивост при бързото въртене. Изпичането е ставало в грънчарски пещи (Джеджови лозя, Плиска, Преслав, Якимово II, Печена могила и др.).

Много са данните, които дават основание да се твърди, че грънчарството в селището Джеджови лозя и в другите средновековни селища и градища в България е било вече занаят, но може би ще бъде прибързано да се твърди, че то се е обособило напълно като такъв. Вероятно то е продължавало да бъде съставна част от стопанството, което е имало нужда от него, но занаятчията през славянобългарския период все още продължава да бъде земеделец-скотовъд.

По-друга е картината в градовете, особено в столиците. Данните от тези археологически обекти говорят, че грънчарството безспорно е било един от главните занаяти. Там са съществували и керамични работилници за рисувана керамика.[1] Те са били постоянни или временни, устроени при някоя голяма сграда. Досега са открити два вида такива работилници — южно от Кръглата църква и в Патлейна.

Появата на производство, което да задоволява по-широк кръг потребители, е винаги тясно свързано с наличността на вътрешен и външен пазар за обмяна. За съществуването на такава обмяна през време на славянския и славянобългарския период са намерени съвършено малко находки. Такива находки са мъниста от стъкло, от стъклена паста и бронз, токи с изображение на животно — лъв или грифон (Плиска, Преслав, Беден, Джеджови лозя) — и прешлени от шифер (Калето, Попина, Градището, Лом).

Добро указание за съществуването на търговски обмен през X—XI в. е специалната сграда с 18-те помещения, открита до южната порта на крепостната стена в Преслав,[2] и помещенията в Плиска.[3] В Плиска са открити предмети, които също могат да се тълкуват като обекти на търговски връзки през IX—XI в. На първо място са амфорите, които са белязани с гръцки букви или думи и които свидетелствуват за търговски връзки с византийски центрове. Стъклените съдове с изящни форми и орнаменти вероятно са донесени от Средния изток.

Малкото находки, намерени в селищата, които са могли да бъдат обект на вътрешен или външен обмен, показват, че търговията е била слаба и че потребностите на населението са се задоволявали главно от собствено производство.

Някои исторически извори разкриват търговските връзки на България с други страни през ранното средновековие. На първо място ще отбележим търговското значение на град Преславец при устието на Дунав, дето според думите на руския княз Светослав се стичали всички блага: от гръцките земи злато, скъпи платове, вина и различни овощия; от Чехия и Унгария сребро и коне, от Русия кожи и восък, мед и роби.[4]

Търговските връзки на България с другите страни датират още от сключването на договора между хан Тервел и византийския император Теодосий III през 716 г. Между българи и византийци са съществували търговски връзки, уреждани със специални споразумения.[1] Търговски обмен между българи и византийци е съществувал и при цар Симеон, който бил принуден да защити интересите на българската търговия чрез война.[2]

---

[1] Кр. Миятев, Преславската керамика..., стр. 51 и сл.; Ив. Акрабова-Жандова, Работилница за рисувана керамика..., стр. 487 и сл.

[2] Й. Чангова, Търговски помещения край южната крепостна стена..., стр. 234 и сл.

[3] Т. Иванов, Осма отчетна конференция на Археологическия институт при БАН, Сп. БАН, София, VIII, кн. 3, 1963, стр. 118; вж. Ат. Милчев, Проучвания..., стр 30, обр. 7.

[4] Повесть временных лет, подг, текста Д. С. Лихачева, перевод, Д. С. Лихачева и Б. А. Ромонова, под редакцией В. П. Адриановой-Перетц, М.—Л., 1950, стр. 48 и 246.

За оживена дейност на българските търговци през X в. свидетелствува Книга Эпарха[3] или Едикт на императора Лъв Мъдрий. В два параграфа от глава IX на Едикта, озаглавена „За платнопродавците или литаневсите“, се изтъква, че ленените стоки във византийската столица идвали предимно от българските земи. В параграф 6 се говори как да се доставят и разпространяват произведенията от лен и пчелният мед, като се отбелязва, че тези стоки са внасяни най-много от българите.

Българската търговия по онова време е натурална.

България е имала търговски връзки не само с Византия, но почти с цяла средновековна Европа и с Киевска Русия.[4]

Няма да сгрешим, ако определим жителите на славянското селище Джеджови лозя като дребни земеделци, които са обединени в териториална община (малки жилища в отделно стопанство).

Съветската историчка Е. Э. Липшиц, като изследва „Земеделския закон“ — ценен паметник за историята на аграрните отношения във Византия от VIII в., — също идва до извода, че „славянские поселения представлявали собой в VI—VIII вв. сельские территориальные общины“[5].

Геновева Цанкова-Петкова се спира на едно сведение от готския историк Йордан, който пише,[6] че имената на славяните се менят според различните племена и места, но те се наричат славяни и анти. Тя смята, че в това известие е отразен преходен момент от развитието на славянското общество, когато отделните славянски колена отчасти запазват старите си племенни названия според името на своя родоначалник, отчасти се наричат по името на мястото, в което са се поселвали.

Че родовата организация у славяните по времето на тяхното заселване на Балканския полуостров се е намирала в стадий на разложение и на нейно място се е появила териториална община, се подкрепя и от казаното от К. Маркс в черновите писма до В. Засулич. Според него териториалната организация се оказала „более способной приспособляться, расширяться и выдерживать соприкосновение с чужим“[7].

И така обществените отношения през славянския период са такива, в които отживелиците в родовия общинен строй още съществуват, но са налице и белезите на индивидуалното — малкото семейство, член на териториалната община. През славянобългарския период териториалната община е на преден план, производителните сили са се развили — създава се плужно земеделие, отделят се и се развиват занаяти. Всичко това ускорява разпадането на селската община.

При положението, че през славянобългарския период жителите на повечето от изследваните селища и градища са имали за основен поминък земеделието и скотовъдството, а още повече, че има данни, които свидетелствуват за наченки на класово общество, правилно е да се изясни какъв вид селища са били те. Селището в Джеджови лозя и през славянобългарския период е със земеделско-скотовъден характер. В него освен грънчарството, което носи белези на занаят, други занаяти не са се обособили. То е неукрепено. Следва да го определим като село.

---

[1] В. Н. Златарски, История на българската държава през средните векове, т. I, ч. 1, София, 1938, стр. 182; Г. Цанкова-Петкова, Българо-византийският мирен договор от 716 г., Изследвания в чест на акад. Д. Дечев, София, 1958, стр. 743—746.

[2] В. Н. Златарски, История на българската държава през средните векове, т. I, ч. II, София, 1927, стр. 283 и сл.

[3] Ив. Сакъзов, Известия на българската търговия в Цариград през X в., ИИД, кн. VI, 1924, стр. 195—203; И. Я. Сюзюмов, Книга Эпарха, Устав византийских цехов X в., Свердловск, 1949.

[4] Б. Примов, За икономическата и политическата роля на Първата българска държава в международните отношения на Средновековна Европа, ИПр, XVII, кн. 2, 1961, стр. 33—62; В. Хаджиниколов, Българо-руски стопански отношения и връзки до освобождението ни от турско иго, Трудове на Висшия икономически институт „Карл Маркс“, т. I, 1957, стр. 21—121.

[5] Е. Э. Липшиц, Славянская община и ее роль в формировании византийского феодализма „Византийски временник“, т. I (26), М., стр. 160.

[6] Jordanis, Romana et Getica, MGH, Auctores, V, I, стр. 62; срв. Геновева Цанкова-Петкова, Материалната култура и военното изкуство на дакийските славяни, според сведенията на Псевдо Маврикий, ИИБИ, кн. 7, 1957, БАН, София, стр. 338.

[7] К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. XXVII, стр. 680.

Селището в м. Калето при с. Попина по ръста на производителните сили показва вече развитие на някои занаяти — грънчарство, железарство и др. То е разположено на брега на р. Дунав и е могло да бъде и място на търговски обмен. Но и за това селище може да се каже, че е било село.

Данните, получени при разкопките на Плиска, свидетелствуват, че тя е била административен център. За разлика от селището при с. Попина Плиска е град.

Макар в централната част на стария Преслав да се откриват фрагменти от съдове, които може би са останали от селище преди разрастването му в град, сигурни данни, от които да се проследи развитието на Преслав от село към град, няма. Въз основа на досегашните археологически изследвания на Преслав може да се твърди, че той има характерните белези на феодален град

Що се отнася до селищата през славянския период от VI до VIII в. (Джеджови лозя, Дренчето, Момчила, Опашката, Печена могила, Юрта, Стублата), не само археологическите данни, но и писмените източници потвърждават, че те са били неукрепени села. Маврикий Стратег и Йордан съобщават, че у славяните има големи неукрепени села, разположени покрай реките и блатата. Развитието на производителните сили през славянския период в селищата от типа на това в Джеджови лозя показват, че първобитно-родовата организация е все още много силна, въпреки че имаме териториална община.

* * *

Остава да изясним причините, които са прекратили живота на славянските и славянобългарските селища, градища и градове. В случая ще ни помогнат не толкова археологическите, колкото историческите данни.

В края на X в. източната половина на България, където дълго време е бушувала война, е била завоювана от византийците. Много от градовете и селата ѝ били разорени, а някои унищожени. В X—XI в. печенегите, които чергарували между Днепър и Дунав, нахлули и на юг от р. Дунав. През 1048 г. Тирах (ханът на печенегите) преминал по замръзналия Дунав, който улеснявал преминаването на реката на всяко място с „всички печенеги", които на брой, казват, достигали до 800 000 души, впуснал се да опустошава и граби придунавската страна. „Печенегите, след като преминали в придунавска България, завзели малко по малко цялата страна между Дунав и Стара планина от р. Осъм до Черно море и се настанили в нея, защото там намерили местност, богата с гори, вода и пасбища, която местните жители наричали Сто могили или Стохълмие и която заемала източната половина на днешна Северна България между предгорията на Стара планина и Черно море."[1]

През 1049 г. източната половина на днешна Северна България е била вече напълно в ръцете на печенегите, макар Византия да владеела номинално тази област. Печенежките орди опустошавали всичко, което им попадало под ръка, и избивали населението.

Не по-малко ужаси и разорение българите понесли през XI в. от угрите, узите и куманите. Узите, след като си пробили път към Дунава през земята на печенегите, нахълтали в пределите на Византийската империя. Те наброявали около 600 хиляди души и се пръснали по българските земи, спуснали се към Солун и достигнали чак до Елада. Узите притеснявали и ограбвали преди всичко българите.[2]

Наблюденията, направени при разкопаването на селището Джеджови лозя (края на VIII—XI в.), показаха, че в някои от жилищата много от предметите са обгорени от пожар; открити бяха късове остъклена обезформена маса и самият под тук-там бе тъмночервен от силен огън. Всички тези данни отчасти свидетелствуват, че много жилища вероятно са загинали от пожар. Въпреки това не може да се каже, че цялото селище е било опожарено. Може да се допусне, че жилищата са били напуснати при нападенията на византийците (XI в.).

---

[1] S. Cedrini, Comendium Historiarrum, ed. Bonn, II, стр. 597; цит. В. Н. Златарски, История на българската държава през средните векове, т. II, София, 1934, стр. 96.

[2] S. Cedrini, Compedium Historie, стр. 137; срв. В. Н. Златарски, История на Българската държава, т. II, стр. 116 и сл.

Лъв Дякон пише изрично за голям пожар, който през 972 г. е унищожил сградите на Вътрешния град на Преслав.[1] Животът в Преслав е прекъснал през XI—XII в., когато в страната са хазайничели печенеги, кумани и узи. За това най-добре свидетелствуват материалите от некрополите от XI—XII в., в които много от мъртъвците са поставени без ковчег, често с камък или тухла под главата. Животът в Преслав е продължавал и през византийското робство, но само във Вътрешния град.

През XIII в. в Преслав се поправят и дори строят нови сгради. Според думите на един византийски хронист Преслав по онова време „бил твърде старинен град, изграден целият от печени тухли“[2]. В грамотите[3] на Ив. Асен II, дадени на дубровчани, Преслав се споменава наред с Бялград, Търново, Боруй, Одрин.

При направените досега разкопки в Плиска се установява, че много от материалите са обгорени от пожар (Малкия дворец, Големия дворец и пр.).[4] Всичко това ни навежда на мисълта, че Плиска е била опожарена в 811 г. от византийския император Никифор I. Животът в Плиска е продължил до средата на XI в., което доказват откритите монети и материали от това време. През този период Плиска постепенно изгубва облик на стопански занаятчийски център и запада до село. Намерени са оловни печати, които се датират от края на X и началото на XI в. Много от сградите в Плиска са загинали при пожар в 972 г., през времето, когато тя е била завладяна от византийската войска или през 1001 г. — при повторното нахлуване на византийците. Печенежките набези през втората половина на XI в. напълно унищожават града.

От казаното дотук въпреки малкото археологически данни се вижда, че не само малките селища, но и големите градове в края на разглежданата епоха са преживели големи опустошения от византийци, кумани и печенеги и в много от тези поселения животът е прекъснал завинаги.[5]

---

[1] Leonis Diaconi, Historiae, стр. 137; срв. В. Н. Златарски, История на Българската държава, т. I, ч. 2, София, 1927, стр. 609 и сл.

[2] Nicitae Choniatae, Historia, ed. Bonn, стр. 127.

[3] Срв. Г. А. Ильинский, Грамоты болгарских царей, Москва, 1911, стр. 13.

[4] Кр. Миятев, Крумовият дворец и други новооткрити постройки в Плиска, ИБАИ, XIV, 1940—1942, стр. 114.

[5] История на България, т. I, София, 1961, стр. 139 и сл.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Разкопките в селището Джеджови лозя откриха два културни пласта, които са ключът за разрешаване на главния проблем — ранния период от историята на културата на българския народ. Предстоеше да се разкрие културата на славяните при тяхното идване на Балканския полуостров и да се види дали тя е различна от културата на другите славянски народи в епохата на разселването. Ние установихме, че долният по-ранен пласт на културата в Джеджови лозя е най-близък, почти еднакъв с културата на славяните, открита в РНР, СССР и другаде. Ние посочихме грешката на ония изследователи, които приемат за славянска културата във втория по-късен пласт от Джеджови лозя, известна също и от други археологически обекти, включително и от Плиска. Изследването на културата в Джеджови лозя ни показа два пласта, хронологически разделени и лежащи един върху друг, принадлежащи на два периода от развитието на културата в нашите земи след залязването на древната цивилизация. Единият е от края на VI до VIII в., а другият — от края на VIII до XI в. Ранният период носи всички елементи на раннославянската култура, такава, каквато я познаваме в другите славянски земи, вторият пласт със своите салтовско-прабългарски елементи показва вече явно смесване на двете култури, културата на прабългарите и тази на славяните, в една обща българска култура. По такъв начин резултатите от разкопките в Джеджови лозя се явяват като първостепенен археологически извор за разрешаване на най-големия проблем в средновековната българска археология — въпроса за етногенезиса на българския народ. Този проблем в изследванията на български и чужди историци и археолози беше обясняван по най-различни начини: едни смятаха, че връзките между славяни и прабългари са били много стари и са започнали отпреди минаването на тези народи на юг от Дунава. Разкопките в Джеджови лозя показаха, че това не е било навсякъде така. Други изследвачи бяха на мнение, че е почнало смесването на двата народа още с установяването на прабългарите на Балканския полуостров. Разкопките в Джеджови лозя показват, че всеки от двата компонента на нашия народ на юг от Дунава още значително време е продължавал да живее със своята самобитна култура, такава, каквато си е донесъл от заддунавските земи. По-късно ние виждаме смесването на тези два компонента отразено в култура II в Джеджови лозя. Много подробности ще станат още по-ясни, когато се разкопаят и други обекти с култура, подобна на културата от Джеджови лозя. Занапред тези два периода ще останат основа на по-нататъшните изследвания на културата от края на VI до XI в.

От друга страна, с проучването на Джеджови лозя ние виждаме, че между новата култура, донесена от славяните, и заварената от тях по-стара не може да става и дума за приемственост и всички опити да се търси генетическа връзка между старата и новата култура не могат да почиват на реална основа. Онези, които търсят приемственост между българската и античната култура, не разбират чудото, което са извършили славяните като пренесли много елементи от византийската култура в културата на Плиска и Преслав, културата на славянското писмо културата на Първата българска държава. Големите архитектурни паметници не са възможни без една централна власт, която да ги издигне. Болярите несъмнено са имали образци от Византия, когато в България е съществувала такава власт. Но ние в случая нямаме пред вид монументалните паметници, а битовия материал, който ни очертава една самобитна славянска култура.

Най-сетне, като съпоставяме културата в Джеджови лозя с тази, открита в другите селища из България, виждаме, че прабългарските елементи засега изобилствуват в Североизточна България. В земите на юг от Балкана и в Северозападна България славянската култура е по-чиста, което показва, че в тези места славяните са останали по-изолирани от влиянието на прабългарите. С това се обяснява известният факт за постепенното пославянчване на прабългарите и изчезването им в голямото славянско море по двата бряга на Дунава и далеч на Запад.

ЛИТЕРАТУРА

Акрабова Ив., Декоративната керамика от Тузлалъка в Преслав, РП, III, 1949.

Акрабова-Жандова Ив., Работилница за рисувана керамика на юг от кръглата църква в Преслав, ИАИ, т. XX, София, 1955.

Акрабова-Жандова Ив., Принос към проучване на керамичното производство в Преслав, ИАИ, XXII, 1959.

Ангелов Д., Сведения за славяните у византийските писатели, ИПр, II, 1945/1946.

Ангелов Д., Феодализмът в България, ИПр, III, кн. 2, 1946/1947.

Ангелов Н., Ст. Станчев, Гражданска постройка в долината на Бял бряг при Преслав, ИАИ, XX, 1955, София.

Ангелов Н., Новооткрити селища по брега на Дунава между Русе и Тутракан, ИАИ, XVIII, София, 1952.

Антонова В., Средновековни погребения от Коларовградско, Археология, год. I, 1—2, 1959.

Антонова В., Цв. Дремсизова, Аулът на Омуртаг край с. Цар Крум, Коларовградско (проучвания през 1958 г.), Археология, II, кн. 2, 1960.

Антонова В., Нови проучвания в старобългарското укрепление при с. Цар Крум (Чаталар) през 1959 г., Сб. К. Шкорпил, София, 1961.

Артамонов М. И., Средневековые поселения на Нижнем Дону, Изв. ГАИМК, вып. 131, Л., 1935.

Артамонов М. И., Обзор археологических источников эпохи возникновения феодализма в Восточной Европе, ПИДО, № 9—10, 1935.

Артамонов М. И., Венеды, невры и будины в славянском этногенезе, Вестник ЛГУ, 1946.

Артамонов М. И., Археологические исследования в Южной Подолии (Винницкой области) в 1948, Вестник ЛГУ, № II, 1948.

Артамонов М. И., Происхождение славян, Всесоюзное общество по распространению политических и научных знаний, Ленинградское отделение, Л., 1950.

Артамонов М. И., Венеды и лужицкая культура, Вестник ЛГУ, № 1, 1951.

Артамонов М. И., Славянские железоплавильные печи на Среднем Днестре, Сообщения Государственного Эрмитажа, вып. VI, Л., 1955.

Артамонов М. И., К вопросу об археологических памятниках славян и праболгар на Нижнем Дунае. Вж. Ж. Въжарова, Славяно-българското селище край с. Попина, Силистренско, София, 1956.

Артамонов М. И., Хазарская крепость Саркел, Acta archaeologica, Budapest, VII, 1—4, 1956.

Артамонов М. И., Саркел — Белая Вежа, МИА, № 62, М.—Л., 1958.

Артамонов М. И., История хазар, Л., 1962.

Артишевская Л. В., Могильник раннеславянского времени на р. Десне, МИА, № 108, М., 1963.

Арцихвоский А. В., За средновековното културно единство на славяните, сб. Славянска археология и етнография в Съветския съюз, София, 1947.

Аулiх В. В., Основнi результати археологiчного дослiдження древньоруського селища в с. Рiпнiв, Львiвської областi, Дисертацiйний збiрник, АНУССР, Київ, 1958.

Аулiх В. В., Матерiали з верхьного горизонту городища бiля с. Зимно, Волинської областi, Материалы доследжения з археологии Прикарпате I и Волiнi, вып. 3, Київ, 1961.

Аулих В. В., Славянское поселение у с. Рипнева (Рипнев I), Львовской области, МИА, № 108, М., 1963.

Бабенко В. А., Дополнение к докладу „Что дали нового раскопки в Верхнем Салове", Тр. XIII АС, I, М., 1907.

Бабенчиков В. П., Вопрос об аланах и славянах в восточном Крыму в свете исследования городища в с. Планерское (б. Коктебель) в 1949—1950 г. Сессия по итогам археологических исследований в Крыму, ВДИ, 4, 1951.

Баран В. Д., Результати вивчення матерiалiв з разкопок на поселеннi першої половини I тисячолiття н. е. в с. Черепин, Львiвської областi, Дисертацiйний збiрник, Київ, 1958.

Баран В. Д., Раннеславянское поселение у с. Рипнева (Рипнев II) на Западном Буге, МИА, № 108, М., 1963.

Бацова Е., Археологически находки от Сливенско, Археология, II, кн. 2, 1960.

Башилов Б. А., Раннеславянское жилище на поселении у с. Хански в Молдавии, МИА, № 108, М., 1963.

Белецкий В. Д., Жилища Саркела — Белой Вежи, МИА, № 75, II, 1959.

Березовець Д. Т., Дослiдження на територiї Путивльського району, Сумської областi, АП, УССР, т. III, Київ, 1952.

Березовець Д. Т., Розвiдка у верхiв'ях р. Пiвденного Бугу, АП, т. III, Київ, 1952.

Березовець Д. Т., До питання про литописних сiверян, Археология, VIII, Київ, 1953.

Березовець Д. Т., Дослiдження слов'янських пам'яток на Сеймi в 1949—1950 рр., АП, т. V, Київ, 1955.

Березовец Д. Т., Славянские поселения в устье Тясмина, КСИА, Акад. наук Украинской ССР, вып. 8, 1959.

Березовецъ Д. Т., Поселения уличей на р. Тясмене, МИА, № 108, М., 1963.

Берняковчи К. В., Древнеславянские памятники Закарпатской области, Slovenská Archeológia, V, 2, Bratislava, 1950.

Бернякович К. В., Исследования древнеславянского поселения VIII—IX вв. в г. Ужгороде, КСИА, вып. 3, Киев, 1954.

Бернякович К. В., Археологічні дослідження в Закарпатской області в 1948, АП, IV, Київ, 1952.

Бешевлиев В., Името на българите в един византийски папирус, Просвета, I, 1935/1936.

Бешевлиев В., Славянизми в първобългарските надписи, отделен отпечатък от сборника в чест на академик А. Теодоров-Балан по случай деветдесет и петата му годишнина, София, 1955.

Бешевлиев В., Из късноантичната и средновековната география на североизточна България, ИАИ, XXV, 1962.

Бобчев Л., Въоръжението на славяните и първобългари, Военноисторически сборник, кн. 3, София, 1957.

Бобчева Л., Въоръжението на българската войска от втората половина на IX век до падането на България под турско робство, Военноисторически сборник, кн. 2, София, 1958.

Ботушарова Л., Археологически вести, ИНАПл, т. II, София, 1950.

Ботушарова Л., Тракийско могилно погребение с колесница, ГИАПл, т. II, София, 1950.

Ботушарова Л., Късноримската гробница при Кап. Димитриево, ИБАИ, т. XVII, София, 1950.

Брайчевская А. Т., Поселение у балки Яцевой в Надпорожье, МИА, № 108, 1963.

Брайчевский М. Ю., К происхождению древнерусских городов, КСИИМК, вып. XI, М., 1951.

Брайчевский М. Ю., Работы на Пастерском городище в 1949, КСИИМК, XXXVI, 1951.

Брайчевский М. Ю., К происхождению Городьскому городищі, АП, т. III, Київ, 1952.

Брайчевский М. Ю., Исследование Пастырского городища в 1955, КСИА, АН УССР, вып. 7, Киев, 1957.

Брайчевский М. Ю., Коли I як виник Київ, Київ, 1963.

Бурмов А., Към въпроса за произхода на прабългарите, ИИД, кн. XXII—XXIII, София, 1948.

Бурмов Ал., Въпроси из историята на прабългарите, ГСУИИФ, XIV, 2, 1947/1948.

Васић М. М., Старосрпска налазишта у Србији, Старинар, I, Београд, 1907.

Веленрајшер П. П., Словенска Некропола из VII—VIII века у Вогојеву, Рад војвођанских музеја, I, Нови сад, 1952.

Велков Ив., Стари селища и градища по долината на р. Вит, МАКБ, кн. VI, София, 1927.

Велков Ив., Разкопките около Мезек и гара Свиленград, ИБАИ, т. XI, 1937, София, 1938.

Велков Ив., Разкопки при Садовец, Уч. Пр. XXXVI, кн. 4, 1934.

Велков Ив., Могилно погребение при с. Горни Дъбник, ИБАИ, т. XIV, 1940 (1942) София, 1943.

Велков Ив., Градът в Тракия и Дакия, БАН, София, 1959.

Велков Ив., Славянско светилище до Глава Панега, ИАИ, XVIII, 1952.

Велков Ив., Могилна гробна находка от Троян, ИБАИ, XII, 1938.

Венедиков Ив., Новооткритият в Преслав първобългарски надпис Trois inscriptions protobulgares, РП, IV, 1949

Венедиков Й., Бележки по военния бит у най-старите българи, Военен журнал, XV, кн. 2/3, 1903.

Веселиновић Р. Л., Рανословенске лончарске пећи и гробови код Мошорина у Бачкој, Рад Војвођанских музеја, I, Нови Сад, 1952.

Веселиновић Р. Л., Старосрпско насељења на Бостанищту код Мошорина у Бачкој, Рад војвоћанских музеја, 2, Нови Сад, 1953.

Войнов М., За първия допир на Аспаруховите българи със славяните и за датата на основаването на българската държава, ИИБИ, 6, 1950.

Выжарова Ж. Н., О происхождении болгарских пахотных орудий, АН СССР, М., 1956.

Вожарова Ж. Н., Раннеславянская керамика из села Попина, КСИИМК, вып. 63, М., 1956.

Въжарова Ж., Славянобългарското селище край село Попина, Силистренско, София, 1956.

Въжарова Ж. Н., Славянската керамика от с. Попина, Силистренско, Изследования в чест на акад. Д. Дечев, София, 1958.

Въжарова Ж., Славянският некропол в село Букьовци, Врачанско, Археология, I, кн. 1—3, 1959.

Въжарова Ж. Н., Железарската работилница „Селище" — Преслав Slawia antiqua, Warszawa — Poznan, т. VII, 1960.

Въжарова Ж., Славянското селище в местността „Стублата" край с. Бежаново, Ловешко, ИАИ, XXIV, София, 1961.

Въжарова Ж. Н., Славяните на юг от Дунава (по археологически данни), Археология, год. VI, кн. 2, 1964.

Въжарова Ж. Н., К вопросу о материальной культуре Плиски и Преслава, Actes du XXIIe Congrès international des études byzantines, Ochride, 1964.

Въжарова Ж. Н., Руските учени и българските старини, София, 1960.

Гадло А. В., О культуре городища на плато Тепсень близ с. Планерское, Археологический сборник, Тр. VIII Всесоюзной студенческой конференции, Л., 1964.

Гарашанин М., J. Ковачевић, Преглед материјалне културе јужних словена, Београд, 1950.

Георгиева С., Разкопки на могили XXXIII и XXXII в Плиска, ИАИ, XX, 1955.

Георгиева С., Разкопки на обект S в „Горно Градище" при с. Кадъкьой, ИАИ, XVIII, 1952.

Георгиева С., К вопросу о материальной культуре славян и праболгар на Нижнем Дунае, Изследвания в чест на Марин С. Дринов, София, 1960.

Георгисва С., Средновековното селище над развалините на античния град Абритус, т. XXIV, София, 1961.

Георгиева С., По въпроса за характера на ранносредновековната българска култура, Археология, год. IV, кн. 3, 1962.

Герасимов Т. Д., Разкопки на могила при с. Свети Кирилово, ИБАИ, XV, 1946.

Герасимов Т. Д., Сведение за един мраморен идол у българските славяни в Солунско, езиков. етногр. изсл. в памет на акад. Ст. Романски, София, 1960.

Гончаров В. К., Посад і сільські поселення коло Райковецького городища, АП, т. I, Київ, 1949.

Гончаров В. К., Лука-Райковецкая, МИА, № 108, М., 1963.

Гончаров В. К., Райковецкое городище, Киев, 1950.

Горянов Б., Славянские поселения VI века и их общественный строй, ВДИ, кн. 1, 1939.

Господинов Й., Разкопки в Патлейна, ИБАД, IV, 1914.

Господинов Й., Разкопки в околността на Преслав, ИБАД, VI, 1916/1918.

Господинов Й., Разкопки в Преслав, ИБАИ, VI, 1930, 1931.

Господинов Й., Находки в Преслав, ИБАИ, XIV, 1949, 1942.

Господинов Й., Разкопки из долината Бял бряг в Преслав, РП, кн. III, 1949.

Державин Н. С., Произход на българите и образуване на първата българска държава, ИПр, год. I, кн. I, 1945.

Державин Н. С., История Болгарии, т. I, 1945.

Детев П., Селищната могила Яса тепе в Пловдив, ГПЛНМ, 1948.

Детев П., Материали за праисторията на Пловдив, ГПЛНМ, 1959.

Дечев Д., Где са живели смоляните?, Сб. в чест на В. Н. Златарски, София, 1925.

Джамбазов Н., Осма отчетна конференция на Археологическия институт при БАН за 1963 г., Археология, V, кн. III, стр. 99.

Джамбов Хр., Принос към славянската керамика в Пловдивския край, ГПЛНМ, кн. IV, 1960.

Джамбов Хр., Тракийски некропол край Рудник в Родопите, Археология, т. II, кн. 3, 1960.

Джингов Г., За производството на стъкло в Средновековна България, Археология, кн. 4, год. II, 1960.

Джингов Г., Средновековна стъкларска работилница в Патлейна, ИАИ, XXVI, 1963.

Джонова Д., Могилни погребения от Видинско, Археология, год. IV, кн. 3, 1962.

Димитрова А., Седма отчетна конференция на Археологическия институт при БАН, Археология, год. II, кн. 3, 1962.

Димитров Д. Ил., Ранносредновековен некропол при гара Разделна, Археология, кн. 3—4, 1959.

Димитров Д. П., Последните археологически разкопки в България, София, 1955.

Довженок В. И., Землеробство древньої Русі до середини XIII ст., АНУССР, Київ, 1961.

Довженок В. И. и Н. В. Линка, Раскопки раннеславянских поселений в нижнем течении р. Рось, МИА, № 70, М.—Л., 1959.

Дремсизова Цв., Научноизследователска дейност на Коларовградския музей, Паметници на културата и музеите, II, кн. 2, 1957.

Дремсизова Цв., Проучване на аула на Омуртаг през 1959 г., Сб. К. Шкорпил, София, 1961.

Дринов М., Съчинения, т. I, София, 1909.

Дякович Б., Сбирка „д-р Ив. Назлъмов", ГНБПО, 1923.

Diaconu P., Sonia Gheorghieva, Средновековното селище над развалините на античния град Абритус, SCIV, 1962.

Дьякону П., Стамен Михайлов: относно произхода на ранносредновековна чернолъскава керамика в България. Археология, III—IV, 1961, Dacia, VI, 1962.

Дуйчев Ив., Нови житейски данни за походи на император Никифор I в България през 811 г., СпБАН, кл. ист.-фил., кн. LIV, София, 1937.

Дуйчев Ив., Из старата българска книжнина, I, София, 1943.

Дуйчев Ив., Славяно-болгарские древности IX века, Byzantinoslavica, XI/1, 1950.

Дуйчев Ив., Славяни и първобългари, ИИБИ, 1/2, 1951.

Дуйчев Ив., Най-ранни връзки между първобългари и славяни, Сб. Г. И. Кацаров, ИАИ, XIX, 1955.

Дуйчев Ив., Еще о славяно-болгарских е древностях IX века, Byzantinoslavica, XII, 1951.

Ефименко П. П. и П. Н. Третьяков, Древнерусские поселения на Дону, МИА, № 8, М.—Л., 1948.

Заимова-Тъпкова В., Първоначалното българско селище и въпросът за аулите, ИИБИ, 6, 1956.

Захарук Ю. М., О. О. Ратич, Слав'янське поселення біля с. Ріпнів, Львівської області АПУРСР, т. V, Київ, 1955.

Златарски В. Н., История на българската държава през средните векове, т. I, ч. 1 и 2, 1918, 1927 и 1938.

Златарски В. Н., История на българската държава през средните векове, т. II, 1934.

Златарски В. Н., Известията за българите в хрониката на Симеона Метафраста и Логотета, Сб. БАН, кн. XXIV, 1909.

Иванова В., Южната порта на Вътрешния град в Преслав, нейният градеж и архитектурен тип, ИАИ, т. XXII, 1959.

Иванова В., Базилика на Дели Душка — в Преслав, РП, III, София, 1949.

Иванова В., Двете църкви при чупката на източната стена на Вътрешния град в Преслав, ИАИ, XX, 1955.

Иванова В., Две църкви на Бял бряг в Преслав, РП, кн. III, 1949.

Иванова В., Ст. Станчев, М. Балан, П. Боев, Надписът на Чъргубиля Мостич, София, 1955.

Иванов Й., Отчет за разкопките при Кадин мост, Кюстендилско, ИБАД, I, София, 1910.

Иванов Й., Кюстендилският Хисарлък и неговите старини, ИБАД, VII, 1920.

Иванов Й., Българските старини из Македония, София, 1931.

Иванов Т., ИПр, XI, кн. 1, 1956.

Иванов Т., Археологически проучвания при Сапарева баня, ИАИ, т. XXI, 1957.

Иванов Т., Археологически проучвания в кастела Ятрус, Археология, III, кн. 3, 1961.

Иванов Т., Осма отчетна конференция на археологическия институт при Българската академия на науките, София, VIII, кн. 3, 1963.

Иванов Ст., Храната от животински произход на обитателите на южната порта в Преслав, ИАИ, XXII, 1959.

Игнатиев Ат., Градището при с. Комарево, Карнобатско, ИБАИ, I, 1921—1922.

Известия русского археологического института в Константинополе, т. X, София, 1905.

Извори за Българската история, III, БАН, София, 1959.
Извори за българската история, т. VI, VII, БАН, София, 1960.
Извори за старата история и география на Тракия и Македония, София, 1949.
Ильинский Г. А., Грамоты болгарских царей, Москва, 1911.
История на България, БАН, т. I, София, 1961.
История культуры древней Руси, т. I, под. ред. Б. Д. Грекова и М. И. Артамонова, М.—Л., 1948.
Каргер М. К., Древний Киев, т. I, М.—Л., 1958.
Кацаров Г. М., Новооткрити старини, ИБАД, 2, 1911.
Кишваси-Комша М., Некоторые исторические выводы в связи с несколькими археологическими памятниками VI—XII вв. н. э. на территории PHP, Dacia, n. s., I, 1957.
Комша М., Курганный могильник с трупосожжением в Нушфалэу, Dacia, n. s., III, 1959.
Комша М., О значении гончарных клейм, Dacia, n. s., V, 1961.
Комша М., Новые сведения о расселении славян на территории PHP, Romanoslavika, IX, Bucureşti, 1963.
Кацаров Г. М., Светилището на Зевс и Хера при Копиловци, Кюстендилско, ИБАД, кн. IV, 1915.
Кацаров Г. М., Антични паметници из България, ИБАД, т. VI, София, 1930/31.
Корзухина Г. Ф., К истории Среднего Поднепровья в середине I тысячелетия н. э., СА, XXII, М., 1955.
Корзухина Г. Ф., Русские клады IX—XIII вв., М.—Л., 1954.
Королюк В. Д., Некоторые общие закономерности раннефеодальной истории восточных и западных славян, Исторические связи славянских народов, Доклады к V Международному конгрессу славистов, М., 1963 (отдельный оттиск).
Корошец J., Истраживања словенске керамике раног средњег века у Југославији, Рад војвођанских музеја, 7, Нови Сад, 1958.
Крънджалов Д., Валовете в Добруджа и Бесарабия и прабългарската теория, ГСУФИФ, XXXIX, 1942/43.
Крънджалов Д., Характерна ли е бермата за прабългарските валове, ИБАИ, XV, 1946.
Крънджалов Д., Хуни ли сме ние, българите?, Уч.Пр., XLII, 1944 (като отделна книжка), София, 1947.
Кухаренко Ю. В., Памятники пражского типа на территории Приднеправья, Slawia antiqua, t. 7, Poznan, 1960.
Кухаренко Ю. В., Разкопки на градище и селище Хотомель, КСИИМК, вып. 68, 1957.
Левченко М. В., Византия и славяне в VI—VII в., ВДИ, кн. IV, 1938.
Линка Н. В., А. М. Шовкопляс, Раннеславянское поселение на р. Тясмене, МИА, № 108, М., 1963.
Липшиц Е. Э., Византийское крестьянство и славянская колонизация, Византийски сборник, М.—Л., 1945.
Липшиц Е. Э., Славянская община и ее роль в формировании византийского феодализма, ВВр, т. 1, 1947.
Липшиц Е. Э., Из истории славянских общин в Македонии в VI—IX в. н. э., Сб. ак. Б. А. Грекову ко дню семидесятилетия, М., 1952.
Лишев Ст., Прабългарите и българското народностно име в Европа около началото на V в., ИИБИ, V, 1954.
Лишев Ст., За генезиса на феодализма в България, София, 1963.
Ляпушкин И. И., Славяно-русские поселения IX—XII ст. на Дону и Тамани по археологическим памятникам, МИА, № 6, М.—Л., 1941.
Ляпушкин И. И., Археологические памятники в бассейне р. Ворсклы, КСИИМК, вып. XIX, М.—Л., 1948.
Ляпушкин И. И., Место роменско-боршевских памятников среди славянских древностей, Вестник ЛГУ, № 20, сер. истории языка и литературы, вып. 4.
Ляпушкин И. И., К вопросу о культурном единстве славян, Исследования по археологии СССР, Сб. статей в честь профессора М. И. Артамонова, Л., 1961.
Ляпушкин И. И., Городище Новотроцкое, МИА, № 74, М.—Л., 1958.
Ляпушкин И. И., Археологические памятники зоны затопления Цимлянского водохранилища, МИА, 62, М.—Л., 1958.
Ляпушкин И. И., О жилищах восточных славян Днепровского Левобережья VIII—X вв., КСИИМК, вып. 68, М., 1957.
Ляпушкин И. И., Памятники салтово-маяцкой культуры в бассейне р. Дона, МИА, № 62, М.—Л., 1958.
Ляпушкин И. И., Карнауховское поселение, МИА, № 62, М.—Л., 1958.
Ляпушкин И. И., Средневековое поселение близ ст. Суворовской, МИА, № 62, М.—Л., 1958.
Ляпушкин И. И, Славянское поселение на территории хут. Ближняя Мельница, МИА, № 62, М.—Л., 1958.
Ляпушкин И. И., К вопросу о памятниках волынцевского типа, СА, XXIX—XXX, М., 1959.
Ляпушкин И. И., Днепровское лесостенное левобережье в эпоху железа, МИА, № 104, М.—Л., 1961.
Львова З. А., Стеклянные браслеты и бусы из Серкела—Белой Вежи, МИА, № 75, т. II, М.—Л., 1959.
Мавродин В. В., Древнейшие сведения о славянах (к вопросу о происхождении славян), Вестник ЛГУ, № 20, 1956.
Макаренко Н. Е., Отчет об археологических исследованиях в Полтавской губернии в 1906, МАК, вып. 22, СПб, 1907.
Макаренко Н. Е., Городище „Монастирище", Науковий збірник истор. секції УАН, 1924, т. XIX, Київ, 1924.
Макаренко Н. Е., Орнементація керамічних виробів в культурі городищ роменського типу Niederlův sbornik obzor praehistoricky, rornik IV, Praha, 1925.
Мавродинов Н., Гробница от IV в. сл. Хр. в Пловдив, ГНБПл, 1926.
Мавродинов Н., Разкопки и проучвания в Плиска, РП, кн. III, София, 1949.
Мавродинов Н., Описанието на Преслав в Шестоднева на Йоан Екзарх, ИПр, XI, кн. 3, 1955.
Мавродинов Н., Връзките между българското и руското изкуство, София, 1955.
Мавродинов Н., Старобългарското изкуство, София, 1959.
Манова Е., Разкопки на средновековна църква в Кърджали, Археология, V, кн. 3, 1963.
М. Матей, Славянские поселения в Сучаве, Dacia, IV, n. s., 1960.
Маркс К. и Ф. Энгельс, Сочинения, т. XXVII.

Мерперт Н. Я., О генезисе салтовской культуры, КСИИМК, вып. XXXVI, М.—Л., 1951.

Миков В., Старите славяни на юг от Дунав, ИПр, год. III, кн. 2, 1947.

Миков В., Разкопки из Родопите, Годишник на Пловдивската народна библиотека, София, 1940—1941.

Миков В., Гробни находки, Сб. Мадара, I, 1934.

Макря М., Славянский могильник в Сомашени, Dacia, II, 1958.

Милчев Ат., Разкопки в Плиска, западно от вътрешния град през 1959 г., Археология, II, кн. 3, 1960.

Милчев Ат., Археологически разкопки и проучвания в местността Асър дере, Плиска през 1959 г., ГСУФИФ, т. 53, 1959, София, 1960.

Милчев Ат., Ранносредновековни български накити и кръстове енколпиони от Северозападна България, Археология, V, кн. 3, 1963.

Милчев Ат., Първи румъно-български семинар по въпроса за славяните в Долнодунавския басейн и за балкано-дунавската култура в раннофеодалния период, Археология, V, кн. 1, 1963.

Милчев Ат. Проучвания на раннославянската култура в България и на Плиска през последните двадесет години, Археология, VI, кн. 3, 1964.

Мирчев М., Разкопки на тракийското селище край с. Галата, ИВАД, IX, 1953.

Митря Б., Некоторые данные о могильниках с трупосожжениями из Сату-Ноу (Добруджа), Материалы и исследования по археологии Юго-запада СССР и Румынской Народной Республики (отдельный оттиск), Кишинев, 1960.

Михайлов Ст., Разкопки в Плиска през 1945—1947 г., РП, кн. III, София, 1949.

Михайлов Ст., Един старинен некропол при Нови пазар, ИАИ, XX, 1955.

Михайлов Ст., Археологически материали от Плиска (1948—1951), ИАИ, XX, 1955.

Михайлов Ст. и Ат. Милчев, Разкопки в Плиска през 1955 г., ИАИ, XXII, 1959.

Михайлов Ст., Относно произхода на ранносредновековната чернолъскава керамика в България, Археология, III, кн. 4, 1961.

Михайлов Ст., Разкопки на градището при с. Стърмен, Археология, V, кн. 3, 1963.

Михайлов Ст., Разкопки в Плиска през 1959—1961 г., ИАИ, XXVI, 1963.

Миятев Кр., Разкопките в Преслав през 1930 г., ГНМ, V, 1926/1932.

Миятев Кр., Преславската керамика, София, 1936.

Миятев Кр., Крумовият дворец и други новооткрити постройки в Плиска, ИБАИ, XIV, 1940/1942.

Миятев Кр., Славянска керамика в България и нейното значение за славянската археология на Балкана, София, 1948.

Миятев К., Славянский город в древней Болгарии, Byzantinoslavica, X, 2, 1949.

Миятев Кр., Предварителни проучвания на Кадъкьойското градище, ИАИ, кн. XVIII, 1952.

Миятев Кр., Жилищната архитектура в България през IX—X в., ИАИ, XXIII, 1960.

Миятев Кр., Архитектурата в средновековна България София, 1965.

Мишев К., Вл. Попов, Добруджа, София, Държавно издателство „Наука и изкуство", София, 1953.

Москаленко А. Н., Изучение славянских археологических памятников в бассейне верхнего и среднего Дона, Славянский сборник, I, Выпуск исторический, Воронеж, 1958.

Москаленко А. Н., Новые материалы о хозяйстве и домостроительстве боршевцев, сб. „Вопросы истории славян", Воронеж, 1963.

Мутафчиев П., Добруджа в миналото, Сб. Добруджа, IV, 1947.

Нађ Ш., Некропола код Арадца из раног средњег века, Рад војвођанских музеја, 8, Нови Сад, 1959.

Нидерле Л., Быт и культура древних славян, Прага, 1924.

Нидерле Л., Славянские древности, М., 1956.

Николов Б., Раннобългарски находки край Островския окоп, Археология, IV, кн. 2, 1962.

Николов Б., Грънчарска пещ при с. Алтимир, Археология, III, кн. 4, 1961.

Николов Б., Градешница, Враца, 1963.

Огненова Л., Рисунки на конници върху вътрешната крепост на Преслав, РП, IV, 1950.

Огненова Л. и С. Георгиева, Разкопките на манастира под Вълкашина в Преслав през 1948/1949 г., ИАИ, XX, 1955.

Пеев д-р Ал., Разкопки на Горната могила при Белозем, ГНБПл, 1926.

Плетнева С. А., Керамика Саркела—Белой Вежи, МИА, № 75, М.—Л., 1959.

Плетнева С. А., Средневековые поселения верховьев Северского Донца, КСИИМК, вып. 79, 1960.

Плетнева С. А., О связях алано-болгарских Подонья со славянами в VIII—IX в., СА, кн. 1, 1962.

Плетнева С. А., О некоторых погребальных обычаях аланских племен Подонья, Исследования по археологии СССР, Сборник статей в честь профессора М. И. Артамонова, Л., 1961.

Плетнева С. А., Керамика и стекло древней Тмутаракани, М., 1963.

Плетнева С. А., Номадски поселища през VII—IX в. в Приазовието и басейна на река Дон, Археология, VI, кн. 4, 1964.

Пряхин А. Д., Археологические памятники боршевской культуры на реке Воргал, сб. „Вопросы истории славян", Воронеж, 1963.

Примов Б., За икономическата и политическата роля на Първата българска държава в международните отношения на Средновековна Европа, ИПр., XVIII, кн. 2, 1961.

Повесть временных лет, подг. текста Д. С. Лихачева, перевод Д. С. Лихачева и Б. А. Романова, под редакией В. П. Адриановой-Перетц, М.—Л., 1950.

Ратич О., Древньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР, Київ, 1957.

Рикман Э. А., Раскопки селищ первых веков нашей эры в Поднестровье, КСИИМК, вып. 68, 1957.

Русанова И. П., Археологические памятники второй половины I тысячелетия н. э. на территории древлян, СА, № 4, 1958.

Русанова И. П., Поселение у с. Корчака на р. Тетереве, МИА, № 108, М., 1963.

Рыбаков Б. А., Поляне и северяне, СЭ, VI—VII, М.—Л., 1947.

Рыбаков Б. А., Ремесло древней Руси, М.—Л., 1948.

Рыбаков Б. А., Уличи, КСИИМК, вып. XXXV, 1950.

Сб. България 1000 години, 1930.

Сб. Мадара, кн. I, София, 1934.

Сб. Мадара, кн. II, София, 1936.

Сакъзов Ив., Известия за българската търговия в Цариград през X в., ИИД, кн. VI, София, 1924.

Семенов-Зусер С. А., Разкопки коло с. Верхнього Салтова 1946 р. АП, т. III, Київ, 1962.

Смирнова Г. И., Раннеславянское поселение в с. Низвиско, Станиславской области, Исследования по археологии СССР, Сборник статей в честь профессора М. И. Артамонова, Л., 1961.

Смирнов А. П., Н. Я. Мерперт, Из далекого прошлого народов срелнего Поволжья, сб. „По следам древних культур", М., 1954.

Соловьева Г. Ф., Славянские союзы племен по археологическим материалам VIII—XIV вв. н. э. (вятичи, радимичи' северяне), СА, XXV, М., 1956.

Станчева М., Ранносредновековна керамика от София, Археология, II, кн. 3—4, 1959.

Станчев Ст., Керамика от Голямата могила в Плиска, РП, кн. III, 1949.

Станчев Ст., Домашната керамика от Преслав, РП, III, 1949.

Станчев Ст. Грънчарски знаци от Плиска, Мадара, Преслав, РП, III, 1949.

Станчев Ст., Разкопки на обекта N в Кадъкьойското градище, ИАИ, XVIII, 1952.

Станчев Ст., Каталог на керамиката от некропола до Нови пазар, ИАИ, XX, 1955.

Станчев Ст., Разкопки по десния бряг на р. Тича в Преслав през 1951—1952, ИАИ, XX, 1955.

Станчев Ст., Разкопки и новооткрити материали в Плиска през 1948, ИАИ, 1955.

Станчев Ст., Некрополът до Нови пазар, София, 1958.

Станчев Ст., Материали от дворцовия център в Плиска, ИАИ, XXIII, 1960.

Станчев Ст., Й. Чангова и Хр. Петков, Некрополът в местността „Кайлъка" при Плевен, Археология, III, кн. 1, 1961.

Станчев Ст., Славяни и прабългари в старобългарската култура, Археология, IV, кн. 4, 1962.

Станчев Ст., Старобългарската култура през VIII—X в., Трудове на ВПИ „Кирил и Методий", В. Търново, т. I, 1964.

Стефанов Ст., Старините по долния басейн на Янтра, София, 1956.

Стоянова-Серафимова Д., Разкопки на градището Долно Церово, Благоевградско, Археология, V, кн. 4, 1963.

Сюзюмов Я. И., Книга эпарха, Устав византийских цехов X в., Свердловск, 1949.

Тимощук Б. А., Розвідка в басейні р. Пруту, АП, т. III, Київ, 1952.

Тихомиров М. Н., Исторические связи русского народа с южными славянами с древнейших времен до половины XVII в., Славянский сборник, Москва, 1947.

Ј. Тодоровић, Ранословенске пећи код Вишњице, Старинар, кн. VII—VIII, 1956—1957, Београд, 1958.

Тотев Т., За обработка на кост в средновековна България, Археология, V, кн. 3, 1963.

Тотев Т., Сребърна чаша с надпис от Преслав, ИАИ, XXVII, 1964.

Третьяков П. Н., Восточнославянские черты в быту придунайских болгар, СЭ, кн. 2, 1948.

Третьяков П. Н., Стародавні слов'янські городища у верхній течії Ворскла, Археологія, т. I, Київ, 1947.

Третьяков П. Н., Восточнославянские племена, изд. 2-е, М., 1953.

Третьяков П. Н., Е. А. Шмидт, Древние городища Смоленщины, М.—Л., 1963.

Успенский Ф. И., Раскопки в Преславе, ИРАИК, XIII, 1908.

Успенский Ф. И., История Византийской империи, т. I, М., 1948.

Федоров Г. Б., Итоги трехлетних работ в Молдавии в области славяно-русской археологии, КСИИМК, вып. 56, 1954.

Федоров Г. Б., Население Прутско-Днестровского междуречья в I тысячелетии н. э., МИА, № 89, М., 1960.

Фехер Г., Ролята и културата на прабългарите, София, 1940.

Филов Б., Римското съкровище от Николаево, ИБАД, IV, 1914, София, 1915.

Филиповић М., Спаљивање мртвих код Јужних Словена, Рад војвођанских музеја 8, Нови сад, 1959.

Хавлюк П. И., Раннеславянские поселения в средней части Южного Побужья, СА, кн. III, М., 1961.

Хавлюк П. И., Раннеславянские поселения Семенки и Самчинцы в среднем течении Южного Буга, МИА, № 108, М., 1963.

Хаджиниколов В., Българо-руски стопански отношения и връзки до освобождението ни от турско иго, Трудове на Висшия икономически институт „Карл Маркс", т. I, 1957.

Чангова Й., Търговски помещения край южната крепостна стена в Преслав, ИАИ, XXI, 1957.

Чангова Й., Средновековна битова керамика от България (VIII—XI в.), Археология, I, кн. 1—2, 1959.

Чангова Й., За стъклените гривни в средновековна България, Сборник К. Шкорпил, София, 1961.

Чангова Й., Средновековни оръдия на труда, ИАИ, т. XXV, 1962.

Чангова Й., Проучвания в крепостта Перник, Археология, V, кн. 3, 1963.

Чичикова М., Отчетна конференция за постиженията на българската археология през 1959, Археология, II, кн. 2, 1960.

Чичикова М., Шестата отчетна конференция на Археологическия институт и музей при БАН за 1960, Археология, III, кн. 2, 1961.

Цанкова-Петкова Г., Бележки към началния период от историята на българската държава. I. Наименование и местонахождение на славянските племена в Долна Мизия през втората половина на VII в. II. Взаимни отношения между славяни и прабългари при образуване на българската държава, ИИБИ, V, 1954.

Цанкова-Петкова Г., Югозападните български земи през XI в. според „Стратегикона" на Кекавмен, ИИБИ, 6, 1956.

Цанкова-Петкова Г., Материалната култура и военното изкуство на дакийските славяни, според сведенията на „Псевдомаврикий“, ИИБИ, кн. 7, БАН, София, 1957.

Цанкова-Петкова Г., Българо-византийският мирен договор от 716 г., Изследвания в чест на акад. Д. Дечев, София, 1958.

Цанкова-Петкова Г., За аграрните отношения в средновековна България XI—XIII в., София, 1964.

Цончев Д., Хисарските бани, ГПлНМ, София, 1937.

Цончев Д., Археологически вести, ИБАИ, XV, 1946.

Цончев Д., Тракийски некропол при с. Поповица, ГПлНМ, I, 1954.

Цончев Д., К славянской керамике в Болгарии, Byzantinoslavica, XV/1, Prague, 1954.

Цончев Д., Тракийското светилище при с. Варвара, Пазарджишко, и старините в съседната околност, ГПНБМ, 1940/41.

Цончев Д. и А. Саркисян, Некрополите на стария град при Хисарските топломинерални извори, Археология, II, кн. 4, 1960.

Цонев Ст., Възникване и оформяване на феодализма в България като господствуваща обществено-икономическа формация, Варна, 1948.

Цонев Ст., Стоковото производство във феодална България в светлината на колективните монетни находки, Трудове на държавния университет в град Варна, стопански факултет, II, 1952/53.

Щендрик Н. І., Наконечники стріл з Княжої гори, Праці Київського державного Істориченого музею, Выпуск, I, Київ, 1958.

Шовкопляс Г. М., Керамічний комплекс епохі бронзи та ранньослав'нського часу з Юр'евоі Гори поблизу м. Сміли, Археологія, т. XI, Київ, 1957.

Шовкопляс Г. М., Слов'янські пам'ятки в районі Кенева. Замітки про археологічні пам'ятки УРСР, Археологія, т. X, VIII, 1958.

Шовкопляс Г. М., Археологічні памя'тки гори Киселівки в Києві, Праці Київеського державного историченого музею, вып. I, Київ, 1958.

Шовкопляс А. М., Славянская керамика VII—IX вв. из Киева, КСИА АН УССР, вып. 8, 1959.

Шовкопляс А. М., Раннеславянская керамика с горы Киселевки в Киеве, МИА, № 108, М., 1963.

Шкорпил К., Преслав, ИВАД, III, 1910.

Шкорпил К., Паметници от столица Преслав, Сб. България 1000 години, 1930.

Шкорпил К., Некоторые из дорог Восточной Болгарии, ИРАИК, X, 1905.

Шкорпил К., Известия Русского археологического института в Константинополе, т. X, София, 1905.

Јуришић А., Римско-сарматски и словенски налази у Ковачици, Рад војвођанских музеја, 2, Нови Сад, 1953.

Шафарик О.—М. Шулман, Хинга, Средњовековна некропола код Суботице, Рад војвођаских музеја, 3, Нови Сад, 1954.

Шрамко Б. А., Керамiка салтівскої культури, Труды Історичного факультету Харківского державного університету ім О. М. Горького, т. 7, Харків, 1959.

Шрамко Б. А., Древности Северского Донца, Харьков, 1962.

Якобсон А. Л., Раннесредневековый Херсонес, МИА, 63, М.—Л., 1959.

Якобсон А. Л., Средневековые амфоры северного Причерноморья, СА, XV, 1951.

Barnea I., Ceramica din carlera de cretă de la Basarabi, Stidii şi cercetări de istorie veche 2. XIII. 1962.

Bernat W. L., Wczesnośredniwieczne cmentarzysko cialopalne w Międzyborowie pod Warszawa, Archeologické rozhledy, Ročnik, VII, Sešit 3, 1955.

Bialeková D., Staroslovanskă osada v Siladicaich, Arch. Rozh., R., XII, sešit 6, 1960.

Bialeková D., Zóvchranny výskum slovanských sidlisk v Nitroskom Hrádku a Bešenŏve okr., Šurani, Slovanská archeologia, VI—2, 1958.

Bialeková D., Záverećná zpráva s výskumov, slowanských sidlisk v Nitr. Hrádku a Bešoňov Slovanská archeológia VII — 2, Bratislava, 1955.

Borkovský I., Staroslovanská keramika ve stredni Evropě, Praha, 1940.

Borkovský I., Nejstarši slovanská keramika ze střednich Čech, Pamătky archeologické Skupina praveká 1936/1938, VI—VII, dil XXXXI, Pracha, 1939.

Bošković D., Nouvelles fouilles et recherches exécutées par l'institut Archéologique de l'Académie serbe des sciences, Actes du VIe congrès international d'études Bysantines, t. II, Paris, 1951.

Broniewska Cofta Al., Przeszłosć Karuszwicy w świetle badań 1959 Roku, Sprawozdania archeologiczne, XIV, Warszawa — Wrocław — Kraków, 1962.

Broniewska Cofta Al., E. Springer, K. Tymieniecka, Wyniki prac terenowych w 1960 r. w Kruszwicy, pow. Inowrcław Sprawozdania archeologiczne, XIV, Wąrszawa — Wrocław — Krakow, 1962.

Budinský-Krička V., Staroslovanský mohýlnik v Kraovskom Chlmci na východnom Slovensku, Arch. rozhl., II, sešit 1, 1950.

Budinský-Krička V., Nález staroslavanskej zemnice v Prešove, Arch. rozhl., R., VII, sešit 1955.

Budinský-Krička V., Ein Graberfeld aus des späten Awarenzeit in Žitovska Tôŭ in der Slowakej, Slovenská árcheológia, VI—I, Bratislava, 1956.

Budinský — Kričká V., Slovanské mohyly na východnom Slovensků, Slovenská archeológia, VI—I, Bratislava, 1958.

Čaplovič P., Slovanské pohrebište v Nitre pod Zaborom, Slovenská archeológia, Bratislava, 1954.

Comşa-Chişvasi M., Săpăturile de la Bucov, Materiale şi cercetări archeologice, VI, Bucureşti, 1959.

Comşa-Chişvasi M., Cîteva date arheologice în legatură cu stăpînerea bulgară în Nordul Dunării în secolele IX—X, Omagiu lui Constantin Daicoviciu cu prilejul împlinirii a 60 de ani, 1960.

Comşa M., Contribuţii la Cunoaşterea culturii străromîne in lumina sâpâturilor de la Bucov (r. şi reg. Ploeşti), SCIV, 1, X, 1959.

Comşa M., Die Bulgarische Herrschaft nördlich der Donau während des IX. und X. Jh. im Lichte der Archäologischen Forschungen, Dacia, IV, 1960.

Comşa M., A. Rădulescu şi N. Harţuchi, Necropola de incieraţie de la Castelu, Materiale şi cercetări archeologice, VIII, 1962.

Comşa M., Cu privire la evoluţia culturii Balkano-Dunărene in sec. IX—XI, Studii şi cercetări de istorte veche, 1, XIV, 1963.

Constantiniu M., Săpăturile de la Bucureştii noi 1960, Secturul Străuleşti — Lunca, cercetări archeologice in Bucureşti, S. P. C. Museul de Istorie A Oraşului, Bucureşti, 1963.

Chrapovský B., Belobrdské pohrebište vo Vozokanoch na Slovensku Arch. rozg. R., VI, sešit 4, 1954.

Chrapovský B., Slovancké pochrebisko z. 9 st. vo Vel'kom Grobe, Slovanská archeológia, V, 1, 1957.

Dvornik F., Les slave, Byzance et Rome au XIe siècle, Paris, 1936.

Diaconu P., Cu privire lo problema cardalorol de but in Epoca Feudala Tunpuril (sec. X—XIII), SCIV, t. VII, 3—4, 1956.

Diaconu P., Şantierul Archeologic Păcuiul Lui Soare, Materiale şi cercetărl archeologice, t. VII, 1960.

Diaconu P., Sonia Gheorghieva, Средновековното селище над развалините на античния град Абритус, Studi şi cercetări, de istorie veche, 2, 1962.

Dąbvowska E., в томе Igołomia, I, Wrocław — Warszawa — Kraków, 1961.

Eisner J., Dĕvínska Nová Ves, Bratislava, 1952.

Florescu Cr., R. Florescu şi Diaconu, Capidava, Monografie archeologicá, I, 1958.

Hoffmann W., Die frühslawischen Brandgräberfelder im mittleren Elbgebiet, Prähistorische Zeitschrift, XXXVII, Berlin, 1959.

Heidenreich R., Die Ausgrabung auf der Gradischte bei Kriwina in Bulgarien в Griechische Städt e und einheimische Völker des Schwarzmeergebietes, Berlin, 1961.

Hensel W., Słowiańszczyzna wczesnośredniowieczna, Warszawa, 1956.

Hensel W., Polska przed tysiącem lat, Wrocław—Warszawa, 1960.

Hensel W., Archeologia o początkach miast słowanskich, W., 1963.

Horedt K., Şanterul Asesart Slave in regionului le Mureşti Cluj Molaveneşti, Studii şi cercetări de istorie veche, III, 1952.

Kostrzewski J., Les origines de la civilisation polonaise, Paris, 1949.

Koukoulés Ph., Vie et civilisation byzantines, т. V, Athènes, 1952.

Kraskovská L., Slovanské pohrebište v Bratislave—Karlovej Vsi, Slovenská Archeologia, III, 1955.

Kraskovská L., Slovanské pohrebište pri Devínskom jazere, Arch. rozhl., R., VIII, sešit 5, 1956.

Kudlacek J., Kultúra pochrebných poli čerňachovskéno typu na Ukrajne a antská problematica, Slovenská archeológia, V—2, 1957.

Kudranáč J., Slovanská obydlí na hradišti v Klučové, Arch. rozhl., VII, sešit 1, 1955.

Kudranáč J., Výzkum na Klučovskem hradišti v Roce 1952, Arch. rozhl., VI, sešit 1, 1954.

Kudranáč J., Citeva date noi despre agricultura la slavi Archeologia Moldaveei, I, 1961.

Kudranáč J., Vyvoj slovenského osídlení mezi prăzským Povltavim, Labem, Sázavou a Výrovkou, Pamătky archeologickė, LIV, čislo 2, 1963.

Leahu V., Raport asupra săpăturilor archeologice efectuate in 1960 La Căţelu Nou, Cercetări archeologice în Bucureşti, 1962.

Mavrodinov N., Le trésor protobulgare de Nagyszentmiklós, AH, XXIX, Budapest, табл. I—XII, 1943.

Majewski K., Sprawozdanie tymczasowe z wykopalisk w Novae w 1960 roku, Archeologia, XII, 1961.

Matei M. D., Contribuţii archeologice la rstoria oraşului Suceava, 1963.

Matei M. D., Contribuţii la cunoaşterea ceramicii slave de la Suceava, SCIV, I, X, Bucureşti, 1959.

Mitrea B., Şantierul Archeologia Satu-Nou, Necropola feudală timpurie nr I, Materiale şi cercetări archeologice, VII, 1958.

Mitrea B. şi N. Anghelescu, Şapaturile de la Satu Nou, Materiale şi cercetări archeologie, V, 1959.

Mitrea B., Săpăturile de salvare de la Sultana, Materiale şi cercetări archeologice, VII, 1961.

Mitrea B., Şantierul Sultana, Materiale şi cercetări archeologice, VIII, 1962.

Mitrea B., Săpăturile de la Satu Nou, Materiale şi cercetări archeologice, V, 1959.

Mitrea B., Şantierul archeologic Satu Nou, Materiale şi cercetări archeologice, VII, 1961.

Mitrea B., Şantierul Sultana, Materiale şi cercetări archeologice, VIII, 1962.

Mitrea B., Săpăturile de la Satu Nou Necropolele Feudale Timpurii, Materiale şi cercetări archeologice, VIII, 1962.

Mitrea B., Săpăturile de la Satu Nou, Materiale şi cercetări archeologice, VI, 1959.

Morintz S., P. Roman, D. V. Rosetti, P. J. Ponait şi Cantcurzino, Săpăturile Archeologie Bucureşti, Materiale şi cercetări archeologice, VIII, 1962.

Mijatev K., Die Basilika und die Rundkirche während des Mittelalters im Zentralgebiet des Balkanhalbinsel, Actes du XIIe congrès des études Byzantines, Ochride, 1961.

Müller Ad. von, Frühslavische Funde aus dem Berliner Raum, Berliner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte, 1963, 3.

Musianowicz Kr., Cmentarzysko i osada wczesnohistoryczna w Gozdawie, pow, Sierpc, odbitka z t. XVIII, 1950/15.

Nestor I., Şantierul Sărata-Monteoru, SCIV, 1—2, IV, Bucareşti, 1953.

Nestor I. şi Eug. Zaharia, Săpăturile de la Sărata-Monteoru din 1955, Materiale şi cercetări archeologice, IV, 1957.

Nestor I. şi E. Zaharia, Şantierul archeologic Sărata Monteoru (1954), SCIV, 3—4, anul VI, Bucureşti, 1955.
Nestor I., Şantierul Sărata-Monteoru, SCIV, 1—2, IV, Bucureşti, 1955.
Nestor I., La nécropole Slave d'époque ancienne de Sărata Monteoru, Dacia, n. s., I, 1957.
Nestor I., Contributions archéologiques au problèmes des protoroumains. La civilisation de Drido, Dacia, n. s., II, 1958.
Nestor I. şi E. Zaharia, Sandajele de la Dridu, Materiale şi cercetări archeologice, V, 1959.
Nestor I. şi E. Zaharia, Săpăturile de la Sărata-Monteoru, Materiale şi cercetări archeologice, V, Bucureşti, 1959.
Nestor I. şi E. Zaharia, Săpăturile de la Dridu, Materiale şi cercetări archeologoce, VI, 1959.
Nestor I., Slavii pe teritoriul R. P. R. în lumina documentelor archeologice, SCIV, I, 1959.
Nestor I. şi E. Zaharia, Săpăturile de la Dridu, Materiale şi cercetări archeologice, VII, 1960.
Nestor I., La pénétration des slaves dans la péninsule Balkanique et la grèce continentale, Revue des études sud-est europeennes, t. I, N 1—2, 1963.
Niederle L., Manuel de l'antiquité slave, Paris, 1923.
Niederle L., Rukovět Slovanských Starožitnosti, Praha, 1953.
Novotný B., Výzkum velkomorvského Hradište „Pohansko" u Nejdku na Lednickém ostrově, Památky archeologické, LIV, čislo, 1963.
Panait P. I., Săpăturile de la Bucureştii noi 1960, Sectorul Alba, Sectorul Măičaneşi, Cercetări archeologice in Bucareşti, Muzeul de istorie a orasului Bucureşt, 1963.
Pástor J., Zachranny Výskum na staroslovenskon Mohylovom Pohrebi sti v Kraz Chlmd, Arch. rozh. R. II, 1950.
Pástor J., Staroslovanské zemnice v Somotore, Archeologické rozhledy, IX, sešit 6, 1957.
Pástor J., Siedlungforschung auf der Samotorská hora im Jahre 1955, Slovenská Archeológia, VI—2, Bratislava, 1958.
Pástor J., Avarsko-slowanské pohrebište v Barci, okres Košice, Slovenská Archeológia R., II, Bratislava, 1954.
Petrescu-Dîmboviţa M. и колектив, Şantierul archeologic Hlincea-Jaşi, SCIV, 1—2, 1953.
Petrescu-Dîmboviţa M., Şantierul archeologic Hlincea-Jaşi, SCIV, т. IV, 1—2, 1954.
Petrescu-Dîmboviţa M. и колектив, Şantierul archeologic Hlincea-Jaşi, SCIV, VI, 3—4, 1955.
Petrescu-Dîmboviţa M., Slovanské sídliská v Moldavskej oblasti Rumunska, Slovenská archeológia, VI—1, Bratislava, 1958.
Petrescu-Dimoviţa şi E. Zaharia, Sondajul archeologic de la Dăneşti, Materiale şi cercetări archeologice, VIII, 1962.
Poulík J., Jižní Morava země dávných Slovanů Brno, 1948—1950.
Poulík J., Staroslovanská Morava, Praha, 1948.
Poulík J., Stari Morované budují svuj stát, nakl. 1960.
Poulík J., Dvě velkomoravské rotundy v Mikulčicich, Praha, 1963.
Porubský J., Slovonský mohylník vo Vel'kych Hostiach, okr. Bánovce n (Bebr.), Slovenskà Archeológia, III, 1955.
Preda C., Săpăturile de Salvare de la Olteni, Materiale şi cercetări archeologice, III, 1961.
Rauhut L., Sprawozdanie z badán wykopliskowych w Fordnie pow Bydgoszcz na grodzisku Wyszogród w Coku 1958, Wiadomości, archeologiczne, Warszawa, 1959—1960.
Schuldt F., Die slavische Keramik in Meklenburg, Berlin, 1956.
Skružný L., Přispěvek k tříděni a chronologii slovanských otopných zařízeni na uzemí ČSSR, Památky archeologické, R., LIV, čislo 2, 1963.
A. Sós—S. Bökönyi, Zalavar, Budapest, 1963.
Smirnova G. I., Časně slovanská orada u obce Nezvsko nad Dněstrem, Památky archeologické, LI, 1960.
Stantchev St., Un monument de l'agriculture slave à Pliska, Slavia antiqua, IV, 1953.
Stančev St., Pliska und Preslav. Jhre archäologische Denkmäler und deren Erforschung. Antike nnd Mittelalter in Bulgarien, Berliner Byzantinischen Arbeiten. Band 21, Berlin Akademie, Verlag, 1960.
Ştefan Ch., Garvan. Studii şi cercetări de la istorie veche, III, Bucureşti, 1952.
Ştefan Ch., J. Barnea, M. Chişvasi-Comşa şi B. Mitrea, Săpăturile de la Caıvăn, Materiale şi cercetări archeologice, т. VI, 1959.
Teodoru D. G., Raport asupra sondajului din aşezarea prefeudală de la Spinoasa, Materiale şi cercetări archeologice, t. V, Bucureşti, 1959.
Teodoru D. G. şi Em. Zaharia, Sondajle le de la Spinoasa şi Erbceni, Materiale şi cercetări archeologice, VIII, 1962.
Teodoru D. G., Săpăturile archeologice de la Râducaneni, Materiale şi cercetări archeologice, VIII, 1962.
Točik A., Výskum v prši na Slovensku, Arch. rozhl. II, 1950, sešit 3—4.
Török G., Die Bewohner von Halimba in 10. und 11. Jahrhundert, Budapest, 1962.
Székely Z., Contribuţii la cultura slavă în sec. VII—VIII in sud-estul Transilvaniei, SCIV, 1, XIII, 1962.
Unverzagt W. und E. Schuldt, Teterow ein slawischer Burgwall in Meklenburg, Akademie-Verlag, Berlin, 1963.
Urbańska Al., Sprawozdane z badań wykopaliskowiech na wczesnosredniowiecznym grodzisku w Kędrzynie, pow Kołobrzeg, Sprawozdania archeologiczne, XIV, Warszawa — Wrocław — Kraków, 1962.
Vana Z., Madaři a Slovené ve světle archeologiackých nálezů X.—XII. století, Slovenská archeologia, R. II, Bratislava, 1954.
Vinski Z., Gibt es frühslawische Keramik aus der Zeit der südlawischen Landnahme? Archeologia Iugoslavica, I, Beograd, MCMLIV.
Voigt T., Zur Herkunftsfrage der Brandgräbergrouppe mit slawischen Kulturgut vom 6.—8. Jahrhundert im. Elbe-Saale-Gebiet, Prähistorische Zeitscrhift, XXXVII, Berlin, 1959.

Vasmer M., Die Slaven in Grichenland, Berlin, 1941.

Welkow I., Eine Gotenfestung bei Sadowetz (Nordbulgarien), Germania, 19, 1935.

Zielonka B., Zabytki z osady wczesnośredniowecznei w miejscowości Lubicz pow Toruń Wiadomości archeologiczne, XXVI, 3—4, 1959—1960, LVIII, LIX, LX.

Zirra Vl. şi Gh. Cazimir, Unele rezultate ale săpăturilor archeologice de pe cîmpul boja din Cartierul Miletari, Cercetări archeologice în Bucureşti, Museul de istorie a Oraşcului, Bucureşti, 1963.

СЪКРАЩЕНИЯ

АН	Академия наук
АП	Абоба Плиска, альбом
АП	Археологични памятки УРСР
АН УССР	Академия наук УССР
ARCH. ROZHL.	Archeologické rozhledy
БСб	Българска сбирка
ВВр	Византийски временник
ВДИ	Вестник древней истории
Вестник ЛУ	Вестник Ленинградского университета
ВПИ	Висш педагогически институт
ГАИМК	Государственная академия истории материальной культуры
ГНМ	Годишник на народния музей
ГПлНМ	Годишник на Пловдивския археологически музей
ГНБПл	Годишник на Народната библиотека — Пловдив
ГПНБМ	Годишник на Пловдивската народна библиотека и музей
ГСУ ИФФ	Годишник на Софийския университет Историко-филологически факултет
ГСУФИФ	Годишник на Софийския университет Философско-исторически факултет
ИАК	Известия археологической комиссии
ИАИ	Известия на Археологическия институт
ИБАИ	Известия на Българския археологически институт
ИБАД	Известия на Българското археологическо дружество
ИВАД	Известия на Варненското археологическо дружество
ИИД	Известия на Историческото дружество
ИИБИ	Известия на Института за българска история
ИПр	Исторически преглед
ИРАИК	Известия Русского археологического института в Константинополе
КСАН УССР	Краткие сообщения Академии наук УССР
КСИИМК	Краткие сообщения Института истории материальной культуры
КСИА	Краткие сообщения Института археологии АН СССР
ЛГУ	Ленинградский государственный университет
МАКБ	Материали за археол. карта на България
МИА	Материалы и исследования по археологии СССР
n. s.	nouvelle serie
ПИДО	Проблемы истории доклассового общества
РП	Разкопки и проучвания на Народния археологически музей в София
СА	Советская археология
СпБАН КЛИСФ	Списание на Българската академия на науките. Клон историко-филологичен
Сб	Сборник
СЭ	Советская этнография
SCIV	Studi şi cercetări istorie veche
Тр...Ас	Труды ... археологического съезда
УПр.	Училищен преглед

Общи съкращения

W.	Warszawa
М.—Л.	Москва—Ленинград

ПОКАЗАЛЕЦ НА АРХЕОЛОГИЧЕСКИТЕ ОБЕКТИ

Местонахождение	Вид	Стр.
С. Баткун	градище	138
С. Бежаново, м. Стублата	селище	123
С. Борован, м. Лапчовец	селище	123
С. Букьовци, м. Ореховски дол	некропол	143
С. Вирове, м. Перун град	селище	123
С. Върбовка, м. Ванковица	некропол	144
С. Върбовка, м. Ломята	некропол	145
С. Вълчедръм, м. Греда	некропол	146
С. Вълчедръм, м. Печена могила	селище	119
С. Галиче, м. Босовите камъни	градище и некропол	123 149
С. Гарван, м. Момчила	селище	118
С. Градешница,м.Калето и Градището	градище	124
С. Градешница, м. Селището	селище	124
С. Гиген (Ескус), Градището	градище	123
С. Горни и Долни цибър, м. Наклата и Скандър геран	некрополи	150
С. Дибич	некропол	150
С. Долни Луковит, м. Владимирово и Широка улица	селища	125
С. Долно Церово, м. Градището	градище	140
С. Златия, м. Златийски геран	селище	125
С. Кладенци	градище	125
Гр. Кнежа, м. Гостиля	селище	125
С. Кривина (Ятрус), м. Градището	градище	125
С. Крушевица, м. Стублата	селище	126
С. Малък Преславец, м. Градището	градище	126
С. Мирово	селище	138
С. Новград	селище	126
Гр. Нови пазар	некропол	150
Перник, м. Кракра	градище	141
Пловдив	селище	139
Плиска	град и селище	127
Плиска	некропол	151
Преслав	град	129
Преслав, м. Селище	град	132
С. Попина, м. Джеджови лозя	селище	9
Попина, м. Джеджови лозя	некропол	108
Попина, м. Дренчето	селище	116
Попина, м. Калето	градище	132
Разград, м. Хисарлъка	градище	132
Разделна	некропол	152
Сини вир	некропол	153
София	селище	143
Сребърна, м. Опашката	селище	118
Старо село, м. Юрта	селище	119
Стърмен	градище	134
Хисаря	селище	139
Хърлец	градище	135
Чешинигорово	селище	140
Цар Крум	градище	138
Цар Асеново, м. Асар дере	градище	137
Църквица	некропол	154
Якимово II, м. Градището	селище	135

СЛАВЯНСКИЕ И СЛАВЯНО-БОЛГАРСКИЕ СЕЛИЩА НА ТЕРРИТОРИИ БОЛГАРИИ С КОНЦА VI ДО XI ВЕКА

Живка Н. Выжарова

(Резюме)

Большинство болгарских археологов до сих пор приписывали славянам средневековые археологические объекты с конца VIII до XI века на территории Северной Болгарии. Сравнительное изучение этих памятников с более ранними — с конца VI до VIII в. проливает новый свет на культуру славян. Селище Джеджови лозя представляет собой археологический объект, состоящий из двух культурных слоев — более раннего с конца VI до VIII в. и над ним более позднего с конца VIII до XI в., — и поэтому в нашем исследовании оно заняло центральное место. Подробно рассмотрены и проанализированы материалы, обнаруженные во время раскопок: керамические сосуды, пряслица, изделия из железа, стекла и пр. Описаны все жилища — полуземлянки, из которых 63 сохранились лучше. В них обнаружено два типа печей: сложенные из камня, в плане прямоугольной или квадратной формы, и врытые в материк, в плане круглой или эллипсовидной формы. Изучены и другие сооружения; среди них особое место занимают гончарные печи, врытые в материк. Уделено внимание также некрополю, обнаруженному в самой высокой части местности Джеджови лозя. Установлено, что применялось трупосожжение. Обгоревшие человеческие кости помещались в горшки — погребальные урны. Как жилища и предметы в них, так и другие сооружения, равно как и некрополь были рассмотрены не изолированно, а в связи и в сравнении с другими подобными объектами, установленными в Северной и Южной Болгарии. Уделено место археологическим объектам III—IV вв., открытым до сих пор в болгарских землях.

* * *

На основании данных раскопок селища и некрополя в Джеджови лозя и остальных средневековых археологических объектов с конца VI до XI в. южнее Дуная определена этническая принадлежность населения, обитавшего в наших землях с конца VI до VIII в.; сделана попытка установить, какие материалы можно полностью приписать славянам, какие праболгарам и какие болгарскому народу. В доказательство приведены не только археологические, но и исторические данные по этому вопросу, которому до сих пор болгарская археологическая наука уделяла мало места и решения часто были ошибочными. Сделана попытка определить дату исследованных селищ. Внимание было направлено на установление начала их обитания, сколько времени оно продолжалось и когда прекратилось. На основании стратиграфического расположения жилищ в селище Джеджови лозя и культурных слоев, а также развития керамики — от лепной до выработанной на усовершенствованном гончарном круге, — обнаруженной в Болгарии и за рубежом, а также путем сопоставления исторических источников, делается заключение: славянское селище в Джеджови лозя и подобные ему, по данным материальной культуры, возникали вероятно в конце VI в. и обитались до VIII в. В конце этого века замечается изменение в этническом составе населения. Селища и городища в Северо-Восточной Болгарии населялись славянами и праболгарами, а в Северо-Западной и Южной Болгарии — славянами. Конечную дату этих поселений следует искать в XI в. и позднее.

При выяснении характера хозяйства в селище Джеджови лозя и в остальных селищах и городищах в течение обоих периодов, установлено, что основными отраслями были земледелие и скотоводство и что население, кроме того, занималось ткачеством, деревообработкой и пр.. К славяно-болгарскому периоду относится также зарождение некоторых ремесел, а позднее их полное развитие. Гончарство в славянский период давало домашнюю лепную керамику, а в славяно-болгарский — приобрело характер ремесленного производства сосудов на гончарном круге и для меновой торговли, а в городах (Плиска и Преслав) обособилось как ремесло. Некоторые ремесла, как тесание камня, обработка кости и ювелирное мастерство, превратились в искусство. Селище Джеджови лозя в течение обоих периодов было деревней. Селище в Калето близ Попина, хотя и обладает элементами городка, сохраняло характер деревни. О Преславе и Плиске еще нет достаточно археологических данных, чтобы выяснить, как возник город.

* * *

Исследование селища Джеджови лозя, его керамики, жилищ, некрополя при сравнении с материальной культурой селищ Дренчето, Момчила, Опашката, Печена могила и др. даёт возможность выяснить впервые в болгарской археологической литературе, что славяне после оседания к югу от Дуная еще долгое время сохраняли самобытность своей культуры.

Это имеет большое значение для болгарской археологии, так как не только в прошлом, но и ныне некоторые болгарские археологи придерживаются неправильного мнения, что культура славян после их вторжения в Дунайскую Болгарию быстро утратила под влиянием бытовавшей там более высокой античной культуры свои характерные особенности.

Изучение селища в местности Джеджови лозя, где ясно прослеживаются жилища и керамика двух различных средневековых культурных слоев, привело к исправлению еще одного ошибочного мнения, укоренившегося среди большинства болгарских археологов: приписывать керамику — горшки конца VIII—XI вв. — только славянам. Это керамика, которую производил и употреблял уже обособленный болгарский народ, причем в Северо-Восточной Болгарии, вопреки тому, что племенные различия трудно уловимы, в материальной культуре тем не менее улавливаются славянская и праболгарская традиции. Как о чисто славянской керамике (VIII—XI вв.) можно было бы говорить условно лишь о керамике из Южной Болгарии, так как в ней ярко выражены славянские традиции.

Керамика нижнего культурного слоя, устройство жилищ и весь археологический материал в селище Джеджови лозя, а также способ погребения с конца VI—XI в. показывают, что в экономическом, культурном и политическом отношении преобладали славяне.

На основании культуры верхнего культурного слоя (славяно-болгарского периода) в селищах Джеджови лозя и других в Северо-Восточной, Северо-Западной и Южной Болгарии можно отметить, что она отличается от культуры более раннего периода (с конца VI до VIII в.), так как в течение славяно-болгарского периода производительные силы уже изменились, что отразилось и на развитии производственных отношений. Оформилось ремесленное производство — гончарство, кузнечное дело и пр., — а в городах (Плиске и Преславе) также возникли искусства.

Все вещественные источники до VIII в. дают представление о культуре славян, и на основании этого можно утверждать, что в VII в. славяне находились в стадии распада первобытнообщинного строя, а в начале IX—XI вв. болгарский народ был уже в стадии феодализма. В отраженной в нижнем культурном слое селища Джеджови лозя материальной культуре имеются некоторые элементы (отдельные и небольшие по размерам жилища), дающие основание предполагать существование территориальной общины. При анализе лепной керамики и всей материальной культуры установлено, что славянская культура предшествовала культуре славяно-болгарского периода. Некоторые болгарские археологи стараются доказать, что славяно-болгарская керамика и культура развивались без перерыва из позднеантичной (Разград). По мнению автора. археологические данные из селища Джеджови лозя и других археологических объектов в наших землях периода III—IV вв. указывают на то, что такой перерыв существует.

Уже имеются известные попытки болгарских и зарубежных археологов опровергнуть буржуазные взгляды на славянскую принадлежность болгарского народа и исправить вольные или невольные ошибки некоторых болгарских ученых. Именно благодаря исследованию селища Джеджови лозя и других открытых до сих пор к югу от Дуная археологических объектов ясно раскрывается славянский характер и культура болгарского народа.

Материалы, найденные в нижнем славянском слое в селище Джеджови лозя и его некрополе, а также в Дренчето, Момчила, Опашката, Печена могила и др., дают возможность раскрыть то звено на территории к югу от Дуная, которое долгое время археологи не могли подметить в общеславянской общности (конец VI—VIII в). Это определяет и место славянского селища Джеджови лозя близ с. Попина — и ему подобных в отношении культуры археологических объектов в славянской археологической науке вообще.

Благодаря материалам, обнаруженным в верхнем слое в селище Джеджови лозя и других средневековых объектах, главным образом в Северо-Восточной Болгарии, раскрывается смешение двух культур — славянской и праболгарской — в одну общую болгарскую культуру. Здесь видно, что многие элементы в культуре верхнего слоя в Джеджови лозя (жилище, способ погребения и пр.) находятся в связи с такими же в нижнем. Это показывает, что племена салтовского происхождения (праболгары), хотя и играли большую роль в создании этой культуры, многое переняли из культуры славян. Кроме бесспорно славянских элементов болгарской культуры, прослеживающихся в находках в северо-восточной части Болгарии, по количеству также значительны и салтовские (праболгарские), — не характерные для славянских объектов в СССР, Чехословакии, Польше и т. д. Это надземные жилища круглой формы в плане и с очагами, керамическими сосудами групп В — II — тип Г и Д и погребения вместе с конем.

Бесспорно, что как славяне, так и праболгары принесли свою культуру в земли к югу от Дуная. Однако было бы неправильным и не соответствующим археологическим и историческим данным считать, что культура болгарского народа представляет собой лишь смешение славянской и праболгарской культур, как подчеркивалось в отношении Северо-Восточной Болгарии (Добруджи). В создании болгарской культуры принимали активное участие также и те славянские племена, которые вошли в состав первого болгарского государства и обитали в его западных и южных районах. Славяне составляли бóльшую часть населения первого болгарского государства, и этим можно объяснить решающую роль, которую они сыграли в формировании болгарской культуры и в утверждении ее славянского характера.

Данных в настоящем труде достаточно, чтобы показать много сторон из жизни славян южнее Дуная с конца VI до VIII в., а также из жизни болгарского народа с конца VIII до XI века.

ЖИВОТИНСКИ КОСТНИ ОСТАТЪЦИ ОТ СЕЛИЩЕТО В МЕСТНОСТТА ДЖЕДЖОВИ ЛОЗЯ ПРИ С. ПОПИНА

Стефан Иванов

I. ОБЩИ БЕЛЕЖКИ

Местността Джеджови лозя представлява висок хълм, който е като продължение от хълмистия западен край на с. Попина. На северозапад тя се заграждa от Попинското блато, на запад се отделя чрез сух дол от м. Дренчето, а на юг достига до високи ридове, които по спомени на стари местни жители са били силно залесени.

В тази местност са правени през 1954 г. сондажи, а редовните разкопки на селището са извършени от 1955 до 1961 г. под ръководството на Живка Въжарова. Животът в селището е започнал в края на VI в. и е продължил до XI в. При това се обособяват три периода — раннославянски, от края на VI до VII в., славянски, от VIII в., и славянобългарски, от края на VIII до XI в.[1]

От селището са събрани общо 1725 видово определени костни фрагменти. Материалът, точно означаван по квадрати, дълбочини и землянки, бе разпределен на 3 групи, отговарящи на трите периода от живота на селището. При разпределянето обаче се оказа, че костите от втория период са малко (221), поради което намерените видови съотношения, а оттук и изводите за видовия състав и за особеностите на животновъдството не би могло да се смятат за напълно достоверни. Това наложи материалите от първите две групи да се слеят и да се разглеждат по-нататък общо, като произхождащи от славянския период, т. е. от края на VI до края на VIII в.

Най-голямата част от костите представляват кухненски отпадъци и са силно фрагментирани. Цели са само такива кости, които имат обикновено малки размери — метаподии от дребни преживни и свиня, карпални, тарзални и пръстови кости. Метаподиите от едрите домашни бозайници (говедо, кон) са намирани както цели, така и фрагментирани.

Костите от говедо принадлежат почти изключително на възрастни и стари индивиди. Същото, макар и в по-слаба степен, се отнася и за свинята, а костите от овца и коза произлизат почти по равно от възрастни и от млади животни. Остатъци от съвсем млади индивиди са намерени само в няколко случая (в четири землянки от раннославянския период — кости от две до триседмични прасенца; в една от VIII в. — кости от новородено прасенце и много младо теле, а в землянка от славянобългарския период — скелет от много младо пиле).

II. МЕСНАТА ХРАНА НА НАСЕЛЕНИЕТО

Източниците на месна храна за обитателите на селището се виждат особено ясно от табл. 1.

За мекотелите, представени само с две може би случайно попаднали черупки от миди, трябва определено да се каже, че не са използвани за храна.

Участието на рибите в изхранването на населението, ако съдим само по наличните костни остатъци, които принадлежат изключително на по-едри дунавски видове, би трябвало да сметнем

---

[1] Ж. Въжарова, Славянски и славянобългарски селища в българските земи от края на VI до XI в. (настоящата публикация).

ТАБЛИЦА 1

Източници на месна храна

Животни	Славянски период		Славянобългарски период		Общо за селището	
	брой на костите	%	брой на костите	%	брой на костите	%
Мекотели (Mollusca)	1	0,09	1	0,17	2	0,12
Риби (Pisces)	16	1,40	3	0,52	19	1,10
Птици (Aves)	48	4,19	45	7,75	93	5,39
Бозайници Mammalia)	1079	94,32	532	91,56	1611	93,39
Всичко	1144	—	581	—	1725	—

за съвсем незначително. Това съответствува и на малкия брой тежести за рибарски мрежи, намерени, както и костите, само сред материалите от славянобългарския период.[1] Действителната консумация на риба е била обаче по-голяма, понеже сигурно е съществувал и най-примитивен риболов на дребни видове, чиито кости са разрушени или не са запазвани.

Значението на **птиците** като източник на месна храна е сравнително слабо, но все пак намерените костни остатъци показват, че птицевъдството не е случайно, а заема постоянно, макар и не особено значително, място в поминъка на населението. Неговото значение нараства през славянобългарския период от живота на селището.

Основен източник на месна храна за населението са били **бозайниците**, чиито костни остатъци представляват средно около 93% от намерения костен материал.

ТАБЛИЦА 2

Разпределение на костите по видове и периоди

Видове животни	Славянски VI—VIII в.			Славянобългарски			Общо за селището		
	брой на костите	%		брой на костите	%		брой на костите	%	
Домашни бозайници									
Говедо (Bos taurus)	497	46,06	**94,90**	205	38,53	**96,24**	702	43,58	**95,35**
Овца и коза (Ovis et Capra)	200	18,54		152	28,57		352	21,85	
Свиня (Sus scrofa domest.)	229	21,21		111	20,87		340	21,10	
Кон (Equus caballus)	63	5,84		29	5,45		92	5,71	
Куче (Canis familiaris)	23	2,13		10	1,88		33	2,05	
Котка (Felis catus)	12	1,11		5	0,94		17	1,06	
Всичко	1024			512			1536		
Диви бозайници									
Заек (Lepus europaeus)	3	0,28	**5,10**	4	0,75	**3,76**	7	0,43	**4,65**
Лисица (Vulpes vulpes)	2	0,19		—	—		2	0,12	
Рис (Lynx lynx)	1	0,09		—	—		1	0,06	
Дива свиня (Sus scrofa ferus)	20	1,85		4	0,75		24	1,49	
Сърна (Capreolus capreolus)	6	0,56		2	0,38		8	0,49	
Елен (Cervus elaphus)	20	1,85		10	1,88		30	1,87	
Тур (Bos primigenius)	3	0,28		—	—		3	0,19	
Всичко	55			20			75		
Общо	1079			532			1611		

Ако разгледаме табл. 2, на която костите от бозайници са разпределени по видове животни и по периоди, ще видим, че **дивите бозайници** са сравнително малък процент — 5,10% през славянския и 3,76% през славянобългарския период. Това показва, че въпреки доста разнообразния видов състав значението на дивеча за изхранването на населението е било ограничено. Той само е допълвал и разнообразявал месната храна. От използуваните за храна диви животни са намерени 5 вида — елен, сърна, тур, дива свиня и заек. Останалите два вида — лисица и рис — трябва да смятаме, че са убивани само за кожите и единичните кости, с които са представени те, са попаднали случайно сред кухненските остатъци.

---

[1] Ж. **Въжарова**, цит. съч.

Най-голям дял в снабдяването на населението с месна храна са заемали домашните бозайници, от които са намерени седем вида — говедо, овца, коза, свиня, кон, куче и котка.

С изключение на една метакарпална кост всички останали по-големи кости от кон са силно фрагментирани, с явни следи от удар с остър предмет. Това показва достатъчно сигурно, че населението от селището в Джеджови лозя, както и в други славянски селища от онова време — Боршево,[1] Kùty,[2] Poztupimi (Potsdam),[3] Berlin — Köpenick[4] — е консумирало и конско месо. Конско месо е употребявало и населението от съседното славянобългарско селище в м. Градището край Попина.[5] Прави впечатление, че най-голямата част от намерените кости от кон принадлежат на стари индивиди. Това показва, че конят е достигал до кухнята едва след като е бил дълго използуван за други стопански цели.

Костите от куче не носят никакви белези на кухненски отпадъци, поради което трябва със сигурност да приемем, че за разлика от някои други славянски селища[6] то не е използувано за храна, а само за стопански цели. Костите от котка също не представляват кухненски отпадъци.

III. ДИВИ ЖИВОТНИ

Речна мида — *Unio pictorum* L. Две черупки, по една от славянски и славянобългарски период.

Сом — *Silurus glanis* L. Осем кости, две от които имат особено големи размери и принадлежат на много едър екземпляр.

Шаран — *Cyprinus carpio* L. Две кости, които, по всичко изглежда, произлизат от доста едър екземпляр.

Есетрови риби — сем. *Acipenseridae*. От тях са намерени пет кости, които представляват костни лъчи на гръбни перки.

Неопределен вид риба — *Piscis* sp. Намерени са и четири кости, при които не бе възможно да се определи видовата принадлежност.

Пеликан — *Pelecanus* sp. Проксимална половина от лява раменна кост. Нейните размери показват, че тя принадлежи на много едър екземпляр. Поради това може да се предположи, че в случая се касае за къдроглав пеликан — Pelecanus crispus Bruch, който и сега живее в намиращия се недалеч от Попина резерват Сребърна.[7]

Заек — *Lepus europaeus* Pall. Пет черепни фрагмента, една метакарпална кост и част от раменна кост.

Лисица — *Vulpes vulpes* L. Проксимална половина от тибия и част от радиус. Ширината на проксималния край на тибията е 25 мм, а сагиталният D — 26 милиметра (обр. 1).

Рис — *Lynx lynx* L. Малка част от долночелюстна половина, на която не бе възможно да се направят измервания (обр. 1).

Дива свиня — *Sus scrofa ferus* L. По броя на намерените кости дивата свиня заема второ място сред остатъците от диви бозайници (табл. 2). На по-добре запазените кости бяха определени следните размери в мм[8]:

---

[1] П. П. Ефименко и П. Н Третяков, Древнерусские поселения на Дону, МИА, 8, 1948, стр. 56; В. Громова, Остатки млекопитающих из раннеславянских городищ вблизи г. Воронежа, пак там, стр. 118.

[2] C. Ambros, Zvieracie kosti zo slovanských objektov v Devínskom Jazere a Kútoch, Študijné zvesti AÚSAV, č. 9, 1962, стр. 254.

[3] H. Enderlein, Die Fauna der wendischen Burg „Poztupimi" (Potsdam), Zschr. f. Säugetierkunde, 5, 1930, стр. 297.

[4] H.-H. Müller, Die Tierreste der slawischen Burg Berlin — Köpenick, Zschr. f. Tierzüchtung u. Züchtungsbiol., 77, 1962, стр. 104.

[5] Ст. Иванов, Домашните и дивите животни от Градището край с. Попина, Силистренско, стр. 70 (вж. Ж. Въжарова, Славянобългарското селище край с. Попина, Силистренско, БАН, 1956).

[6] C. Ambros, цит. съч., стр. 260.

[7] П. Патев, Птиците в България, БАН, 1950, 220; М. Паспалева, Птичият свят на резервата Сребърна, Природа, X, 1, 1961, стр. 23.

[8] Всички размери в настоящата публикация, за които няма други означения, са дадени в милиметри.

	Екз.	Крайни	Средно
Mandibula			
Дължина на симфизата	1	—	112
Ширина зад J_3	1	—	65
Dentes			
Дължина на M^1 — M^3	1	—	80
Дължина на M^1	1	—	18
Ширина „ „	1	—	16
Дължина на M^2	2	23—25	24
Ширина „ „	2	19—20	19,5
Дължина на M^3	3	39—43	41
Ширина „ „	3	22—23	22,7
Дължина на M_3	1	—	47
Ширина „ „	1	—	20
Scapula			
Най-малка ширина на шийката	1	—	29
Humerus			
Ширина на дисталния край	3	—	54
Дистален медиален D	2	—	55
Ширина на трохлеята	3	39—41	40
Най-малък D на трохлеята	3	23—27	25,3
Ulna			
Височина на изрезката	3	30—33	31,3
Ширина на ставната повърхност	3	29—32	31
Най-малка ширина на олекранона	2	43—45	44
Ширина на олекранона при proc. anconeus	3	55—56	55,7
Pelvis			
Сагитална дължина на ацетабулума	1	—	44
Tibia			
Ширина на проксималния край	1	—	64
Сагитален D на проксималния край	1	—	58
Ширина на дисталния край	1	—	39
Сагитален D на дисталния край	1	—	34

Почти всички минимални и всички единични размери на костите от дива свиня от Джеджови лозя надминават тези на костите на дива свиня от Пирин, определени при един екземпляр.[1]

Сърна — *Capreolus capreolus* L. От сърна бяха намерени само 8 костни фрагмента, между които и една доста добре запазена долна челюст (обр. 1) със следните размери:

Височина зад симфизата	12
„ пред P_1	17
Дебелина „ „	7
Височина при P_1	18
Дебелина „ „	8
Височина при M_1	20
Дебелина „ „	11
Височина при M_3	25
Дебелина „ „	12
Височина зад M_3	29
Дължина на P+M	68 алв.
„ „ P	30
„ „ M	38
Размери на M_1	10,5×8
„ „ M_2	12×9
„ „ M_3	15×8

Първият молар на долна челюст от друг индивид има размери 11,5×8,5, а вторият — 12,5×9 милиметра.

При два индивида розетката в основата на роговия израстък е с диаметър 51 и 52 мм.

Единственият талус (астрагалус) има най-голяма дължина 28, най-голяма ширина 18 и най-голяма дебелина — 15 милиметра.

Елен — *Cervus elaphus* L. Еленът, представен с 30 фрагмента, заема първо място сред костите от диви бозайници (табл. 2). Определени бяха следните размери:

	Екз.	Крайни	Средно
Mandibula			
Височина зад симфизата	1	—	24
Височина пред P_1	1	—	33
„ при P_1	1	—	34
Дебелина при P_1	1	—	12
Dentes			
Дължина на долната M редица	1	—	92
Дължина на M_1	1	—	22
Ширина „ „	1	—	13
Дължина на M_2	1	—	25
Ширина „ „	1	—	15
Дължина на M_3	1	—	35
Ширина „ „	1	—	15
Дължина на M^1	1	—	25
Ширина „ „	1	—	22
Radius			
Ширина на дисталния край	1	—	51
Сагитален D на дисталния край	1	—	40

	Екз.	Крайни	Средно
Talus (Astragalus)			
Най-голяма дължина	2	55—58	56,5
Най-голяма ширина	2	35—36	35,5
Най-голям сагитален D	2	—	31
Calcaneus			
Най-голяма дължина	1	—	103
Най-голяма ширина	1	—	28
Най-голям сагитален D	1	—	38
Centrotarsale			
Най-голяма ширина	2	43—49	46
Най-голям сагитален D	2	40—44	42
Най-голяма височина	2	40—43	41,5
Phalanx I			
Най-голяма дължина	3	57—58	57,7
Ширина на проксималния край	3	21—23	22,3
Сагитален D на проксималния край	3	25—28	26,7
Phalanx II			
Най-голяма дължина	3	42—45	43
Ширина на проксималния край	3	22—23	22,7
Сагитален D на проксималния край	3	28—29	28,7

---

[1] Непубликувани материали!

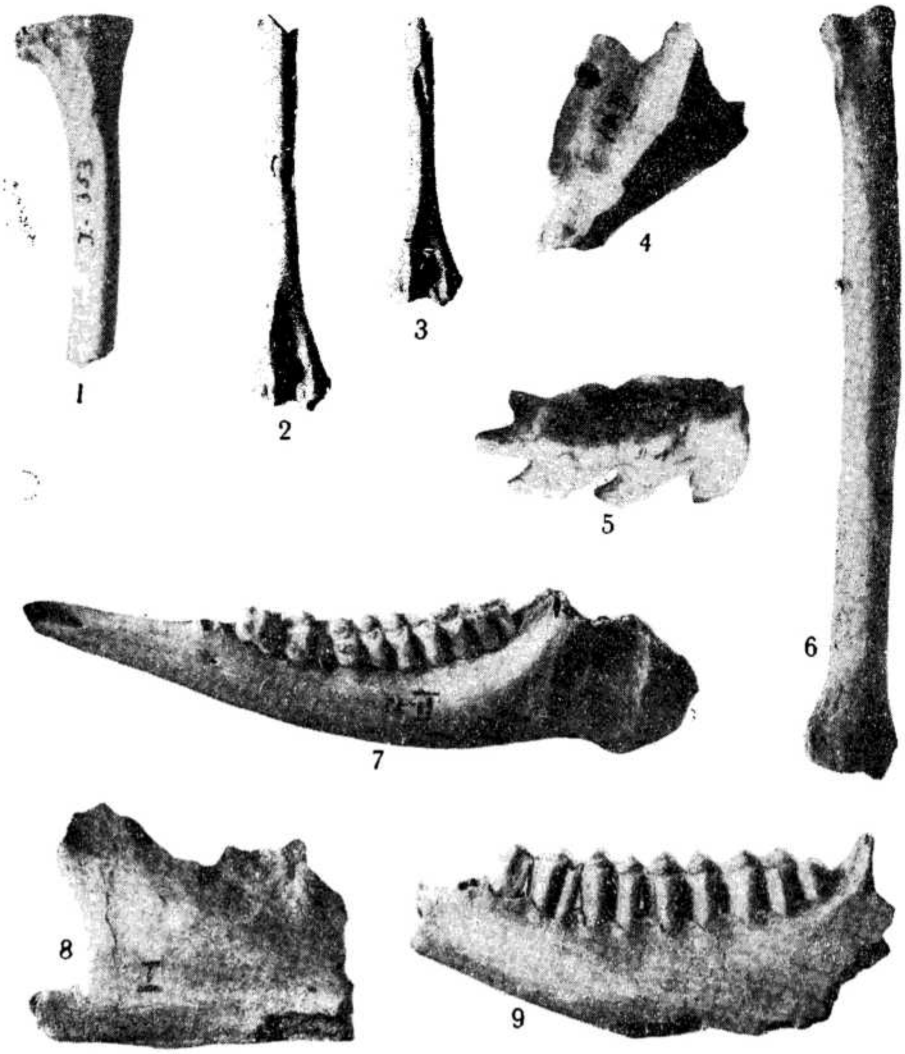

Обр. 1
1 — Vulpes vulpes L.; *2—4* — Felis domestica Briss.; *5* — Sus scrofa ferus .; *6* — Canis familiaris L.; *7* — Capreolus capreolus L.; *8* — Lynx lynx L.; *9* — Capra hircus L.

Поради липса на запазени цели дълги кости е трудно да се направят по-определени изводи за ръста на елена от Джеджови лозя. Все пак размерите на наличните фрагменти се доближават до тези на едрите елени, познати от средновековни обекти в Европа.

Тур — *Bos primigenius* Boj. Намерени са само 3 кости. На един отчасти повреден астрагалус бе измерена най-голяма дължина 86, а най-голяма дебелина — 46 милиметра.

IV. ДОМАШНИ ЖИВОТНИ

Говедо — *Bos taurus* L. Както се вижда от табл. 2, говедото заема първо място между домашните животни както през славянския, така и през славянобългарския период от живота на селището. Намерените кости произлизат почти изключително от възрастни и стари индивиди, което показва, че населението от селището в Джеджови лозя е отглеждало говедото за три стопански цели — за работа, мляко и месо. Както и в Градището край с. Попина, използването на говедото само за месо е било извънредно рядко.

Поради факта, че костите принадлежат на възрастни животни въпреки силното фрагментиране бе възможно да се направят много измервания, които дават добра представа за физическия тип на говедото. Определени са следните размери:

	Екз.	Крайни	Средно
Mandibula			
Височина зад симфизата	3	27—32	29,3
Височина пред P_1	5	32—43	36,4
Височина при P_1	5	34—47	43,2
Дебелина „ „	5	18—22	19,2
Височина при M_1	3	49—60	55
Дебелина „ „	2	26—31	28,5
Височина при M_3	2	52—65	58,5
Дебелина „ „	2	26—31	28,5
Височина зад M_3	1	—	72
Ширина на ставната повърхност	2	43—54	48,5
Сагитален D на ставната повърхност	2	21—25	23
Dentes			
Дължина на долните P + M	2	126—146	136
„ „ „ P	4	45—51	47
„ „ „ M	2	79—95	87
Дължина на M_3	10	32—41	34,7
Scapula			
Голям D на ставната повърхност	2	52—54	53
Малък D на ставната повърхност	4	36—46	42,7
Humerus			
Ширина на дисталния край	4	81—91	85,5
Дистален медиален D	3	69—72	71
Ширина на трохлеята	4	70—77	73,2
Най-малък D на трохлеята	4	30—34	31,7
Radius			
Ширина на проксималния край	10	72—96	79,8
Сагитален D на проксималния край	10	37—47	41,5
Ширина на дисталния край	3	64—77	71
Сагитален D на дисталния край	3	42—53	48
Metacarpus			
Най-голяма дължина	9	177—213	190,2
Ширина на проксималния край	9	46—63	57,5
Сагитален D на проксималния край	10	29—42	35
Най-малка ширина на диафизата	8	27—37	31,4
Най-малък сагитален D на диафизата	9	20—26	23
Ширина на дисталния край	10	59—71	62,5
Сагитален D на дисталния край	11	25—35	31,3
Tibia			
Ширина на дисталния край	12	50—73	59,9
Сагитален D на дисталния край	12	39—56	44,5
Talus (Astragalus)			
Най-голяма дължина	20	52—65	59,1
Най-голяма ширина	19	35—48	40,8
Най-голяма дебелина	20	29—37	33,4
Calcaneus			
Най-голяма дължина	2	125—127	126
Най-голяма ширина	10	35—45	38,8
Най-голям сагитален D	11	36—54	46,2
Centrotarsale			
Най-голяма ширина	6	45—59	52,5
Най-голям сагитален D	5	43—55	48,6
Най-голяма височина	4	39—47	43
Metatarsus			
Най-голяма дължина	5	198—248[1]	223,2
Ширина на проксималния край	11	39—54	45,9

Внимателното проучване на отделните фрагменти и на данните от измерванията показва, че преобладаващото количество произлиза от сравнително дребни екземпляри, чиито размери и морфологични особености отговарят на тези от брахицерия тип. На него принадлежат и няколко по-добре запазени рогови израстъка, които имат

голям диаметър на основата	38	41	50	54
малък диаметър на основата	31	32	35	43
обхват на основата	111	119	136	161
дължина	—	134	—	—
индекс $\frac{\text{малък диаметър} \times 100}{\text{голям диаметър}}$	81,6%	78%	70%	79,6%

Вижда се, че роговите израстъци се различават значително по размерите си.

Наред с костните фрагменти, произлизащи явно от късороги говеда, съществуват и такива, които се срещат по-рядко, но чиито размери са далеч по-големи (обр. 3 и 4). Ако сравним измерените максимални размери с тези на сивото украинско говедо по данните на Бибикова[1], ще видим, че при някои фрагменти (например дисталния край на раменната кост и на тибията, дисталния край на радиуса, както и Mc, Mt и Ph III) те или съвпадат напълно, или показват незначителна разлика от 1 до 4 мм, почти винаги в по-малко (табл. 3). Някои размери на едрата форма от Джеджови лозя пък са още по-близки или незначително надвишават тези на сивото украинско говедо (женски индивид), дадени от Громова[2] (табл. 3).

Още по-големи прилики показват размерите на костите от едрата форма у нас, сравнени с тези, дадени от Bökönyi[3] за унгарското сиво степно говедо. Повечето размери на едрата форма са по-големи (с 1—24 мм), а малка част са напълно еднакви или незначително по-малки.

---

[1] Метатарзусът принадлежи на женски индивид. Останалите му размери са: ширина на проксималния край — 50; най-малка ширина на диафизата — 30; ширина на дисталния край — 55 м. Индекси: ширина на проксималния край — 20,16; ширина на средата — 12,09; ширина на дисталния край — 22,18.

[1] В. И. Бибикова, Фауна поселения Лука Врублевецкая, МИА, 38, 1953, стр. 438 и сл.

[2] В. И. Громова, цит. съч., стр. 120 и сл.

[3] S. Bökönyi, Untersuchung der Haustierfunde aus dem Gräberfeld von Alsónémedi, Acta Arch. Hung., I, 1951, стр. 72—79.

Продължение

	Екз.	Крайни	Средно
Сагитален D на проксималния край	11	36—51	43,1
Най-малка ширина на диафизата	8	20—30	24,9
Най-малък сагитален D на диафизата	8	21—33	25,9
Ширина на дисталния край	10	45—59	51,2
Сагитален D на дисталния край	13	25—36	33,9
Phalanx I			
Най-голяма дължина	23	50—61	56,1
Ширина на проксималния край	21	24—34	29
Phalanx II			
Най-голяма дължина	9	36—45	37,9
Ширина на проксималния край	9	26—33	29,5
Phalanx III			
Най-голяма дължина	1	—	73
Най-голяма ширина	1	—	28
Най-голяма височина	1	—	35

По-подробни сравнителни проучвания не е възможно да се направят, понеже се касае за фрагменти, произлизащи от различни индивиди. Посочените сравнения показват достатъчно ясно, че едрата форма, отглеждана в селището от Джеджови лозя, по размери съответствува напълно на примигенния тип. Тя не е получена чрез евентуално по-добро хранене и отглеждане на широко разпространеното по онова време късорого говедо, т. е. спадащите към нея индивиди не представляват плюс-варианти на изменчивост при една и съща порода. Изводът, че в случая се касае за друга порода, която действително принадлежи към typ. primigenius, се подкрепя и от няколко черепни фрагмента, които дават възстановена аборална част от череп, с почти права (много слабо вълниста) междурогова линия (обр. 2); от друг фрагмент, на който се вижда добре плоско чело, както и от части от силно повредени рогови израстъци, които явно са били много по-дълги.

Фактът, че в селището от Джеджови лозя се намира покрай брахицерото говедо и такова от примигенния тип, не представлява изненада. Той само потвърждава това, което бе вече установено от нас за говедото от Градището край с. Попина,[1] чийто материал произлиза главно от края на VIII—XII в. Точното означаване на материала от разкопките при Джеджови лозя даде възможност да установим, че говедото от примигенния тип е отглеждано там още през ранно-славянския период, т. е. от края на VI—VII в.[2] Това е особено важно във връзка с въпроса за произхода на примигенното говедо през тази епоха в североизточния край на страната — въпрос, който засега остава напълно неизяснен.

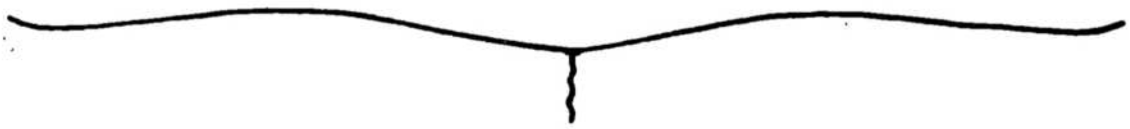

Обр. 2

Приблизителна представа за ръста на говедата от Джеджови лозя може да имаме, като умножим най-голямата дължина на метаподиите, които в случая принадлежат на женски индивиди със средните коефициенти на Цалкин[3] и на Boessneck[4] за кравите. Изчислена по дължината на Mc, височината при холката е по Цалкин от 106 до 127 см, а по Boessneck — от 112 до 134 см. Изчислената по дължината на Mt височина е съответно 106—132 и 111—140 см.

---

[1] Ст. Иванов, цит. съч., стр. 77 и сл.

[2] Интересно е да се отбележи, че между 9 кости от говедо, намерени при сондаж в селището в местността Опашката край с. Сребърна (разположено на 8—9 км на изток от Попина), които произлизат от пласт, отговарящ на раннославянския, 2 имаха максималните размери на тези от примигенния тип в Джеджови лозя, а други 3 — много близки до максималните. Това показва, че по същото време и там освен късорогото говедо е отглеждана и едра форма (непубликувани материали).

[3] В. И. Цалкин, Изменчивост метаподий и её значение для изучения крупного рогатого скота древности, Бюлл. М. о-ва исп. природы, отд. Биологии, т. LXV (1), 1960, стр. 119.

[4] J. Boessneck, Ein Beitrag zur Errechnung der Widerristhöhe nach Metapodienmassen bei Rindern, Zschr. f. Tierzüchtung u. Züchtungsbiol., 68, 1956, стр. 75 и сл.

ТАБЛИЦА 3

Размери на кости от говедо, примигенен тип

Видове кости	Едра форма от Джеджови лозя	Сиво украинско, по Бибикова	Сиво украинско, по Громова ♂, ♀	Унгарско степно по Bökönyi
Mandibula				
Височина при P_1	47	—	—	41
„ M_1	60	—	—	52
Ширина на ставната повърхност	54	53,3	—	—
Дължина на кътната редица	146	—	—	141
Дължина на M_3	41	40,4	—	—
Epistropheus				
Ширина на краниалната ставна повърхност	84	—	—	81
Ширина на зъба	42	—	—	40
Humerus				
Ширина на дисталния край	91	91,5	—	91
Ширина на трохлеята	77	—	—	78
Radius				
Ширина на проксималния край	96	100,5	109, 97,5	90
Сагитален D на проксималния край	47	53,8	—	44
Сагинален D на дисталната епифиза	53	69,5	—	49
Metacarpus				
Най-голяма дължина	213	217,5	—	191
Ширина на проксималния край	63	71,5	77,5 68,5	68
Най-малка ширина на диафизата	37	43	—	36
Ширина на дисталния край	71	72,5	80, 67	73
Сагитален D на проксималния край	42	42,5	49, 41	38
Сагитален D на дисталния край	35	37,7	43, 40	32
Tibia				
Ширина на дисталния край	73	77,4	82, 72,5	81
Сагитален D на дисталния край	56	55	63, 55	40
Astragalus				
Най-голяма дължина	65	75,8	82,5, 82	65
Най-голяма ширина	48	52,5	59, 55	45
Calcaneus				
Най-голяма ширина	45	50,5	56, 52	36
Най-голям сагитален D	54	59	58, 52	—
Metatarsus				
Най-голяма дължина	248	—	—	224
Ширина на проксималния край	54	58,6	63, 58	61
Най-малка ширина на диафизата	30	34	—	28
Ширина на дисталния край	59	64	71,5 64	60
Сагитален D на проксималния край	51	51,8	60, 54,5	43
Най-малък сагитален D на диафизата	33	35,7	—	27
Сагитален D на дисталния край	36	36	40,5, 40	32
Phalanx I				
Най-голяма дължина	61	66,5	—	59
Ширина на проксималния край	34	—	—	34
Phalanx II				
Най-голяма дължина	45	46,9	—	54
Ширина на проксималния край	33	34,6	—	30
Phalanx III				
Най-голяма дължина	73	72	—	76
Най-голяма ширина	28	28,2	—	35

Както е известно, говедата в цяла Европа (включително обширната територия на европейската част на СССР) са били през Средновековието доста еднообразни, дребни на ръст, с характерни белези на брахицерия тип. Едновременно с късорогото говедо на изолирани места в

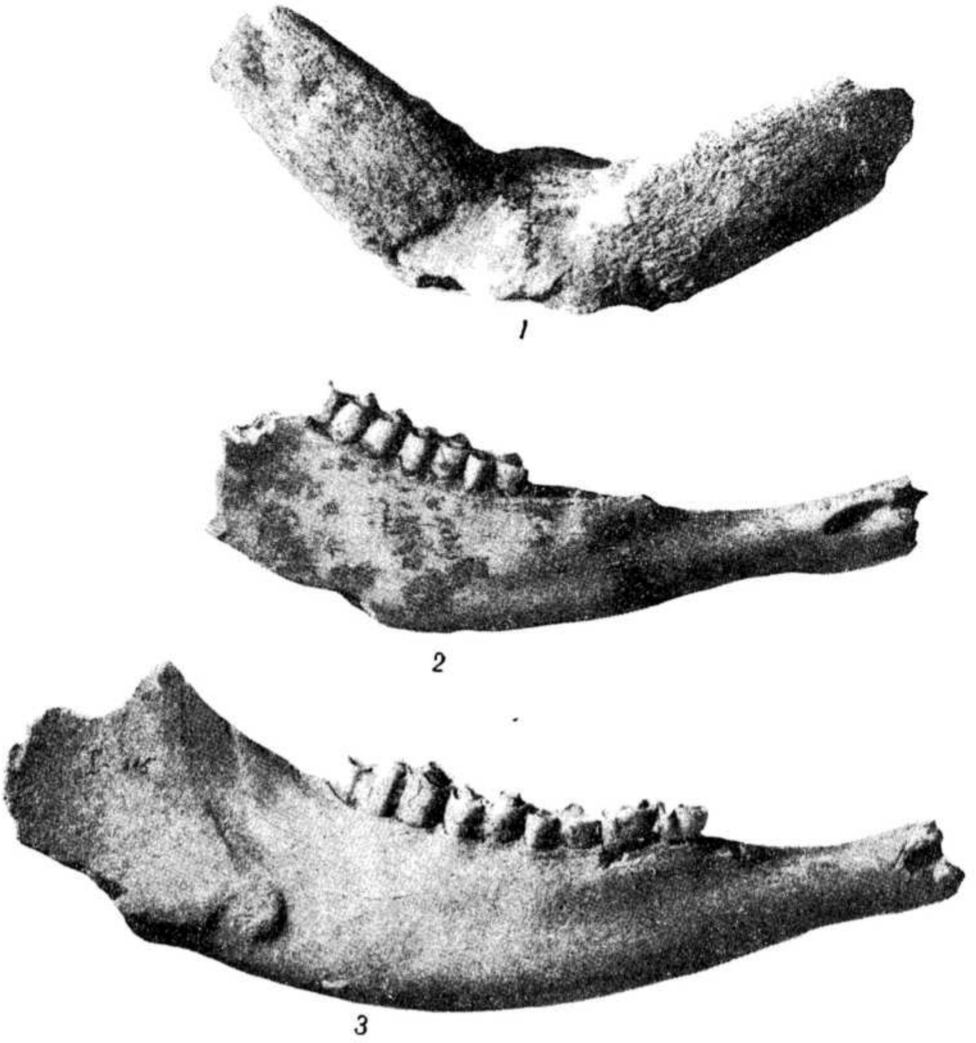

Обр. 3
1 — Ovis aries L.; 2 и 3 — Bos taurus L.

различни части на Европа са намирани (винаги в по-малко количество!) и кости, които принадлежат на едри индивиди. Nobis[1] е намирал такива говеда в Hessen, Zimmermann[2] — във Wädenswil и по-късно в Hallwil (Швейцария), Kubasiewicz[3] във Wolin, а Цалкин[4] съобщава за по-едри екземпляри в Средното Поволжие (в селища на Волжская Болгария).

Nobis смята, че едрата форма в Hessen принадлежи също към брахицерия тип, но е получена чрез подбор. Подобна възможност с оглед на силната изменчивост на аборигенните породи допуска и Цалкин.[5] Kubasiewicz определя едрата форма от Wolin подобно на тази от Джеджови лозя, като принадлежаща към примигенния тип.

В селището от Джеджови лозя са съществували и кръстоски между двата типа. Липсата на повече и по-добре запазени черепни фрагменти не дава възможност да се определи точно в каква степен примигенната форма е повлияла върху по-разпространеното говедо от брахицерия тип.

---

[1] G. Nobis, Zur Kenntnis der ur- und frühgeschichtlichen Rinder Nord- und Mitteldeutschlands, Zschr. f. Tierzüchtung u. Züchtungsbiol., 63, 1954, стр. 185.

[2] H. Zimmermann, Untersuchung der Haustierfunde von Zurzach, Wädenswil und Hallwil, Diss. Zürich, 1920, 28 и сл. (цит. по S. Bökönyi, Zalavár).

[3] M. Kubasiewicz, Szczatki zwierat wczesnosredniowiecznych z Wolina, Prace Szczec. Tow. Nauk., Wydz. II, t. II, 1959, стр. 98.

[4] В. И. Цалкин, Фауна из раскопок археологических памятников Среднего Поволжья, МИА, 61, 1958, стр. 233 и сл.

[5] В. И. Цалкин, Изменчивост метаподий. . ., стр. 121 и сл.

Малки преживни — *Ovicaprinae.* Между домашните животни от селището в Джеджови лозя малките преживни заемат трето място през славянския и второ място през славянобългарския период (табл. 2). Поради невъзможността да се извърши с достатъчна сигурност видова идентификация на всички кости от малки преживни не може да се определи и точното съотношение между двата вида. Все пак може определено да се каже, че овцата е била значително по-разпространена, отколкото козата.

Овца — *Ovis aries* L. Сред костния материал от овца се намират малко черепни фрагменти и рогови израстъци, а силно преобладават части от посткраниалния скелет.

Измежду черепните фрагменти особено голям интерес представлява един непълен черепен покрив с добре запазена базална част от двата костни рогови израстъка (обр. 3). Още от пръв поглед костните рогови израстъци обръщат внимание с много големите размери на запазената част, а именно:

обхват на основата	196	разстояние между рогата	45
голям D на основата	69	индекс $\frac{\text{малък диаметър} \times 100}{\text{голям диаметър}}$	73.9%
малък D на основата	51		

Костните рогови израстъци са насочени настрани, нагоре и слабо назад. Тяхната предна повърхност преминава постепенно в латералната, при което външният ръб е слабо изразен и се е превърнал в широка заоблена изпъкналост. Вътрешният ръб и задният ръб са по-добре оформени. На запазената част от израстъка се вижда, че по-далеч от основата се оформя по-добре и външният ръб. Тези израстъци носят белезите на Ovis aries typ. musimon (Ovis aries Studeri) и принадлежат на мъжки индивид. Белези на същия тип бяха наблюдавани и при други фрагменти от израстъци, на които липсва базалната част.

Костните рогови израстъци на мъжкия индивид от Джеджови лозя имат едни от най-големите размери между всички досега известни в литературата мъжки екземпляри от неолита насам

Най-близък по големина до него, с обхват на основата 190 мм (но с друга форма на напречното сечение), е един рогов израстък от предкерамичния неолит в Argissa—Magula (Тесалия),[1] както и рогов израстък с обхват 200 мм, от Crestaulta (Швейцария), от бронзовата епоха. Следват рогови израстъци с обхват 188 и 180 мм от неолитни обекти (Западна Европа), но това са единични случаи — праисторическата овца на Европа, както и овцата от античната епоха имат най-често рогови израстъци със значително по-малък обхват.[2]

При овцата от Средновековието размерите на основата на роговите израстъци са също малки:

	Обхват	Голям D	Малък D
Обекти в Западна Европа (Pölloth[3])	50—170	16—60	14—54
Poztupimi (Enderlein[4])	158	57	42
Zalavár (Bökönyi[5])	140	51	36
Haithabu (Nobis[6])	145—162	52—61	39—45
Wolin (Kubasiewicz[7])	—	41—55	30—49
Новгород, Москва (Цалкин[8])	130—155	45—57	36—47

Роговите израстъци от Джеджови лозя с обхват 196 мм са далеч по-големи от посочените по-горе и са единствени по размери между овцете от всички известни средновековни обекти. Мъжкият екземпляр от Градището край Попина има рогови израстъци от същия тип, но със значително по-малки размери (обхват 163 мм).[9]

---

[1] J. Boessneck, Haustierfunde präkeramischneolithischer Zeit aus Thessalien, Zschr. f. Tierzücht. u. Züchtungsbiol., 76, 1961, стр. 41.

[2] K. Pölloth, Die Schafe und Ziegen des Laténe—Oppidums Manching, Diss. München, 1959, табл. 5; В. И. Цалкин, Домашние и дикие животные Северного Причерноморья в епоху раннего железа, МИА, 53, 1960, стр. 54; В. И. Цалкин, Животноводства и охота в лесной полосе Восточной Европы в раннем железном веке, МИА, 107, 1962, стр. 33 и прилож. № 18.

[3] K. Pölloth, цит. съч., табл. 5.

[4] H. Enderlein, цит. съч., стр. 274.

[5] S. Bökönyi, Die Wirbeltierfauna der Ausgrabungen in Zalavár, Arch. Hung., Series nova, XLI, 1963, стр. 335 и сл.

[6] G. Nobis, Hausschaf und Hausziege, във W. Herre, G. Nobis и др., Die Haustiere von Haithabu, Neumünster, 1960, стр. 116.

[7] M. Kubasiewicz, Szczatki zwierat wczesnosredniowiecznych. . . , стр. 114.

[8] В. И. Цалкин, Материалы для истории скотоводства и охоты в древней Руси, МИА, 51, 1956, стр. 109 и прилож. 9.

[9] Ст. Иванов, цит. съч., стр. 77.

От наличните кости на посткраниалния скелет бяха измерени само тези, на които можа сигурно да се определи видовата принадлежност. Размерите са, както следва:

	Екз.	Крайни	Средно
Dentes			
Дължина на P + M	3	61—71	67
„ „ P	4	21—24	22,5
„ „ M	2	47—48	47,5
Дължина на M_1	5	11—14	11,6
Ширина „ „	4	7—8	7,5
Дължина на M_2	5	13—19	15,4
Ширина „ „	4	8—9	8,3
Дължина на M_3	6	20—24	22
Ширина „ „	6	7—9	8,2
Scapula			
Ширина на шийката	2	19—24	21,5
Напречен D на шийката	2	—	12
Ширина на дисталния край	2	32—36	34
Голям D на ставната повърхност	2	26—28	27
Малък D на ставната повърхност	2	22—23	22,5
Humerus			
Ширина на дисталния край	1	—	33
Дистален медиален D	1	—	27
Ширина на трохлеята	1	—	29
Най-малък D на трохлеята	1	—	14
Radius			
Ширина на проксималния край	4	29—35	31,3
Сагитален D на проксималния край	4	14—18	16,3
Metatarsus			
Най-голяма дължина	1	—	145
Ширина на проксималния край	1	—	21
Сагитален D на проксималния край	1	—	22
Ширина на средата	1	—	12
Сагитален D на средата	1	—	11
Ширина на дисталния край	1	—	24
Сагитален D на дисталния край	1	—	16

Тези размери, общо взето, съответствуват на познатите. Максималните размери на костите от Джеджови лозя, както и размерите на единичните кости са много близки или еднакви с тези на едрите екземпляри от други европейски средновековни обекти.

С помощта на таблицата на Цалкин[1] по добре запазената метатарзална кост може да се определи ръстът на индивида — тя принадлежи на овца, висока приблизително 68 сантиметра, живяла в селището през втория славянски период, т. е. VIII в.

Коза — *Capra hircus* L. От коза са намерени няколко черепни фрагмента, на един от които, принадлежащ на женски индивид, се вижда добре основата на изрязани костни рогови израстъци. Големият диаметър на основата е 34, а малкият — 24 мм. Липсват цели рогови израстъци, поради което не може да се добие представа за дължината им. На два фрагмента обаче, които принадлежат на женски индивиди, се наблюдават характерните белези на тип prisca (обр. 4).

Малък брой други кости имат следните размери:

	Екз.	Крайни	Средно
Dentes			
Дължина на долните P + M	2	78—81	79,5
Дължина „ „ P	2	24—26	25
Дължина „ „ M	2	54—55	54,5
Дължина на M_1	3	12—13	12,7
Ширина „ „	3	7—8	7,7
Дължина на M_2	3	15—17	16
Ширина „ „	3	8—9	8,3
Дължина на M_3	2	—	25
Ширина „ „	1	—	9
Scapula			
Ширина на шийката	2	20—21	20,5
Напречен D „	2	10—11	10,5
Ширина на дисталния край	1	—	33
Голям D на ставната повърхност	1	—	26
Малък D на ставната повърхност	1	—	20
Humerus			
Ширина на дисталния край	4	29—33	31
Дистален медиален D	4	26—27	26,5
Ширина на трохлеята	4	28—29	28,8
Най-малък D на трохлеята	4	—	13
Radius			
Ширина на проксималния край	2	30—32	31
Сагитален D на проксималния край	2	15—17	16
Metatarsus			
Ширина на дисталния край	1	—	27

---

[1] В. И. Цалкин, Изменчивость метаподий у овец, Бюлл. М. о-ва исп. природы, отд. Биологии, т. LXVI (5), 1961, стр. 127.

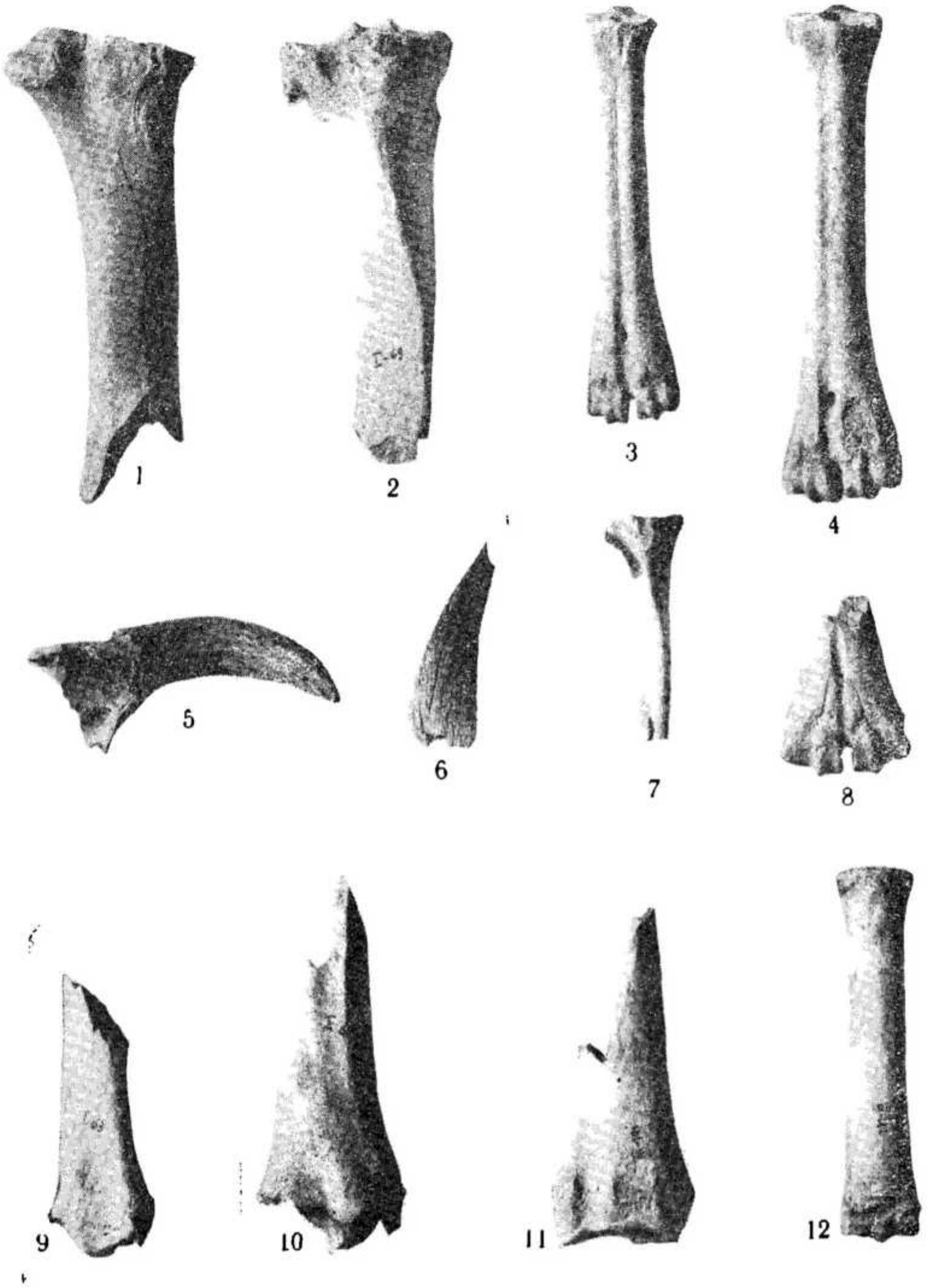

Обр. 4
1—5 — Bos taurus L. *6* — Capra hircus L. ; *7* — Canis familiaris L. ; *8—10* — Bos taurus L. ;
11—12 — Equus caballus L.

Сравнени с малкото данни, които има в литературата, дължините на кътните редици при двете кози от Джеджови лозя надминават съответната горна граница при кози от няколко средновековни селища,[1] но не достигат максималния размер на тези от Haithabu (87 мм).[2] Максималните размери на останалите кости от Джеджови лозя са близки до средните или по-големите размери за козите от другите средновековни обекти.[3]

---

[1] K. Pölloth, цит. съч., табл. 8.

[2] G. Nobis, цит. съч., стр. 122.

[3] D. Pfund, Neue Funde von Schaf und Ziege aus dem keltischen Oppidum von Manching, Diss. München, 1961, стр. 14 и сл.

Свиня — *Sus scrofa domesticus* L. По количеството на намерените кости свинята заема през славянския период второ, а през славянобългарския период — трето място между домашните бозайници (табл. 2). Въпреки наличността на голям брой кости от израснали и по-възрастни индивиди, сравнително малка част от тях бяха подходящи за измерване. Те имат следните размери:

	Екз.	Крайни	Средно
Mandibula			
Дължина на симфизата	4	68—73	70,2
Ширина зад J_3	2	41—44,5	42,7
Ширина при средата на С	2	46—58	52
Ширина зад С	2	44—50	47
Dentes			
Дължина на долните М	3	59—64	61,7
Дължина на M_1	5	12—17	14,1
Ширина „ „	5	9—11	10,6
Дължина на M_2	10	18—22	19,7
Ширина „ „	10	12—14,5	13,1
Дължина на M_3	7	29—34	31,7
Ширина „ „	9	14—16	14,8
Дължина на горните М	8	62—66	63,5
Дължина на M^1	15	14—16	15,1
Ширина „ „	14	12—14	12,9
Дължина на M^2	19	17—21	19,5
Ширина „ „	19	13—17	15,4
Дължина на M^3	13	28—34	30,5
Ширина „ „	14	16—19	17,5
Humerus			
Ширина на дисталния край	5	38—40	39,6
Дистален медиален D	4	38—40	39,2
Ширина на трохлеята	5	29—33	31
Най-малък D на трохлеята	5	18—20	19,2
Radius			
Ширина на проксималния край	2	25—30	27,5
Сагитален D на проксималния край	3	18—20	19
Ulna			
Височина на изрезката	1	—	24
Височина на предния ръб на олекранона	1	—	63
Ширина на ставната повърхност	1	—	22
Pelvis			
Сагитална дължина на ацетабулума	2	31—32	31,5
Tibia			
Ширина на дисталния край	5	29—32	30,2
Сагитален D на дисталния край	5	24—27	25,8
Astragalus			
Най-голяма дължина	3	39—45	41,3
Най-голяма ширина	3	24—26,5	25,5
Най-голяма дебелина	2	23—24	23,5

Едни от дадените по-горе размери отговарят на размерите при най-разпространената през Средновековието по-дребна свиня. Други размери пък приближават домашната свиня от Джеджови лозя към групата на отглежданите на отделни места през същата епоха по-едри домашни свине, напр. като тези в Poztupimi (Potsdam),[1] с чиито размери съвпада напълно.

Кон — *Equus caballus* L. Конят заема четвърто място всред намерения костен материал от славянския и славянобългарския период (табл. 2).

Поради малкия брой кости, които представляват същевременно кухненски отпадъци, възможни бяха само твърде ограничени измервания. (вж. стр. 220).

За ръста на конете от Джеджови лозя трудно може да се добие по-точна представа поради липса на запазени цели дълги кости. Височината на два индивида (по един от раннославянския и славянобългарския период), определена по метакарпалните кости с дължина 187 мм, възлиза по Kiesewalter[2] на 120 см, а по Витт[3] — на 119 см. Съгласно с подразделянето на Браунер[4] те принадлежат към конете с малък ръст, а според таблицата на Витт — към много дребните коне. По всичко изглежда обаче, че това са най-дребните екземпляри от селището — от таблицата се вижда, че част от фрагментите принадлежат на по-едри индивиди.

Съотношението ширина в средата: най-голяма дължина е при наличните метакарпални кости 14,9 и 14,7. По това съотношение двата коня съгласно със схемата на Браунер принадлежат към полутънконогите.

Съотношението ширина в средата: ширина в проксималния край, изчислено при две предни първи фаланги, е 60,2 и 66,7. По схемата на Браунер първият кон принадлежи към полуширококовърхите, а вторият — към тесновърхите коне.

---

[1] H. Enderlein, цит. съч., стр. 267 и сл.

[2] Цит. по В. И. Громова, История лошадей в Старом Свете, ч. I, 1949, стр. 14.

[3] В. О. Витт, Лошади Пазырыкских курганов, СА, XVI, 1952, стр. 172.

[4] Цит. по В. И. Бибикова, Фауна Пекуновского городища, МИА, 13, 1950, стр. 137.

	Екз.	Крайни	Средно
Scapula			
Ширина на шийката	1	—	71
Ширина на ставния край	1	—	93
Голям D на ставната повърхност	1	—	57
Малък D на ставната повърхност	1	—	45
Humerus			
Ширина на дисталния край	1	—	85
Медиален дистален D	1	—	82
Ширина на трохлеята	1	—	76
Най-малък D на трохлеята	2	37—39	38
Radius			
Ширина на проксималния край	1	—	80
Сагитален D на проксималния край	1	—	44
Ширина на дисталния край	2	74—77	75,5
Сагитален D на дисталния край	2	42—45	43,5
Metacarpus			
Най-голяма дължина	2	—	187
Ширина на проксималния край	4	36—48	43,2
Сагитален D на проксималния край	3	23—32	27,3
Най-малка ширина на диафизата	1	—	28
Най-малък сагитален D на диафизата	1	—	21
Ширина на дисталния край	2	37—39	38
Сагитален D на дисталния край	2	26—27	26,5
Phalanx II ant.			
Най-голяма дължина	3	75—80	77,7
Ширина на проксималния край	4	50—56	53
Сагитален D на проксималния край	3	35—38	37
Ширина в средата	3	33—35	34
Сагитален D в средата	3	22—24	23,3
Ширина на дисталния край	2	—	44
Сагитален D на дисталния край	2	23—24	23,5
Phalanx II ant.			
Най-голяма дължина	1	—	41
Ширина на проксималния край	1	—	51
Сагитален D на проксималния край	1	—	32
Ширина в средата	1	—	41
Сагитален D в средата	1	—	22
Ширина на дисталния край	1	—	44
Сагитален D на дисталния край	1	—	25
Pelvis			
Сагитална дължина на ацетабулума	2	58—61	59,5
Tibia			
Ширина на дисталния край	1	—	69
Сагитален D на дисталния край	1	—	45
Talus			
Най-голяма ширина	2	56—59	57,5
Ширина на дисталната ставна повърхност	2	47—48	47,5
Сагитален D на дисталната ставна повърхност	2	32—33	32,5
Calcaneus			
Най-голяма дължина	2	104—107	105,5
Най-голяма ширина	2	48—49	48,5
Най-голям сагитален D	2	47—48	47,5
Phalanx II post.			
Най-голяма дължина	1	—	44
Ширина на проксималния край	1	—	50
Сагитален D на проксималния край	1	—	32
Ширина в средата	1	—	40

Продължение

	Екз.	Крайни	Средно
Сагитален D в средата	1	—	23
Ширина на дисталния край	1	—	45
Сагитален D на дисталния край	1	—	26
Phalanx III post.			
Най-голяма дължина	1	—	68
Дължина на предната стена	1	—	53
Височина	1	—	40
Най-голяма ширина	1	—	68
Ширина на ставната повърхност	1	—	44

Ако оставим настрана двете метакарпални кости, чиято дължина представлява вероятно крайният минус-вариант и не е типична за коня в разглеждания обект (обр. 4), размерите на останалите кости най-често съвпадат или показват незначителни различия (в повече и в по-малко) с данните за конете в редица други средновековни селища извън нашата страна, като Kúty,[1] Zalavár,[2] Kamien Pomorski,[3] Wolin[4] и др.

Ръстът на конете от Джеджови лозя по всички останали данни, с изключение на двата Mc III, отговаря на средния или над средния ръст на конете от съседното Градище край с. Попина. Той съответствува в общи черти с височината на средновековния кон в древна Русия, която за основната маса коне възлиза на 120—144 см;[5] с височината на по-дребните екземпляри от Zalavár — 135,8 — 155,4 см, от Poztupimi — около 137 см,[6] от Wolin — 122—144 см, както и с известните данни за височината на конете в северните области на Западна Европа през същата епоха.

Куче — *Canis familiaris* L. От куче са намерени 33 кости, между които един добре запазен череп (без долна челюст), част от долночелюстна половина, както и черепен фрагмент със запазена тилна част. На някои кости от посткраниалния скелет можаха да бъдат определени следните размери:

Scapula			
Най-малка ширина на шийката	1	—	27
Дебелина на шийката	1	—	12
Radius			
Най-голяма дължина	2	166—169	167,5
Ширина на проксималния край	3	17—18	17,3
Сагитален D на проксималния край	3	11—12	11,7
Най-малка ширина на диафизата	3	12—13,5	12,7
Най-малък сагитален D на диафизата	3	7—9	8
Ширина на дисталния край	2	21,5—25	23,2
Сагитален D на дисталния край	2	12—14	13
Tibia			
Ширина на проксималния край	1	—	40
Сагитален D на проксималния край	1	—	41
Pelvis			
Сагитален D на ацетабулума	2	20—23	21,5

Двете запазени лъчеви кости, с дължина 166 и 169 мм (обр. 1), дават възможност да се определи и височината на кучетата (при холката). Изчислена с помощта на коефициента на Koudelka,[7] тя е съответно 53 и 54 сантиметра.

---

[1] C. Ambros, Zvieracie kosti zo slovanských objektov. . ., стр. 257.

[2] S. Bökönyi, Die Wirbeltierfauna. . ., стр. 359 и сл.

[3] M. Kubasiewicz, Szczatki zwierzece z badań sondazowych w Kamieniu Pomorskim. Materialy Zachodnio—Pomorskie, IV, 1958, стр. 248.

[4] M. Kubasiewicz, Szczatki zwierzat wczesnosredniowiecznych. . ., стр. 76 и сл.

[5] В. И. Цалкин, Материалы для истории. . ., стр. 93.

[6] H. Enderlein, цит. съч., стр. 268 и сл.

[7] F. Koudelka, Das Verhältnis der Ossa longa zur Skeletthöhe bei den Säugetieren, Verh. d. Naturforsch. Ver. Brünn 24, 1844 (цит. по W. Petri, Neue Funde des Hundes aus dem keltischen Oppidum von Manching, Diss. München, 1961, стр. 55).

Котка — *Felis domestica* Briss. Намерени са общо 17 фрагмента, по-голямата част от които повредени. Напълно запазени са само три дистални половини от раменна кост (обр. 1), които имат следните размери:

ширина на дисталния край	15—16,5, средно 15,8
дистален медиален D	9—10, средно 9,3
най-малък D на трохлеята	5—6, средно 5,7

Като домашно животно котката е позната още в Древния Египет,[1] където е произлязла чрез доместициране на местната дива котка — Felis silvestris lybica (ocreata). Смята се, че тя е пренесена в Европа от римляните около началото на н. е., а в края на V в. се среща вече в значителен брой в Гърция и Италия.[2] В отделните области на континента тя се разпространява, изглежда, в различно време. Най-ранните засега сигурно датирани находки от домашна котка в Средна Европа са тези от Словакия (Bešeňov и Nitriansky Hrádok) от IX—X в.[3] За най-ранното ѝ появяване в Унгария липсват точни данни, но е вече сигурно установено, че е съществувала в Buda в XIII в.; намерена е и в Zalavár (IX—XV в.), без да се знае точно в кой пласт.[4] Почти по същото време тя е била разпространена и в по-северните области на Средна Европа: в Haithabu (до гр. Schleswig) през VIII—XI в.,[5] в Szczecin (Щетин) през X—XIII в.,[6] във Wolin през IX—XIII в.,[7] в Kamień Pomorski през X—XIV и XI—XIII в.,[8] в Bonikowo през VIII—X в.[9]

Най-ранното появяване на домашната котка в отделните области от обширната територия на Източна Европа показва съществени различия. Докато в Прибалтика е намирана, общо взето, в материали от IX—XIII в.,[10] в областта на Средното Поволжие тя е установена и в по-ранни обекти, от VI—XI в.[11] По това време тя е била позната и по-далеч на север — край Ярославл през VI—VII в., в Старая Ладога през VII—IX в.;[12] в античните градове по Северното Причерноморие пък е намирана в пластове от римско време (началото на н. е.).[13]

Особен интерес във връзка с въпроса за появяването на котката като домашно животно в Европа обаче представляват съобщенията за намерени кости от нея в Олбия в слой преди н. е.,[14] както и в скитското градище при Каменское, на Днепър, от V—II в. до н. е. (само една кост).[15] Както изглежда, домашната котка се е появила в Европа най-рано в Северното Причерноморие.

В селището от Джеджови лозя котката е била позната още през първия период, т. е. в края на VI—VII в. Това е засега първата и най-ранна находка у нас.

Кокошка — *Gallus domesticus* L. От кокошка са намерени 58 различни кости, между които и един череп.

---

[1] J. Boessneck, Die Haustiere in Altägypten, Veröff. d. Zool. Staatssamml. München, 1953, стр. 24.

[2] С. Н. Боголюбский, Происхождение и преобразование домашних животных, Москва, 1959, стр. 536.

[3] C. Ambros, Zvieracie zvyšky z Bešeňova a Nitrianskeho Hrádku, okr. Šurany, Slovenská archeológia, VI—2, 1958, стр. 414.

[4] S. Bökönyi, Die Wirbeltierfauna. . ., стр. 361. В своя по-ранна публикация (Die Haustiere in Ungarn im Mittelalter auf Grund der Knochenfunde, във Viehzucht und Hirtenleben in Ostmitteleuropa, Budapest, 1961, стр. 107) същият автор споменава за появяване на домашна котка в Унгария в X—XII в.

[5] W. Herre, G. Nobis и др., Die Haustiere von Haithabu. . .

[6] M. Kubasiewicz, Dotychczasowe badania nad materialem kostnym z wczesnośredniowiecznego podgrodzia w Szczecinie, Materialy Zachodnio — Pomorskie, III, 1957, стр. 197.

[7] M. Kubasiewicz, Szczatki zwierzat wczesnośredniowiecznych. . ., стр. 128.

[8] M. Kubasiewicz, Szczatki zwierzece z badań sondażowych. . ., стр. 248.

[9] M. Sobociński, Materiał kostny zwierzęcy z wykopalisk wczesnośredniowiecznego grodziska w Bonikowie. Prace komisji archeologicznej PTPN, Tom VI, 1963, стр. 317.

[10] В. К. Цалкин, Фауна из раскопок археологических памятников средневековой Прибалтики, МИА, 107, 1962, стр. 116.

[11] В. И. Цалкин, Фауна из раскопок археологических памятников Среднего Поволжья. . ., стр. 261.

[12] В. И. Цалкин, Животноводство и охота. . ., стр. 50.

[13] В. И. Цалкин, Домашние и дикие животные. . ., стр. 70.

[14] І. Г. Підоплічко, Матеріали до вивчення минулих фаун УРСР, в. 2, 1956, стр. 92 (цит. по В. И. Цалкин, Домашние и дикие животные. . ., стр. 70); В. І. Бібікова, Фауна Ольвії та її периферії за матеріалами, розкопок 1935—1948 рр., Археологічні пам'ятки УРСР, т. VII, 1958, стр. 145 и сл. (Авторката е намерила 2 кости в пласт от VI—I в. до н. е., но под съмнение, че се касае действително за домашна котка.)

[15] В. И. Цалкин, Домашние и дикие животные. . ., стр. 71.

Патица — *Anas boschas dom.* Намерени са 35 кости, които произлизат от трите периода. Домашната патица е съществувала в селището от Джеджови лозя още в края на VI—VII в.

V. НЯКОИ ОСОБЕНОСТИ НА ЖИВОТНОВЪДСТВОТО

Костният материал от Джеджови лозя може да се проучи и с оглед на животновъдството през двата периода от живота на селището.

Ако разгледаме табл. 2 и направим сравнение между славянския и славянобългарския период, ще видим, че една част от домашните бозайници са представени през двата периода с проценти, които показват незначителни разлики, от 0,17 до 0,39. Към тях спадат котката, кучето, конят и свинята. Като не вземем под внимание котката и кучето, които изобщо не са били използувани за храна, значението на другите два вида — на коня (като обект на консумация!) и на свинята — остава през двата периода непроменено.

Останалите видове обаче показват различия, които не може да се сметнат за случайни. Докато през славянския период говедото е застъпено с 46,06%, през славянобългарския период неговият процент спада на 38,53, или намалява със 7,53%. Процентът на малките преживни пък нараства от 18,54 на 28,57, т. е. с 10,03.

По-правилно би било да разгледаме процентните съотношения само между тези домашни бозайници, които са обект на целенасочена развъдна дейност — говедото, малките преживни, свинята и коня.[1] В такъв случай процентите, с които са застъпени отделните видове, показват следните промени:

	Славянски период	Славянобългарски период
Говедо	50,25	41,25
Малки преживни	20,22	30,58
Свиня	23,16	22,33
Кон	6,37	5,84

Вижда се, че докато конят и свинята показват през славянобългарския период незначително намаление (съотв. 0,53 и 0,83%), говедото показва намаление с 9%, а малкит преживни — увеличение с 10,36%. Следователно при това разглеждане на процентните съотношения отново изпъкват ясно различията по отношение на говедото и малките преживни, които се виждат и от табл. 2.

Ако обърнем внимание само на процентните съотношения между говедото и малките преживни, които единствено определят промените в животновъдството през славянския и славянобългарския период, ще видим следното:

	Славянски период	Славянобългарски период
Говедо	71,31	57,42
Малки преживни	28,69	42,58

Естествено трябва да имаме пред вид, че в случая разглеждаме костен материал, който е остатък от храната на населението и следователно не трябва да смятаме, че тези проценти отразяват с абсолютна точност действителните съотношения между отглежданите видове животни. Посочените различия обаче дават достатъчно основания да се приеме като напълно сигурно, че през славянобългарския период животновъдството показва промени, при които чувствително нараства значението на овцевъдството за сметка на говедовъдството. Този факт би намерил правилно обяснение, ако се свърже с новата етническа съставка през славянобългарския период от живота на селището.

---

[1] Конят и тук се разглежда само като източник на месна храна. Следователно данните не отговарят на действителното му разпространение.

ОСТАТКИ КОСТЕЙ ЖИВОТНЫХ В СЕЛИЩЕ В МЕСТНОСТИ ДЖЕДЖОВИ ЛОЗЯ БЛИЗ С. ПОПИНА, СИЛИСТРЕНСКОЙ ОБЛАСТИ

С. Иванов

(Резюме)

Материал — кости животных из селища в местности Джеджови лозя близ с. Попина, Силистренской области — состоит из 1725 определенных по видам фрагментов. Это почти исключительно остатки пищи. Они относятся к двум периодам — славянскому (конец VI—VIII в.) и славяно-болгарскому (конец VIII—XI в.).

Основным источником мясной пищи населения были млекопитающие (табл. 1), преимущественно домашние животные (табл. 2). Значение дичи в пище населения было очень ограниченным. Охотились на зайца, кабана, серну, оленя, тура, лисицу и рысь (последние два вида только для шкур).

Крупный рогатый скот в Джеджови лозя принадлежит к типу *Bos t. brachyceros* и *Bos. t. primigenius*. Второй тип скота более слабо распространен, и его разводили еще в ранне-славянский период (конец VI—VII в.). Существовали скрещивания между двумя типами.

Овца *typ. musimon* была довольно крупная — рост определен по хорошо сохранившейся метатарзальной кости, достигает 68 см. Найден фрагмент черепа с частично сохранившимися сильно развитыми костными роговыми отростками (охват у основания — 196 мм). Коза была *typ. prisca.*

Свинья в общем соответствует наиболее распространенной в средние века более мелкой породе. Однако некоторые индивиды, хотя и в небольшом количестве, соответствуют по размерам более крупной свинье, разводившейся в отдельных местах Европы в ту же эпоху.

Лошадь (поскольку можно делать выводы о ней только из отбросов кухни!) принадлежала к породе полутонконогих лошадей.

Собака представлена небольшим числом случайно попавших костей, была 53—54 см высоты (определено по двум индивидам).

Домашняя кошка жила в селище еще в конце VI—VII в.

В селище разводили также два вида домашней птицы — кур и уток.

По сравнению со славянским периодом в животноводстве славяно-болгарского периода произошли изменения, причем чувствительно возрасло значение овцеводства за счет разведения крупного рогатого скота.

СЪДЪРЖАНИЕ

I. СЛАВЯНСКИ И СЛАВЯНОБЪЛГАРСКИ СЕЛИЩА В БЪЛГАРСКИТЕ ЗЕМИ ОТ КРАЯ НА VI ДО XI В.

Предговор 5
Увод 7

Глава първа

Селището в местността Джеджови лозя 9
  Жилища 12
  Грънчарски пещи. Ями. Огнища 88
  Керамика 92
  Прешлени за вретено и тежести 104
  Предмети от камък 105
  Предмети от метал 107
  Предмети от кост 107
  Предмети от стъкло 108
Некрополът в местността Джеджови лозя 108
Характеристика на културните пластове и предварителна дата на селището Джеджови лозя 110

Глава втора

Археологически обекти с култура, подобна на култура I от селище Джеджови лозя 115
Археологически обекти с култура, подобна на култура II 121
  А. Северна България 123
  Б. Южна България 138
  В. Некрополи 143

Глава трета

Датировка на селището Джеджови лозя и на другите археологически обекти с подобна на неговата материална култура 156

Глава четвърта

Културата преди появата на селището в Джеджови лозя III—VI в. 160

Глава пета

Носители на култура I и II в селището Джеджови лозя и другите археологически находища в България 165

Глава шеста

Стопански облик на населението от края на VI до XI в. според средновековните археологически обекти 178
Заключение 188
Литература 189
Съкращения 198
Показалец на археологическите обекти 199
Резюме на руски език 200
Резюме на немски език 203

II. ЖИВОТИНСКИ КОСТНИ ОСТАТЪЦИ ОТ СЕЛИЩЕТО В МЕСТНОСТТА ДЖЕДЖОВИ ЛОЗЯ КРАЙ С. ПОПИНА, СИЛИСТРЕНСКО 207

Резюме на руски език 224
Резюме на немски език 225

Славянски и славянобългарски селища в българските земи

ПЕЧАТНИ ГРЕШКИ

Стр.	Ред	Напечатано	Да се чете	По вина на
17	24 отг.	0,90 м	1,90 м	авт.
22	16 отд.	жилище	селище	"
33	21 отг.	Страната	Размерът	изд. ред.
35	Обр. 20	печка в жилище № 17	печка в жилище № 16	авт.
86	10 отг.	I изкоп	XIII изкоп	"
88	7 "	№ 31	да не се чете	"
88	8 "	№ 45	№ 49	"
88	6 отд.	0,45 м.	4,5 см.	"
92	8 отг.	конус	пресечен конус	"
96	19 "	№ 19	№ 24	"
96	Обр. 65	група А	група A_1	кор.
113	11 отг.	12	16	авт.
151	4 "	изработени	изработено	изд. ред.
164	1 "	гърнето в	гърнето и	кор.
174	25 "	Н. И. Мерперт	Н. Я. Мерперт	печ.
175	9 отд.	VIII в.	VII в.	авт.
180	31 отг.	по южната	до южната	изд. ред.
183	2 "	най-ранните	най-развитите	авт.
187	2 "	е прекъснал	не е прекъснал	"